

А. В. Степанюк, Р. В. Кюнцлі, Я. Є. Фамуляк

**АРХІТЕКТУРНЕ ПРОЕКТУВАННЯ
БУДІВЕЛЬ ТА СПОРУД
СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ**

Навчальний посібник

Львів – 2015

УДК 728.6
ББК 85.11
С.

Степанюк А. В. Архітектурне проектування будівель та споруд сільських поселень: Навчальний посібник / А. В. Степанюк, Р. В. Кюнцлі, Я. Є. Фамуляк. – Львів: НВФ «Українські технології», 2015. – 296 с.

У навчальному посібнику запропонована методика архітектурного проектування будівель і споруд сільських поселень, що має на меті сформувати творчий світогляд майбутнього архітектора, навчити його застосувати набуті теоретичні знання в проектній практиці, вміло поєднати традиції та новітні технології у проектуванні, обґрунтованому прийняттю просторових рішень і розумінню закономірностей формування архітектурно-художнього образу сучасного села.

Розрахований посібник передусім для студентів спеціальності «Архітектура будівель і споруд», хоча може бути цікавим і корисним також архітекторам проектних інститутів, які проектують об'єкти для сільських поселень, спеціалістам і керівникам аграрної сфери, усім, кому не байдужі проблеми будівництва на селі.

Рецензенти:

Доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри архітектурного проектування Інституту архітектури НУ «Львівська політехніка»

М. М. Габрель

Кандидат архітектури, професор, завідувач кафедри архітектурного проектування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Заслужений архітектор України

Г. М. Юрчишин

Доктор сільськогосподарських наук,
професор кафедри екології НЛТУ України

Я. В. Генік

ISBN

© Степанюк А. В., Кюнцлі Р. В., Фамуляк Я. Є., 2015

ЗМІСТ

Переднє слово.....	7
1. ПРОЕКТУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЖИТЛОВОГО БУДИНКУ САДИБНОГО ТИПУ	
1.2. Функціонально-технологічні вирішення індивідуального житлового будинку.....	10
1.3. Планування ділянки.....	11
1.4. Архітектурно-планувальні вирішення індивідуального житлового будинку.....	14
1.5. Конструктивні рішення.....	20
1.6. Архітектурно-художня композиція екстер'єру.....	21
1.7. Архітектурно-художня композиція інтер'єру.....	21
1.8. Інженерне обладнання.....	23
Запитання для самоконтролю.....	24
2. ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТЛОВОГО БУДИНКУ СЕРЕДНЬОЇ ПОВЕРХОВОСТІ	
2.1. Методична ціль завдання.....	25
2.2. Загальні положення.....	25
2.3. Містобудівельна ситуація.....	27
2.4. Вимоги до вирішення генерального плану.....	27
2.5. Природно-кліматичні умови.....	28
2.6. Планувальна структура житлового будинку.....	29
2.7. Склад і планування квартир.....	29
2.8. Архітектурне вирішення фасадів.....	32
2.9. Композиційні особливості формування інтер'єру.....	34
2.10. Конструктивні вирішення житлового будинку.....	35
2.11. Інженерне обладнання.....	35
Запитання для самоконтролю.....	36
3. ПРОЕКТУВАННЯ РЕМОНТНОЇ МАЙСТЕРНІ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕХНІКИ	
3.1. Методична ціль завдання.....	37
3.2. Організація ремонтної бази.....	38
3.3. Технологія ремонтного виробництва.....	39
3.4. Вимоги до вирішення генерального плану і благоустрою території.....	41
3.5. Об'ємно-просторові вирішення.....	46
3.6. Об'ємно-планувальні вирішення.....	52
3.7. Архітектурне вирішення фасадів.....	55
3.8. Інтер'єри виробничих приміщень.....	55

3.9. Інженерне обладнання	56
Запитання для самоконтролю	56
4. ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТЛОВО-ВИРОБНИЧОГО ДВОРУ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА	
4.1. Методична ціль завдання	58
4.2. Виробничо-комерційне фермерське господарство	60
4.3. Фермерське господарство ВРХ молочного напрямку	62
4.4. Свиновідгодівельне фермерське господарство	65
4.5. Овочево-тепличне фермерське господарство	69
4.6. Фермерське господарство з розведення кролів	70
4.7. Вівцеферма	72
4.8. Робоча конферма (робочий кінний двір)	74
4.9. Фермерське господарство з розведення птиці	76
4.10. Сімейна пасіка	78
4.11. Фермерське рибоводне господарство	80
4.12. Архітектурно-планувальні рішення житлово- виробничого двору фермерського господарства	81
4.13. Архітектурно-просторові рішення житлово- виробничого двору фермерського господарства	86
4.14. Конструктивні рішення виробничих будівель і споруд фермерських господарств	89
4.15. Інженерне обладнання будівель і споруд та інженерна підготовка території житлово-виробничого комплексу фермерського господарства	90
Запитання для самоконтролю	94
5. ПРОЕКТУВАННЯ ДИТЯЧОГО ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	
5.1. Методична ціль завдання	95
5.2. Містобудівельна ситуація	96
5.3. Вимоги до вирішення генерального плану	96
5.4. Архітектурно-просторове вирішення	99
5.5. Об'ємно-планувальне вирішення	101
5.5.1. Загальні вимоги	101
5.5.2. Природне освітлення	102
5.5.3. Протипожежні норми	103
5.5.4. Приміщення дитячих груп	104
5.5.5. Приміщення для музичних, фізкультурних, навчальних занять та ігор	107
5.5.6. Медичні приміщення	110
5.5.7. Службово-побутові приміщення	111
5.5.8. Приміщення харчоблоку	112
5.5.9. Пральня	113
5.6. Конструктивне вирішення	113

5.7. Інженерне обладнання	114
Запитання для самоконтролю	115
6. ПРОЕКТУВАННЯ СІЛЬСЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ	
6.1. Методична ціль завдання	116
6.2. Містобудівельна ситуація	117
6.3. Вимоги до вирішення генерального плану	117
6.4. Архітектурно-просторове вирішення	119
6.5. Об'ємно-планувальне вирішення	123
6.6. Конструктивні рішення	133
6.7. Інженерне обладнання	133
Запитання для самоконтролю	134
7. ПРОЕКТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ХРИСТІЯНСЬКОГО ХРАМУ	
7.1. Методична ціль завдання	135
7.2. Церква в архітектурно-ландшафтній організації населеного пункту	140
7.3. Містобудівельне рішення будівництва храмів	142
7.4. Архітектурно-просторові рішення українського християнського храму	143
7.5. Нові приміщення сучасного храму	145
7.6. Інтер'єр християнського храму східного обряду	149
7.7. Сантехнічні рішення. Освітлення	150
Запитання для самоконтролю	150
8. ПРОЕКТУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ БАЗИ	
8.1. Методична ціль завдання	152
8.2. Організація відпочинку і туризму	153
8.3. Містобудівельна ситуація	154
8.4. Генеральний план	155
8.5. Архітектурно-просторові рішення	157
8.6. Об'ємно-планувальні рішення турбази	158
8.7. Склад та площі приміщень	161
8.8. Архітектурно-конструктивні рішення	164
8.9. Інженерне обладнання турбази	170
Запитання для самоконтролю	170
9. ПРОЕКТУВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО ЦЕНТРУ СІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ	
9.1. Методична ціль завдання	172
9.2. Склад та площі приміщень	173
9.3. Функціональний зв'язок груп приміщень	176

9.4. Об'ємно-розпланувальні рішення громадського центру та окремих будівель.....	176
9.5. Конструктивні рішення.....	182
9.6. Генеральний план ділянки	183
Запитання для самоконтролю	184
10. ТРАДИЦІЇ ТА НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА	
10.1. Традиціоналізм архітектурного середовища культурно-мистецького простору українського села як феномен його унікальності.....	186
10.2. Архітектурно-планувальна структура українського села — результат його історичного розвитку в природно-ландшафтному середовищі	190
10.3. Громадський центр — культурно-духовний осередок українського села	195
10.3.1. Церква як унікальний структурний елемент громадського центру.....	200
10.4. Сільське житло як архітектурна та філософсько-історична категорія народного зодчества	209
10.5. Господарсько-виробничі й побутові будівлі та споруди як невід'ємний елемент архітектурного середовища українського села	214
10.6. Інтер'єр сільської архітектури як відображення культури та традиційного побуту українців.....	217
10.7. Сучасні тенденції та традиції в розплануванні й архітектурі українського села.....	225
Запитання для самоконтролю	238
11. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	
Запитання для самоконтролю	250
ДОДАТКИ	
Додаток А.1. Таблиця архітектурних стилів в Україні.....	252
Додаток А.2. Історія українського іконопису	256
Додаток Б.1. Словник термінів сакральної архітектури	216
Додаток Б.2. Словник будівельно-побутової термінології.....	265
Додаток Б.3. Меблі та хатнє обладнання.....	277
Бібліографічний список	288

Переднє слово

Соціально-економічні перетворення, здійснювані в аграрному секторі країни, яким відводиться визначальне місце у загальногосподарській реформі, що відбувається сьогодні в Україні, докорінно змінюють відносини в усіх сферах життя і діяльності сільського господарства в цілому, впливаючи також і на окремі ланки агропромислового комплексу зокрема. Змінюються відносини і в сільському будівництві. Зведення будівель і споруд на селі повинно відповідати сучасним вимогам і технологіям щодо будівництва й експлуатації, а також задовольняти зростаючі естетично-художні смаки сільського жителя. Важливим при цьому є відродження багатовікових традицій народного будівництва, а водночас і традиційного побуту життя на селі, зруйнованого колгоспно-кооперативним господарюванням, без якого неможливе відродження сільського господарства. Відповідно, на часі є поява навчального посібника для студентів вищих навчальних закладів за спеціальністю «Архітектура будівель і споруд», які бажають займатися містобудівельними та архітектурно-просторовими проблемами села.

Методика архітектурного проектування будівель і споруд сільських поселень, запропонована в посібнику, має завершальною метою сформулювати творчий світогляд майбутнього архітектора, навчити його творчому методу, пошуковій конструктивній думці, вмілому застосуванню традицій у проектуванні, обґрунтованому прийняттю композиційних рішень і розумінню закономірностей формування архітектурного організму сучасного села. Однією з важливих сторін запропонованої методики є комплексність усередині самого архітектурного проектування, що полягає в одночасному розв'язку об'ємних і містобудівельних задач, де кожний об'єкт розглядається в контексті з навколишнім середовищем, що надзвичайно важливо при проектуванні для сільської місцевості, яка нерозривно пов'язана з природним ландшафтом.

У процесі роботи над архітектурним проектом студент отримує досвід вирішення запропонованого завдання в реальній ситуації. Методикою архітектурного проектування встановлюються критерії якісної оцінки проекту: він повинен відповідати соціальним та художнім вимогам часу, рівню розвитку архітектурної науки й будівельної техніки та основним принципам сучасного містобудування, враховувати характер

і межі допустимого впливу архітектури на природу, її збереження й відтворення. Розробка проекту на реальній основі в конкретних містобудівельних і природних умовах є складним завданням, але це найкращий шлях до формування у молодого спеціаліста відповідального ставлення до вирішення професійних задач.

Навчальний посібник «Архітектурне проектування будівель та споруд сільських поселень» підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Архітектурне проектування будівель та споруд», яка читається на кафедрі архітектури та планування сільських поселень ЛНАУ. Автори, маючи чималий досвід викладання дисципліни студентам, намагалися розкрити не лише основи проектування житлових, господарських приміщень для села, а й виокремити традиції та нові тенденції регіональної архітектури українського села, наголосити на важливості збереження національних витоків. Додані в додатках словники допоможуть розібратися в існуючому різнобарв'ї термінів, з якими доведеться стикатися при проектуванні об'єктів, передусім сакральної тематики.

Розрахований навчальний посібник для студентів спеціальності «Архітектура будівель і споруд», архітекторів проектних інститутів, які проектують об'єкти для сільських поселень, спеціалістів та керівників аграрної сфери.

1 ПРОЕКТУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЖИТЛОВОГО БУДИНКУ САДИБНОГО ТИПУ

1.1. Методична ціль завдання

На сучасному етапі забудови (реконструкції) сільських поселень, селищ міського типу і містечок в умовах приватної власності на землю, яка вимагає раціонального використання землі під забудову, є актуальним проектування нових типів житлових будинків, що давали б змогу істотно підвищити щільність забудови при одночасному вирішенні економічних та архітектурно-художніх завдань. Архітектурі житла сільських поселень приділяється недостатньо уваги з боку архітекторів та будівельників; проектування і будівництво здійснюється зазвичай без урахування місцевих особливостей, традицій та індивідуальності кожного житлового будинку, зв'язку з природою.

З урахуванням сучасних вимог перед архітекторами постає непросте завдання модернізації існуючих і проектування нових житлових будинків для села, які повинні бути пристосовані до сучасних вимог комфортабельності (досконаліше планування та естетичні якості, нові прогресивні об'ємно-планувальні рішення будинку, інженерне обладнання тощо), а також мали б певну художню індивідуальну виразність екстер'єру.

Виконуючи проект індивідуального житла сільського мешканця, необхідно: ознайомитися з нормативною літературою та рекомендаціями щодо проектування, планування й забудови житлових утворень сільських поселень; опрацювати й проаналізувати досвід проектування індивідуальних житлових будинків в Україні та за кордоном; знайти й розробити оптимальний варіант планувальної структури, об'ємно-просторового та конструктивного рішення житлового будинку. Необхідно передбачити й розробку проекту індивідуального житлового будинку та благоустрою присадибної ділянки для будівництва в сільських населених пунктах. На вибір пропонуються житлові будинки таких типів:

– присадибний одноповерховий, мансардний або двоповерховий житловий будинок із присадибною ділянкою 0,15 га;

– блокований житловий будинок до двох поверхів. У розробці такого будинку можна використовувати будь-яку систему забудови (шахову, килимову тощо).

Розміри ділянок залежать від їх призначення та встановлюються чинними нормами — ДБН (державні будівельні норми).

1.2. Функціонально-технологічні вирішення індивідуального житлового будинку

Завдання проекту полягає в створенні оригінального планування житлового будинку, при якому якнайкраще забезпечується комфорт проживання сім'ї (спілкування членів родини між собою, з іншими людьми, особисті потреби членів сім'ї, враховуючи роботу й навчання вдома, дитячі ігри, відпочинок у денний та нічний періоди, приготування їжі, підтримання особистої гігієни, прання білизни), а також специфічні, властиві сільському типу проживання процеси: вирощування й заготівля овочів та фруктів, приготування і споживання їжі на свіжому повітрі, зберігання різноманітних сільськогосподарських продуктів, спецодягу, господарського інвентарю, автомобіля, трактора чи мотоцикла.

Крім звичайного зовнішнього зв'язку житлового будинку з вулицею, необхідно забезпечити взаємозв'язок сільського помешкання з господарським двором, де розміщуються господарські будівлі, з городом і садовою ділянкою [3].

Усі приміщення житлового будинку поділяються на:

- житлові — загальна кімната, спальня, кабінет-бібліотека, дитяча кімната, вбудовані меблі (шафа);
- підсобні — веранда, зимовий сад, передпокій, еркер, лоджія, балкон, кухня, ванна кімната, туалет, комора, господарські шафи й антресолі.

У сільських будинках слід передбачати також допоміжні господарські приміщення: вбудовані вентиляційні сушильні шафи для верхнього одягу, пральню, їдальню й холодну комору в неопалюваному об'ємі першого (цокольного) поверху. При облаштуванні підвального (цокольного) поверху будинку дозволяється обладнувати приміщення для будинкового генератора тепла на твердому паливі зі складом палива, пральню, лазню, гараж для автомобіля чи мотоцикла, господарське приміщення, літню кухню та холодну комору. Облаштування аналогічних приміщень у господарських прибудовах на ділянці не рекомендовано.

За особливостями технологічного процесу всі приміщення можна поділити на групи та підгрупи, наприклад, житлові приміщення групи

денного перебування — загальна кімната, їдальня, кабінет, та перебування нічного (спальня). Підсобні приміщення поділяють на підгрупи, підгрупу приміщень які працюють на основні групи (веранда, передпокій, кухня, санвузли), підгрупу побутових потреб (пральня, баня типу «сауна» тощо), підгрупу сільськогосподарських процесів (господарські приміщення, холодна комора, погріб), підгрупу інших господарських процесів (приміщення для теплогенератора зі складом палива, гараж). Забезпечення нормального проходження технологічних процесів у будинку досягається повним набором та оснащенням приміщень, які належать до груп і підгруп, зручним їх розташуванням і використанням при досягненні необхідного взаємозв'язку чи ізоляції, неперетинанні «чистих» і «брудних» потоків, наприклад, подавання їжі з кухні в їдальню з винесенням побутового сміття та помий, переміщення членів родини та гостей головним входом у передпокій через господарське приміщення для приготування корму худобі.

1.3. Планування ділянки

Планувальна частина проекту враховує детальну розробку плану забудови й благоустрою присадибної ділянки, як частини планування та забудови фрагмента житлового кварталу сільського поселення [5]. Основою будь-якого планування є чітке функціональне зонування території, розділення транспортних, господарських і пішохідних потоків, зберігання нормативних санітарних, зооветеринарних і протипожежних розривів між проектним житловим будинком та господарськими будовами і до будівель на сусідніх ділянках, від проїзду й червоної лінії вулиці.

Конфігурація ділянки головню залежить від характеру забудови: при розташуванні будинків уздовж вулиці вона, як правило, прямокутна (за винятком особливих випадків — поворот вулиці, кутова ділянка тощо); якщо будинки розміщуються у вигляді житлової групи, ділянка може мати довільну конфігурацію. Важливим показником, від якого залежить організація ділянки, є її ширина по фронту вулиці (в середньому 18...25 м).

Присадибна ділянка. Проектування сільського житлового будинку повинно проводитися одночасно з плануванням присадибної ділянки для їх органічного поєднання. В організації присадибної ділянки слід прагнути поєднання високого рівня її благоустрою з чітким розподілом території на відповідні функціональні зони: житловий будинок, господарчий двір, сад із фруктовими деревами і плодово-ягідними кущами, город, господарський проїзд і доріжки. На генеральному плані необхідно

показати всі елементи забудови, озеленення й благоустрій з експлікацією, умовними позначеннями та підрахунком техніко-економічних показників ділянки.

Житловий будинок розташовують на ділянці з відступом від червоної лінії на 5–6 м. Для організації проїзду вглиб ділянки або під'їзду до гаража будинок зміщують до однієї зі сторін. Велику роль відіграє й місце входу та орієнтація вхідного фасаду, що пов'язано з внутрішньою планувальною структурою житла. Розміщення входу залежить від наявності в будинку другого (господарського) входу, а також від зорієнтування кухні. При одному вході в будинок він переважно влаштовується на боковому фасаді, що дозволяє організувати зручний зв'язок з вулицею й ділянкою. При плануванні двох входів головний орієнтують на вулицю, а господарський — на ділянку (господарське подвір'я); кухня в обох випадках повинна мати добрий візуальний зв'язок з ділянкою та знаходитися поблизу входу в будинок.

Деяку специфіку має розташування на ділянці блокованого будинку, особливо, коли кількість блоків три чи більше. Ширина ділянки квартири (будинку) дорівнює ширині одного блока — зазвичай 8...12 м. Господарські будівлі при цьому розміщують поблизу тильної сторони ділянки, де до них організовується під'їзд.

Основним показником планувального рішення присадибних ділянок є взаємне розташування вулиці, житлового будинку і господарських будов або їх блоків. Можна виділити п'ять головних типів планування присадибної ділянки:

I тип — окремо стоячі господарські будови знаходяться за житловим будинком у глибині ділянки;

II тип — більшість господарських будов згруповано в одному господарському блоці, який міститься за будинком у глибині ділянки та розташований паралельно до вулиці;

III тип — більшість господарських будов зосереджена в одному господарському блоці, що розташований безпосередньо за будинком та є перпендикулярним до вулиці;

IV тип — блок господарських споруд, як прибудова до тильної сторони житлового будинку, перпендикулярно до вулиці;

V тип — «Г»-подібний блок господарських будов розміщено за будинком у глибині ділянки.

Крім основних типів планування присадибної ділянки, можна виділити ділянки зі специфічними умовами будівництва, наприклад, ділянка на рельєфі, кутова тощо. Ближче до будинку слід розташувати літню кухню з погребом, далі приміщення з переробки продукції, для зберігання палива, садово-городнього інвентарю.

Відстань від веранди і стін будинку з вікнами від житлових кімнат до господарських будов і гаражу, а також відстань від них до сусіднього будинку в межах однієї пари будинків необхідно приймати не менше 7 м, або передбачати їх прибудову до житлового будинку. Сарай для утримання тварин і птиці потрібно розташовувати на відстані не менш як 15 м від житлового будинку. Гараж для індивідуального транспорту й частина господарських прибудов, приміщення для зберігання інвентарю та палива, господарське приміщення з плитою та водопроводом, літня кухня можуть розташовуватися в прибудові до будинку й з'єднуватися з ним через сіни чи галерею.

Господарські будови (прибудови). Господарські будови за своїм вирішенням повинні бути підпорядковані загальному образу присадибної забудови, не порушуючи її ансамблю, і відповідати сучасним нормам естетичного сприйняття. Крім традиційних господарських будов — приміщення для утримання ВРХ, свиней і птиці, погріб, сарай та інші, у сучасних умовах на присадибній ділянці постають нові споруди — літня кухня (дуже часто у поєднанні з верандою й літньою кімнатою), майстерня, літній душ, теплиця, зимовий сад, парник тощо.

Господарські будови можна класифікувати в три групи. До першої входять побутові та виробничі споруди, пов'язані з порівняно тривалим перебуванням у них людей. Такі приміщення мовби продовжують підсобно-господарську зону житлового будинку. До них належать літня кухня, літня кімната, ванна кімната, літній душ, майстерня, кормокухня і т.д. До другої групи віднесено будови для зберігання продуктів, кормів, садово-городнього інвентарю, речей тощо; це якнайможливіші навіси й сараї для сіна, соломи, палива; погріб і комори; гараж. Третя група — господарські споруди для утримання тварин: ВРХ, дрібної худоби, свиней, птиці, кролів тощо.

Літня кухня призначена для полегшення деяких господарських робіт, а саме: приготування їжі, корму для тварин тощо. Типи літніх кухонь: окремо стояча, зблокована з господарськими будовами, прибудова до будинку й вбудована в житловий будинок (площа — від 9 м² до 16 м²). Обладнання — плита, сушарка для фруктів; місцева система водопостачання, добре природне освітлення. Літня кухня може мати безпосередній зв'язок з літньою кімнатою, ванною чи душем, майстернею, а також з коморою, погребом і сараєм. Ванну і літній душ обладшують в одній будові з літньою кухнею, що полегшує підігрів води (ванна — площа 3,5...5,0 м², літній душ — 1...2 м²). Можливий і варіант окремо стоячого літнього душу на віддалі 12...20 м від будинку в саду.

Літня кімната призначена для відпочинку, зблокована або в одному блоці з літньою кухнею (площа — 10...20 м²). Майстерня виконує

різноманітні функції: приміщення для любительських занять або народних промислів (килимарство, ткацтво, різьба по дереву, чекання, гончарство, вишивання, писанкарство і т.д.); столярна майстерня, майстерня з ремонту інвентарю, автомашин тощо. Віддаль від будинку до майстерні складає 6...12 м², площа — 8...20 м². Розташована може бути в блоці з іншими господарськими спорудами як прибудова до будинку чи окрема будівля.

Склад і площі господарських будов. На присадибній ділянці рекомендовано передбачити певні приміщення й будови:

- 1) приміщення для утримання худоби, свиней і птиці — 40 м²;
- 2) літня кухня — 10...12 м². (Проектується окремо як прибудова до будинку через веранду або заблоковано з погребом);
- 3) погріб — 6...8 м²;
- 4) лазня (за відсутності в будинку) — 12 м²;
- 5) гараж для індивідуального транспорту — 18...20 м²;
- 6) теплиця — не більше 20 м²;
- 7) приміщення чи навіс для зберігання палива, господарського інвентарю, грубих кормів (коренеплодів) тощо — 15 м²;
- 8) яма для зберігання й компостування гною (розташовується за будовою для утримання худоби, свиней і птиці);
- 9) дворівний туалет — на відстані 15...20 м від житлового будинку (поблизу господарської будови для утримання худоби, свиней і птиці);
- 10) малі очисні споруди.

1.4. Архітектурно-планувальні вирішення індивідуального житлового будинку

Основу архітектурно-планувального вирішення житлового будинку складає зручна функціональна схема розміщення й взаємозв'язку приміщень. Важливими є також зовнішні умови, насамперед рельєф ділянки, що може спричинити потребу організації цокольного поверху, частинного перепаду висот між окремими зонами житлового будинку, конфігурація ділянки, її зв'язок із вулицею та орієнтацією на сторони світу, які визначають розміщення виїзду й вхід на ділянку, господарського двору, парадного і господарського входів у будинок, розташування та розмір веранд, лоджій, тераси, віконних прорізів. Розташування житлових приміщень у цокольних, підвальних і підземних поверхах житлових будинків недопустиме.

Конструктивна система житлових будинків повинна бути запроектована так, щоб забезпечити її загальну стійкість при аварійних ненормованих локальних руйнівних навантаженнях на окремі несучі конструкції,

як мінімум на період, необхідний для евакуації людей (вибухи різного типу, пожежі, падіння важких предметів, наїзди важкого транспорту тощо). Формування здорового та естетично повноцінного житлового середовища неможливе без урахування природно-кліматичних умов, які впливають на архітектуру будинку, його просторову й функціональну організації, вибір будівельних конструкцій і матеріалів тощо. Відповідно, для створення комфортних умов у будинку необхідно враховувати природне провітрювання житлових приміщень, інсоляцію та орієнтацію за частинами світу. Орієнтацію вікон житлових приміщень будинку слід приймати з урахуванням поданого в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Орієнтація житлових приміщень

Житлові приміщення	Південніше 50° пн.ш.		Північніше 50° пн.ш.	
	рекомендується	допускається	рекомендується	допускається
Спальні, дитячі та загальні кімнати	Пд	Пд – Сх	Пд Пд – Сх	Пд – Зх
Ідальні, вітальні, холи	Пд Пд – Сх	Сх Пн – Сх Пн – Зх	Пд Пд – Сх Сх	Пн – Сх Сх

Сіни — нежила частину сільських хат, що з'єднує жиле приміщення з ганком, рундуком або ділить будинок на дві половини, часто замінює заасклена веранда, частину якої можна використати як комору. У зв'язку з розширенням складу приміщень є можливість використовувати господарський вхід через прибудову чи галерею, де розміщуються господарські приміщення для зберігання інвентарю й кормів, приміщення для приготування кормів із плитою та водогоном, господарські комори, гараж. Іноді зв'язок із гаражем здійснюється через головний тамбур головного входу.

У сучасному житловому будинку, крім жилих приміщень, потрібно передбачити достатню кількість веранд, відкритих терас, лоджій, балконів, які використовуються влітку як додаткові площі та місця відпочинку. У внутрішньому плануванні слід прагнути до ізоляції господарської та житлової зон, розподілу групи приміщень денного й нічного перебування. Найкраще цього вдається дотримуватись у будинках із двома рівнями, де денна група розташовується на першому поверсі, нічна — на другому, відповідно розподіляються й санвузли: на першому поверсі туалет з умивальником, а на другому — ванна з умивальником і туалетом. Пральну кімнату доцільно розміщувати в цоколі, підвалі або на першому поверсі.

У плануванні будинку слід передбачати зручні зв'язки загальної кімнати з кухнею або кухнею з їдальнею, між спальнями та санвузлом з ванною, кухнею й групою господарських приміщень і коморами, які часто містяться в цокольному або підвальному поверхах [8]. У будинках із кімнатами двох рівнів можливі варіанти вирішення розташування:

- 1) з мансардним поверхом, який розміщується в середній частині горіщного простору при крутому ухилі покрівлі (висота стін у місцях бокових скошених площин повинна бути не менше 1,6 м до початку скосу);
- 2) з неповним другим поверхом, розташованим у внутрішній частині односклої покрівлі;
- 3) зі змішаною кількістю поверхів (частина будівлі двоповерхова, а частина — одноповерхова);
- 4) з рівноцінним другим поверхом, тобто площі першого й другого поверхів однакові.

У будинках із кімнатами у двох рівнях особливе значення має облаштування й розміщення сходової клітки. Внутрішні сходи будинку можуть бути відкритими чи обгороджені стінами. У першому випадку інколи їх роблять у загальній кімнаті, що збагачує архітектурний простір, але погіршує ізоляцію зони нічного перебування на другому поверсі. Кращим є розміщення сходів у передпокої (рис. 1.1).

Значні переваги мають будинки з «гнучким» плануванням. Принципи такого планування складається з можливостей переміщення збірно-розбірних перегородок і шаф-перегородок. Стале місце в таких будинках займають тільки кухня та санвузли.

Вимоги до окремих елементів будинків. Висота житлових поверхів від підлоги до підлоги в житлових будинках повинна складати не менш як 2,8 м; висота житлових приміщень від підлоги до стелі — не менше 2,5 м. У районах із середньомісячною температурою липня 21°C і більше висоту житлових поверхів необхідно приймати не менше 3,0 м, а висоту житлових приміщень — не менш як 2,7 м.

Кількість підйомів в одному сходовому марші або на перепаді рівнів повинна становити не менше 3 і не більше 18. Ширина маршу внутрішніх сходів має бути не менш як 0,9 м, а їх ухил — не більше 1:1,25; найбільший ухил маршів у двоповерхових житлових будинках — 1:1,5. Для економії місця можна робити сходи зі забіжними сходишками з ухилом до 1:1,25.

Примітка: ширина сходового маршу визначається як відстань між стіною та його огорожею або між огорожами; ширина сходової площини не повинна бути меншою від ширини маршу. При реконструкції будинків допустиме збереження існуючих ухилу й ширини сходових маршів та площадок. Ширина коридорів у житлові кімнати повинна бути не менше 1,1 м, а в кухню і санвузли допускається її передбачати 0,9 м.

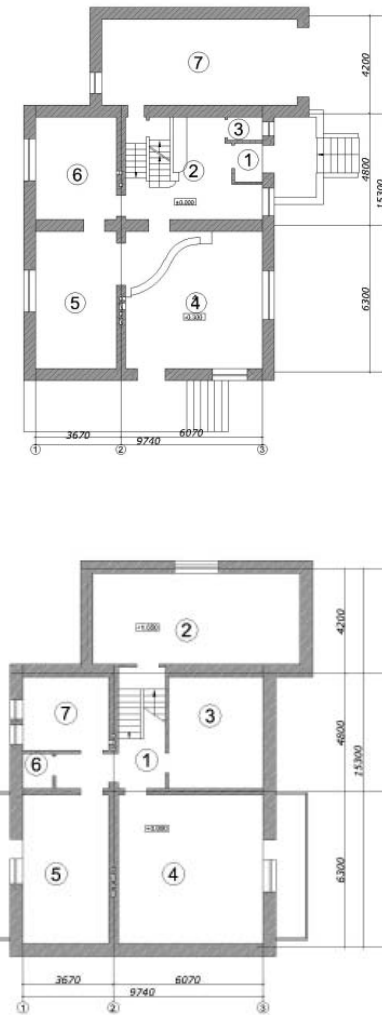

Рис. 1.1. Курсовий проект індивідуального житлового будинку.

Студент Мазурок Ю. В., керівник Степанюк А. В.

Плани 1-го та 2-го поверхів.

Експлікація приміщень 1-го поверху: 1 — тамбур; 2 — хол; 3 — санвузол;

4 — вітальня; 5 — їдальня; 6 — кухня; 7 — гараж.

Експлікація приміщень 2-го поверху: 1 — коридор; 2, 3 і 5 — житлові кімнати;

4 — спальня; 6 — санвузол; 7 — ванна

Житлові кімнати, кухні, неканалізовані вбиральні, вхідні тамбури до будинків, сходові клітки повинні мати природне освітлення. Відношення площі світлових прорізів житлових кімнат і кухонь до площі підлоги приміщень мають міститися в межах від 1:5,5 до 1:8; для мансардних поверхів зі світловими прорізами в площині похилих огорожувальних конструкцій — не менш як 1:10. Уточнення геометричних параметрів світлових прорізів необхідно здійснювати на підставі розрахунку коефіцієнта природної освітленості.

Позначка підлоги приміщень при вході до будинку повинна бути вищою від позначки тротуару перед входом не менше, ніж на 0,15 м.

Рівень комфорту приміщень будинку (квартири) і параметри. Одноквартирний (односімейний) житловий будинок слід проектувати, виходячи з умови його заселення однією сім'єю. Мінімальні площі основних приміщень будинку при проектуванні повинні бути не менше: загальна кімната — 25–30 м²; спальня на одну особу — 10 м², на дві — 14 м²; робоча кімната або кабінет — 10 м²; кухня — 8–12 м².

У дво-, трикімнатних будинках потрібно передбачати роздільні санвузли (ванна з умивальником і вбиральня з унітазом та умивальником). При плануванні будинків, де чотири й більше кімнат, необхідно передбачати не менше двох суміщених санвузлів, кожен із яких має бути обладнаний унітазом (убиральня з умивальником та унітазом і ванна кімната з ванною, умивальником та унітазом).

Норми мінімальних розмірів площі санвузлів:

- суміщений санвузол (обладнаний ванною, умивальником, унітазом, відведене місце для пральної машини) — 3,8 м²;
- ванна кімната (обладнана ванною, умивальником, наявне місце для пральної машини) — 3,3 м²;
- туалет (вбиральня, обладнана унітазом і умивальником) — 1,5 м²;
- туалет (вбиральня, обладнана унітазом без умивальника) — 1,2 м².

Розташування вбиральні та ванної (або душової) недопустиме над житловими кімнатами і кухнею.

У сільських населених пунктах прийнятне будівництво житлових будинків до двох поверхів (не беручи до уваги цокольного) з неканалізованими вбиральнями типу «люфт-клозет» або біотуалет. Приміщення повинно мати природне освітлення та провітрювання. У ІІВ та ІІІВ кліматичних зонах неканалізовані вбиральні допускається розміщувати в опалюваній частині житлового будинку зі входом через тамбур-шлюз завглибшки не менше 1 м. У кліматичних зонах ІІІ та ІІІВ облаштування «люфт-клозети» в опалювальній частині житлового будинку заборонено.

Загальна кімната. Це парадне приміщення будинку, його композиційний центр, навколо якого розташовуються інші приміщення. Загальна

кімната призначена для денного перебування сім'ї в час відпочинку, споживання їжі, а також є місцем для прийняття гостей. У деяких випадках, наприклад, у двокімнатному житловому будинку, використовується загальна кімната також для сну окремих членів сім'ї. Функції вона виконує різноманітні: розваги і спокійний відпочинок, творча і розумова праця, обіди, приймання гостей тощо. Досвід проектування підтверджує, що зазвичай площа загальних кімнат коливається в межах від 16 м² до 25–30 м². Найбільш вдалим є планування кімнати з відношенням ширини до глибини від 1:1 до 1:1,5. Застосування розсувних перегородок дає можливість змінювати просторову організацію загальної кімнати.

Вікна загальної кімнати повинні бути оберненими до вулиці. Одне із них може виходити на веранду або терасу та виконувати функції вікна-дверей, що відповідає органічному зв'язку житлової кімнати з верандою або терасою в літній період року.

Спальня. У сучасних житлових будинках найчастіше проектують особисті житлові кімнати трьох типів: спальня для сімейної пари (бацьків), спальня на одну особу та спальня на дві особи сім'ї. Вказані типи спалень містять головні зони: сну та індивідуального відпочинку; розміщення одягу та білизни; індивідуальних занять (навчання, творчість тощо) та розміщення особистих речей культурно-побутового призначення. Вхід у спальню може проектуватися як із передпокоїв і коридорів, так і з загальної кімнати. Спальні не повинні бути прохідними.

Кухонні приміщення. Залежно від розміру кухонні приміщення проектують у вигляді: кухні-ніші, робочої кухні, кухні з обмеженим місцем для споживання їжі та кухні-їдальні. У них здійснюються процеси господарського обслуговування сім'ї (приготування їжі, прасування, шиття та інше). Повноцінна кухня повинна складатися з двох зон — робочої та зони споживання їжі.

Розташовується кухня між передпокоєм і сіньми, звідки плануються окремі входи до неї. Зв'язок між загальною кімнатою і кухнею-їдальнею може здійснюватися через розсувний проріз або спеціальну нішу в роздільній стіні. Ширина кухні при однорядному розташуванні обладнання повинна бути не менше 1,9 м, при дворядному й кутовому — не менш як 2,3 м. При проектуванні кухні та кухні-їдальні необхідно подавати розташування обладнання й меблів.

Пряме природне освітлення обов'язково слід передбачати при проектуванні кухонних приміщень.

Передпокій і коридор. Передпокій призначений для зберігання верхнього одягу, взуття, господарського та спортивного приладдя, він є розподільним вузлом, тому достатнє освітлення прямим світлом із вікон тут необхідне. Площа передпокою становить від 4 м² до 12 м², ширина

— не менше 1,5 м. Площу передпокою поділяють, як правило, на дві зони — вхідну й хол. У передпокої слід передбачати місця для пристінного вішака для верхнього одягу, взуття, головних уборів тощо, дзеркала, столика, крісла, вбудованих шаф і антресолей. Ширина коридорів і проходів, які ведуть до житлової кімнати, повинна становити не менше 1,1 м.

Відкриті простори будинку або літні приміщення. До групи літніх приміщень входять: різні види балконів, лоджії-балкони, лоджії, тераси, веранди. Функціональна організація літніх приміщень обумовлена їх належністю до того чи іншого приміщення будинку. Велике значення має характер і висота огороження, а також озеленення і його розміщення.

1.5. Конструктивні рішення

Проектуючи сільські житлові будинки, архітекторів необхідно передбачити використання найпоширеніших у певній місцевості будівельних матеріалів, а також стандартних, полегшених, уніфікованих виробів і конструкцій для забезпечення високого ступеня збірності, найменшої трудомісткості та високої економічності будівництва. Норми розробки конструктивного рішення житлових будинків, що зводяться у звичайних умовах будівництва, містяться в ДБНах, тож знати їх і керуватися ними обов'язково. Огороджувальні конструкції житлових будинків слід проектувати із застосуванням матеріалів, які задовольняють вимоги енергозбереження та пожежної безпеки.

Конструктивна схема малоповерхового житлового будинку залежить від його розмірів. При невеликих кімнатах і прогонах до 6 м можна обійтися без внутрішніх опор. При великих кімнатах і прогонах потрібно вводити внутрішні несучі стовпи або стіни. Слід більше орієнтуватися на використання малих прогонів і внутрішніх стін або колон. Усі основні розміри прогонів визначають кратними 3М (300 мм): 3,00; 3,30; 3,60; 3,90; 4,20; 4,50; 4,80; 5,10; 5,40; 5,70; 6,00 м. Аналогічний модуль застосовують і для вертикальних розмірів.

Найпоширенішими є конструктивні схеми житлових будинків для сільських поселень:

1. з несучими стінами з місцевих будівельних матеріалів, стандартними деталями для перекриття, підлоги, покрівлі, віконних і дверних прорізів;
2. із каркасних конструкцій із різними заповнювачами;
3. каркасно-панельної конструкції;
4. у вигляді збірних стандартних будинків заводського виготовлення з дерев'яних елементів або об'ємних залізобетонних блоків.

1.6. Архітектурно-художня композиція екстер'єру

В архітектурно-художній композиції сільського індивідуально-житлового будинку повинні поєднуватися цілісність і специфічність об'ємів та форм, що зручні для побутових і господарських процесів, які тут відбуваються. Конструктивна простота, надійність і масштабність властиві малоповерховому будинку при раціональності й економічності вибору конструктивної схеми і матеріалів. Використання традиційних архітектурно-конструктивних елементів та оригінальних сучасних оздоблювальних матеріалів, співвідношення об'ємів і форм забезпечує пластичну та світло-тіневу виразність, кольорову й фактурну декоративність, властиву архітектурі сільського житлового будинку (рис. 1.2) [54].

Залежно від авторської концепції та району будівництва архітектурний вигляд будинку може бути модерновим або традиційним. Очевидно, що для району Карпат, Прикарпаття, Закарпаття характерніша традиційність, а для північних і центральних районів, зон підвищеної урбанізації — сучасніші вирішення.

1.7. Архітектурно-художня композиція інтер'єру

Архітектурно-художня композиція інтер'єру житлового будинку — це чітка послідовність розміщення функціональних зон денного і нічного перебування, санвузлів, господарсько-побутової зони, з різними пропорціями і зручними габаритами кімнат; приміщень, меблів (також вбудованих), вдалим розташуванням дверних і віконних прорізів, виходів на терасу, веранду та балкони, природною освітленістю основних кімнат і приміщень з урахуванням композиційного зв'язку внутрішнього та зовнішнього просторів, інтер'єру з екстер'єром і ландшафтом.

Важливе значення в композиції займає оздоблення й кольорове пофарбування стін кімнат і приміщень, беручи до уваги психологічний та санітарно-гігієнічний стан людини. У сучасному сільському житловому будинку, крім звичайної штукатурки і водоемульсійного чи клейового пофарбування, широко використовується обробка деяких стін деревом, декоративною цеглою та керамікою, природним каменем, декоративними тканинами й шпалерами, кольоровим пластиком, облицювальною плиткою різноманітних кольорів.

Особливу увагу слід приділити виразності композиції та оздобленню внутрішніх сходів, загальної кімнати, дитячої, спальні. У загальній кімнаті важливу естетичну та функціональну роль можуть відігравати камінь, сходи (якщо їх розміщено в загальній кімнаті), розсувні перегородки, суцільні засклені стіни, які виходять на терасу.

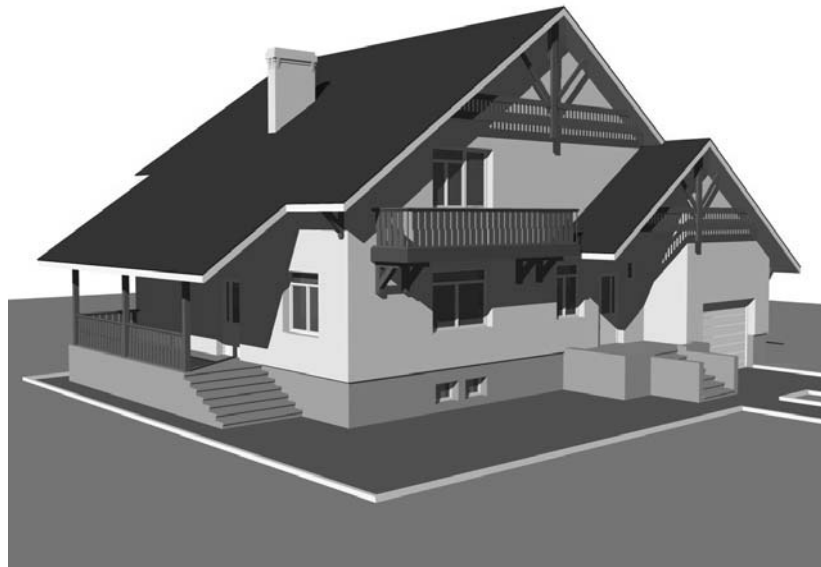
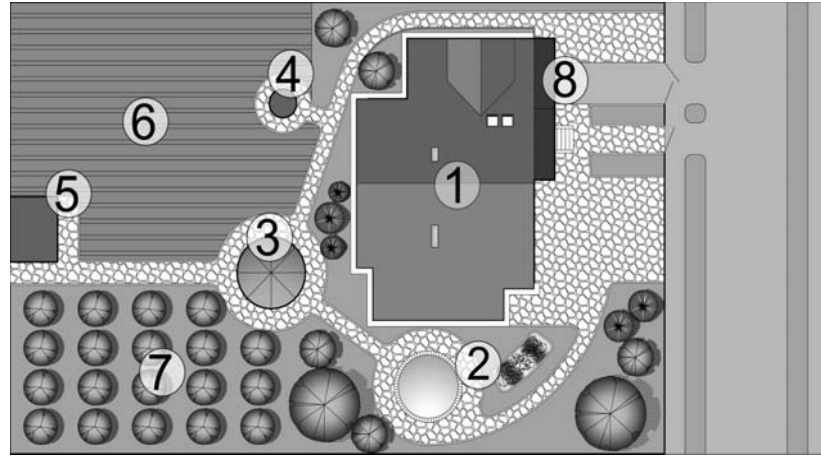

Рис. 1.2. Курсовий проект індивідуального житлового будинку. Студент Мазурок Ю. В., керівник Степанюк А. В. Генеральний план. Загальний вигляд. Експлікація до генплану: 1 — житловий будинок; 2 — басейн; 3 — альтанка; 4 — криниця; 5 — господарська споруда; 6 — город; 7 — сад; 8 — гараж

1.8. Інженерне обладнання

Сучасний сільський будинок за комфортністю не повинен відрізнятися від міського. Інженерне обладнання виступає саме тим фундаментом, від якого великою мірою залежить рівень комфорту людини. В умовах малоповерхової забудови можливе раціональне використання дешевших, полегшених систем інженерного обладнання. У сільських населених пунктах, де відсутні мережі централізованого водопостачання й каналізації та застосовується спрощене інженерне обладнання малоповерхових житлових будинків (водопостачання від свердловин або криниць, локальні очисні споруди), слід передбачати можливість подальшого повного обладнання будинків із дотриманням санітарних норм щодо якості та відповідно до стандартів очищення води.

Водопостачання. Зазвичай приймається від свердловини або криниці з мінімальним тиском у мережі. Іноді використовують місцеві водозабори зі свердловин для групи житлових будинків. Таку систему водопостачання слід проектувати з мембранним пневмобаком і насосом, автоматично керованим стосовно тиску.

Каналізація. Її часто можна вирішувати у вигляді місцевих систем із видаленням стоків через невеликі бетонні септики (малі локальні очисні споруди) в дренажні труби, прокладені на присадибній ділянці. Якщо індивідуальні будинки проектують у місцевості, де немає каналізації, допускається облаштування в будинках люфт-клозетів із вигребами, які повинні розташовуватися біля заднього чи бічного фасаду з північного боку.

Опалення, вентиляція. Зважаючи на кліматичні умови на наших територіях, ними обов'язково повинні обладнуватися житлові будинки. Для опалення одно- і двоповерхових будинків використовують водяне опалення від котла (тверде паливо чи газ). Теплогенератори на твердому паливі, у тому числі опалювальні печі, допускається проектувати у житлових будинках до двох поверхів (без урахування цокольного) включно. Опалювальні прилади однотрубних і двотрубних систем опалення повинні проектуватися з автоматичними терморегуляторами. Приміщення паливної чи теплогенераторної розташовують у підвальному, цокольному поверхах, а за їх відсутності — на першому поверсі житлових будинків.

Витяжну вентиляцію потрібно проектувати з природним спонуканням. Витяжні канали мають знаходитися у внутрішніх стінах будинків або примикати до них. Ділянки витяжних каналів, що прокладаються над покрівлею, на горіщі, а також поблизу охолоджуваної поверхні зовнішніх стін, потрібно проектувати з тепловою ізоляцією, що виключає випадання конденсату за відносної вологості витяжного повітря до 70%.

З кожної кухні, санітарного вузла повинен відходити індивідуальний вертикальний витяжний канал із випуском повітря в атмосферу або в збірну вентиляційну шахту. Коли витяжні вентиляційні системи з природним спонуканням, необхідно передбачати викид повітря над покрівлю в місцях, де виключається виникнення зон вітрового підпору.

Для максимальної концентрації елементів інженерного обладнання, стояків, вентиляційних і димових каналів слід прагнути до вертикального і горизонтального блокування санвузлів, кухонь, пральні, господарських приміщень з водогоном і плитою.

Запитання для самоконтролю

1. Вкажіть нормативну літературу, яку необхідно опрацювати перед початком виконання проекту індивідуального житлового будинку садибного типу.

2. Які типи індивідуальних житлових будинків проектуються у сільських населених пунктах?

3. Які розміри земельної ділянки необхідні для нормальної експлуатації індивідуального житлового будинку?

4. Вкажіть основні типи планування присадибної ділянки індивідуального житлового будинку?

5. Які будівлі рекомендовано передбачати на присадибній ділянці?

6. Планувальні особливості розташування сараю для утримання тварин і птиці на присадибній ділянці.

7. Вкажіть основні параметри сходів та їх влаштування у житлових будинках.

8. Вкажіть основні параметри житлових кімнат та кухні будинку.

9. Які найпоширеніші конструктивні рішення індивідуальних житлових будинків сільських поселень?

10. Особливості архітектурно-художнього вирішення інтер'єру загальної кімнати житлового будинку.

11. Особливості інженерного обладнання сучасного сільського будинку.

2 ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТЛОВОГО БУДИНКУ СЕРЕДНЬОЇ ПОВЕРХОВОСТІ

2.1. Методична ціль завдання

Для забезпечення сучасних вимог раціонального використання землі, поряд із широким будівництвом індивідуальних житлових будинків, забудову житлових кварталів сільських поселень необхідно здійснювати, зокрема, будинками середньої поверховості (3–5 поверхів), які мають певні особливості в складі приміщень квартир, частково у їх плануванні, конструктивних рішеннях, рівнях і характері інженерного обладнання. Під час розробки проекту житлового будинку середньої поверховості, базуючись на сучасну нормативно-інформаційну літературу, необхідно застосовувати нові прогресивні рішення планування квартир, блок-секцій, організації території квартири при забезпеченні високого рівня й комфорту побутових умов, архітектурної виразності й оригінальності з урахуванням напрямів регіональних традицій і містобудівельної різноманітності забудови сільських поселень.

2.2. Загальні положення

Архітектурне проектування житлового будинку середньої поверховості ґрунтується головню на можливості створення різноманітних за структурою поєднань архітектурно-композиційних груп житлових будинків. При цьому рекомендовано широке використання різноманітних методів блокування окремих блок-секцій, що істотно підкреслить багатогранність і художню виразність містобудівельних рішень забудови кварталу й окремих житлових структур сільських населених місць.

При виконанні проекту житлового будинку середньої поверховості насамперед необхідно:

- вивчити основні норми й рекомендації в сфері проектування, планування та забудови житлових утворень;

- дати оцінку та здійснити аналіз досвіду схожого проектування в Україні й за кордоном;
- вивчити та проаналізувати конкретну містобудівельну й історико-етнографічну ситуацію району будівництва та територію села для обґрунтування розміщення групи будинків чи будинку, їх об'ємно-просторової та архітектурно-художньої композиції, стильового напрямку;
- знайти й розробити оптимальний варіант планувальної структури, об'ємно-просторового, художнього й конструктивного вирішення житлового будинку.

Житлові будинки висотою 3–5 поверхів належать до групи безліфтових квартирних будинків. Це багатоквартирні будинки з виходами з квартири через загальні комунікації — сходові клітки, галереї та коридори (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Типологічна схема безліфтових будинків

У практиці проектування та будівництва, крім указаних «чистих» типів будинків, застосовується, наприклад, широка група будинків змішаного типу, які є комбінацією різних планувальних структур блокованих квартир, що мають входи з вулиці або земельної ділянки. Житлові будинки змішаного типу можуть бути заввишки 3, 4 і 5 поверхів, а також перемінної поверховості.

Особливе місце в типологічному ряді безліфтових будинків займають так звані будинки на терасах, у яких кожна квартира має відкриту терасу — озеленений майданчик, який імітує приквартирну земельну ділянку. Терасові будинки не є самостійним типом житлових будинків, це різновид основних (блокованих, секційних, галерейних, коридорних).

У безліфтових будинках для села передбачають елементи, які враховують специфіку й спосіб життя сільського мешканця (додаткові господарські приміщення в квартирах, підсобні приміщення в будинках для зберігання інвентарю й сільськогосподарської продукції тощо). Разом із тим вони менш зручні за функціонально-планувальною організацією для життя на селі порівняно з будинками з приквартирними ділянками.

2.3. Містобудівельна ситуація

Передбачається конкретна ситуація в межах сільського поселення, М 1:2000.

Одне з головних завдань, яке необхідно вирішити на цьому етапі проектування житлового будинку, — вибір ділянки (місця) під забудову в архітектурно-будівельній структурі сельбищної території сільського поселення. Ділянка може бути біля магістральної вулиці, всередині кварталу, межувати з центральною площею в складі житлового комплексу або громадсько-адміністративного центру і т.д. [5].

2.4. Вимоги до вирішення генерального плану

Генеральний план групи житлових будинків (частини кварталу) подається в М 1:500.

Розташування житлових будинків такого типу може мати кілька можливих варіантів; вони можуть будуватися при головній вулиці в лінійному напрямку, по периметру кварталу чи частини його (півкварталу). Найпоширенішою моделлю є створення архітектурно-планувальної групи секційних будинків. Така група розташовується, як правило, в центральній частині населеного пункту й просторово органічно поєднується з громадським центром, формуючи єдиний архітектурний ансамбль.

Між довгими сторонами багатоквартирних житлових будинків заввишки 2–3 поверхи приймається відстань (містобудівні розриви) не менше 15 м, а висотою 4–5 поверхів — не менш як 20 м.

При будинках заввишки 3–5 поверхів земельні ділянки не проєктуються, але для їх жителів вони величиною по 0,010–0,015 га на одну квартиру можуть виділятися в масиві всередині житлового кварталу на допустимій відстані згідно з санітарними нормами.

На території безсадибної забудови передбачаються майданчики: загального користування, дитячі, спортивні, господарські та місця для відпочинку. Слід враховувати й такі важливі характеристики забудови, як розташування житлових будинків відносно пішохідно-транспортних комунікацій, закладів обслуговування, зон відпочинку й інших елементів сельбищної зони, що регулюється державними будівельними нормами (ДБН). Так, житлові будинки повинні розташовуватися з відступом від червоної лінії вулиць не менше 6 м.

Необхідно передбачати під'їзд для пожежних машин до житлового будинку та можливість об'їзду навколо нього.

Будинок може розташовуватися в складі житлової групи кварталу. При створенні такої житлової групи слід дотримуватись певних вимог:

- компактне розміщення будинків;
- нормативна щільність забудови;
- санітарно-гігієнічний комфорт;
- різні варіанти функціонального й об'ємно-просторового вирішення.

На генеральному плані забудови частини кварталу має бути показано:

- житловий будинок, який проектується;
- забудову житлової групи, що оточує проектний будинок;
- майданчики для відпочинку дорослих та ігор дітей (віком до 3-х років);
- спортивний майданчик для рухомих ігор;
- господарські майданчики (трьох типів);
- під'їзди до будинків;
- пішохідні доріжки;
- стоянку для автомобілів;
- зелені насадження та малі архітектурні форми;
- забудову й благоустрій прилеглих вулиць;
- горизонталі;
- орієнтацію стосовно частин світу з розвою вітрів.

2.5. Природно-кліматичні умови

Формування здорового й естетично повноцінного житлового середовища неможливе без урахування природно-кліматичних умов, які істотно впливають на архітектуру будинку, його просторову та функціональну організацію, вибір будівельних матеріалів і конструкцій

тощо. Відповідно, усі вимоги до житлових будинків, як і всі нормативні положення, орієнтовані на максимальне врахування місцевих умов.

При створенні комфортних умов у квартирі необхідно брати до уваги: природне провітрювання житлових приміщень (кутове, наскрізне, через шахту чи внутрішній дворик), інсоляцію, рельєф місцевості та орієнтацію за частинами світу. Орієнтація вікон жилих приміщень житлового будинку середньої поверховості така сама, як і в житловому будинку садибного типу (див. табл. 1.1).

У багатокімнатних квартирах дозволяється орієнтація частини приміщень на північну частину горизонту (від Пн-Сх до Пн-Зх). При цьому повинно інсолюватися не менше однієї житлової кімнати в двокімнатних квартирах і не менше двох кімнат у квартирах на чотири й більше кімнат.

Залежно від розміщення поздовжньої осі будинку розрізняють його меридіальну, широтну та діагональну орієнтації відносно частин світу.

2.6. Планувальна структура житлового будинку

Для подолання монотонності житлової забудови кварталу чи його частини необхідно передбачати різні планувальні структури: секційну, галерейну, коридорну, а також складніші структури, наприклад, секційно-коридорну і секційно-галерейну, що дозволяє ширше використовувати можливості поєднання загальнобудинкових вертикальних і горизонтальних комунікацій. Доцільно застосовувати також таку поліструктуру, яка синтезує властивості різних планувальних структур.

На першому поверсі будинку необхідне облаштування приміщення для дитячих візків і велосипедів, місце для поштових скриньок. Дозволені є аптечний кіоск, ігрові автомати, пункти побутового призначення і т.д.

2.7. Склад і планування квартир

У проектованому будинку зазвичай повинно бути до чотирьох типів квартир, і число кімнат у кожній дорівнює кількості членів сім'ї. Діючими на сьогодні нормами для будівництва в містах і селах встановлено шість умовних типів квартир, кожний із яких містить два значення верхньої межі загальної площі (А і Б). Верхні межі загальної площі подано в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Верхні межі загальної площі квартир залежно від кількості кімнат, м²

Тип поселення	Кількість кімнат (типи квартир)											
	1		2		3		4		5		6	
	А	Б	А	Б	А	Б	А	Б	А	Б	А	Б
Місто, селище	28	36	44	53	56	65	70	77	84	95	96	108
Село	38	44	50	60	66	76	77	89	94	104	106	116

Примітка. Додатково до площі квартир, які вказано в таблиці, допускається приймати: лоджії, балкони, веранди в межах 15%, але не більше 10 м², а веранди у сільських будинках — у межах 20% площі квартир; у квартирах, розташованих на різних рівнях, збільшення площі повинно становити не більше 3 м².

При проектуванні деяких приміщень квартири слід брати до уваги наведені мінімальні площі, м²:

- загальна кімната ..... від 16 до 20–25;
- спальня батьків (з місцем для дитячого ліжечка) ... 13–15;
- спальня на дві людини 12;
- спальня на одну людину 9;
- кухня* ..... від 5 до 12–14;

* Приміщення для кухні проектується у вигляді: кухні-ніші, робочої кухні ($S = 5 \text{ м}^2$), кухні з епізодичним споживанням їжі ($S = 6\text{--}7 \text{ м}^2$) і кухні-їдальні ($S = 8\text{--}14 \text{ м}^2$).

Мінімальна ширина приміщень квартири повинна прийматись не менше:

- для загальної кімнати ..... 3,2 м;
- для спальні: – на одну людину ..... 2,25 м;
– на дві людини ..... 2,5 м;
- для кухні ..... 2,3 м.

Санітарно-гігієнічні приміщення — ванну, душову, вбиральню й розміщений санітарний вузол, проектується залежно від типу та планувального вирішення, прийнятого автором проекту. Ширина вбиральні повинна становити не менше 0,9 м, довжина — 1,5 м. Двері мають відчинятися назовні. Передпокій повинен містити ширину не менше 1,4 м; ширина коридорів у житлові кімнати — 1,2 м, а в кухню й санвузли допускається 0,9 м. Для внутрішніх сходів у квартирах на два рівні розміри сходів допустимо приймати 24×18(н) см, завширшки 0,9 м. У квартирах із кількістю кімнат чотири і більше потрібно облаштовувати два санвузли: суміщений при групі спалень і туалет з умивальником поряд із кухнею і передпокоюм.

У квартирах загальноприйнятим є таке зонування приміщень: *колективна зона* — загальна кімната, їдальня, вітальня (передпокій) та обслуговуючі приміщення (кухня, санвузол, комора);

індивідуальна зона — спальні (особисті спальні й спальня для батьків), дитяча кімната, кабінет і підсобні приміщення (ванна чи душова, коридори, вбиральня, гардеробна тощо).

Незалежна експлуатація зон стає можливою, коли кожна з них має безпосередній зв'язок із передпокоюм, який служить зв'язковою ланкою між зонами й зовнішнім світом.

Планування квартири можливо вирішувати на одному та на двох рівнях. Розташування кімнат у квартирі з перепадом у півповерху або на двох рівнях створює можливість чіткого зонування приміщень за їх призначенням. Планування квартир, які вирішуються на одному рівні, можна звести до трьох принципових схем:

- 1) спальні кімнати з ванною й туалетом розміщені в глибині квартири та мають безпосередній зв'язок із передпокоюм;
- 2) обидві зони прилягають до передпокою по обидва його боки, санвузол розташований між ними;
- 3) індивідуальна зона розміщена в глибині квартири з прохідною загальною кімнатою (за такої схеми виникає потреба другого санвузла біля передпокою).

Рекомендується передбачати ймовірність трансформації планування при незмінних конструкціях як у межах однієї квартири, так і з урахуванням можливості об'єднання сусідніх квартир. При «гнучкому» плануванні приміщення квартири розділено збірно-розбірними перегородками, які порівняно легко можна переміщувати, створюючи різноманітні варіанти планувальних вирішень. У таких квартирах постійне місце займають кухні та санітарні вузли. Сучасні конструктивні можливості створюють сприятливі умови для широкого впровадження в житлове будівництво квартир з таким прогресивним принципом планування.

Характер планування квартир здебільшого залежить від розміщення денного світла, у зв'язку з чим доцільно виокремити квартири з: одностороннім освітленням — з вікнами на один бік будинку; двостороннім — з вікнами на дві сторони будинку; та трестороннім освітленням — з вікнами на три сторони будинку. Окрім того, квартири повинні мати кутове або наскрізне провітрювання.

2.8. Архітектурне вирішення фасадів

Зовнішній вигляд багатоквартирного будинку середньої поверховості тісно пов'язаний з його внутрішньою планувальною структурою, конструкціями, матеріалами і т. ін. Архітектура будинку залежить і від таких компонентів композиційного ряду, як тектоніка, масштабність, ритм, пропорції, а також від елементів і деталей його фасаду — вікон, входів, балконів, лоджій, еркерів, огорожень балконів тощо.

Для підвищення архітектурно-художньої виразності будинку використовують метал, пластмасу, тоноване скло, кольоровий бетон, а також кольорову фактуру й рельєфне оздоблення огорожувальних конструкцій. Використання у вертикальних огороженнях скла, листів металевих та інших сучасних полімерних матеріалів підсилює емоційно-художній вплив на глядача завдяки відблиску хмарин, сонячних променів, навколишньої забудови й ландшафту (рис. 2.2–2.4).

Для різноманітності вирішень екстер'єру будинку, який зведено з цегли, слід використовувати винесення на фасад окремих бетонних елементів, з'єднавши їх з муром, який виконаний із кольорової чи фасованої цегли, різною за формою й кольором, рустовкою швів, а також з облицьовуванням стін стійкими синтетичними і природними матеріалами. Використання на фасаді лоджій і балконів надає певного ритму пластиці, збагачує світлотінь і вирішує проблему захисту приміщень від перенагрівання. Завдяки їм у фасаді досягається певна динамічність чи статичність, виявляється ритм і масштаб.

Рис. 2.2. Курсовий проект житлового будинку середньої поверховості.
Студент Думич В. І., керівник Гнесь Л. Б.
Південний фасад

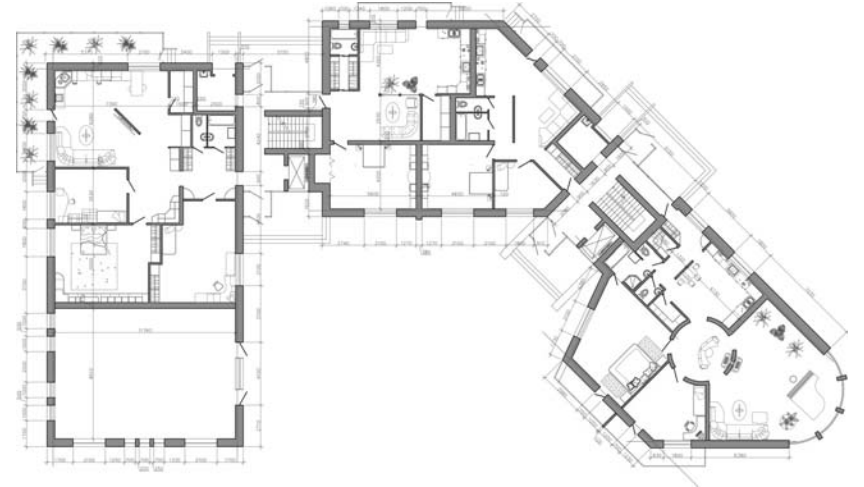

Рис. 2.3. Курсовий проект житлового будинку середньої поверховості.
Студент Думич В. І., керівник Гнесь Л. Б.
План першого поверху

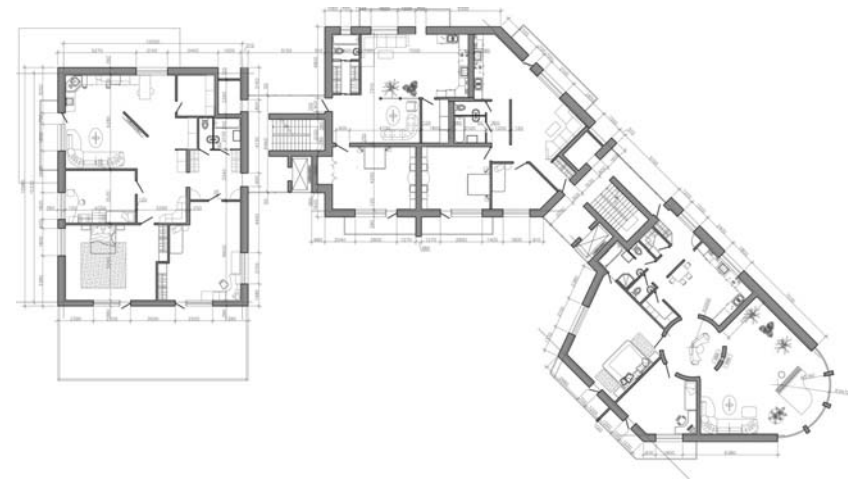

Рис. 2.4. Курсовий проект житлового будинку середньої поверховості.
Студент Думич В. І., керівник Гнесь Л. Б.
План першого поверху

Входи і дашки роблять пластичні акценти, дуже важливі для композиції будинку. Вхід у будівлю може виступати з площини фасаду або бути втопленим.

Вагомим засобом підвищення архітектурної виразності фасадів будинку є колір і фактура поля стіни. За допомогою кольору можна досягти виділення окремих функціональних зон, наприклад, сходових кліток або структурних елементів каркасу.

2.9. Композиційні особливості формування інтер'єру

Для створення сучасного інтер'єру недостатньо лише функціонально правильно розмістити обладнання на плані, важливе значення, окрім іншого, має об'ємно-просторове вирішення. Кожна квартира незалежно від її розмірів повинна бути просторою й світлою, наповненою повітрям. Усі приміщення квартири мають створювати просторовий ансамбль, чому, як правило, сприяють великі засклені двері, розсувні перегородки, дзеркала тощо. Істотне значення мають пропорції кімнат і їх конфігурація. Колони, які випадково виступають, порушують чистоту форми, ускладнюють розміщення меблів.

Велику роль у вирішенні інтер'єру відіграє колір. Для житлових кімнат рекомендуються світлі спокійні тони — вони візуально розширюють простір, дають можливість окремо виділити яскраві елементи декоративного характеру. Фарбування стін доцільно виконувати з урахуванням орієнтації приміщень. Кімнати, повернуті на північ, рекомендується фарбувати в «теплі» тони, а орієнтовані на південь — у світлі, нейтральні або «холодні» тони. Всі приміщення квартири виконують переважно у різних тонах, використовуючи принцип контрастів і нюансів. Щоб приміщення зорво не зменшувалося, необхідно уникати розбивки елементів інтер'єру на дрібні деталі. Тональність і кольорове вирішення інтер'єру доцільно будувати за принципом ступінчастості його складових — стін, підлоги, меблів тощо. У кожному конкретному випадку різним елементам відводиться роль головного, другорядного і супроводжувального чинника в просторі. Така підпорядкованість елементів є основним композиційним принципом формування інтер'єру. Важливим чинником гармонізації простору слід вважати використання акцентів, якими можуть бути декоративні панно, вази, підсвічники, елементи озеленення, декоративна графіка тощо.

2.10. Конструктивні вирішення житлового будинку

Вибір конструктивної схеми залежить від композиції житлового будинку, його архітектурно-планувального вирішення (розміру конструктивних прогонів), наявності відповідної будівельної бази і матеріалів. Несучий кістяк будинку може бути стіновим, каркасним або змішаного типу. Кожний тип несучого кістяка застосовується в різних варіантах, що різняться порядком розміщення несучих елементів. Наприклад, стіновий несучий кістяк реалізується у системах поперечних, поздовжніх чи перехресних стін. Певні системи є і в каркасі: з поздовжнім чи поперечним розташуванням ригелів, безригельна система тощо. Часто застосовують і так званий неповний каркас — каркасно-стіновий кістяк.

Стінові кістяки застосовують у будинках, насамперед з поперечними несучими стінами з вузьким (3–4,2 м), широким (4,2–7,2 м) і змішаним кроками. Всі головні розміри повинні бути кратними 3М (300 мм): 2,4 м; 2,7 м; 3,0 м; 3,3 м і т.д. Такий модуль застосовують і для вертикальних розмірів. Висоту поверхів житлових приміщень належить приймати не менше 3 м.

Найпоширенішими є конструктивні схеми:

- 1) з несучими стінами з місцевих матеріалів зі стандартними деталями для перекриття, підлог, дахів, віконних і дверних прорізів;
- 2) з каркасних конструкцій із різними наповнювачами;
- 3) каркасно-панельної конструкції;
- 4) у вигляді збірних залізобетонних елементів заводського виготовлення.

2.11. Інженерне обладнання

Інженерне обладнання сучасного багатоквартирного житлового будинку середньої поверховості дуже різноманітне, його призначення — створення комфортних умов проживання людей. Включає воно такі системи: опалення, вентиляція, водопостачання, каналізація, газопровід, а також електромережа, слабоструменева мережа (радіо, телефон), телевізійні кабелі і т.д.

Запитання для самоконтролю

1. Вимоги до вирішення генерального плану житлового будинку середньої поверховості.
2. Розміщення житлового будинку середньої поверховості в архітектурно-планувальній структурі сільського поселення.
3. Вплив природно-кліматичних умов на архітектурно-просторові вирішення будинку середньої поверховості.
4. Вкажіть особливості вирішення інтер'єру гостинної та кухні житлового будинку середньої поверховості.
5. Вимоги до орієнтації житлового будинку середньої поверховості.
6. Вимоги до інсоляції кімнат житлового будинку середньої поверховості.
7. Розкажіть про планувальну структуру квартири житлового будинку середньої поверховості.
8. Найпоширеніші конструктивні вирішення житлових будинків середньої поверховості.
9. Які оздоблювальні матеріали можна використати для підвищення архітектурно-художньої виразності житлових будинків?
10. Інженерне обладнання сучасного багатоквартирного будинку.

3 ПРОЕКТУВАННЯ РЕМОНТНОЇ МАЙСТЕРНІ СІЛЬСЬКО- ГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕХНІКИ

3.1. Методична ціль завдання

Проектування підприємств з ремонту, зберігання й обслуговування сільськогосподарських машин у нашій країні вступило в новий етап розвитку. Для постійної підтримки всієї техніки в робочому стані необхідна відповідна ремонтна база, яка включає три групи підприємств: об'єкти внутрігосподарського, міжгосподарського призначення і підприємства, розташовані в районах, містах. Усе це утворює систему ступеневого обслуговування техніки.

Відповідно до напрямів розвитку сільськогосподарського виробництва ремонтні підприємства розміщують як на території хліборобних районів, так і в приміських зонах чи у містах. Можна виділити такі види ремонтних підприємств:

- пункти технічного обслуговування — для технічного огляду тракторів, комбайнів, сільськогосподарських машин і устаткування тваринницьких ферм, а також для ремонту нескладних сільськогосподарських машин;
- ремонтні майстерні — для проведення ремонту й технічного обслуговування тракторів, землерийної та меліоративної техніки, сільськогосподарських машин і устаткування тваринницьких ферм і поточного ремонту автомобілів;
- спеціалізовані ремонтні майстерні, цехи і заводи — для капітального ремонту тракторів, автомобілів, комбайнів, їх вузлів і агрегатів, металорізальних верстатів, генераторів, електродвигунів, устаткування тваринницьких ферм, а також для виконання робіт з централізованого відновлення зношених деталей і виготовлення ремонтно-технологічного устаткування [7].

Ремонтні підприємства належать до IV класу шкідливості й вимагають санітарно-захисної зони до 100 метрів.

Метою проекту є ознайомлення з основними принципами проектування підприємств із ремонту сільськогосподарських машин, технологією ремонтного виробництва, складом виробничих дільниць і допоміжних приміщень, вимогами до генплану, об'ємно-просторовим і конструктивним вирішенням.

3.2. Організація ремонтної бази

Технічне обслуговування машинно-тракторного парку передбачає:

- обкатування машин у польових умовах (нові сільськогосподарські машини та після капремонту);
- технічне обслуговування (протягом усього періоду роботи);
- періодичні технічні огляди (один–два рази в рік);
- ремонт (поточний і капітальний);
- зберігання (постійне, періодичне і тимчасова консервація до нового сезону робіт).

Ремонтом машин у сільському господарстві займаються ремонтні підприємства, сукупність яких називається ремонтною базою. Організація ремонтної служби (бази) в сільському господарстві в загальному вигляді показана на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Схема організації ремонтної бази в сільському господарстві

Пункт технічного обслуговування (ПТО) створюється для обслуговування одного чи кількох близько розташованих підрозділів господарства (ланок, бригад). Такий ПТО може обслуговувати тракторні агрегати й самохідні комбайни, які працюють у радіусі 3–5 км. Виконується увесь комплекс робіт з технічного догляду за машинами, ремонту нескладної сільськогосподарської техніки, усунення технічних поломок, які виникають у процесі експлуатації, проведення дозбирання й регулювання нових машин, їх обкатування та зберігання техніки в неробочі періоди.

Складніші роботи з технічного обслуговування сільськогосподарських машин, у тому числі капітальний ремонт, виконують ремонтні й спеціалізовані ремонтні майстерні та заводи.

3.3. Технологія ремонтного виробництва

Для найефективнішого використання виробничих площ і устаткування, а також для підвищення продуктивності праці в ремонтних майстернях застосовують агрегатно-вузловий метод ремонту машин з організацією потокових технологічних ліній і спеціалізованих постів — робочих місць на розбирально-мийних роботах, на дільницях розбирання, ремонту та збирання машин і двигунів.

На ремонтних підприємствах здійснюють технічне обслуговування, поточний і капітальний ремонти машин, апаратури, відновлення вузлів і агрегатів, зберігання й розподіл техніки. Незалежно від виду робіт, які виконуються, в основу організації технологічного процесу покладена єдина схема, яка базується на послідовному проходженні механізмів через різні операції на території підприємства і в головному виробничому корпусі (рис. 3.2).

Технологічний процес ремонту й технічного обслуговування сільськогосподарських машин розпочинається з зовнішнього миття, спуску відпрацьованого масла, продувки картерів гострою парою або стисненим повітрям і діагностики. Після миття на універсальному ремонтному стенді машину відправляють на дільницю розбирання, миття та діагностики, де її повністю або частково розбирають на вузли, які за допомогою кран-балки подають у мийну машину. Опісля їх скеровують на відповідні дільниці, де ремонтують і випробовують.

Розібрані повністю або частково машини переміщують уздовж майстерні за допомогою спеціального устаткування — кран-балками і візками. Відремонтвані вузли й машини обкатують на відповідних стендах. Остаточне обкатування тракторів і автомобілів проводять поза майстернею.

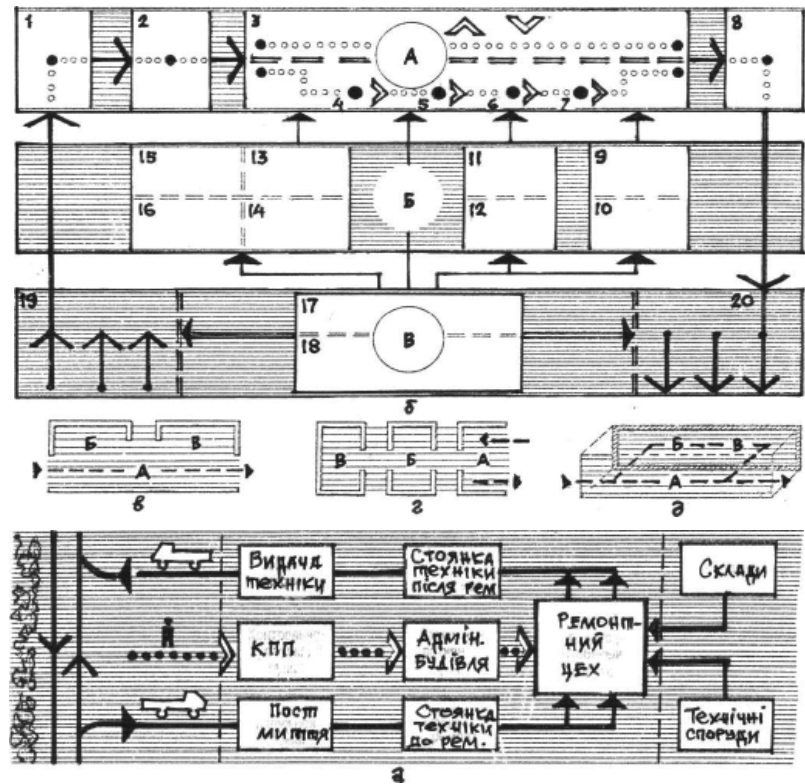

Рис. 3.2. Функціонально-технологічна організація підприємств з ремонту й обслуговування сільськогосподарської техніки:
 а – схема технологічного процесу на території підприємства;
 б – схема організації технологічного процесу в головному виробничому корпусі; в – прямопотокова організація; г – тупикова організація;
 д – багаторівнева організація. А – зона головного виробництва;
 Б – допоміжна зона; В – зона управління й обслуговування;
 1 – пост миття; 2 – пост діагностики; 3 – пости технічного обслуговування; 4 – ділянка розбирання; 5 – відділ дефектування;
 6 – ділянка комплектування; 7 – ділянка збирання; 8 – пост фарбування;
 9 – вентиляційні камери, приміщення енергопостачання; 10 – очисні пристрої; 11 – склад запчастин; 12 – склад утилізації; 13 – механічний цех; 14 – теплова ділянка; 15 – ділянка ремонту обладнання;
 16 – шино-ремонтна ділянка; 17 – побутові приміщення;
 18 – адміністративно-технічні приміщення; 19 – стоянка ремфонду;
 20 – стоянки відремонтованої техніки

Всі виявлені дефекти після обкатування усувають на дільниці технічного обслуговування. Комбайни і сільськогосподарські машини обкатують на стенді-візку. Машини, які пройшли обкатування, скеровують на дільницю фарбування, після чого їх ставлять на майданчику відремонтованої техніки. Механізатор забирає машину на посту, поряд з яким, як правило, є пункт заправки.

Виробничі дільниці технічного обслуговування, поточного і капітального ремонтів є основними. Окрім них, наявні спеціалізовані дільниці з ремонту окремих вузлів і деталей, паливної апаратури, електрообладнання та обробки. Дільниці ковальсько-зварювальних робіт, фарбування, випробування двигунів, акумуляторної за умовами проведення робіт повинні бути ізольованими й мати окремий вихід.

Технологічний процес переважно відбувається за горизонтальною схемою, виходячи з габаритів і маси сільськогосподарської техніки. Однак ремонтне виробництво агрегатів, вузлів, різноманітної арматури та апаратів можна організувати і вертикально, на різних рівнях.

3.4. Вимоги до вирішення генерального плану і благоустрою території

Обов'язковою умовою створення раціональної планувальної структури ремонтного підприємства є зонування території, блокування й взаємне виключення пересічення шляхів руху людей і машин. Ремонтне підприємство звичайно має декілька зон:

- *основного виробництва* — майстерня чи головний корпус, група будівель;
- *адміністративно-громадського призначення* — контрольно-пропускний пункт або прохідна, будівля управління й обслуговування, виробнична площа;
- *сервісної групи* — пости зовнішнього миття, пункт заправки тощо;
- *стоянок* — ремонтного фонду, відремонтованої техніки, навіси і гаражі;
- *інженерно-технічні споруди* — котельня, трансформаторна, очисні споруди тощо.

Важливе значення мають зони транспортних проїздів і благоустрою. Кількість груп, їх склад і форма залежать від розміру й потужності підприємства, ступеня кооперації з іншими підприємствами виробничої зони, рівня блокування об'єктів між собою. За розмірами території підприємства поділяють на *малі* (близько 0,5 га), *середні* (від 0,5 до 1,5 га) і *крупні* (3–5 га і більше). Щільність забудови, відповідно, складає 10–15%, 25–35% і 55%.

За орієнтацією й місцезнаходженням головного виробничого корпусу розрізняють такі схеми компонування генерального плану.

- поздовжня;
- поперечна;
- острівна;
- периметральна;
- кутова.

При проектуванні розміщення ремонтного підприємства необхідно:

- 1) ділянку розташовувати з підвіреного боку нижче за рельєфом відносно житлової (сельбищної) зони населеного місця;
- 2) враховувати наявність будівельних матеріалів і умов їх транспортування;
- 3) дотримуватись технологічного взаємозв'язку між будівлями й спорудами;
- 4) забезпечити зручний виїзд тракторів та іншої сільськогосподарської техніки з виробничих територій (баз) на поля й назад;
- 5) відкриті майданчики для зберігання техніки з водовідвідними каналами за периметром розташовувати в незатоплюваних місцях.

Відповідно до розглянутих технологічних схем і здійснюється розташування будівель і споруд на території ремонтного підприємства.

На рис. 3.3 наведена схема генерального плану ремонтного підприємства сільськогосподарської техніки на 100 одиниць. На поданому генплані показано, що пост зовнішнього миття, прохідну й майстерню розташовують поблизу головного в'їзду на територію. Неповдалік майстерні (на віддалі, достатній для зручного маневрування машин) розташовують майданчики для усунення поломок, очікування ремонту й збирання машин, навіси для зберігання тракторів; пункт заправки — біля додаткового виїзду на основну вулицю.

Щоб забезпечити можливість обкатування відремонтованих машин, майстерню розташовують, як правило, в центрі, на віддалі не менше 30 м від інших будівель. Гарячі дільниці (цехи) майстерні бажано орієнтувати біля зони зберігання машин.

Майданчик для регулювання й зберігання машин також проектують поближче до зони зберігання, оскільки роботи з регулювання машин виконують після зняття їх зі збереження (величина майданчика 8×12 м). Трактори, які використовуються упродовж року, розміщують ближче до головного в'їзду, а комбайни навпаки, в глибині ділянки.

Найближче до головного в'їзду слід розташовувати майданчики для зберігання гусеничних тракторів, щоб якнайменше пошкоджувалось покриття проїздів.

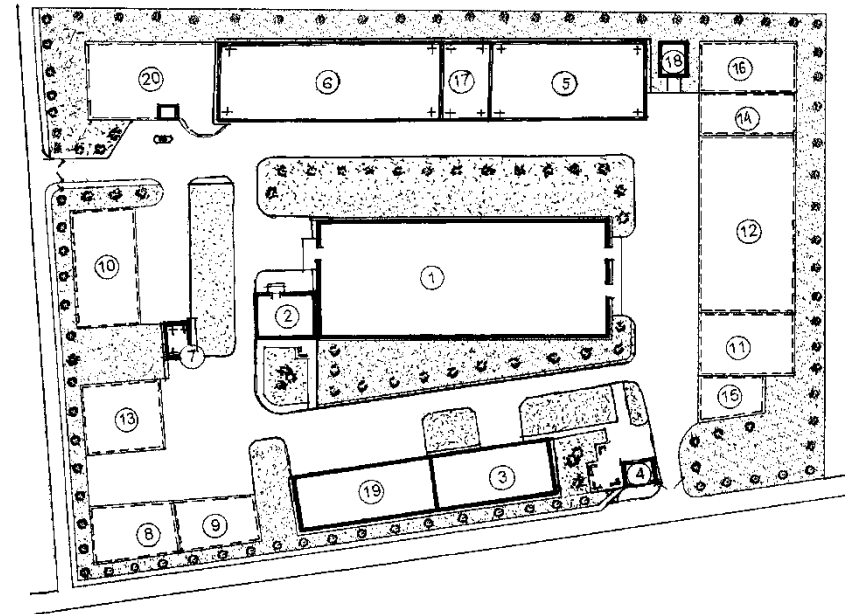

Рис. 3.3. Схема генерального плану ремонтного підприємства сільськогосподарської техніки на 100 одиниць:

1 – ремонтна майстерня; 2 – побутовий блок; 3 – матеріально-технічний склад; 4 – прохідна; 5 – навіс для зберігання малогабаритної с/г техніки; 6 – навіс для зберігання великогабаритної с/г техніки; 7 – навіс для регулювання машин з монорейкою; 8 – майданчик для відстою с/г техніки після ремонту; 9 – майданчик для відстою с/г техніки, що очікує ремонту; 10 – майданчик для міжзмінної стоянки с/г техніки; 11 – майданчик для відстою автомобілів і причепів; 12 – майданчик для зберігання с/г техніки та агрегатів; 13 – майданчик для миття с/г техніки з естакадою; 14 – майданчик для розбирання списаної техніки; 15 – майданчик для пункту технічного обслуговування і ремонту електрообладнання; 16 – майданчик для зберігання утилю; 17 – навіс з постами консервації с/г машин; 18 – трансформаторна підстанція; 19 – гараж з профілактом на 10 автомашин; 20 – пункт заправки з одною колонкою

Майданчики для зберігання машин коротшим боком орієнтуються в напрямку панівних вітрів, що забезпечує наскрізне провітрювання поздовжніх проїздів для машин та полегшує боротьбу зі сніговими заметами. У зоні ремонту для полегшення маневрування техніки застосовують

завичай периметральний прийом забудови. Слід передбачити також резервний майданчик.

Вимоги до генерального плану:

1. Генеральний план території ремонтної майстерні подається у М 1:500 (1:1000).

2. Планування території ремонтного підприємства, розташування будівель, споруд і транспортних шляхів повинні забезпечувати найсприятливіші умови для виробничого процесу й праці, раціональне та економічне використання земельної ділянки.

3. На генплані необхідно передбачити функціональне зонування території з урахуванням технологічних зв'язків, санітарно-гігієнічних і протипожежних вимог.

4. На території ремонтної майстерні слід прокласти проїзди, тротуари і розмістити майданчики з твердим покриттям; створити зручні транспортні та пішохідні зв'язки.

5. Створити можливість розширення й реконструкції підприємства.

6. Організувати систему благоустрою — огороження території, світильники, водні пристрої, смітники, квітники, декоративні скульптури тощо.

Розміри зон ділянок і майданчиків визначаються завданням на проектування. Орієнтовний склад будівель, споруд і майданчиків та їх площі подано в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Склад і площі будівель, споруд і майданчиків
ремонтного підприємства**

№ з/п	Будівлі і споруди, майданчики	Площа (не менше), м ² , при кількості ремонтних одиниць техніки			Примітка
		50	75	100	
1	2	3	4	5	6
1.	Ремонтна майстерня	за проектом			
2.	Матеріально-технічний склад	288 (12×24)	360 (12×30)	432 (12×36)	
3.	Прохідна	36	36	36	
4.	Гараж з профілакторієм на 10 автомашин	510 (12×42)	510 (12×42)	510 (12×42)	
5.	Трансформаторна підстанція	24	36	54	
6.	Навіс для регулювання с.-г. машин з монорейкою Q=3,2т	72	72	72	

Закінчення табл. 3.1

1	2	3	4	5	6
7.	Навіс для зберігання малогабаритної с.-г. техніки	800	800	800	
8.	Навіс для зберігання великогабаритної с.-г. техніки	1000	1000	1200	
9.	Майданчик для тракторів, які очікують ремонту	120	160	240	
10.	Майданчик для тракторів після ремонту	120	160	240	
11.	Майданчик для пункту технічного обслуговування й ремонту електрообладнання	200	200	200	
12.	Майданчик для автомобілів і причепів	200	300	400	
13.	Майданчик для міжмінної стоянки тракторів	240	360	480	
14.	Майданчик для зберігання с.-г. техніки і причепів	1080	1080	1080	
15.	Майданчик для миття с.-г. машин з естакадою	400	400	400	
16.	Майданчик для розбирання списаної техніки	200	250	300	
17.	Майданчик для утилю	200	250	300	
18.	Пункт заправки с.-г. техніки	1000	1500	2000	
19.	Навіс з постами консервації с.-г. машин	216	216	216	
20.	Майданчик для навантаження і розвантаження с.-г. техніки з естакадою	220	220	220	

В організацію рельєфу й благоустрою території ремонтного підприємства входить певний комплекс робіт: вертикальне планування, організація відведення атмосферної води (зливоспуски, кювети, бордюри камені та ін.), облаштування доріг і тротуарів, зелених насаджень, огорож, ліхтарів, майданчиків, водоймищ, фонтанів, підпірних стінок, укріплення відкосів тощо.

Озеленення — площа не менше 15%, також виконує низку функцій:

- 1) оздоровлення навколишнього середовища;
- 2) захист від дії вітрів;
- 3) природний фільтр від порохи, шкідливих газів (викидів).

Віддалі від зелених насаджень до будівель і споруд згруповано в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Віддаль зелених насаджень до будівель і споруд

№ з/п	Зона	«min» віддаль у метрах	
		до осі стовбура дерева	до кущів
1	Від межі зовнішніх стін будівель і споруд	5	1,5
2	Від зовнішнього краю проїзду	2	1,2
3	Від підшови або внутрішньої грані підпірної стінки	3	1
4	Від огорожі 2 м і більше	4	1
5	Від підземних мереж комунікацій: – газопровід – теплотраса (від стінки каналу) – водопровід, дренаж і каналізація – електрокабель	2 2 2 1,5	2 1 - -
6	Від краю тротуарів	0,5	0,5

Проїзди і майданчики повинні мати тверде покриття, суцільне або у вигляді окремих смуг — бетонне, асфальтове чи з місцевих матеріалів, здатне витримувати навантаження від руху машин і техніки, яка є на збереженні (стоянці). До будівель і споруд по всій їх довжині необхідно передбачити під'їзди для пожежних машин: з одного боку — при ширині будівлі до 18 м, з двох боків — при більшій ширині.

3.5. Об'ємно-просторові вирішення

Компонування й габаритні схеми ремонтних підприємств. При компонуванні та плануванні ремонтних підприємств необхідно враховувати конкретні основні вимоги:

- забезпечення прямолінійності виробничого процесу;
- дотримання найкоротших шляхів проходження деталей, які перебувають на ремонті та обробці, що досягається за рахунок відповідного взаємного розміщення приміщень;
- виключення зустрічних і перехресних вантажних потоків;
- розташування ділянок зі шкідливими викидами і небезпечних у пожежному відношенні (ділянки ковальська, малярна, зварювальна, випробування) біля зовнішніх стін будівлі;
- максимальна уніфікація ширини й висоти прогонів.

Необхідно враховувати умови освітленості приміщень денним світлом і вплив транспортно-піднімального устаткування на конструктивне вирішення, а також дотримання умов пожежної безпеки. Вихідним матеріалом для компонування плану ремонтного підприємства є робоча діаграма технічного процесу, яка графічно відображає послідовність виробничих операцій і встановлює функціональні зв'язки між окремими приміщеннями. Завжди слід проектувати так, щоб план будівлі мав просту форму, без виступів, які ускладнюють конструктивну схему будівлі. Потрібно брати до уваги, що в кожному окремому випадку залежно від типу ремонтного підприємства, його призначення й складу приміщень мають бути враховані особливості плану, які витікають з технології конкретного виробництва.

На практиці відпрацьовано декілька характерних схем компонування головних корпусів: *наскрізна і тупикова, П- і Г-подібна*. Взаємодія приміщень у таких схемах базується на поєднанні трьох технологічних зон:

- основного виробничого процесу;
- допоміжного виробництва та інженерно-технічного устаткування;
- виробничого й побутового обслуговування.

Для ремонтних підприємств необхідні будівлі з різною кількістю прогонів по 12 і 18 м.

Конструктивне вирішення. Вибір конструктивної системи залежить від композиції будівлі, її планувального вирішення (розмірів конструктивних прогонів), наявності будівельної бази та матеріалів. Будівельні конструкції виробничих будівель ремонтних підприємств вирішують із застосуванням для каркасів, вертикальних огорож, суміщеного покриття та інших частин і елементів будівлі збірних залізобетонних виробів для одноповерхових промислових будівель.

У конструктивних вирішеннях будівель застосовують колони 6×12, 6×15, 6×18 м при висоті 5,2...6 м та 18×6, 18×12, 24×12 з висотою до низу конструкцій 6; 7,2; 8,4 м.

Як правило, будівлі ремонтних майстерень (рис. 3.4–3.7) проектуються з використанням повнозбірної каркасної схеми з навісними або самонесучими багатощаровими стіновими панелями (товщина панелей — 200, 240, 300 і 350 мм).

Піднімально-транспортне устаткування. Ремонтні майстерні, цехи й заводи обладнують піднімально-транспортними засобами, необхідними для переміщення важких частин ремонтованих сільськогосподарських машин та їх вузлів. Окрім механічних і гідравлічних домкратів, тягових лебідок, рейкових і безрейкових візків, рухомих стендів і різних кранів у ремонтних підприємствах використовують також підвісні

монорейкові шляхи, мостові й підвісні електричні кран-балки, які тісно пов'язані з несучими конструкціями будівлі, оскільки вони кріпляться до таких конструкцій чи опираються на них.

Монорейка є двотавровою сталлюю балкою, яка нерухомо підвішена до несучих конструкцій перекриття (покриття), нижньою полицею якої переміщується спеціальний візок з механізмом у вигляді блоків чи талів для піднімання вантажів. Для переміщення важких деталей і вузлів у межах усєї площі виробничого приміщення застосовують мостові та підвісні електричні кран-балки.

У ремонтних майстернях переважно застосовують, як більш прогресивний вид внутрішнього транспорту, підвісні кран-балки. Пересуваються вони на котках нижніми полицями поздовжніх спрямовувальних двотаврових балок, які закріплені до нижніх поясів несучих конструкцій покриття будівлі. Крім того, можна змінити напрямок руху підвісних кран-балок з поздовжнього на поперечний, коли це зумовлено зміною технології виробництва.

Рис. 3.4. Курсовий проект ремонтної майстерні сільськогосподарської техніки.

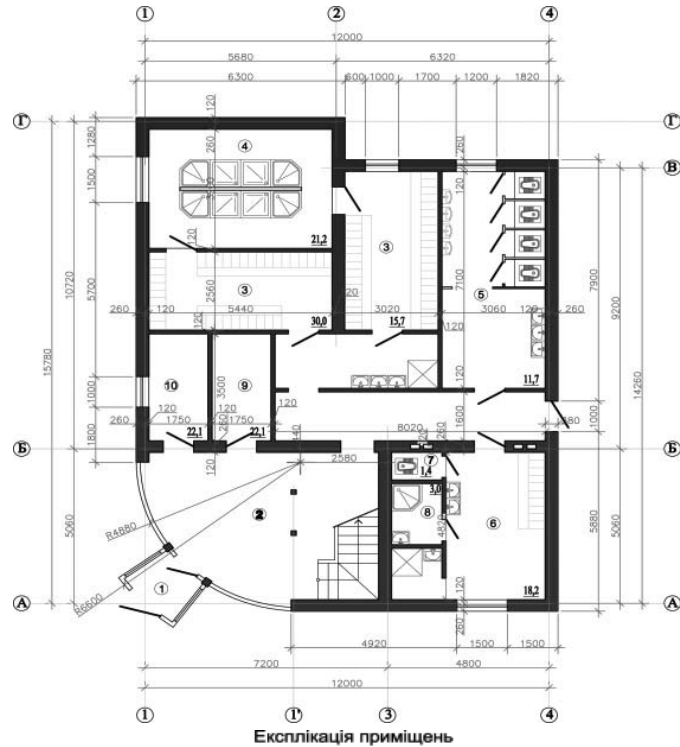
Студент Застріжна І. І., керівники Савчак Н. С., Фамуляк Я. Є.
Загальний вигляд

Експлікація приміщень

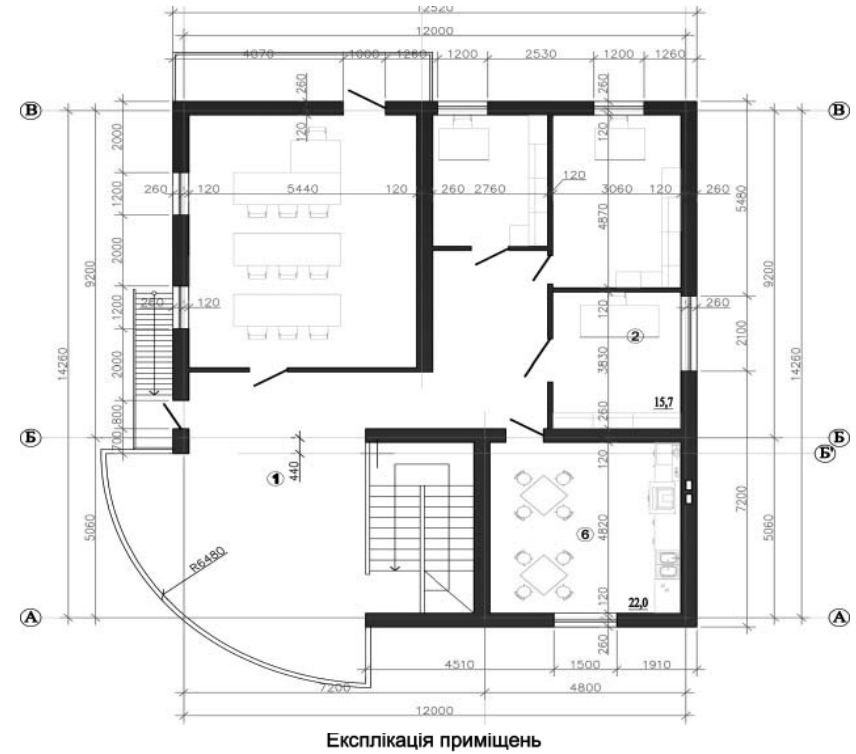
№ п/п	Найменування	Площа м ²	Категорія виробництва за вибухонебезпечністю
1	Ремонтно-монтажна ділянка	510.2	
2	Ділянка зовнішнього миття	70.7	Д
3	Ділянка миття агрегатів	45.7	Д
4	Ділянка діагностування і технічного обслуговування	70.0	В
5	Ділянка обкатки і регулювання двигунів	30.0	Г
6	Ділянка ремонту двигунів	36.0	Г
7	Ділянка перевірки паливної апаратури	30.2	Б
8	Ковальсько-зварювальна дільниця	50.8	Г
9	Ділянка перевірки і регулювання паливної апаратури	16.5	В
10	Венткамера	12.0	
11	Слюсарно-механічна дільниця	46.2	Д
12	Оббивочна	14.1	В
13	Компресорна	12.2	Д
14	Шиномонтажна ділянка	40.8	В
15	Комора інструментів	12.2	Д
16	Кислотна	8.3	Д
17	Ділянка технічного обслуговування і зарядки акумуляторів	14.7	Д
18	Ділянка ремонту агрегатів	64.2	В
Загальна площа		1064.8	

Рис. 3.5. Курсовий проект ремонтної майстерні сільськогосподарської техніки. Студент Застріжна І. І., керівники Савчак Н. С., Фамуляк Я. Є.
План цеху

№ п/п	Найменування	Площа м ²	Категорія виробництва за вибухонебезпечною небезпечною
1	Тамбур	2.9	
2	Вестибюль	20.6	
3	Чоловічий гардероб	30.0	
4	Чоловіча душова і переддушова	21.2	
5	Чоловічі туалети і місця для куріння	11.7	
6	Жіночий гардероб	18.2	
7	Жіночий туалет	1.4	
8	Жіноча душова	3.0	
9	Тепловий пункт	6.1	
10	Електрощитова	6.1	
Загальна площа		121.2	

Рис. 3.6. Курсовий проект ремонтної майстерні сільськогосподарської техніки.
Студент Застріжна І. І., керівники Савчак Н. С., Фамуляк Я. Є.
План 1-го поверху підсобних приміщень

№ п/п	Найменування	Площа м ²	Категорія виробництва за вибухонебезпечною небезпечною
1	Хол	66.2	
2	Кабінет зав. та майстра	15.7	
3	Навчальний клас	28.7	
4	Медична кімната	12.0	
5	Кімната громадських організацій	12.0	
6	Кімната прийому їжі	22.0	
7	Тераса	8.2	
Загальна площа		164.8	

Рис. 3.7. Курсовий проект ремонтної майстерні сільськогосподарської техніки
Студент Застріжна І. І., керівники Савчак Н. С., Фамуляк Я. Є.
План 2-го поверху підсобних приміщень

3.6. Об'ємно-планувальні вирішення

Загальні вимоги. Розміри прогонів і кроків колон у ремонтній майстерні належить приймати кратними 6 м. Найчастіше приймають розміри прогонів: 6, 12, 18, 24, 30, 36 м; величина кроку зовнішніх колон 6 м, а внутрішніх рядів колон — 6 і 12 м. Висота основних виробничих приміщень становить, відповідно, 4,8; 6; 7,2 і 8,4 м (висоту приймають кратною 0,6 м при висоті цеху до 6 м та 1,2 м — при висоті цеху понад 6 м).

Висота виробничих приміщень повинна забезпечувати розміщення всього технологічного й піднімально-транспортного устаткування. Водночас об'єм виробничого приміщення на одного робітника повинен складати не менше 15 м, а площа — не менше 4,5 м.

При об'ємно-планувальному вирішенні ремонтної майстерні доцільним є блокування основних виробничих і допоміжних приміщень, зонування й розміщення виробничих та допоміжних площ усередині будівлі.

Склад та площі приміщень. До складу майстерні з ремонту тракторів входять основний ремонтний цех із виробничими дільницями, блок санітарно-побутових приміщень і технічні приміщення. Орієнтовний склад та площі приміщень слід приймати з урахуванням даних, поданих у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Склад і площі приміщень майстерні з ремонту тракторів

№ з/п	Приміщення та виробничі ділянки	Площа (не менше), м ² , при кількості ремонтних одиниць техніки			Категорії виробництва за вибухопожежною небезпекою	Примітка
		50	75	100		
1	2	3	4	5	6	7
ОСНОВНИЙ РЕМОТНИЙ ЦЕХ						
1.	Ремонтно-монтажна ділянка	510	770	1030	В	кран-балка Q=3.2 т
2.	Ділянка миття деталей і агрегатів	45	68	90	Д	
3.	Ділянка ремонту агрегатів	64	96	128	В	
4.	Шиномонтажна ділянка	40	48	64	В	

Продовження табл. 3.3

1	2	3	4	5	6	7
5.	Ковальсько-зварювальна ділянка	50	70	90	Г	
6.	Ділянка ремонту двигунів	36	42	54	Г	кран-балка Q=1 т
7.	Ділянка обкатки й регулювання двигунів	30	36	48	Г	
8.	Слюсарно-механічна ділянка	46	55	70	Д	
9.	Оббивна ділянка	14	16	20	В	
10.	Ділянка перевірки і регулювання тракторного електрообладнання	16	18	24	В	
11.	Ділянка ремонту, технічного обслуговування і зарядки акумуляторів	14	16	20	Д	
12.	Кислотна	8	12	12	Д	
13.	Ділянка перевірки і регулювання паливної апаратури та гідросистем	30	36	45	Б	Шлюз 2x1,5м
14.	Комора інструментів	12	16	20	Д	
15.	Ділянка діагностики і технічного обслуговування	70	80	90	В	
16.	Ділянка зовнішнього миття	70	80	90	Д	
17.	Компресорна	12	12	16	Д	
18.	Венткамера	12	12	16		
	РАЗОМ	1079	1483	1927		
САНІТАРНО-ПОБУТОВІ ПРИМІЩЕННЯ						
1.	Вестибюль	18	18	18		
2.	Чоловіча гардеробна кімната вуличного, домашнього й спец. одягу	30 (3 умивальники)	36 (5 умивальників)	48 (7 умивальників)		

Закінчення табл. 3.3

1	2	3	4	5	6	7
3.	Чоловіча духова та переддухова	4 душові сітки	6 душов. сіток	10 душов. сіток		S, по розрахунку
4.	Жіноча гардеробна кімната вуличного, домашнього та спец. одягу	9 (1 умивальник)	12 (1 умивальник)	16 (1 умивальник)		
5.	Жіноча духова (при гардеробній кімнаті)	1 душ. сітка	1 душ. сітка	1 душ. сітка		1,5x0,9 м
6.	Чоловічий туалет і місце для куріння (відповідно: 1 унітаз, 1 пісуар, 1 ум.; 2 уніт-и, 2 піс-ри, 2 ум.; 4 уніт-и, 4 піс-ри, 4 ум.)	12	18	24		
7.	Жіночий туалет (1 унітаз, 1 умивальник)	3,5	3,5	3,5		
8.	Комора для прибирального інвентарю	3	3	3		
9.	Індивідуальний тепловий пункт	6	6	8		
10.	Електрощитова	6	6	8		
11.	Навчальний клас і кабінет техніки безпеки*	32	36	40		
12.	Кімната споживання їжі*	18	24	30		
13.	Кабінет зав.майстерні та майстра*	18	18	18		
14.	Кімната громадських організацій*	18	18	18		
15.	Медична кімната*	18	18	18		
16.	Венткамера*	30	30	18		

* приміщення, які слід розмістити на 2-му поверсі санітарно-побутового блоку. Примітка. Прибудований блок санітарно-побутових приміщень прилягає до торця чи поздовжньої стіни ремонтної майстерні та має два поверхи з розмірами в осях 12×12 м або 12×18 м. Висота поверху — 3,3 м. Склад, площі й обладнання побутових приміщень встановлюється завданням на проектування з урахуванням санітарно-гігієнічної характеристики виробничих процесів і кількості робітників (з поділом їх професій по групах виробничих процесів). Розрахунок площ основних побутових приміщень (гардеробні, душові кімнати для умивання, вбиральні), а також кількість санітарно-гігієнічних приладів і меблів проводять згідно з нормативними даними.

3.7. Архітектурне вирішення фасадів

Архітектурно-просторове вирішення ремонтних підприємств дуже різноманітне, має яскраво виражені ознаки промислової архітектури. Властивість сучасних одноповерхових виробничих будівель, які є плоскими паралелепіпедами великих розмірів у плані, полягає в багатократному повторенні одного й того ж фрагмента, що обумовлено конструктивною основою, — метричне чергування колон, балок або ферм, які складають каркас будівлі. Щоб подолати монотонність фасадів, застосовують композиційні прийоми, які збагачують архітектурне вирішення [19].

Як архітектурний акцент можна використовувати послідовність у певному ритмі деяких функціональних елементів будівлі, наприклад, зовнішні сходи, брами, решітки повітрозабори тощо. Крім того, їх об'єднують у групи шляхом виділення, зокрема, вузлів вертикальних комунікацій або чергування зашкленених і глухих поверхонь стін. Довжина фасадів виробничих будівель може бути розчленована прибудованими побутовими блоками чи різними технологічними установками.

Значну увагу приділяють елементам, які збагачують силует будівлі: обрисам ліхтарів світлових, аераційних, вентиляційних установок на даху, виходів зі сходових кліток та ін. У вирішенні архітектури виробничої будівлі важливу роль відіграють матеріали стін, які вибирають відповідно до конструктивної основи (несучі, самонесучі, навісні), різні прийоми використання кольору та елементи монументально-декоративного мистецтва.

3.8. Інтер'єри виробничих приміщень

Вирішення виробничого інтер'єру — складне комплексне завдання, що враховує загальну об'ємно-просторову й кольорову композиції приміщень, розміщення виробничого устаткування та організацію робочих місць, питання освітленості та вентиляції приміщень, боротьбу з шумом і вібрацією, озеленення цехів та ін. Основу кольорової композиції інтер'єру виробничих приміщень становлять оптимальні кольори, не яскраві, а дещо приглушені, які перебувають у зоровій рівновазі. Важливе значення в інтер'єрі має функціональне фарбування, яке складається з таких основних завдань: раціональна організація праці, запобігання аваріям і нещасним випадкам, підвищення естетичних властивостей інтер'єру [19]. Всі елементи інтер'єру, які фарбують, умовно можна виділити в групи:

- основну, до якої входять будівельні конструкції, поверхні стін, стель і підлог;

- технологічне обладнання;
- піднімально-транспортне устаткування;
- інженерні комунікації.

Для кольорового вирішення транспортних засобів і комунікацій застосовується впізнавальне (сигнальне) фарбування в яскраві й насичені тони, які відповідають конкретній групі. Кожна група має свій кодовий колір і номер. Застосовують майже всі оздоблювальні матеріали, що дає змогу покращити експлуатаційні та естетичні характеристики інтер'єрів виробничих і побутових приміщень (лакофарбові та облицювальні матеріали, декоративні штукатурки, матеріали для ліпних і художніх робіт).

3.9. Інженерне обладнання

Для створення необхідних умов ведення технологічного процесу і забезпечення нормальних санітарно-гігієнічних умов праці використовують інженерне обладнання: внутріцеховий транспорт, системи опалення, вентиляції й кондиціонування повітря, системи водогону та каналізації, електросилові установки, системи пожежогасіння, повітропостачання, газопостачання та ін. Найбільший вплив на архітектурно-будівельне вирішення має внутріцеховий транспорт, система вентиляції та опалення.

Усі виробничі та адміністративно-побутові приміщення ремонтної майстерні мають бути обладнані системами водопостачання, каналізації, електропостачання, водостоків, також слід добре опрацювати систему опалення, вентиляції, пожежогасіння та радіозв'язку.

Запитання для самоконтролю

1. Як здійснюється організація виробничого процесу ремонтної бази підприємств сільського району?
2. Які є схеми організації технологічного процесу по ремонту і обслуговування сільськогосподарської техніки?
3. Зонування території підприємства з ремонту і обслуговування сільськогосподарської техніки.
4. Які чинники впливають на вибір території під будівництво підприємства з ремонту і обслуговування сільськогосподарської техніки?
5. Архітектурно-планувальні вимоги до вирішення генерального плану підприємства з ремонту та обслуговування сільськогосподарської техніки.
6. Конструктивні вирішення будівель ремонтної майстерні і фактори, що впливають на їх застосування.

7. Характерні особливості використання інженерного обладнання підприємства з ремонту і обслуговування сільськогосподарської техніки.
8. Вкажіть вимоги до об'ємно-планувальних вирішень будівель ремонтних підприємств.
9. Особливості архітектурно-художнього вирішення фасадів будівель ремонтних підприємств.
10. Особливості вирішення інтер'єру виробничих приміщень.

4 ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТЛОВО-ВИРОБНИЧОГО ДВОРУ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

4.1. Методична ціль завдання

Головне завдання фермера — отримати більше товарної продукції, вигідно її продати, знизити затрати на виробництво й реалізацію, тобто мати максимально можливий дохід. Для цього насамперед необхідно вибрати правильний напрям спеціалізації, форму ведення господарства та його розміри. Спеціалісти стверджують, що сільське господарство швидше від інших досягає межі, за якою воно перестає бути ефективним. Параметри і форма господарства повинні відображати як об'єктивні (природно-кліматичні), так і суб'єктивні (соціально-економічні та правові) умови й особливості [6].

Виходячи з основних факторів впливу на організаційно-територіальне формування фермерських господарств, зокрема густонаселеність і забезпеченість земельними ресурсами, а також використовуючи досвід історичного минулого, в Україні є доцільним відродження господарств на сімейних засадах. Щодо визначення параметрів господарства, за підрахунками спеціалістів, при виробництві цукрових буряків, зернових, картоплі, тваринницької продукції розмір ферми за наявності трьох працездатних членів сім'ї (сімейна ферма) повинен становити 15–20 га, а овочеві ферми можуть ефективно розвиватися при розмірах від 1 до 10 га. Доречно буде нагадати, що середня величина земельних володінь фермерських господарств на території України в окремих регіонах різна, наприклад, у Західному регіоні України вона становить 10,5 га.

Базуючись на таких даних, студентам при виборі параметрів і форми ведення фермерського господарства потрібно орієнтуватися на таке: розмір землеволодіння господарства має бути в межах від 15 до 20 га (під час виробництва цукрових буряків, зернових, картоплі, тваринницької продукції); величина землеволодіння господарства при вирощуванні

овочів має перебувати в межах від 2 до 10 га; форма ведення господарства — сімейного типу.

При визначенні спеціалізації господарства необхідно використовувати досвід розвинутих в аграрному аспекті країн, зокрема США, де процес галузевої спеціалізації виробництва сільськогосподарської продукції і переробки безперервно продовжується регіонально й внутрігосподарською спеціалізацією. В Україні на сучасному етапі велика кількість господарств, де поряд із головним напрямом спеціалізації вимушені утримувати птицю, м'ясну й молочну худобу, вирощувати овочі для власних потреб, що значно зменшує продуктивність основного виробництва. Отож фермерське господарство для ефективного ведення сільськогосподарського виробництва має спеціалізуватися на випуску одного виду продукції, як виняток, можливе допоміжне виробництво (вирощування кормових культур при тваринницькому, зернових — при виробничо-комерційному напрямі господарства і т.д.).

При проектуванні виробничої забудови фермерського господарства та житлово-виробничого двору в цілому необхідно закладати черговість і поетапність зведення будівель та споруд:

перша черга — будівлі й споруди основного виробництва, а також допоміжні;

друга черга — житловий будинок і споруди переробного виробництва;

третя черга — торгово-комерційні будівлі та споруди.

Враховуючи історичні, соціальні, економічні й екологічні особливості розвитку сільського господарства України, зокрема густоту населення, рівень забезпеченості землею, її продуктивність, а також досвід перших років господарювання, студентам пропонується відповідна тематика проектування фермерських господарств для курсового проектування (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Тематика курсового проектування*

№ з/п	Тема	Одиниця виміру	Потужність	Землеволодіння
1	2	3	4	5
1.	Виробничо-комерційне фермерське господарство	т продукції в зміну	1,0÷3,0 т	15÷20 га
2.	Фермерське господарство ВРХ молочного напрямку	голів ВРХ	50÷100 голів	15÷20 га

Закінчення табл. 4.1

1	2	3	4	5
3.	Свиновідгодівельне фермерське господарство	місце	150÷300 місць	15÷20 га
4.	Овочево-тепличне фермерське господарство	га робочої площі	0,5÷1,0 га	2÷10 га
5.	Фермерське господарство з розведення кроликів або звірини (кролики, нутрії, норки, соболі, лисиці тощо) — кролеферма, норкова ферма, соболина ферма і т.д.	самка	50÷100	10÷15 га
6.	Вівцеферма	вівцематка	200÷400	10÷15 га
7.	Робоча конеферма (робочий кінний двір)	робочі коні	20÷50	15÷20 га
8.	Фермерське господарство з розведення птиці (кури, качки, гуси, індички тощо) — птахофабрика (птахоферма) з виробництва харчових яєць або з вирощування бройлерів	тис. голів (шт. яєць або т м'яса)	5÷10	10÷15 га
9.	Сімейна пасіка	бджолина сім'я	100÷600	10÷15 га
10.	Фермерське рибоводне господарство	т продукції в зміню	1,0÷3,0 т	15÷20 га

* Наведена номенклатура курсових проектів не обмежує вибір студентів у проектуванні житлово-виробничих дворів (комплексів) селянських (фермерських) господарств, при обґрунтуванні можлива зміна запропонованої тематики.

4.2. Виробничо-комерційне фермерське господарство

Виробничо-комерційне фермерське господарство може спеціалізуватися на виробництві олії, гречаної крупи, борошна, на обслуговуванні автомобілів і сільськогосподарської техніки тощо. Розглянемо виробничо-комерційне господарство з основним виробництвом

борошна — млин продуктивністю 3 т у зміню та з допоміжним виробництвом — мініхлібопекарнею.

Млин і мініхлібопекарня працюють на сировині замовника (жителів навколишніх населених пунктів), а також власній, для чого господарство поряд з основним виробництвом займається вирощуванням зернових. Площі та склад приміщень основного виробництва виробничо-комерційного господарства подано в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Площі та склад приміщень основного виробництва

№ з/п	Приміщення	Норма площі, м ²	Призначення приміщення
1.	Відділення помолу	170	для помолу зерна
2.	Комора зерна	72	для зберігання запасу зерна на одну зміню
3.	Комора борошна	60	для зберігання борошна добового запасу
4.	Комора матеріалів	16	для зберігання мішків, інвентарю
5.	Кабінет майстра	9	
6.	Приміщення персоналу	16	для потреб персоналу
7.	Майстерня	20	для поточного ремонту деталей
8.	Лабораторія	14	для проведення аналізів сировини і продукції

Архітектурно-планувальне рішення будівлі млина має забезпечувати в'їзд вантажних автомобілів у комори зерна та борошна, вивантаження зерна у резервуар, для чого необхідно висоту приміщень до виступаючих конструкцій виконувати не менше 6 м, а ворота розмірами 3×4 м.

Для встановлення млина у відділенні помолу слід влаштувати монотажний проріз, а висоту приміщення виконати не менше 6 м, ширина приміщення — 12 м.

Для зважування сировини та готової продукції поряд з будівлею млина розташовують автовагу.

Виробнича потужність мініхлібопекарні 0,5–1,0 т/добу, залежно від попиту на хліб і хлібобулочні вироби. Реалізація продукції здійснюється в магазині господарства та торговельній мережі сільського району.

Площі та склад приміщень допоміжного виробництва виробничо-комерційного господарства згруповано в табл. 4.3.

Таблиця 4.3

Площі та склад приміщень допоміжного виробництва

№ з/п	Приміщення	Норма площі, м ²	Призначення приміщення
1.	Відділення випічки	16	для випікання хліба
2.	Тістомісильне й тісторізальне відділення	25	для приготування тіста
3.	Приміщення миття яєць	6	для миття яєць
4.	Яйцебійна	4	для биття яєць
5.	Комора сировини	24	для зберігання сировини
6.	Охолоджувальна камера	12	
7.	Комора готової продукції	12	для тимчасового зберігання готової продукції
8.	Приміщення персоналу	12	для потреб персоналу
9.	Розвантажувальна	14	для розвантаження сировини
10.	Інвентарна	6	
11.	Мийна інвентаря	4	
12.	Тарна	9	
13.	Мийна і санобробка тари	3	

4.3. Фермерське господарство ВРХ молочного напрямку

Залежно від виробничої спеціалізації підприємства молочного напрямку і груп тварин (худоби) структура стада визначається за табл. 4.4.

Таблиця 4.4

Структура стада підприємства

№ з/п	Спеціалізація підприємства	Корови, %	Нетелі, %	Молодняк, %	Телята до 6 міс. %
1	2	3	4	5	6
1	Телята 15–20-денного віку утримуються в господарстві	90	5	–	5
2	Бички у віці 10–20 днів продаються, телички вирощуються в господарстві	60	10	20	10

Закінчення табл. 4.4

1	2	3	4	5	6
3	Бички в 6-місячному віці продаються, телички вирощуються в господарстві	50	9	15	26
4	Весь молодняк вирощується в господарстві	36	7	40	18

На фермі молочні корови, нетелі ремонтного стада, а також молодняк на дорощуванні розміщуються в стійлах. Телята до 20 днів утримуються в профілакторії в індивідуальних клітках. Телята до 6-місячного віку — у групових клітках по 6–10 голів у кожній. Для отелів передбачаються денники по 2 на 50 корів (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Розміри стійл для основних груп худоби

№ з/п	Призначення приміщень	Розміри, м		
		ширина	довжина	
1.	Стойла:			
	– для корів, нетелів	1,0–1,2	1,7–1,9	
	– для молодняка	0,6–1,0	1,2–1,7	
2.	Денники для отелу корови	2,5–3,0	2,5–3,0	
3.	Клітки для телят:	– індивідуальні у профілакторії віком до 20 днів;	0,5	1,0
		– групові для телят віком до 6-ти місяців	4,0	2,5 на 1 голову

Доїння корів на фермі здійснюється доїльними апаратами у переносні відра або молокопровід. Молоко надходить у молочну, де проводиться його первинна обробка, охолодження та короточасне зберігання. Норми площ будівель і приміщень обслуговуючого призначення основного виробництва фермерського господарства подано в табл. 4.6.

Роздавання кормів проводиться мобільними засобами або стаціонарним транспортером. Ширина кормового проходу при використанні ручних візків або малогабаритного транспорту складає 1,6 м. При використанні стаціонарного кормороздавача чи трактора ширина кормового проїзду — 2,2–2,4 м.

Таблиця 4.6

**Норми площ будівель і приміщень обслуговуючого призначення
основного виробництва**

№ з/п	Будівля, приміщення	Норма площі, м ²	Призначення приміщень
Корівник і приміщення для молодняка			
1.	Інвентарна	6	зберігання інвентарю
2.	Приміщення для тимчасового зберігання і приготування кормів	25	зберігання і приготування кормів
3.	Фуражна для дорослих тварин	25	зберігання фуражу
4.	Приміщення для тимчасового зберігання й приготування кормів для телят	25	зберігання і приготування кормів
5.	Приміщення для підстилки	10	зберігання підстилки
6.	Приміщення персоналу	до 12	для потреб персоналу
7.	Приміщення для санобробки тварин	6	для обробки тварин та підготовки до родильного відділення
8.	Доїльний зал	4–4,5	для доїння корів
9.	Молочна	12–18	мийка молочної посуду
10.	Приміщення деззасобів	6–8	зберігання й розведення деззасобів
11.	Вакуум-насосна	6–8	машинне відділення
12.	Лабораторія	6–10	контроль якості молока
13.	Приміщення для кормів	10–12	зберігання і приготування кормів
14.	Пункт штучного запліднення	20–25	для запліднення тварин
15.	Манеж	20–25	для підготовки тварин
16.	Лабораторія	4–6	для підготовки інструментів
17.	Мийна	4–6	для мийки лабораторного обладнання
18.	Приміщення для забору та відвантаження гною	50	зберігання і відвантаження гною

Видалення гною з приміщень дорослих тварин здійснюється скребковим транспортером, з приміщень телят — скреперною установкою та транспортером. Транспортери завантажують гній на тракторні пречепи, які вивозять його в гноесховища.

Ферма забезпечується запасом грубих кормів, силосу, коренеплодів та концентратів. Грубі корми зберігаються в скиртах, під навісом, на горіщах корівників. Коренесховища, стодоли чи навіси для грубих кормів можуть безпосередньо межувати з будівлею корівника.

4.4. Свиновідгодівельне фермерське господарство

Свиновідгодівельні ферми призначені для відгодівлі молодняка, що надходить у 4-місячному віці та через півроку відгодівлі забивається на забійному пункті господарства чи на м'ясокомбінаті. Годівлю свиней проводять вологими кормовими сумішами, що складаються з продуктових відходів або комбікормів. Продуктові відходи стерилізуються в котлі під тиском та високою температурою і проварюються не менше години. Готовий кормовий продукт охолоджується та відвантажується на візок чи кормороздавач, розкладається в годівниці. Для зливу води і рідини при їх обмиванні і дезінфекції в годівницях передбачаються отвори.

Ширина кормових проходів залежно від способу кормороздачі (ручний візок, малогабаритні технічні засоби, кормороздавач) становить 1,6–2,4 м. Поїння через поїлки — з розрахунку 25 голів на одну поїлку. Видалення гною відбувається скребковим транспортером у гноєзбірник, звідти — на тракторному причепі в гноесховище.

Утримання свиней безвигульне, у станках. Станки групові для утримання відгодівельного молодняка й дорослого поголів'я огорожують решітками з провітом 10–12 см. Підлоги в районі гноєвидалення гратчасті, решта — суцільні. Висота огорожувальних станків повинна бути не менше 1 м. Технологічні параметри станків подано в табл. 4.7.

Таблиця 4.7

Площі і розміри технологічних елементів

Призначення елементів	Граничне поголів'я на один елемент	Норма площі на голову, м ²	Ширина елементів приміщень, м
Станки групові:			
Для відгодівельного молодняка	30	0,65	3,5
Для дорослого поголів'я на відгодовуванні	17	1,2	3,5

Норми і площі виробничих приміщень обслуговуючого призначення свиновідгодівельної ферми подано в табл. 4.8.

Таблиця 4.8

**Норми площ виробничих приміщень обслуговуючого призначення.
Площі і розміри технологічних елементів**

№ з/п	Приміщення	Норма площі, м ²	Призначення приміщення
1.	Приміщення для прийому та приготування коренеплодів	30	прийом та приготування коренеплодів
2.	Приміщення для концентрованих та мінеральних кормів	20	для зберігання концентрованих та мінеральних кормів
3.	Кормокухня	80	для приготування кормів
4.	Приміщення підстилки	10	підстилка дводобового запасу
5.	Інвентарна	4–6	для зберігання інвентарю
6.	Приміщення для персоналу	18	для потреб персоналу
7.	Венткамера	12	для вентиляції приміщень
8.	Електрощитова	7	
9.	Машинне відділення	9	
10.	Приміщення для деззасобів	12	для зберігання дезінфекційних засобів
11.	Вагова	5–8	для зважування свиней
12.	Забійна	14	забій свиней
13.	Приміщення для збору відвантаження гною	24–36	зберігання і відвантаження гною

Вигляд та генеральний план житлово-виробничого двору фермерського господарства свиновідгодівельного напрямку та житловий будинок фермера показані на рис. 4.1–4.3.

Рис. 4.1. Курсовий проект житлово-виробничого двору фермерського господарства свиновідгодівельного напрямку. Студент Мазурок Ю.В., керівник Степанюк А.В. Загальний вигляд

Рис. 4.2. Курсовий проект житлово-виробничого двору фермерського господарства свиновідгодівельного напрямку. Студент Мазурок Ю. В., керівник Степанюк А. В. Загальний вигляд житлового будинку фермера

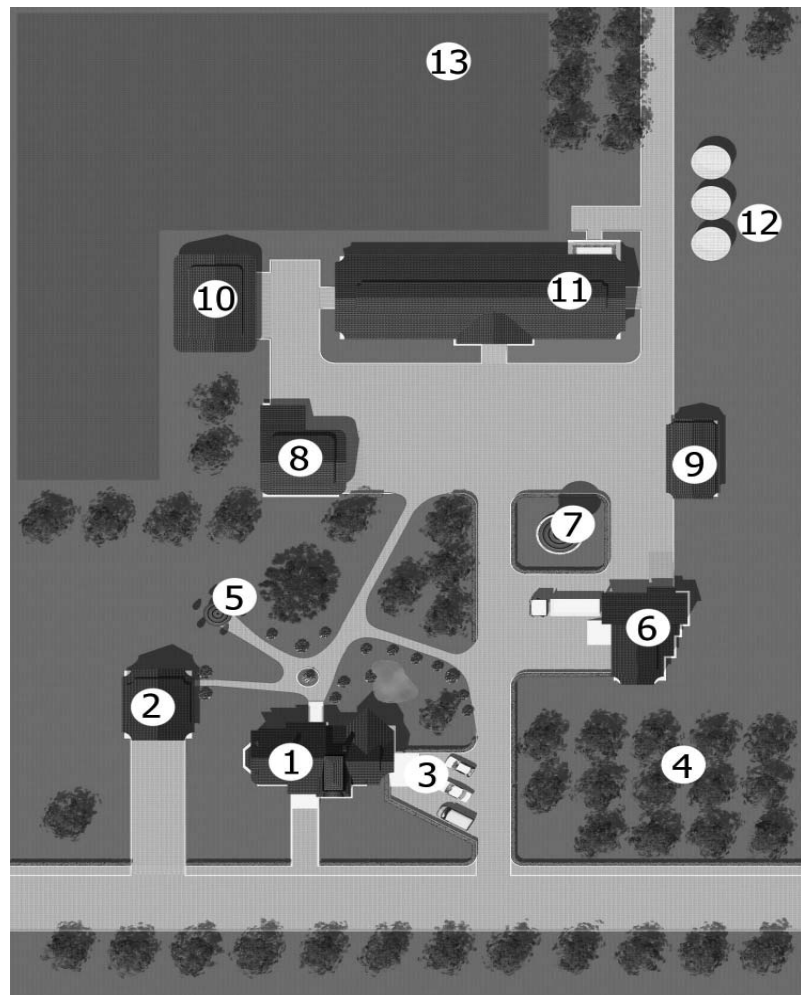

Рис. 4.3. Курсовий проект житлово-виробничого двору фермерського господарства свинівідгодівельного напрямку.

Студент Мазурок Ю. В., керівник Степанюк А. В. Генплан.

Експлікація: 1 – житловий будинок з магазином; 2 – гараж для автомобілів; 3 – автостоянка; 4 – сад; 5 – альтанка; 6 – переробний цех; 7 – водонапірна вежа; 8 – гараж для сільськогосподарської техніки; 9 – забійний цех; 10 – склад для зберігання кормів; 11 – свинарник; 12 – біогазові установки; 13 – город

4.5. Овочево-тепличне фермерське господарство

Овочево-тепличне фермерське господарство спеціалізується на вирощуванні овочів улітку з розсади, вирощеної в теплицях, у відкритому ґрунті на території аграрної зони, а також овочів з розсади, квітів у теплицях в осінньо-зимовий період. Залежно від способу вирощування розсади й овочів, теплиці поділяються на:

- ґрунтові — для вирощування овочів у поживному ґрунті;
- безґрунтові — для вирощування овочів без ґрунту на поживних речовинах;
- стелажні — для вирощування овочів, розсади й квітів на поживних розчинах або в поживних ґрунтах.

За характером обігріву теплиці можуть бути:

- з використанням гною, побутового сміття тощо;
- на технічному обігріві з використанням води, газу, пари, електрики.

Висота стін у теплицях приймається:

- глухі частини в поздовжніх стінах від підлоги — 0,5 м;
- загальна висота поздовжніх стін зі заскленням не менше 1,5 м; внутрішня висота теплиці завширшки 12–15 м не повинна перевищувати в гребені 6 м. Ширина поздовжніх та поперечних проходів у теплицях подана в табл. 4.9. Габарити стелажів у теплицях відображено в табл. 4.10.

Таблиця 4.9

Мінімальна ширина проходів в теплицях

№ з/п	Теплиці	Ширина проходів, м	
		поперечного	поздовжнього
1	Ґрунтові	0,4	0,8
2	Безґрунтові	-	0,8
3	Стелажні	0,6	0,8

Таблиця 4.10

Габарити стелажів у теплицях

№ з/п	Назва елемента стелажа	Розмір, м	
		мінімальний	максимальний
1	Ширина	0,7	1,5
2	Висота стелажа над підлогою	0,8	0,9
3	Висота верху борта над дном	0,25	0,25

Теплиця, побутові та допоміжні приміщення творять єдиний технологічний блок, управління технологічним процесом дистанційне. Полив рослин водою — дощуванням через форсунки дрібного розпилення. Вода з бака, встановленого в розчинному пункті мінеральних добрив, забирається насосом і під тиском подається в систему поливального водопроводу через водонагрівач, де підігрівається до температури 22–25° С. Розчини мінеральних добрив готують у спеціальних баках і подають у мережу поливального водопроводу насосом-дозатором. Для боротьби зі шкідниками та хворобами рослин передбачається пересувний обприскувач. Перед спущенням ґрунту в теплицю завозять гній та мінеральні добрива.

Склад і площі будівель та приміщень обслуговуючого призначення основного виробництва подано в табл. 4.11.

Таблиця 4.11

Склад та площі будівель і приміщень обслуговуючого призначення основного виробництва

№ з/п	Будівля, приміщення	Норма площі, м ²	Призначення приміщень
1.	Майданчик для в'їзду автотранспорту	20	для в'їзду, завантаження автотранспорту
2.	Приміщення для тимчасового зберігання продукції	25–40	для зберігання продукції
3.	Розчинний пункт мінеральних добрив	25	для розчинення мінеральних добрив
4.	Слюсарна та господарська кладова	12	
5.	Тепловий вузол (котельня)	25	
6.	Венткамера	18	
7.	Електрощитова	12	
8.	Приміщення для персоналу	16	для потреб персоналу

4.6. Фермерське господарство з розведення кролів

Ферми з розведення кролів дають м'ясо, хутрові шкірки та пух. Основне (батьківське) стадо кроликів — самці та самки, утримуються в клітках по одній голові, а молодняк — групами по 15–20 голів. Відношення

кількості самок до кількості самців приймається 1:0,12. Кожна самка в рік приносить 18–24 кролика. Кроликів основного стада та молодняк після відсадки розмішують окремо у різних шедах або ізольовано у різних секціях одного шеда.

На зимовий та ранньовесняний період кроликам заготовляється сіно, кормові коренеплоди, різноманітні зернові відходи та у невеликій кількості мінеральна підкормка. Для цього повинні бути передбачені відповідні приміщення та споруди, які можуть межувати з будівлями основного виробництва. Роздавання кормів з візків — ручне. Видалення гною здійснюють за допомогою скребоків на ручні візки та вивозять на гноесховище.

Норми площі і розміри основних технологічних елементів будівель, споруд і приміщень кролеферми подано в табл. 4.12.

Таблиця 4.12

Площі і розміри основних технологічних елементів будівель, споруд і приміщень

Елементи споруд і приміщень	Граничне число голів на 1 ел.	Норма площі на 1 гол., м ²	Розміри елементів, м	
			довжина	ширина
Клітки групові для кролів (в шедах):				
– для молодняка	10	0,10	1,70	0,60
– для самок	4	0,17	1,70	0,60
– для самців	1	0,23	1,70	0,60
Будівля для утримання кроликів у закритому приміщенні при багатоярусному розміщенні кліток:				
– клітки для дорослого стада	1	0,5–0,6	0,8–0,9	0,5–0,6
– клітки для молодняка	5–7	0,08	0,8–1,2	0,5–0,6
– прохід поздовжній			по довжині будівлі	не менше 1,0 м
– прохід поперечний			по ширині будівлі	1,0–2,0 м

Норми площі виробничих будівель і споруд та приміщень обслуговуючого призначення кролеферми див. у табл. 4.13.

Таблиця 4.13

**Норми площ виробничих будівель і споруд
та приміщень обслуговуючого призначення**

№ з/п	Будівлі і споруди, приміщення	Норма площі, м ²	Призначення приміщень
1.	Кормокухня	120	для приготування кормів
2.	Коренеплодосховище	120–200	для зберігання коренеплодів
3.	Стодола (навіс) для грубих кормів та підстилки	200400	для зберігання грубих кормів і підстилки
4.	Склад комбікорму та підкормки	100–200	для зберігання комбікорму
5.	Майданчик для поточного запасу підстилки	8,0	для зберігання підстилки
6.	Інвентарна	6,0	для зберігання інвентарю
7.	Пункт первинної обробки шкірок	25,0	для обробки шкірок
8.	Забійний пункт та вагова	24,0	забій та зважування дорослих кроликів
9.	Ветеринарний пункт	18,0	для приготування й зберігання деззасобів і ліків
10.	Приміщення персоналу	10,0	для потреб персоналу

4.7. Вівцеферма

Вівцеферма призначена для утримання поголів'я овець тонкорунного та напівтонкорунного напрямів. Утримання овець — круглорічне стійлове чи пасовищно-стійлове з тривалістю стійлового періоду 150 днів. При утримуванні овець проводяться зимові ягніння, дорощування ремонтного молодняка для відновлення власного стада, відгодівлі вибраного дорослого поголів'я та молодняка поточного року народження. У пасовищний період отара утримується на культурних пасовищах біля ферми. Ягніння маток відбувається в тепляку вівчарні в січні-лютому. Ярок у кількості з урахуванням структурного складу та розміру ферми залишають на дорощування й ремонт основного стада, решту молодняка після інтенсивної годівлі здають на м'ясо. Щорічне вибракування стада становить 15%.

Розрахункові коефіцієнти для визначення кількості місць у стаді приймаються згідно з табл. 4.14.

Таблиця 4.14

**Розрахункові коефіцієнти для визначення
кількості місць у стаді**

№ з/п	Групи тварин	Коефіцієнт для визначення кількості
1.	Матки	1,0
2.	Барани	0,15–0,25
3.	Ремонтний молодняк	0,23–0,25

Вівчарні проектуються прямокутної, Г- та П-подібних форм. При вівчарнях передбачаються відкриті бази-двори, які примикають до поздовжньої стіни вівчарні, з південного боку огорожуються глухою загорожею не менше 2 м. Суягних маток утримують у тепляку, розрахованому на 30% загального поголів'я маток. Його обладнують груповими клітками на 8–12 маток з ягнятами з розрахунку 1,8–2 м² на матку. В тепляку до 30% площі відгороджують для родильного відділення, яке виконують з індивідуальними клітками площею 1,2–1,4 м² (при розрахунку одна клітка на 10–20 маток). Площу на одну голову в секціях приймають: для маток — 1,55 м², для баранів — 2,5 м², для ремонтного молодняка — 0,7–0,8 м², на вигульно-кормовому майданчику (двір-баз) — 3,3 м² на голову. Склад та площі приміщень вівцеферми подано в табл. 4.15.

Таблиця 4.15

Склад та площі приміщень вівцеферми

№ з/п	Приміщення	Норма площі, м ²	Призначення приміщень
1.	Тепляк з родильним відділенням	за розрахунком	утримання суягних маток
2.	Секції для овець	за розрахунком	утримання маток, баранів, ремонтного молодняка
3.	Приміщення для концкормів та інвентарю	25–30	без зберігання кормів та інвентарю
4.	Веткабінет з аптекою та кладовою деззасобів	12,0	для зберігання деззасобів і ліків
5.	Приміщення персоналу	12,0	для потреб персоналу
6.	Венткамера	18,0	вентиляція приміщень
7.	Електрощитова	6,0	
8.	Електрокалориферна	12,0	Для підігріву води в зимовий період

Годівлю овець здійснюють грубими, соковитими, концентрованими та мінеральними кормами. Фронт годівлі маток і ремонтного молодняка 0,34–0,38 м, для баранів — 0,4 м на голову. Роздавання кормів може здійснюватись вручну, візками на кінній чи механічній тязі. Подрібнення грубих кормів, силосу та зернофуражу проводять на пункті переробки корму.

Стрижка овець на фермі виконується в одній із вівчарень, переобладнаних на відведений період під пункт стрижки. Гній із кошари прибирають вручну за допомогою візка на кінній чи механічній тязі, з вигульно-кормових майданчиків — один раз у рік бульдозером.

4.8. Робоча конферма (робочий кінний двір)

Кінні двори служать для використання робочої сили коней у господарстві. При утримуванні коней у конюшнях усе поголів'я — незалежно від породи, віку й статі, тобто молодняка, кобил і жеребців, утримують у конюшнях, де забезпечується нормальний відпочинок тварин, захист від сезонних перепадів температури, правильне годування й обслуговування. У малих господарствах, які мають не більше 50 робочих коней, практикують утримування дорослого поголів'я й молодняка в одній будівлі — конюшні. Розміри робочих ферм (кінних дворів) не нормуються, вони визначаються завданням на проектування. Конюшні проектують прямокутної, Г- та П-подібних форм у плані.

Конюшні для робочих коней обладнують стійлами (утримання на прив'язі), денниками (безприв'язне утримання) та секціями для групового утримання. У стійлах поміщають дорослих робочих коней. Для ізоляції коней стійла розділяють перегородками. У господарствах, де застосовують парне запряження коней, їх утримують у парних (двійних) стійлах. У денниках утримують кобил із молодняком до їх відокремлення (до 6-місячного віку), а також жеребців-заплідників. Денники відгороджують перегородками не тільки один від одного, але і з боку кормогноевого проходу. У денниках (20% загальної кількості конемісць у конюшні) коней не прив'язують, молодняк утримують групами в секціях. Ширину кормогноевого проходу в конюшнях на робочих фермах приймають 2,6 м, а при розміщенні денників посередині конюшні ширина кільцевого проходу повинна становити не менше 2,2 м. Висота приміщень біля зовнішньої стіни 2,4÷2,7 м (від підлоги до низу виступаючих конструкцій перекриття).

Як основну планувальну схему конюшні для робочих коней слід вважати двобічне розміщення стійл, денників і групових секцій біля зовнішніх поздовжніх стін із облаштуванням по головній осі кормогноевого

проходу. Розміри стійл, денників, групових секцій і проходів у конюшнях диференціюють відповідно до величини коней та їх призначення. Денники повинні бути у двічі більшими від ширини й площі стійла (для переобладнання на два стійла). Норма площі й розміри основних технологічних елементів конюшні наведені в табл. 4.16.

Таблиця 4.16

Норма площі й розміри основних технологічних елементів конюшні для робочих коней

№ з/п	Приміщення	Граничне число голів на 1 елемент	Розміри технологічних елементів (приміщень)		
			ширина, м	глибина, м	площа, м ²
1.	Стойла для дорослих коней	1	1,75	3,0	5,25
2.	Денники для робочих коней і молодняка всіх вікових груп	1	3,0÷3,5	3,0÷3,5	10,5
3.	Групові секції (приміщення) для молодняка: • віком до 1,5 року; • віком до 2,5 року	20	4,0	–	4,5÷5,0
		10	4,0	–	5,5÷6,0
4.	Денники для кобил, жеребців, жеребців-заплідників і молодняка на тренінгу	1	3,0÷4,0	4,0÷3,0	не менше 12,0

Група підсобних приміщень і споруд у конюшнях для робочих коней складається з фуражної, приміщення для грубих кормів і підстилки, збруйної, інвентарної, приміщення чергового персоналу, майданчика для резервуара питної води, манежу для парування, пункту штучного запліднення й ванно-душового денника. Склад і площі приміщень конюшні подано в табл. 4.17.

Таблиця 4.17

Склад та площі приміщень конюшні для робочих коней

№ з/п	Приміщення	Норми площі, м ²	Призначення приміщень
1	2	3	4
1.	Стойла	за розрахунком	утримання дорослих коней
2.	Денники	за розрахунком	утримання дорослих коней та молодняка

Закінчення табл. 4.17

1	2	3	4
3.	Групові секції	за розрахунком	утримання молодняку
4.	Фуражна	5,25÷12,0	для зберігання 3-добового запасу концентрованих кормів
5.	Приміщення для грубих кормів	10,0÷12,0	для зберігання грубих кормів
6.	Інвентарна	10,0÷12,0	для зберігання інвентарю
7.	Приміщення для підстилки	10,0÷12,0	для зберігання підстилки
8.	Збруйна	10,0÷12,0	зберігання і сушіння збруї
9.	Приміщення чергового персоналу	10,0÷12,0	для потреб чергового обслуговуючого персоналу
10.	Майданчик для резервуара з питною водою	6,0÷12,0	запас води з розрахунку 45–50 л на 1 коня (розрахункова добова витрата)
11.	Манеж для парування*	80,0÷90,0	для парування кобил
12.	Пункт штучного запліднення: • манеж; • лабораторія; • мийна	40,0÷60,0 6,0÷8,0 6,0÷8,0	для парування кобил
13.	Падока (загон)	за розрахунком	для утримання тварин на відкритому повітрі

*Проектують при відсутності пункту штучного запліднення.

4.9. Фермерське господарство з розведення птиці

Господарства з розведення птиці проектують на основі завдання на проектування, їх розмір і потужність залежить від напряму підприємства й визначаються кількістю поголів'я птиці та виходом основної продукції (харчових яєць, м'яса бройлерів). За видами птиця поділяється на три категорії: доросла, ремонтний молодняк і молодняк, який вирощують на м'ясо. Залежно від системи їх утримання визначається і тип будівлі.

Будівлі для утримання птиці, як правило, одноповерхові — це пташники, де утримують усі категорії птиці. Утримання птиці у пташниках зазвичай: у клітках, на підстилці, на сітці або комбіноване (підстилка-сітка). Мінімальна висота виробничих приміщень від рівня чистої підлоги до низу виступаючих конструкцій покриття (перекриття)

приймається не менше 3 м. Номенклатура будівель і споруд обслуговуючого призначення залежить від типу господарства. Норми площ будівель, споруд і приміщень виробничого призначення залежать від їх призначення (табл. 4.18).

Таблиця 4.18

Норми площ будівель, споруд і приміщень виробничого призначення

№ з/п	Будівлі та приміщення	Норма площі, м ²
1	2	3
Пташник при утримуванні птиці на підлозі		
1.	Приміщення для утримання (вирощування) птиці	залежно від технології, габаритів обладнання, технологічних проходів, технічного рішення щодо забезпечення мікроклімату і підсобно-допоміжних приміщень
2.	Підсобне приміщення (розміщення обладнання для приймання й роздачі кормів, зберігання інвентарю, тари, санвузол тощо)	залежно від габаритів обладнання
3.	Кімната для обслуговуючого персоналу	10,0÷12,0
4.	Камера газациї й дезінфекції яєць	5,0÷10,0
Пташник при утримуванні птиці в клітках		
5.	Приміщення для утримання (вирощування) птиці	залежно від технології, габаритів обладнання, технологічних проходів, технічного рішення з забезпечення мікроклімату й підсобно-допоміжних приміщень
6.	Підсобне приміщення (розміщення обладнання для приймання й роздачі кормів, зберігання інвентарю, тари, санвузол тощо)	залежно від габаритів обладнання
7.	Яйцесклад (приймка і тимчасове зберігання яєць протягом доби)	10,0
8.	Побутові приміщення з санпропускником у зблокованих пташниках (для санообробки обслуговуючого персоналу)	за розрахунком
9.	Кімната для обслуговуючого персоналу	10,0÷12,0

Закінчення табл. 4.18

1	2	3
10.	Камера газациї й дезінфекції яєць	5,0÷10,0
Цех сортування й пакування харчових яєць з механізованим обробіткою і тимчасовим їх зберіганням		
11.	Приміщення для сортування і пакування яєць	за габаритами обладнання
12.	Приміщення для зберігання яєць	5,0÷10,0
13.	Службове приміщення (зав. цехом)	9,0÷16,0
14.	Приміщення для тари	10,0÷12,0*
15.	Приміщення для дезінфекції тари	5,0÷10,0*

*залежно від потужності цеху й типу тари

Кількість птахомісць для батьківського стада дорослої птиці визначається в % з урахуванням числа середньорічного поголів'я, потрібного відповідно до заданої потужності господарства. Пташники поділяють на секції. Перегородки між секціями — 0,6÷1,2 м від рівня підлоги. На птахохфермах водоплавної птиці слід передбачати солярії з канавами для купання й тіннові навіси. Ширину проходів у пташниках при утримуванні птиці в клітках приймають: між батареями з кліток (однорусними, каскадними багаторусними) — 0,55 м; між батареями кліток і стіною (перегородкою) — 0,8 м; між багаторусними батареями (і стіною), відповідно, 0,7 і 1,0 м; між батареями і торцевими стінами (перегородками) з боку завантаження кормів — 1,5 м, з боку вивантаження посліду — 1,0 м.

Видалення посліду з пташників при утримуванні птиці на глибокій підстильці виконується при заміні поголів'я мобільними засобами, в клітках — механічним методом.

4.10. Сімейна пасіка

Сімейна пасіка — підприємство з виробництва товарного меду. До її складу входять певні будівлі й споруди: вулики, будинок пасічника (виробничий корпус), зимівник, сотосховище, склад для зберігання інвентарю, навіси для контрольних вуликів, напувалки для бджіл, віскотопка, пожежний резервуар, майданчик для дезінфекції інвентарю, гноезбірник, трансформаторна підстанція.

Пасіку розташовують у місцях, де є рослини, які забезпечують навесні підтримку для розвитку бджолиних сімей, а влітку — добрий медозбір і можливість зібрати ту кількість меду, яка забезпечить бджолам зимівання. Заборонено розміщувати пасіку біля доріг і скотопрогонів, де

бджоли докучатимуть людям і тваринам. Місце під пасіку має міститися в зоні медопродуктивних рослин, які ростуть на конкретній місцевості в радіусі близько 2 км (площа 1250 га).

Розміщують вулики на пасіці залежно від площі й рельєфу вибраного місця. Найкращим місцем для вуликів є сад. Віддаль у рядах між вуликами рекомендована 2–3,5 м, а інтервал між рядами повинен дорівнювати приблизно 3–4 м, що дозволяє вільному проїзду транспорту. Можна розташовувати вулики в спеціальних павільйонах або господарських будовах, які служать і для зимівлі бджіл.

Вулики доцільно розділити на дві основні групи — вертикальні (стояки) й горизонтальні (лежаки). Для утримування бджолиних сімей узимку — в період весняно-зимового спокою, їх переносять у зимівник, який будують у захищеному від вітру місці на сухій ділянці з невеликим ухилом. Навколо зимівника викопують спеціальний рів для стоку паводкових вод і атмосферних опадів.

Будують зимівник трьох типів (їх конструкція залежить від рельєфу місцевості, рівня залягання ґрунтових вод, напрямку переважаючих вітрів тощо): надземні, напівпідземні (заглиблені в землю на половину висоти стін), підземні. Для однієї бджолиної сім'ї в одностінних вуликах потрібно 0,5÷0,6 м² приміщення зимівника, для бджіл у двостінних вуликах і вуликах-лежаках — 0,7÷0,9 м². Ширину зимівника приймають залежно від рядів і проходів між стелажми: для чотирирядного приміщення ширина стелажу — 0,55 м, ширина проходів між стелажми — 0,9 м, віддаль між стінками зимівника і крайніми стелажми — 0,1 м, між центральними стелажми — 0,2 м. Стелажі зазвичай передбачають у три яруси. Ширина зимівника 4,4 м; висота — 2,5÷3,0 м; довжина визначається кількістю вуликів.

Сотосховища призначені для зберігання запасних сотів, віскопродукції, ремонту та виготовлення вуликів. До будівлі сотосховища приймають ще й навіси для інвентарю, пасічна майстерня і тамбур. Для викачки із сотів меду, розфасування в скляну тару, переробки воскової сировини, приготування корму для бджіл, виготовлення й ремонту інвентарю в будинку пасічника (виробничій будівлі) розміщують термозал, відділення для розпечатування сотів, відкачування меду, приготування кормів; відділення для миття склотари, переробки воскосировини й ремонту інвентарю; склад готової продукції, паливну, побутові та інші приміщення.

Кормовою базою для медоносною бджоли служать як культурні, так і дикоростучі рослини, наявні в різних кліматичних зонах у різноманітних відношеннях. Медоносними є лісові, лугові, бахчеві або декоративні рослини.

4.11. Фермерське рибоводне господарство

Фермерське рибоводне господарство повинно створюватися згідно з наперед розробленим планом. При цьому дуже важливим є тип майбутнього рибного господарства. Виокремлюють такі типи рибоводного господарства:

- рибоводна товарна ферма випасного типу;
- рибоводна товарна ферма інтенсивного типу;
- риборозплідник випасного типу;
- риборозплідник інтенсивного типу;
- рибоводна товарна ферма інтенсивного типу з додатковою організацією комерційного рибальства;
- рибоводна ферма для перетримки товарної риби та її подальшої реалізації.

Рибоводна товарна ферма випасного типу призначена для вирощування товарної риби тільки за рахунок наявної природної кормової бази (без застосування додаткових кормів). Зазвичай водойму зариблюють одно- й дворічниками коропа або формують полікультуру. Полікультура — це вирощування в одній водоймі різних видів риби. Потужність такого господарства визначається показником природної рибопродуктивності, що залежить від виду риби й зони рибальства.

Рибоводна товарна ферма інтенсивного типу є повносистемним господарством, де товарна риба вирощується з власного матеріалу. У такому господарстві повинні бути стави всіх категорій.

Риборозплідник випасного типу розрахований на отримання посадного матеріалу та продаж його в інші господарства.

Риборозплідник інтенсивного типу призначений для вирощування однорічників із придбаних в інших господарствах мальків.

Рибоводна товарна ферма інтенсивного типу з додатковою організацією комерційного рибальства є одним із найбільш дохідних типів господарства, де організовано платне рибальство для любителів.

Рибоводна ферма для перетримки товарної риби та її подальшої реалізації — тип господарства, який виник недавно. Ферма для перетримки займається тим, що осінню закуповує дешеву ставкову рибу й перетримує її протягом холодного періоду року.

Водойми, придатні для рибальства, можуть бути природного й штучного походження. Основні типи водойм — озера, ріки, стави. Площа штучних водойм (ставів) складає переважно 0,5–2,0 га, а середня глибина — 1,5 м; земляну греблю рекомендовано споруджувати з суглинстого ґрунту. Розміри греблі: ширина — не менше 3–4 м, висота — на 0,5–1 м вище передбаченого рівня води. Для спуску води й заповнення ставів

використовують канали і лотки (водостік) завширшки 0,3–0,5 м і завглибшки приблизно 0,5 м.

Виробничі рибні стави поділяють на літні й зимові. Літні стави, відповідно, класифікують на виростові, малькові, нагульні, нерестові. Крім того, розрізняють стави маточні, карантинно-ізольовані, водопостачальні й зимові (зимувальні) стави. Ставкові рибоводні господарства поділяють на тепловодні й холодноводні.

Класичним об'єктом тепловодного рибальства є короп, холодноводного — форель. В умовах рибоводних господарств можна вирощувати різні види риби, у т.ч. рідкісні й цінні. Водночас найпоширеніші коропові (короп, вязь, рибець, шемая), осетрові (білуга, осетер, севрюга, стерлядь), рослиноїдні (білий амур, товстолобик), хижі (сом, судак, щука), напівпрохідні й туводні риби (лящ, сазан) та інші види.

4.12. Архітектурно-планувальні вирішення житлово-виробничого двору фермерського господарства

Одним із чинників зміни архітектурно-планувальної організації села в нових соціально-економічних умовах є створення фермерських господарств, і водночас утворення нового структурно-планувального елемента сільського поселення, що характерно тільки при веденні сільського господарства на засадах приватної власності та ринкової економіки, — житлово-виробничих поселень (дворів).

Надання селянам землі для розширення особистих підсобних господарств, їх приватизація, зміна меж сільських поселень та виділення територій під індивідуальне житлове будівництво за старими нормами населеного пункту змінює границі сільбищної території, чим обумовлює появу нових житлових формувань і реконструкцію існуючих. Зміна границь сільського поселення та трансформація житлової зони на стадії проекту та початку будівництва в подальшому істотно впливає на транспортну та культурно-побутову інфраструктури населеного пункту в цілому. Нові житлово-виробничі поселення потребують «ув'язки» їх з існуючою мережею доріг, вулиць, будівництвом інженерних комунікацій та мережею освітлення, зв'язку, радіо.

Утворення нових форм господарювання на селі — фермерських господарств, які започаткували нову галузь сільськогосподарського виробництва, зумовили появу нового планування й організації соціальної інфраструктури села. Сучасний розвиток виробничої сфери села вимагає нового підходу до архітектурно-планувальної організації та забудови сільських поселень. Таким чином, відбувається докорінна зміна принципів архітектурно-планувальної організації села та його виробничої зони.

В селі, з одного боку, повинні забезпечуватись оптимальні умови проживання й праці мешканців, з другого — повинні відновлюватись традиції українського села, сільськогосподарського виробництва на основі приватної власності.

Фермерське господарство, якому притаманні всі властивості товаровиробника (а це виробництво, переробка й реалізація), має, на відміну від інших сільськогосподарських підприємств, додаткову характерну особливість — воно є місцем проживання сім'ї фермера. Виходячи з цього, його житлово-виробничий двір виступає багатofункціональним комплексом будівель і споруд, що складається з відмінних, але взаємопов'язаних між собою частин.

Територія самостійного фермерського господарства, розташованого за межами населеного пункту на землях запасу або на земельних паях, відповідно до виробничо-технологічного процесу виробництва сільськогосподарської продукції господарством поділяється на такі функціональні зони: аграрну, основного виробництва, допоміжного виробництва (переробну), житлову (житлово-комерційну).

Розміри санітарно-захисних зон відносно житлової забудови сільських поселень приймаються згідно з табл. 4.19.

Таблиця 4.19

Розміри санітарно-захисних зон від тваринницьких ферм та об'єктів малих сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств до житлової забудови

Найменування	Розміри санітарно-захисної зони, м
1	2
Рослинницькі	
Теплиці та парники при обігріванні електроенергією, паром або водою	не нормується
Теплиці та парники на біологічному обігріві:	
на гної	100
на смітті	300
Стаціонарні зерноочисні та сушильні пункти, криті токи	100
Садівничі та виноградарські пункти сортування й упакування готової продукції	100
Тваринницькі ферми ВРХ з поголів'ям тварин (голів)	
10	15
20	25
40	50
60	75

Закінчення табл. 4.19

1	2
100	100
150	150
Свинарські (голів)	
15	25
30	50
50	75
75	100
100	150
150	300
200	400
Кролівничі (голів)	
150	25
300	50
400	75
Птахівничі (голів)	
100	25
200	50
300	100
500	150
750	200
З переробки продукції рослинництва, продовольчого та фуражного зерна, насіння зернових та олійних культур, трав без відділення, протруювання, овочів (сушіння, засолювання, квашення)	100
Бойні невеликих тварин та птиці	300
Склади зберігання сільськогосподарської продукції: зерна, овочів, фруктів, картоплі, грубих кормів (необмолоченого хліба) та рослинного волокна	100
Гаражі та підприємства з ремонту, технічного обслуговування, зберігання сільськогосподарських машин та автомобілів:	
при числі двигунів до 100 одиниць	100

Зона основного виробництва, відповідно, поділяється на сектори:

- 1) виробничий, де розміщуються основні виробничі приміщення;
- 2) кормоприготування;
- 3) допоміжний основного виробництва;
- 4) переробки та збереження гною.

Зона допоміжного виробництва включає сектори: переробки сільськогосподарської продукції; зберігання виробленої продукції.

Житлова або житлово-комерційна зона поділяється на сектори:

- житловий, де розміщується житловий будинок, місце відпочинку сім'ї фермера;
- торгово-комерційний, якщо фермер займається комерційною або торговельною діяльністю.

Житлово-виробничий двір фермерського господарства подано на рис. 4.4.

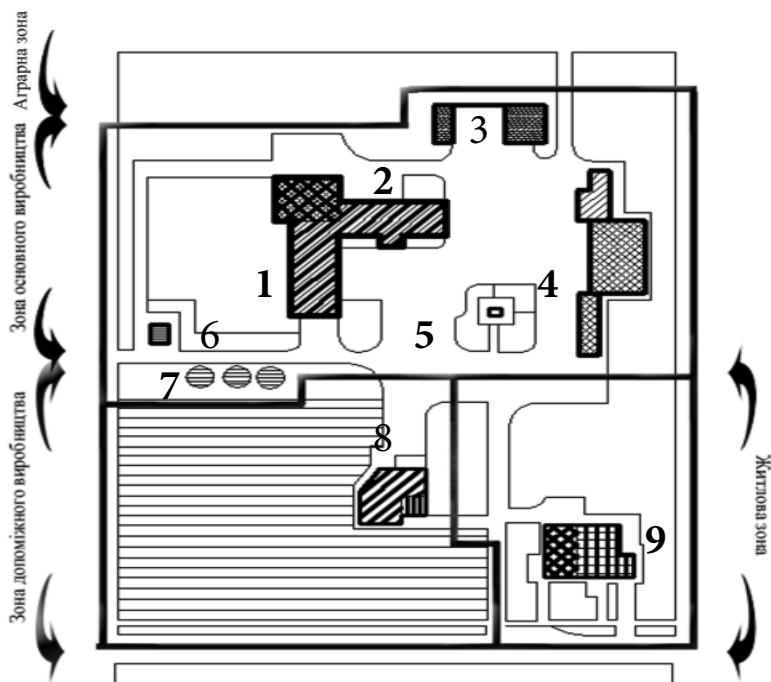

Рис. 4.4. Схема генплану фермерського господарства ВРХ молочного напрямку.

Експлікація: 1 — корівник з кормокухнею та молочно-доїльним блоком; 2 — вигульний майданчик; 3 — сховища зернових, грубих кормів, коренеплодів та овочів; 4 — блок котельні, майстерні з гаражем для автомобілів та навіс сільськогосподарської техніки; 5 — водонапірна вежа; 6 — гноєсховище; 7 — резервуари біогазових установок (метатенки); 8 — переробний (молочно-сирний) цех; 9 — житловий будинок фермера з магазином

На території виробничої зони виділяють ділянки для розміщення: об'єктів основного виробництва; кормозберігання; кормоприготування; допоміжного виробництва; для складування й зберігання виробленої продукції; для зберігання та дрібного ремонту сільськогосподарської техніки; енерго-, водо- та тепlopостачання; первинної обробки чи переробки отриманої продукції; приміщень побутово-гігієнічного обслуговування працівників; ізоляції та лікування хворих тварин; зберігання, очищення та переробки відходів і гною.

На кожній із цих ділянок (у зоні, секторі) розміщують будівлі та споруди спільного функціонального призначення, тісно пов'язані технологічними процесами, спільними інженерними та технологічними системами, однаковими вимогами до розміщення. В окремих зонах можуть бути виділені сектори, в яких є будівлі та споруди з вузкою спеціалізацією. Наприклад, в основній виробничій зоні селянського господарства свиновідгодівельного виробничого напрямку можливе виділення сектора репродукції та сектора відгодівлі свиней. Розміщення будівель та споруд на території житлово-виробничого двору фермерського господарства та відстані між ними необхідно приймати відповідно до табл. 4.20.

Таблиця 4.20

Відстані між будівлями та спорудами сільськогосподарських підприємств залежно від ступеню вогнестійкості

Ступінь вогнестійкості будівель та споруд	Відстань (м) при ступеню вогнестійкості будівель або споруд		
	I, II	III	IIIa, IIIб, IV, IVa, V
I, II	не нормується для будівель та споруд з виробництвом категорій Г та Д	9	12
III	9 м — для будівель та споруд з виробництвом категорій А, Б і В (див. прим.)		
IIIa, IIIб, IV, IVa, V	12	15	18

Примітка. Вказані відстані для будівель і споруд II ступеню вогнестійкості з виробництвом категорій А, Б, В зменшується з 9-ти до 6-ти м при дотриманні однієї з таких умов:

- а) коли будівля або споруда обладнується стаціонарними автоматичними системами пожежогасіння;
- б) коли питоме навантаження горючими речовинами в будівлях менше або дорівнює 10 кг на 1 м² площі поверху.

Фермерське господарство безпосередньо включає аграрні території свого землеволодіння як технологічну основу виробничої діяльності та як природне навколишнє середовище, призначене для відпочинку, відновлення ресурсів, задоволення рекреаційно-естетичних запитів людини.

4.13. Архітектурно-просторові вирішення житлово-виробничого двору фермерського господарства

Включення забудови житлово-виробничих дворів фермерських господарств в агроландшафт обумовлене їх функціональними особливостями, характером просторово-планувальних зв'язків виробництва й сільбищної території сільських поселень та породжує новий тип архітектурно-ландшафтової композиції — невелика селянська ферма разом із житловим будинком у природному середовищі, яка не має надуманих рішень, викликаних гігантоманією централізованих комплексів. Архітектурна композиція забудови житлово-виробничого двору передбачає зовнішній і внутрішній огляд комплексу будівель і споруд житлово-виробничого комплексу фермерського господарства. Внутрішній простір створюється на основі принципів і закономірностей побудови єдиного архітектурно-художнього ансамблю; зовнішній вигляд залежить від умов сприйняття житлово-виробничого двору в окремо взятих конкретних умовах природного середовища та напрямку дорожніх зв'язків.

Українське село завжди виділялося вертикалями, традиційно найважливіша споруда розташовувалась на підвищеному місці (церква, вітряки), мала виразний силует. Так, динамічність і виразність господарського двору досягається за рахунок використання вертикальних домінант на фоні горизонтальних будівель. Взаємозв'язок одноповерхових виробничо-допоміжних будівель та висотних споруд визначає композиційний прийом забудови житлово-виробничого двору фермерського господарства. Виробничо-технологічний процес селянського господарства обумовлює спорудження одноповерхових будівель, що перетворює виробничі та допоміжну підзони в території просторово домінуючої горизонталі. На їх фоні виділяються висотні споруди: водонапірна вежа, метатенки, вітряки енергогенераторів. При цьому важливо, акцентуючи увагу на архітектурно-художньому вирішенню житлового будинку, об'єднати композиційно житлову зону з виробничою в єдиний архітектурно-просторовий ансамбль.

Архітектурно-художнє та конструктивне вирішення будівель і споруд фермерського господарства є невід'ємною частиною сільського

будівництва, яке має багатовікову традицію, в цілому. Українська народна архітектура створювалась упродовж століть шляхом безперервного вдосконалення прийомів і форм, які відповідали умовам життя, побуту й естетичним уподобанням сільського населення. Архітектурно-конструктивній та планувальній структурі сільського будівництва властива простота вирішення, викликана практичними висотами й бажанням спростити виконання будівельних робіт зі спорудження стін та конструкцій даху, що має особливе значення при застосуванні традиційних місцевих матеріалів (черепиці, соломи, каменю, дерева). Вирішення фасадів будівель і споруд в українському народному будівництві завжди супроводжувалося застосуванням тільки йому характерних архітектурно-просторових елементів.

При роботі над архітектурно-просторовими вирішеннями будівель і споруд та житлово-виробничого комплексу в цілому архітектори й проєктанти не повинні забувати прогресивних традицій у сільській архітектурі України, зокрема:

- а) живописність планувальної та об'ємно просторової композиції сільських поселень як результат умілого використання рельєфу, озеленення, водоймищ і річок, вільної організації систем вулиць і доріг;
- б) живописність та асиметричність в організації структурних елементів села у забудові сільських поселень;
- в) динамічність і виразність силуету забудови за рахунок використання вертикальних домінант для закріплення й виявлення найважливіших ділянок у структурі та на рельєфі, розміщення домінант на схрещенні головних осей або за напрямком осі основних доріг і вулиць;
- г) стійкість основних типів об'ємно-просторової та планувальної структури сільського житла й присадибної ділянки;
- д) застосування специфічних систем пропорціювання будівель та споруд;
- е) формування специфічних типів планів, стін і дахів, співвідношень між ними, галерей, веранд, господарських будівель, застосування різних типів схилих дахів з багаторівневими горизонтальними тягами, розвинених зв'язів дахів;
- є) органічне застосування кольорів із урахуванням орієнтації, функції, етнографічних традицій, художнього розпису;
- ж) різноманітність, пластична й декоративна своєрідність у деталізації елементів оформлення екстер'єрів та інтер'єрів будівель, малих архітектурних форм зовнішнього благоустрою;
- з) сміливе, творче застосування та обробка місцевих будівельних матеріалів (каменю, цегли, кераміки, черепиці, дерева, кованого металу, соломи тощо).

Використання нових будівельних та оздоблювальних матеріалів, наприклад, металочерепиці, кам'яної та теразитової штукатурки, нових технологій при зведенні будівель і споруд надасть житлово-виробничому двору фермерського господарства сучасного вигляду, а застосування таких архітектурно-конструктивних елементів народного зодчества, як схилі дахи, використовувані для складування сіна, місцевих будівельних матеріалів — камінь, дерево, підкреслить характер традиційного селянського двору. Фермерське господарство як невеликий комплекс — ансамбль житлових і виробничих будівель і споруд, має бути прикладом повноцінної об'ємно-просторової та архітектурно-художньої композиції, щоб прикрасити, а не псувати візуально-просторову систему ландшафту та населеного пункту. Різноманітні варіанти реконструкції чи створення нових житлово-виробничих поселень у системі об'ємно-просторової організації села та навколишньої території потребують істотних змін в організації, яка б відображала неоднорідність природно-кліматичних, історико-етнографічних та інших умов. Цього можна досягти тільки на основі індивідуального підходу до проектування архітектурно-просторових рішень фермерських господарств.

Загальна об'ємно-просторова композиція будівель і споруд житлово-виробничого комплексу може розвиватися за одним із трьох основних варіантів: павільйонна, блочна, моноблочна. На першому етапі може переважати павільйонна система, проте в подальшому необхідно орієнтуватись на максимально можливе блокування всіх будівель, досягаючи технологічної, інженерно-технічної та об'ємно-просторової комплексності, що надасть економічний ефект за рахунок скорочення площі забудови, периметра стін, інженерної та транспортної мережі, а також скорочення окремих технологічних ліній, зменшення тепловтрат. На перспективу можлива розробка моноблочних або суцільно зблокованих в 2–4 ряди як з поздовжніми, так і торцевими стінами з наближенням до під'їздів складів та блоку реалізації та віддаленням від житла й автошляхів блоку збереження та переробки гною, вироблення біогазу.

Майже обов'язковими у складі житлово-виробничих комплексів стануть інженерно-енергетичні блоки з використанням вітрових енергогенераторів та геліосистем, які саме й зумовлять появу веж та схилів дахів. Істотним недоліком суцільних та моноблочних систем є відсутність внутрішніх дворів, захищених від вітрів, ускладнення ветеринарної ізоляції окремих блоків, чіткого розподілу території на «білу» та «чорну» зони тощо. З цієї позиції виробничо-технологічний процес селянського господарства обумовлює будівництво одноповерхових будівель, що перетворює виробничі та допоміжні підзони в території просторово домінуючої горизонталі. При цьому важливо, акцентуючи увагу

на архітектурно-художньому вирішенні житлового будинку фермера, об'єднати композиційно житлову зону з виробничою в єдиний архітектурно-просторовий ансамбль.

Загальна тенденція до максимальної технологічної, інженерно-технологічної та комерційної незалежності господарства сприятиме застосуванню «замкнених» технологічних процесів для отримання кінцевого продукту в товарному вигляді. При близькому або безпосередньому розміщенні господарства біля автошляхів транзитного чи міжсільського значення стає доцільним мати в складі комплексу не лише блок переробки, а також і реалізації (невеликий магазин-кафе). Необхідно, окрім того, передбачити можливість поетапного розвитку комплексу від малої до середньої потужності. Створення багатогалузевого комплексу виробництва з блоками переробки, реалізації ще більше ускладнює завдання архітектурно-просторових рішень виробничо-господарського двору, підвищує значення архітектурно-художньої цілісності та зовнішнього благоустрою.

4.14. Конструктивні вирішення виробничих будівель і споруд фермерських господарств

Умови роботи конструкцій виробничих будівель і споруд фермерських господарств, транспортування їх елементів сільськими дорогами, а також монтаж мають певні специфічні особливості, присутні тільки в сільському будівництві. Так, відсутність кранового обладнання, що значно зменшує навантаження на каркас будівель, невелика висота одноповерхових споруд (мала парусність) дозволяють розраховувати несучі конструкції на відносно невеликі навантаження, що потребує застосування полегшених конструкцій з ефективних матеріалів (алюмінієвих сплавів, клеєної деревини, легких бетонів, пластмас, плівкових матеріалів). Застосування облегованих конструкцій, відповідно, зменшує транспортні витрати та дозволяє монтаж будівель без важких підйомних механізмів.

Об'єкти будівництва фермерських господарств є також розпорощеними (розкиданими) по території, в багатьох випадках вони розташовані далеко від бази будівельної індустрії, а сільські дороги не завжди в хорошому стані, тому при проектуванні будівель і споруд житлово-виробничого двору фермерського господарства необхідно не тільки використовувати облеговані елементи конструкцій, а й елементи невеликих розмірів, мобільні конструкції, які легко перевозяться та швидко монтуються з мінімумом залучення техніки.

Експлуатація виробничих будівель і споруд фермерських господарств (тваринництва, птахівництва, звіринництва) відбувається в

умовах агресивного середовища, що посилює корозію металевих елементів та гниття деревини. Отож при виборі конструктивної системи необхідно враховувати її відповідність середньоагресивному середовищу при використанні засобів захисту конструкцій від руйнування.

Конструктивні системи виробничих та допоміжних будівель фермерських господарств в основному однопрогінні, без середніх опор, із зовнішніми несучими стінами з цегли чи інших місцевих матеріалів (грунтобетон, шлакобетон, дерево, солома) з металевими або залізобетонними стовпами. Будівлі ферми, як правило, зводяться зі схилими дахами, які можуть покриватися азбестоцементними листами, черепицею, гонгом, металочерепицею. Висота даху в середній частині, призначеній для зберігання сіна та підстилки, повинна дорівнювати не менше 1,9 м, подача кормів — через люки у перекритті або слухові вікна.

При проектуванні виробничих будівель і споруд доцільно приймати планувальні параметри: прогони 3, 6, 12, 18 м; крок колон 3 і 6 м; висота приміщень — 2,4 та 2,7 м; при використанні глибокої підстилки — 3,3 м. Фундаменти проектуються залежно від прийнятих конструктивних вирішень наземної частини будівлі, особливостей ґрунту та наявності місцевих будівельних матеріалів. У виробничих і допоміжних будівлях і спорудах фермерських господарств можуть використовуватись бутові, бутобетонні, монолітні, бетонні, а також збірні фундаменти. Глибина закладання фундаментів залежно від глибини промерзання ґрунту (0,8–1,0 м) становить у середньому 1,2–1,5 м.

4.15. Інженерне обладнання будівель і споруд та інженерна підготовка території житлово-виробничого комплексу фермерського господарства

Для потреб виробничої, господарської та побутової діяльності всі фермерські господарства, зокрема їх житлово-виробничі комплекси, повинні бути забезпечені електроенергією, водопроводом, опаленням, гарячою водою, каналізацією, що забезпечить потрібний санітарно-гігієнічний стан і високий рівень організації праці, побуту й відпочинку членів фермерського господарства. Один із основних факторів, які впливають на вибір оптимального розміщення об'єктів будівництва житлово-виробничого комплексу при відсутності централізованої системи водогону, — наявність поблизу джерела водопостачання. Як правило, найкращим джерелом водопостачання є артезіанські свердловини. За незадовільних гідрологічних умов допускається використання води з відкритих водоймів при відповідному очищенні. Водозабірні споруди

потрібно розташовувати вздовж течії, річки, вище населеного місця, а також уздовж промислових і сільськогосподарських комплексів. При забірні підземних вод у водоносних шарах, що залягають на глибині понад 10 м, зазвичай облаштовуються свердловини, а менше 10 м — шахтні або трубочасті колодязі.

Забезпечення інженерним обладнанням можливе автономне — при локальних інженерних мережах, і централізоване — від існуючих систем, якщо вони є (за умови близькості населеного пункту). Допустиме також використання нетрадиційних природних і вторинних джерел енергії. Інженерне обладнання житлово-виробничого комплексу має забезпечувати в холодну пору року в будівлях відповідну температуру при максимально допустимій відносній вологості:

- приміщення ВРХ — температура +8–10°С, вологість не більше 85%;
- приміщення свиней — температура +14–18°С, вологість до 75%;
- приміщення для овець — температура +4–6°С, вологість до 75%;
- приміщення кролів — температура -15–10°С, вологість до 75%.

У тваринницьких фермах підвищена температура +10–18°С необхідна в приміщеннях для народження молодняка та молодняка на підсосі. Температура повітря в ґрунтових теплицях повинна бути не менше +18°С.

Відомо, що на стан здоров'я тварин, їх продуктивність, а також на ефективність використання кормів значною мірою впливають умови зовнішнього середовища, зокрема температура, вологість і рух повітря в приміщенні, вміст у ньому шкідливих газів тощо. Отже, створенню бажаного мікроклімату в будівлях для утримання тварин приділяють істотне значення. Особливої ваги надають температурі та вологості повітря.

Так, на стан здоров'я і продуктивність свиней, як показали дослідження вчених, значно впливає температура не лише повітря в свинарнику, але й лігва. Вважається оптимальною температура лігва для поросят-сисунів віком до 10 днів 30–35°, а віком старше 10 днів 25–30°; для інших груп свиней, у т.ч. і відгодовуваних, — 20–25° і не нижче 17°. Потрібну температуру лігва забезпечують для поросят-сисунів підігріванням її різними методами (електрикою, паром та гарячою водою), а для інших груп свиней — добором.

Приміщення для тварин вважається хорошим, якщо в ньому, крім доцільного внутрішнього обладнання й механізації виробничих процесів, забезпечуються оптимальні умови середовища — мікроклімат. Однією з головних умов створення оптимального мікроклімату в приміщенні є додатний тепловий баланс, при якому наявна можливість достатньо вентилувати приміщення. Велике значення при цьому має й кубатура приміщення в розрахунку на 100 кг живої ваги тварин.

Вважається, що в приміщеннях для утримування тварин у зимовий період обмін повітря повинен відбуватися мінімально 5 разів на годину, влітку — 8–15 разів, а при високій температурі й більше разів. Інтенсивність обміну повітря залежить, крім температури, і від кубатури приміщення; при нижчій кубатурі та високій температурі потрібно підвищувати інтенсивність обміну повітря.

У приміщеннях залежно від їх призначення, розміру, конструкції тощо застосовують природний або природний та штучний (примусовий) способи вентиляції. Природний обмін повітря є бажаним з точки зору зниження витрат електроенергії; він залишається обов'язковим доповненням штучної вентиляції, яку застосовують у комплексі з природною та здійснюють за допомогою різного типу й потужності електричних вентиляторів. Використовують останні тоді, коли природна вентиляція не забезпечує оптимального мікроклімату. Прийнято, що недостатнє використання природної вентиляції за рахунок роботи вентиляторів підвищує собівартість продукції.

Опалення застосовують головно у свинарниках, де утримують підсисних маток і молодняк до 4-місячного віку, щоб забезпечити відносну вологість повітря не вище 75% і температуру повітря — 15–20°. Опалювати свинарники для холостих і поросних маток, племінного молодняка, кнурів і відгодюваних свиней вважається зайвим, оскільки в приміщеннях для цих груп свиней можна без зусиль забезпечити оптимальний мікроклімат і без опалення.

Рух повітря в приміщенні є обов'язковою умовою забезпечення достатнього обміну повітря, зниження його вологості тощо. Прийнято вважати оптимальною швидкість руху повітря в зимовий період при температурі повітря в приміщенні 10–15° — 0,10–0,15 м/с, а влітку — до 0,3 м/с. За температури повітря вище 25° швидкість його руху для всіх груп свиней (крім порослят-сисунів) допускають і більше 0,5 м/с. Відповідну швидкість руху повітря в приміщенні забезпечують добре функціонуючою вентиляційною системою. Вважається, що концентрація аміаку в повітрі не повинна перевищувати 0,0025%, а вуглекислоти — 0,3%. Добре діюча каналізація і вентиляція забезпечують потрібний газовий склад повітря.

Велике значення надають природному (сонячному) освітленню приміщень для утримання тварин. Мінімальні витрати тепла будівельними конструкціями досягаються вибором відповідних будівельних матеріалів, достатньою тепловою ізоляцією та хорошим виконанням усіх будівельних робіт. Стіни будівель для утримування тварин роблять найчастіше з цегли, використовують головно цеглу палену, дірчасту. Звичайна цегла або шлакобетон вважається матеріалом, не придатним

для будівництва стін, оскільки вони мають високу теплопровідність і здатні конденсувати багато водяної пари.

Штукатурять стіни і стелю тільки вапняковим розчином, оскільки навіть невелика добавка до нього цементу значно погіршує повітропроникність та теплоізоляційну властивість матеріалу. Крім того, на стінах і стелях, поштукатурених розчином із цементом, більше конденсується водяної пари. Штукатурять стіни як із внутрішнього боку, так і з зовнішнього, інакше втрачається, особливо у вітряну погоду, дуже багато тепла.

Вікна роблять з подвійними дерев'яними рамами й обов'язково засклені. Встановлено, що приміщення з одинарними віконними рамами втрачають тепла на 40% більше, ніж з подвійними.

Велике значення надають природному (сонячному) освітленню приміщень для свиней, і особливо тих, де утримують підсосних свиноматок. У свинарниках для цієї групи свиней відношення площі вікон до площі підлоги становить 1:12–15. При недостатньому сонячному освітленні використовують ультрафіолетове опромінення.

Недостатньо утеплена стеля спричиняє втрати тепла будівельними конструкціями до 50%. Прийнято вважати, що утеплена стеля повинна відповідати теплоізоляційній здатності цегляної стіни (з дірчастої цегли) завтовшки 50–60 см. У значній кількості приміщень для утримання тварин покрівля й стеля суміщені — для того, щоб забезпечити високі теплоізоляційні властивості стелі.

Інженерна підготовка території включає в себе вертикальне планування й організацію поверхневого стоку, захист від підтоплення (затоплення), зниження рівня ґрунтових вод та ін. Вертикальне планування проїздів, вулиць повинно забезпечувати нормальне стікання поверхневих вод. Відведення поверхневих вод із територій житлово-виробничого комплексу селянського (фермерського) господарства виконується через систему водостоків відкритого типу (лотки, кювети, канави). При крутому рельєфі території комплексу для регулювання поверхневого стоку з територій, розміщених вище, необхідно передбачити нагірні канали.

Будівництво й експлуатація об'єктів різного призначення виробничого двору пов'язані з заляганням рівня ґрунтових вод. Допустимою мінімальною глибиною залягання ґрунтових вод від поверхні землі для капітальної забудови при глибині промерзання до 1 м і понад 1 м визначено, відповідно, 1,5 і 2 м.

Для зниження рівня ґрунтових вод застосовують дренажі закриті (підземні) та відкриті (канави). У межах забудови відкриті дренажі вкрай небажані, оскільки вони негативно впливають на санітарно-гігієнічні умови території.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть основні чинники, що впливають на спеціалізацію та параметри фермерського господарства.
2. Назвіть черговість зведення будівель та споруд житлово-виробничого двору фермерського господарства.
3. Вкажіть на особливості архітектурно-планувальних та просторових вирішень будівлі млина фермерського господарства комерційного напрямку.
4. Вкажіть на взаємозв'язок технологічного процесу з архітектурно-планувальними та просторовими вирішеннями виробничих будівель фермерських господарств.
5. Вкажіть недоліки моноблочних систем виробничих будівель фермерських господарств.
6. Специфіка конструктивних вирішень виробничих будівель і споруд фермерських господарств.
7. Особливість архітектурно-планувального вирішення житлового будинку фермера.
8. Застосування альтернативних джерел енергії у проектуванні житлово-виробничого двору фермерських господарств.
9. Зонування території житлово-виробничого двору.
10. Розкажіть про традиції та нові тенденції в архітектурно-просторовому вирішенні житлового будинку фермера.

5 ПРОЕКТУВАННЯ ДИТЯЧОГО ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

5.1. Методична ціль завдання

Дошкільні заклади за характером експлуатації поділяються на заклади загального типу (дитячі ясла, садки, ясла-садки), комплекси дошкільних закладів, будинків дитини і дитячих будинків для дошкільнят, а також приміщення для груп короткочасного перебування дітей, що входять до складу будинків іншого призначення.

До дошкільних закладів загального типу можуть входити групи з різним режимом роботи:

- денні, де діти проводять час з ранку до вечора, а ночують удома;
- цілодобові, де діти перебувають шість днів по 24 години, а додому їх забирають лише на неділю;
- скороченого перебування;
- оздоровчі (реабілітаційні) для ослаблених дітей, які часто хворіють, логопедичні тощо.

Громадське виховання дітей у яслах-садках диференціюється за віковими групами:

- перша група — грудний період, діти до одного року;
- друга група — переддошкільний період, діти від одного до трьох років;
- третя група — дошкільний період, діти від трьох до шести років.

Допускається кооперувати початкові школи з дитячими садками, яслами-садками. При проектуванні нових і реконструкції існуючих будинків дошкільних закладів повинні застосовуватися державні будівельні норми «Будинки та споруди дитячих дошкільних закладів». Поряд із положеннями цих норм слід також керуватися вимогами інших діючих нормативно-інструктивних документів.

5.2. Містобудівельна ситуація

Передбачається конкретна ситуація в межах сільського поселення, М 1:2000.

Одне з головних завдань, яке повинні вирішити студенти на цьому етапі проектування дитячого дошкільного закладу загального типу, — вибір ділянки (місця) під будівництво в архітектурно-будівельній структурі сельбищної території населеного пункту.

Розташовувати дошкільні заклади в населеному пункті слід із урахуванням рівномірного обслуговування населення в житлових районах за напрямком руху населення на роботу чи до місця зібрання, звідки організовується виїзд на роботу. Радіуси обслуговування для дитячих ясел з денними групами приймають у межах до 300 м, а для дитячих садків із денними групами — до 500 м. Для дитячих ясел-садків із денними групами — до 350 м. Радіус обслуговування дошкільних закладів не повинен перевищувати 750 м.

Практика зумовлює прийоми розташування дитячих дошкільних закладів у населеному пункті:

- на ділянці в житловому кварталі чи житловій групі;
- на самостійній ділянці між житловими кварталами і групами разом із садом чи сквером житлового району;
- зовні житлової забудови на території, яка прилягає до парку, зеленого масиву, водойми.

5.3. Вимоги до вирішення генерального плану

Генеральний план території дитячого дошкільного закладу загального типу подається у М 1:500.

Ділянку для дитячого дошкільного закладу слід вибрати на високому, сухому місці з нахилом у південну сторону.

Дитячі дошкільні заклади потрібно розташовувати на самостійних ділянках, віддалених від шумних вулиць і транспортних шляхів, магазинів, котелень, гаражів, виробничих будівель та інших несприятливих у санітарно-гігієнічному відношенні об'єктів.

Розмір ділянки визначають згідно з нормами: на 1 дитину 35 м² для ясел і 40 м² для дитячого садка. Мінімальна площа ділянки повинна становити 0,2 га.

Ділянка дитячих дошкільних закладів чітко поділяється на функціональні зони: забудови групових майданчиків, спортивно-ігрова, юних натуралістів, зелених насаджень, господарського призначення.

Зона забудови групових майданчиків включає капітальні будинки, літні павільйони, криті переходи та інші споруди. Будинки дитячих закладів повинні розташовуватися на ділянці з відступом від червоної лінії вулиць на відстані не менше 25 м.

На ділянці зони забудови групових майданчиків повинні бути один в'їзд зі сторони житлової вулиці та під'їзди до кожної будівлі завширшки не менше 3,5 м з твердим покриттям.

У зоні групових майданчиків слід передбачати майданчики для дітей ясельного віку до трьох років площею з розрахунку не менше 8,0 м² на місце, майданчики для дошкільників віком від трьох до шести років площею не менше 7,5 м² на місце, тіньові навіси за кількістю групових майданчиків площею не менше 40 м² кожен.

На групових майданчиках облаштовують тіньові навіси. Вони до площі майданчиків не включаються, а для груп, розміщених у літніх павільйонах, не облаштовуються.

Майданчики для дітей ясельного віку повинні мати трав'яне покриття, майданчики для дошкільників — частково трав'яне і частково (не більше 60 м) ґрунтове покриття з домішками твердих дрібнозернистих місцевих будівельних матеріалів, дозволених до використання МОЗ України. Майданчики для дітей ясельного віку розташовуються неподалік біля входів у будівлю. Групові майданчики слід обладнати пісочницями, дитячими лавками, гойдалками, гірками для ковзання і т.ін.

Спортивно-ігрова зона дитячого дошкільного закладу місткістю до 160 місць включає фізкультурний майданчик, призначений для одночасного використання однією групою. Для закладів понад 160 місць передбачається два фізкультурних майданчики для ясельних і дошкільних груп. Майданчики слід проектувати площею з розрахунку не менше 13,5 м² на одну дитину в групі. При об'єднанні майданчиків допускається створення дитячого міні-стадіону площею не менше 400 м². Покриття майданчиків виконується з матеріалів, дозволених для використання МОЗ України.

На фізкультурному майданчику для занять дошкільних груп повинні бути передбачені: місце для гімнастичних снарядів, бігова доріжка не менше 30 м, яма для стрибків і лужок для рухливих ігор. Для груп ясельного віку: качалки, піраміди для лазіння та інше обладнання. Для загартування дітей і організації ігор з водою в спортивно-ігровій зоні слід передбачати гідромайданчик із твердим покриттям та відведенням стічної води до каналізації.

Зона юних натуралістів повинна мати ділянки овочевих і плодово-ягідних культур загальною площею з розрахунку 0,75 м² на місце у

дошкільних групах. Додатково допускається обладнувати зоокуточок площею не менше 30 м².

Зона юних натуралістів у дошкільних дитячих будинках включає ділянки овочевих і плодово-ягідних культур, які дозволяється розміщати централізовано або біля групових майданчиків площею з розрахунку 1,5 м² на місце.

Вольєр слід розташовувати на відстані не менше 25 м від будинку дошкільного закладу та найближчих житлових будинків.

Господарську зону необхідно проектувати площею для дошкільних закладів загального типу:

- місткістю до 40 місць — не менше 70 м²;
- місткістю від 40 до 120 місць — не менше 100 м²;
- місткістю понад 120 місць — не менше 150 м².

Господарська зона повинна розміщуватись біля входу до виробничих приміщень харчоблоку й пральні, відокремлюватись від групових і фізкультурних майданчиків, мати тверде покриття та самостійний в'їзд, ізольований від входів на ділянку.

В господарській зоні передбачається:

- закритий сміттєзбірник площею не менше 6 м², обладнаний господарським водопроводом та каналізацією;
- місце для сушіння білизни й постільних речей не менше, ніж 15 м²;
- господарський сарай;
- овочесховище.

Площі сараю та овочесховища приймаються згідно з місцевими умовами. Сміттєзбірник розміщується не ближче 25 м від основного будинку, в умовах реконструкції зазначену відстань допускається скорочувати до 20 м.

Площа господарського двору повинна бути заасфальтованою чи заасфальтованою. Господарський двір огорожують від решти території смугою зелених насаджень завширшки 5–10 м. Необхідно передбачити й окремий під'їзд до двору.

Відстань від групових, фізкультурних, ігрових майданчиків до найближчих житлових будинків приймається не менше 12 м. Майданчики слід з'єднувати кільцевою доріжкою з твердим покриттям завширшки не менше 1,5 м, з розміткою та встановленням шляхових знаків для навчання правилам поведінки пішоходів, їзди на велосипедах і педальних машинах. Кільцева доріжка може бути суміщена з об'їздом навколо будинків.

5.4. Архітектурно-просторове вирішення

Найпоширеніші об'ємно-просторові рішення дитячих дошкільних закладів загального типу залежно від характеру взаєморозташування основних груп приміщень є трьох типів: централізований, блокований, павільйонний. Централізована композиція будівлі дитячого дошкільного закладу компактна, проста в конструктивному вирішенні, найбільш економічна в будівництві та експлуатації. Недоліком її є «коридорність» інтер'єру. Лінійна композиція доцільна при відносно невеликій місткості дитячого дошкільного закладу (на 140 місць).

Блокована композиція найбільш гнучка, вона має велику кількість варіантів, дозволяє забезпечити кращу ізоляцію дитячих групових осередків і безпосередній зв'язок їх із ігровими майданчиками.

Дитячі дошкільні заклади, які розміщуються в степових районах Пів, Пів та Пів кліматичних зон, можуть мати замкнуті або напівзамкнуті конфігурації й дахи, що вентилюються. Павільйонна, ярусна та галерейна композиції можуть бути рекомендованими для ПІВ, ІVВ зон на територіях з ухилом рельєфу понад 35%, для районів з особливими природними умовами (просадні ґрунти, сейсмічність, складність рельєфу) — рис. 5.1–5.2.

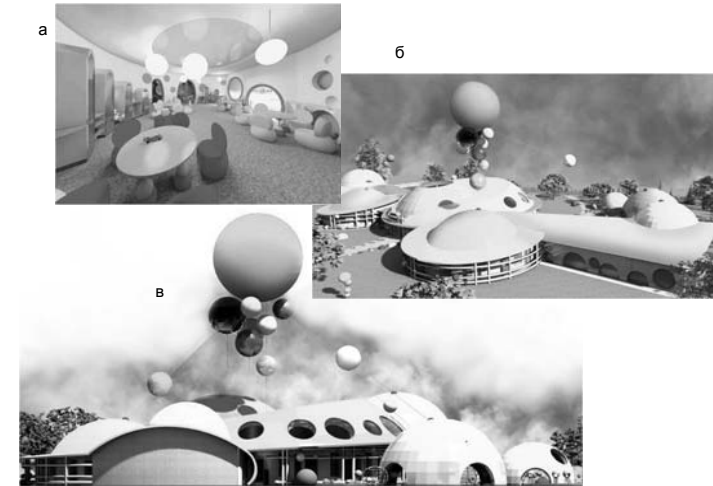

Рис. 5.1. Курсовий проект дитячого садка:
а — інтер'єр ігрової; б — загальний вигляд дитячого садка;
в — північний фасад дитячого садка.
Студент Рудий І., керівник Степанюк А. В.

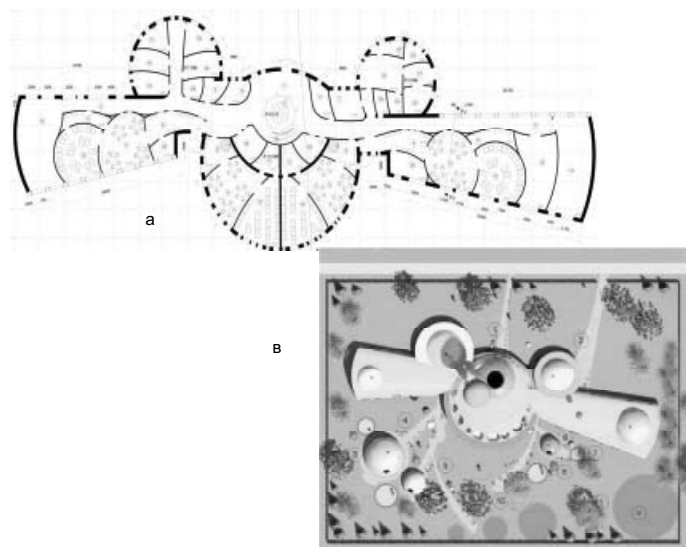

Рис. 5.2. Курсовий проект дитячого садка:
а — план; б — генплан дитячого садка.
Студент Рудий І., керівник Степанюк А. В.

Для будівництва на територіях, розташованих над гірничими виробками, на просадних ґрунтах і зонах з сейсмічністю 7 балів і вище, повинні прийматися блокові рішення, які забезпечують розрізку будинків деформаційними швами на відсіки. Висоту надземних поверхів будинків дитячих яселів-садків від підлоги до підлоги наступного поверху належить приймати не менше 3,3 м, а при проектуванні дитячих дошкільних закладів загального типу в складі комплексної серії з житловими будинками допускається в цілях уніфікації конструктивних елементів зниження висоти до 2,7–2,8 м (залежно від висоти поверхів у житлових будинках). В такому випадку площа групових та ігрових-столових повинна бути збільшена на 20% від нормованої.

Висоту підвального поверху та технічного підпілля слід приймати згідно з нормами проектування громадських будівель та споруд. Висоту підвіконної частини зовнішніх стін ігрових, спальень належить приймати не менше 0,6 м від рівня підлоги.

5.5. Об'ємно-планувальне вирішення

5.5.1. Загальні вимоги

У будинках дошкільних закладів передбачають такі функціонально об'єднані групи приміщень:

- дитячих осередків;
- приміщення для музичних, фізкультурних, навчальних занять та ігор;
- медичного обслуговування;
- службово-побутових приміщень;
- харчоблоку;
- пральні.

У надземних поверхах слід розміщувати приміщення дитячих груп, зали для музичних і фізкультурних занять, медичні приміщення, кухню. На третьому поверсі допускається розташовувати приміщення для старших груп, зали, ігротеку — комп'ютерний клас, кабінет завідуючого, методкабінет, кімнату завгоспа, комори. В цокольному поверсі розміщують службово-побутові приміщення, крім кабінету завідуючого та методичного кабінету, а також пральню, охолоджувальні камери й комори; в підвальному поверсі — охолоджувальні камери, овочесховище, комори (за винятком комори сухих продуктів), столярно-слюсарну майстерню.

У будинках дошкільних закладів загального типу слід передбачати зовнішні входи до приміщень для дітей, а також центральний (службовий) вхід у будинок, який допускається об'єднувати з входом до приміщень для дітей дошкільного віку. Зовнішні входи до приміщень для дітей ясельного віку повинні бути, як правило, самостійними. У дошкільних закладах загального типу загальні входи допускається проектувати з розрахунку не більше, ніж на 2 ясельні або 4 дошкільні групи.

При зовнішніх входах є допустимим проектувати хол-вестибюль на 2–4 групи з розрахунку 6 м² на кожну групу, на одну групу — шлюз площею не менше 4 м². При холах-вестибюлях і шлюзах дозволяється передбачати дитячі туалети з розрахунку один унітаз і один умивальник на 2–4 групи.

Зовнішній вхід до вестибюлю, холу чи коридору будинків дитячих закладів слід проектувати з вхідним тамбуром. Зовнішні входи, які ведуть безпосередньо до приміщень дитячих групових осередків, слід проектувати з одним тамбуром — для IVB кліматичної зони, та з двома тамбурами в решті кліматичних зон.

5.5.2. Природне освітлення

Природне освітлення приміщень і коридорів дошкільних закладів слід передбачати переважно пряме бічне. Освітлення другим (непрямим) світлом допускається для приміщень персоналу (гардеробної), мийної кухонного посуду, в роздягальнях при басейні. Для освітлення другим світлом слід використовувати перегородки зі склоблоків, фрамуги та засклені двері суміжних приміщень, які мають пряме бічне освітлення.

Допускається не передбачати природного освітлення в буфетних, коморах (включаючи комору чистої білизни за наявності в будинку каштелянської), а також душових при ізоляторі й басейні, у туалетах персоналу та технічних приміщеннях.

Орієнтацію вікон приміщень дошкільних закладів слід приймати за табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Орієнтація вікон дошкільних закладів

№ з/п	Приміщення	Орієнтація вікон для розрахункових географічних поясів північної широти			
		північніше 48° пн. ш.		45°–48° пн. ш.	
		оптимальна	допустима	оптимальна	допустима
1.	Ігрова	Пд	65°–295°	Пд	85°–275°
2.	Спальня	Сх	будь-яка	Сх	будь-яка
3.	Зали, палати, ігротека, кімната ручної праці	Пд	будь-яка	Пд	будь-яка
4.	Кухня, заготівельний цех	Пн	будь-яка	Пн	будь-яка, крім 170°–230°
5.	Медкабінети	Сх	будь-яка	Сх	будь-яка
6.	Комп'ютерний клас	Пн	95°–265°	Пн	115°–245°
7.	Зал басейну	Пд	будь-яка	Пд	будь-яка

На вікнах ігрових, спалень, залів для музичних та фізкультурних занять, палат ізолятора, зали кухні, заготівельного цеху й пральні, при орієнтації вікон на сектор горизонту 130°–275° для районів, розташованих північніше 48° пн. ш., і на сектор горизонту 90°–200° для районів 45°–48°

пн. ш., для обмеження перегріву приміщень необхідно передбачати стаціонарні або такі, які трансформуються, сонцезахисні пристрої.

Встановлювати gratи на вікнах приміщень, де перебувають діти, недопустимо.

5.5.3. Протипожежні норми

Дошкільні заклади слід розміщувати, як правило, в будинках, що стоять окремо. Комплекси дошкільних закладів, які формуються з розташованих окремо або зі зблокованих корпусів, повинні бути не нижче II ступеня вогнестійкості.

Найбільшу кількість поверхів будинків слід приймати залежно від кількості місць і ступеня вогнестійкості, указаних у табл. 5.2, як і місткість корпусів з приміщеннями дитячих групових осередків.

Таблиця 5.2

Характеристика ступеня вогнестійкості

Кількість місць	Ступінь вогнестійкості	Кількість поверхів
До 50	IV, V, IIIa	1
До 100	IIIб	1
До 150	III	2
До 280	II	2, 3

Триповерхові будинки дошкільних закладів дозволяється проектувати у найзначніших, значних та великих містах несеїсмічних районів із щільністю населення забудови понад 400 люд./га за умови дотримання спеціальних протипожежних заходів, а також в інших поселеннях на ділянках, що мають складний рельєф, за умови облаштування безпосередніх виходів з 1-го та 2-го поверхів на рівень планувальної відмітки землі.

Триповерхові будинки дошкільних закладів повинні мати не менше двох внутрішніх сходів, що розміщуються в сходових клітках 1-го типу з шириною маршів не менш ніж 1,2 м. У триповерхових будинках з кожного групового або житлового осередку, розміщеного на другому та третьому поверхах, повинні бути запроектовані розосереджені виходи на дві сходові клітки 1-го типу.

Опалювальні переходи між корпусами, а також веранди, прибудовані навіси, тераси, галереї слід проектувати того самого ступеня вогнестійкості, що й основні будинки. Допускається приймати вогнестійкість прибудованих до будинків навісів і веранд на один ступінь нижче від вогнестійкості основного будинку дитячого закладу за умови відокремлення

їх протипожежними стінами 1-го типу. Влаштування неопалювальних переходів між блоками не допускається.

При розміщенні дошкільного закладу загального типу в одному будинку зі школою ступінь вогнестійкості слід приймати відповідно до поданих вище показників (див. табл. 5.2) за загальною кількістю місць, а при облаштуванні протипожежної стіни 1-го типу між дошкільним закладом і школою — за кількістю місць у кожній частині будинку окремо.

Допускається прибудова дошкільних закладів загального типу не нижче II ступеня вогнестійкості місткістю до 160 місць до глухих торців житлових будинків I–II ступенів вогнестійкості, а також розміщення в нижніх поверхах житлових будинків кабінету завідуючого, методкабінету, гардеробу й туалетів персоналу вбудовано-прибудованих закладів загального типу місткістю до 120 місць того самого ступеня вогнестійкості. При цьому приміщення дошкільних закладів повинні бути відокремлені протипожежними перегородками 1-го типу, перекриттями 3-го типу, мати виходи назовні, відокремлені від входів до житлових будинків. Шляхами евакуації є коридори, сходові клітки, веранди. Ширина коридорів, евакуаційних проходів повинна становити не менше 1,4 м.

При розміщенні ДДЗ в одному будинку зі школою приміщення дошкільного закладу повинні мати відокремлені виходи назовні, а шляхи евакуації з приміщень іншого призначення не мають проходити через приміщення дошкільного закладу.

З кожного поверху будинків дошкільних закладів, а також з кожного дитячого осередку повинно бути передбачено не менше двох розосереджених виходів. Як другий евакуаційний вихід із другого поверху будинків ДДЗ II ступеня вогнестійкості допускається використовувати зовнішні відкриті металеві сходи з ухилом 45°. Ширина маршів зовнішніх відкритих сходів і дверей на їх площадки має бути розрахована на число осіб, які евакуюються, але не менше 0,8 м, а ширина суцільних проступів їх сходинок — не менше 0,2 м.

5.5.4. Приміщення дитячих груп

Кожна вікова група дітей у дошкільних закладах загального типу повинна розміщуватись у приміщеннях групового осередку. Груповий осередок, призначений для дітей певного віку, має бути ізольований від решти дитячих осередків і повинен мати зручні зв'язки з функціональними групами інших приміщень.

У дошкільних закладах загального типу допускається використання групових осередків універсального типу і для дітей ясельного або дошкільного віку. Групові осередки для дітей ясельного віку, як правило,

повинні розташовуватись на першому поверсі в безпосередньому зв'язку з земельною ділянкою. Під дитячими осередками забороняється розміщувати комори, столярно-слюсарну майстерню, майстерні з ремонту взуття та одягу, а також приміщення, у яких наявні джерела шуму та вібрації.

Групові осередки дошкільних закладів загального типу повинні складатися з роздягальні, ігрової, спальні, туалетної, буфетної. Склад та площі приміщень дитячих осередків, які проектуються в сільських дошкільних закладах для змішаних ясельно-дошкільних груп, приймаються такими, як для дошкільних груп.

У літніх павільйонах для кожної групи дітей потрібно передбачати роздягальню, ігрову, спальню, туалетну, буфетну та комору. Площі приміщень дитячих осередків дошкільних закладів загального типу, будинків дитини та дошкільних дитячих будинків слід приймати не меншими, ніж подано в табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Склад і площі приміщень дитячих осередків дошкільних закладів загального типу

№ з/п	Найменування приміщень	Одиниці виміру	Дошкільні заклади загального типу	
			ясельні групи	дошкільні групи
1.	Роздягальня	м ² на 1 місце	1,2	0,9
2.	Ігрова	м ² на 1 місце	3,3	2,5
3.	Їдальня	м ² на 1 місце	-	-
4.	Спальня	м ² на 1 місце	2,4	2,5
5.	Веранда	м ² на 1 місце	-	-
6.	Туалетна	м ² на 1 місце	1,1	1,0
7.	Ванно-душова	м ² на 1 місце	-	-
8.	Буфетна	м ² на 1 місце	5,0	5,0
9.	Комора	м ² на 1 місце	-	-
10.	Кімната персоналу	м ² на 1 місце	-	-
	Приміщення			
11.	Сушіння одягу	-	-	-
12.	Зберігання колясок	м ² на 1 місце	-	-
13.	Зберігання сезонних речей	м ² на 1 місце	-	-

Приміщення роздягальні в дошкільних закладах загального типу обладнується персональними шафами для зберігання й сушіння одягу та взуття дітей. Приміщення ігрової повинно бути придатним для внутрішнього перепланування та просторового виділення функціональних зон. Ігрова кімната для змішаної ясельно-дошкільної групи може бути розділена на зони закленою перегородкою заввишки 1,8–2,0 м.

У групових осередках для дітей дошкільного віку дитячих закладів загального типу допускається об'єднання ігрової та спальні в єдиний простір за допомогою розсувної перегородки з межею вогнестійкості 0,6 години. Розміщувати ігрову слід з урахуванням наскрізного або кутового провітрювання. Допускається влаштувати провітрювання ігрових через спальні.

Вікна ігрових не допускається розташовувати над вікнами кухні, пральні, плавального басейну. Не менше 50% вікон ігрових повинні обладнуватися верхніми фрамугами зі щитками та важільними пристроями. Підвіконня слід встановлювати на висоті 0,6 м від рівня підлоги.

Спальні повинні розміщуватись, як правило, суміжно з ігровими кімнатами, вони мають бути обладнані шафами для зберігання запасу чистої білизни та спальних речей. У будинках дитини та дошкільних дитячих будинках слід проектувати декілька спалень не більш ніж на 10 місць кожна. Скорочення площі спалень при реконструкції будинків дошкільних закладів загального типу допускається не більше, ніж до 2,1 м²/місце. Якщо в дитячому осередку передбачається декілька спальних приміщень, допускається збільшення норми площі до 2,7 м²/місце.

Їдальня — окреме приміщення для споживання їжі, передбачається в складі житлового осередку дошкільних дитячих будинків. Вона не може бути прохідною, повинна мати окремий вхід і розміщуватись суміжно з буфетною.

Туалетні в дитячих осередках необхідно проектувати як єдине приміщення з природним освітленням, яке складається з зон вбиральні та умивальної. Ванно-душову для дитячих будинків потрібно виділяти вологонепроникною перегородкою в окреме приміщення.

Для старшої та підготовчої груп слід передбачати відокремлені вбиральні для хлопчиків та дівчаток. У зоні вбиральні повинні розміщуватись у кабінах розміром 0,75×0,80 м дитячі унітази, і в окремій кабіні — унітаз для дорослих. Екрани-перегородки між кабінами необхідно виконувати з негорючих матеріалів, їх висота повинна становити 1,2 м (від підлоги). Злив (відуар) і дитячі унітази для старшої ясельної групи можуть встановлюватись без кабін.

У зоні умивальної слід передбачати умивальники для дітей та дорослих, рушникосушильник, а в туалетних без ванни — душовий піддон,

який повинен мати підходи з трьох боків. У ванно-душовій встановлюються душові піддони, ванна зі змішувачем, ногомийка (ванночка для миття ніг).

Для дитячих групових осередків універсального типу слід передбачати встановлення обладнання, що забезпечує функціонування туалетної для дітей як ясельного, так і дошкільного віку. Підлога у приміщеннях дитячих осередків повинна бути з матеріалів, дозволених до використання МОЗ України, і має бути вологостійкою. Підлога в роздягальнях, ігрових і спальнях має мати утеплену основу. Для підлоги в туалетних і ванно-душових слід використовувати керамічні плитки.

Стіни приміщень дитячих осередків повинні бути гладенькими, вологостійкими й забезпечувати можливість прибирання вологим способом; коефіцієнт відбиття світла має становити 50–70%. Стіни в туалетній, ванно-душовій, буфетній слід облицьовувати глазурованою плиткою на висоту не менше 1,5 м. Опорядження стін решти приміщень дитячих осередків у будинках II, III, III, IIIб ступенів вогнестійкості повинно виконуватись із негорючих матеріалів.

5.5.5. Приміщення для музичних, фізкультурних, навчальних занять та ігор

Кількість залів для музичних та фізкультурних занять у дошкільних закладах повинна визначатися завданням на проектування, але бути не меншою одного універсального залу в закладі з двома дошкільними або старшими ясельними групами та не менше двох залів (музичного й фізкультурного), коли старших ясельних і дошкільних груп 8 і більше (табл. 5.4). При кожному залі необхідно передбачати комори по 6 м².

Таблиця 5.4

Площі приміщень для музичних, фізкультурних, навчальних занять та ігор

№ з/п	Найменування приміщень	Одиниці виміру	Площа приміщення на 1 дошкільну групу
1	2	3	4
1.	Зал для музичних занять	м ² на 1 місце	3,7
2.	Зал для фізкультурних занять (універсальний зал)	м ² на 1 місце	5,0
3.	Приміщення ігротeki (у будинках місткістю 90 і більше місць)	м ²	50

Закінчення табл. 5.4

1	2	3	4
4.	Кімната занять із технічними засобами навчання (ТЗН) — у будинках понад 160 місць	м ²	50
5.	Комп'ютерний клас (у будинках понад 160 місць)	м ²	50
6.	Кімната для ручної праці (образотворчого мистецтва)	м ²	42
7.	Логопедичний кабінет (у дошкільних закладах загального типу місткістю понад 200 місць)	м ²	12

Примітка. У закладах на дві групи, а також при реконструкції будинків площу універсального залу допускається приймати 4 м² на місце в дошкільній групі.

Зали не повинні бути прохідними. За наявності в будинку окремих залів для музичних та фізкультурних занять допускається об'єднувати їх за допомогою розсувної перегородки, що забезпечує нормативну звукоізоляцію.

Криті плавальні басейни. Для дошкільнят їх слід проектувати з розрахунку одночасної пропускної спроможності. Криті басейни при одночасній пропускній спроможності 20 дітей і більше проектують для групи дошкільних закладів, у складі комплексу дошкільних закладів або кооперованої будівлі «ясла-садок – початкова школа».

До складу приміщень басейну повинні включатися: зал із ванною, дві роздягальні для хлопчиків і дівчаток з туалетами та душовими, кімната тренера, кімната медсестри, лабораторія аналізу води, вузол керування та інші технічні приміщення для обслуговування басейну, комора інвентарю (табл. 5.5). При розміщенні додаткової ванни для дітей ясельного віку слід передбачити окреме приміщення роздягальні.

Глибина ванни басейну повинна забезпечувати нормальне проведення занять при зміні рівня води з 0,6 м до 0,8 м від дна. По периметру ванни слід передбачити обхідну доріжку завширшки не менше 0,75 м і 1,5 м з боку виходу з душових, а також борт заввишки 0,15 м над підлогою і завширшки 0,3 м. Ухил дна ванни в бік випуску води має бути не менше 1%.

У місцях виходу з душової на обхідну доріжку повинен бути передбачений прохідний душ для ніг з безперервним потоком свіжої води. Розмір ванни душу повинен дорівнювати не менше 0,8 м у напрямку проходу, а його глибина — 0,1 м.

Таблиця 5.5

Площі приміщень критих плавальних басейнів для дитячих дошкільних закладів загального типу

№ з/п	Найменування приміщень	Одиниці виміру	Площа при одночасній пропускній спроможності 10 дітей (1 підгрупа)	Площа при одночасній пропускній спроможності 20 дітей і більше (2 підгрупи по 10 дітей)
1.	Зал з ванною: ванна	м	7×3	10...12,5×6
2.	Приміщення для розминки	м ²	36	60 (з коморою інвентарю 6 м ²)
3.	Роздягальня для хлопчиків*	м ² на 1 місце	1,2	1,0
4.	Роздягальня для дівчаток*	м ² на 1 місце	1,2	1,0
5.	Кімната тренера	м ²	10	10
6.	Кімната медсестри	м ²	6	8
7.	Лабораторія аналізу води	м ²	6	6

* Біля кожної роздягальні слід передбачити душові з розрахунку 1 душова сітка на 3 місця та туалет на 1 унітаз і 1 умивальник.

Примітка. Ванна розміром 3×2 м розрахована на заняття з 2–4 дітьми ясельного віку й може використовуватись як додаткова для басейнів більшого розміру.

У басейнах, розташованих окремо, які мають одночасну пропускну спроможність 20 дітей і більше, крім приміщень, указаних вище, необхідно додатково передбачити вестибюль з гардеробом площею 36 м², кабінет завідуючого — 9 м², кімнату відпочинку — 50 м². Кімнату медсестри слід проектувати з входом із коридору. Лабораторія аналізу води повинна розміщуватись суміжно з залом басейну. Кімната тренера має проектуватися зі входом із коридору, кабіною для переодягання, туалетом і душем. Технічні приміщення для обслуговування басейну повинні мати окремий вихід на господарську зону, їх площі та склад слід приймати відповідно до вимог норм проектування спортивних та фізкультурно-оздоровчих споруд. Підлога у фізкультурному та музичному залах допускається паркетна, у залі басейну, душових та туалетах її слід передбачити з керамічної плитки або мозаїчного бетону, в технічних приміщеннях — цементну, в решті — з лінолеуму.

5.5.6. Медичні приміщення

У дошкільних закладах загального типу передбачаються такі медичні приміщення: медична кімната, процедурний і фізіотерапевтичний кабінети, ізолятор (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Склад і площі медичних приміщень дитячих дошкільних закладів загального типу

№ з/п	Найменування приміщень	Одиниці виміру	Площа приміщення
1.	Медична кімната*	м ²	14
2.	Процедурний кабінет	м ²	8
3.	Фізіотерапевтичний кабінет	м ²	9...18
4.	Стоматологічний кабінет	м ²	8
5.	Фітокімната	м ²	8
6.	Кабінет лікаря-спеціаліста	м ²	9
7.	Кабінет лікувальної фізкультури (ЛФК) — передбачають додатково в дошкільних закладах, у складі яких є оздоровчі та цілодобові групи, що охоплюють не менше 30% від загальної кількості дітей	м ²	50
8.	Ізолятор	кількість місць у %	1,5 (від проектної місткості будинку)
8.1.	Приймальна: — 1 палата — 2 палати	м ² м ²	6 10
8.2.	Палата: — 1 місце — 2 місця	м ² м ²	6 9
8.3.	Туалетна	м ²	4
8.4.	Приміщення для дезінфікуючих засобів	м ²	3

*Медична кімната і процедурний кабінет у будинках без оздоровчих груп місткістю до 100 місць розміщуються в одному приміщенні площею не менше 14 м².
Примітка. Медична кімната проектується суміжно з однією із палат ізолятора, між ними облаштовується засклений проріз на висоті 1,2 м.

Палати слід проектувати непрохідними, розрахованими на одне або два місця. Приймально-карантинне відділення та ізолятор повинні бути розташовані на першому поверсі, мати окремі виходи назовні. Виходи з

ізолятора у дитячих закладах загального типу місткістю до 160 місць, які проектуються для Пв, ПІв, ПІІв кліматичних зон, допускається суміщати з загальними входами до будівель.

Підлога та опорядження стін у медичних приміщеннях повинні виконуватись із матеріалів, дозволених для використання Міністерством охорони здоров'я України, і забезпечувати можливість прибирання вологим способом. Для підлог у туалетах, душових, ванних слід використовувати керамічну плитку, для облицювання стін на висоту не менше 1,8 м — глазурану.

5.5.7. Службово-побутові приміщення

У дошкільних закладах загального типу потрібно передбачати кабінет завідуючого, кімнату завгоспа, методичний кабінет, комору чистої білизни, господарську комору, туалети для персоналу, хол-вестибюль (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Склад і площі службово-побутових приміщень дитячих дошкільних закладів загального типу

№ з/п	Найменування приміщень	Одиниці виміру	Площа службово-побутових приміщень при кількості місць у будинку		
			понад 40 до 120	понад 120 до 200	понад 200
1.	Хол-вестибюль	м ²	12	12	18
2.	Кабінет завідуючого	м ²	9	9	12
3.	Кімната завгоспа	м ²	6	6	6
4.	Методичний кабінет	м ²	12	18	24
5.	Господарська комора	м ²	2 × 6	2 × 6	3 × 8
6.	Комора чистої білизни	м ²	6	10	10
7.	Комора брудної білизни	м ²	-	6	6
8.	Кімната кастелянші (кастелянська)	м ²	-	-	6
9.	Кімната технічного персоналу	м ²	-	8	8
10.	Столярно-слюсарська майстерня	м ²	-	18	18
11.	Кімната психологічного розвантаження	м ²	-	-	12

Примітка. У методичному кабінеті слід передбачати місце для роботи дитячого психолога.

Туалети персоналу слід обладнувати одним унітазом та одним умивальником. Підлога й стіни в адміністративних, методико-виховних приміщеннях і майстернях повинні бути вологостійкими та забезпечувати можливість прибирання вологим способом; коефіцієнт відбиття світла має перебувати в межах 50–70%.

5.5.8. Приміщення харчоблоку

У дошкільних закладах необхідно проектувати харчоблоки, що працюють на сировині (табл. 5.8). Технологічне обладнання їх слід приймати на електричному живленні.

Таблиця 5.8

Склад та площі приміщень харчоблоків дошкільних закладів загального типу

№ з/п	Найменування приміщень	Одиниці виміру	Площа приміщень харчоблоку при кількості місць у будинку		
			понад 40 до 120	понад 120 до 200	понад 200
1.	Кухня з роздавальною	м ²	24	28	34
2.	Мийна кухонного посуду	м ²	6	8	10
3.	Заготівельний цех*	м ²	10	12	16
4.	Охолоджувальні камери	м ²	-	7	9
5.	Комора сухих продуктів	м ²	8	8	10
6.	Комора овочів	м ²	6	8	12
7.	Завантажувальна **	м ²	10	12	14
8.	Кімната персоналу	м ²	9-12	16	12
9.	Їдальня персоналу	м ²	-	-	10
10.	Душова	на одну сітку			
11.	Туалет персоналу	1 унітаз та 1 умивальник			

* розділяється на дві зони: обробки м'яса – риби та овочів – фруктів;

** з місцем для зберігання та миття тари площею не менше 4 м.

З харчоблоків слід передбачити окремий вихід назовні. Евакуаційний вихід через завантажувальну, а також прохідні комори або прохід через кухню не допускається.

Для приймання та транспортування продуктів до складських приміщень повинні бути передбачені відповідні засоби механізації. Для вертикального транспортування їжі в усіх триповерхових будинках, а також двоповерхових місткістю 150 і більше місць повинні встановлюватися вантажні підйомники вантажопідйомністю 100 кг.

Не допускається встановлення підйомників, вентиляційних та охолоджувальних камер суміжно або над (під) ігровими та спальнями. При їх розміщенні поряд із залами, ігротекою, навчальним (комп'ютерним) класом необхідно обладнувати звукоізоляцію.

Підлога у приміщеннях харчоблоку виконується з керамічної плитки з гладенькою поверхнею, опорядження стін повинно бути вологостійким і забезпечувати можливість прибирання приміщень вологим способом; стіни кухні, мийної, заготівельного цеху, охолоджувальних камер, душової, туалету необхідно облицьовувати глазурованою плиткою на висоту не менше, ніж 1,8 м.

5.5.9. Пральня

Пральня для дошкільних закладів загального типу проектується з двох приміщень: приміщення для прання та сушильно-прасувальної. У будинках місткістю до 120 місць допускається проектувати спільний вхід до пральні, для будинків більшої місткості входи до приміщення для прання та сушильно-прасувальної слід робити відокремленими.

Розташовувати входи до пралень навпроти входів до групових осередків, харчоблоку та медичних приміщень не допускається.

З пральні необхідно передбачити вихід на господарську зону ділянки, що може бути суміщеним із службовим входом для будинків місткістю до 120 місць. Площа пральні визначається залежно від обладнання, що встановлюється, та обсягу білизни, яка безпосередньо переться у дошкільному закладі, але не менше 24 м² при місткості будинку більше 60 до 120 місць; не менше 30 м² при місткості будинку більше 120 до 200 місць; не менше 40 м² — понад 200 місць.

Підлога та стіни в прасувальній, сушильній, приміщеннях сортування та здавання білизни повинні бути вологостійкими.

5.6. Конструктивне вирішення

Вибір конструктивної системи залежить від композиції будинку дитячого дошкільного закладу, його архітектурно-планувального вирішення (розмірів конструктивних прогонів), наявності відповідної будівельної бази та матеріалів, традицій місцевого будівництва.

Рівень сучасної будівельної техніки дозволяє застосовувати будь-які конструктивні рішення (монолітний та збірний залізобетон, металеві й залізобетонні каркаси, структурні металеві конструкції покриття, оболонки, ванти, складки тощо). Залежно від ступеня урбанізації району будівництва й потужності будівельної бази можна застосовувати як найсучасніші індивідуальні й типові конструктивні елементи, так і традиційні конструкції та матеріали (камінь, цегла, дерево, керамічні блоки, гонт, дахівка тощо).

Найпоширенішими є конструктивні схеми:

- 1) неповна каркасна схема з несучими стінами з місцевих матеріалів зі стандартними деталями для перекриття, підлог, дахів, віконних і дверних прорізів;
- 2) з каркасних конструкцій із різними заповнювачами;
- 3) каркасно-панельної конструкції.

5.7. Інженерне обладнання

Будинки дитячих дошкільних закладів загального типу повинні бути обладнані системами господарсько-питного, протипожежного, гарячого водопостачання, каналізації, водостоків. При проектуванні водопостачання будинки дошкільних закладів, як правило, слід приєднувати до закільцьованих ділянок водопровідної мережі. Будинки ДДЗ повинні бути обладнані системою опалення та вентиляції.

Будинки дошкільних закладів повинні підключатись зазвичай до систем централізованого тепlopостачання. При неможливості такого підключення слід проектувати теплогенератори при дотриманні вимог норм із проектування котельних установок, які рекомендується монтувати в комплексі альтернативними джерелами тепла, наприклад, сонячними колекторами для літнього гарячого водопостачання.

Пічне опалення проектувати забороняється.

У будинках дошкільних закладів повинна проектуватись витяжна вентиляція, як правило, з природним спонуканням. При відповідному обґрунтуванні для кухні, приміщень плавального басейну допускається використання механічної витяжної вентиляції.

У приміщенні для прання, прасувальній, душових, а також у підвальних приміщеннях будинків, які розташовуються на радононебезпечних ділянках, необхідно встановлювати у вертикальних витяжних каналах осьові малогабаритні вентилятори. Установлення дефлекторів не рекомендується. Видалення повітря зі спалень, які мають наскрізне або кутове провітрювання, допускається передбачати через ігрові приміщення.

Транзитні повітроводи не повинні проходити через ігрові, спальні, холи та вестибюлі.

Електропостачання дошкільних закладів виконується за II категорією надійності від двох незалежних взаєморезервуючих джерел живлення. Електропостачання та розподільчу мережу зовнішнього освітлення на території закладів, як правило, слід здійснювати кабельними лініями. Освітлення території передбачається відповідно до інструкції з проектування зовнішнього освітлення міст, селищ та сільських поселень.

Електрообладнання в будинках дитячих дошкільних закладів слід передбачати згідно з нормами проектування електрообладнання житлових та громадських будинків, правилами влаштування електроустановок. Дитячі дошкільні заклади загального типу обладнуються мережами єдиної національної системи зв'язку, телевізійного та проводового мовлення.

Запитання для самоконтролю

1. Особливості вибору ділянки (місця) під будівництво дитячих дошкільних закладів у архітектурно-планувальній структурі сільської території сільських поселень.
2. Основні вимоги до вирішення генерального плану дитячого дошкільного закладу.
3. Вибір будівельної системи при проектуванні дитячих дошкільних закладів.
4. Основні типи об'ємно-просторових вирішень будівель дитячих дошкільних закладів.
5. У які групи за функціональним призначенням об'єднуються приміщення дошкільних закладів?
6. Які приміщення необхідно орієнтувати на південь при проектуванні дитячих дошкільних закладів?
7. Скільки виходів необхідно передбачати з кожного поверху та дитячого осередку згідно пожежних вимог?
8. Які вимоги має забезпечити опорядження стін дитячих осередків?
9. Влаштування інженерного обладнання будівель дитячих дошкільних закладів сільських поселень.
10. Сучасні тенденції об'ємно-просторових вирішень будівель дитячих дошкільних закладів.

6 ПРОЕКТУВАННЯ СІЛЬСЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

6.1. Методична ціль завдання

Проектування шкільних будівель у нашій країні в сучасних умовах вступило у новий етап розвитку. Реформа середньої шкільної освіти та концепція відродження національної школи потребують створення нових, сучасніших проектів загальноосвітніх шкіл.

За характером режиму навчання й експлуатації школи поділяються на звичайні, продовженого дня та школи-інтернати [2].

За змістом освіти, яку отримують, школи поділяються на звичайні, спеціалізовані (музичні, художні, школи мистецтв тощо) і школи викладання загальноосвітніх дисциплін іноземною мовою.

За стадіями навчання загальноосвітні школи поділяються на початкові (1–4 класи), основні (1–9 класи), середні (1–11 класи), гімназії (5–11 (12) класи), ліцеї чотирикурсів (8–11 класи).

Кожний тип шкільної будівлі характеризується кількістю класів з різним співвідношенням потоків молодших (1–4), середніх (5–9) і старших (10–11) класів. Загальна місткість шкіл устанавлюється завданням на проектування залежно від кількості учнів та нормативної наповненості класів, установленої Міністерством освіти України.

Загальноосвітні школи доцільно об'єднувати за відповідних умов у навчальні комплекси одного або різних рівнів освіти через блокування або кооперування окремих функціональних зон чи будинків.

У сільській місцевості навчальні заклади можуть бути розміщені в складі багатофункціональних будинків культурно-побутового обслуговування. Початкові школи допускається кооперувати з дитячими дошкільними закладами.

6.2. Містобудівельна ситуація

Одне з головних завдань, яке повинні вирішувати студенти на цьому етапі проектування загальноосвітньої середньої школи, — вибір ділянки (місця) під будівництво в архітектурно-будівельній структурі сільбищної території сільського поселення. Аналіз багатьох прикладів забудови центрів сіл підтверджує, що в більшості з них школа так чи інакше використана при формуванні архітектурного образу села. На сьогодні склалися три основні прийоми включення школи в забудову головної площі або центрального ядра населеного пункту:

перший — школа є необхідним компонентом центру сільського поселення. При цьому використовується виразний зовнішній вигляд і значний об'єм шкільного комплексу, а його нормальне функціонування забезпечується за рахунок деякої ізольованості розміщення на площі й орієнтації навчальних приміщень на другорядні вулиці або внутрішні проїзди;

другий — школа розташована недалеко від центру, формуючи його вигляд лише візуально;

третій — школа розташована на самостійній ділянці, не пов'язана з центром планувально й не проглядається візуально. Ізольоване розміщення найбільш прийнятне для шкіл-інтернатів зі спальними корпусами.

Найпотенційнішим для забезпечення архітектурної виразності й різноманітності забудови громадського центру є використання перших двох прийомів. При периферійному розташуванні школи, що може бути зумовлено доцільністю наближення її до визначних елементів ландшафту (лісу, озера) або створення при ній розвинутої спортивної бази, необхідно передбачити чітко виражені планувальні й візуальні зв'язки.

6.3. Вимоги до вирішення генерального плану

Генеральний план території школи подається у М 1:500. Шкільні приміщення повинні розміщуватися на добре інсольованих і провітрюваних ділянках з відступом від червоних ліній не більше 25 м. При розташуванні будинків шкіл у громадському центрі села означену відстань дозволяється зменшувати до 10 м за умови забезпечення нормативних санітарно-гігієнічних вимог. Шляхи підходів учнів до шкіл не повинні перетинатися з транспортними магістралями [2].

Площа шкільної ділянки залежить від вмістимості школи й характеру її об'ємно-просторового вирішення. На території загальноосвітньої школи необхідно передбачувати такі функціональні зони: навчально-дошкільну, фізкультурно-спортивну, відпочинкову, господарську. Розміри

зон ділянок визначаються завданням на проектування; орієнтовний склад та площі основних функціональних зон шкільних ділянок подано в табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Склад та площі земельних ділянок середніх загальноосвітніх шкіл

№ з/п	Зони ділянок	Площа ділянок при кількості паралелей і класів, м ²		
		1	2	3
		11 кл.	22 кл.	33 кл.
1	Фізкультурно-спортивна, в тому числі і шкільний стадіон з круговою біговою доріжкою 250 м	5610	6140	7760
		4200	4200	5260
2	Навчально-дослідна, у тому числі теплиця, зоокуточок	3290	3290	4420
		170	170	170
3	Відпочинку, в тому числі ділянки для рухливих ігор 1-х класів (з тінювими навісами)	670	1410	2115
		140	280	420
4	Господарська	600	625	750

Фізкультурно-спортивну зону належить розміщувати суміжно з навчальною зоною, але не з боку вікон приміщень початкових класів будинків шкіл. Допускається розміщувати відкриті спортивні майданчики та споруди з боку інших навчальних та навчально-допоміжних приміщень шкіл за наявності захисних заходів, що забезпечують зниження рівня шуму. Майданчики для ігор з м'ячем та метання спортивних снарядів належить розміщувати на відстані не менше 25 м від вікон навчальних і навчально-допоміжних приміщень будинків (при наявності огорожі заввишки 3 м і завдовжки 15 м), а майданчики для інших видів фізкультурно-спортивних занять — на відстані не менше 10 м.

Для створення умов інсоляції повинно бути забезпечене сонячне опромінення фізкультурно-спортивної зони в період з березня по вересень протягом не менше 3-х годин на день.

Навчально-дослідна зона охоплює навчально-виробничі майстерні і лабораторії, дослідні ділянки з теплицею та зоокуточок.

Зона відпочинку містить майданчики активного й тихого відпочинку. Майданчики активного відпочинку можуть прилягати до фізкультурно-спортивної зони, розміщуватися біля входів та виходів з ділянки на вулицю. Майданчики для тихого відпочинку доцільно розміщувати в комплексі з озелененням.

Площа озеленення земельних ділянок повинна складати 45–50% загальної площі ділянки (включаючи озеленені місця відпочинку, ділянки для вирощування овочевих та ягідних культур, захисні смуги та посадки з чагарників по периметру ділянки).

Господарська зона повинна мати окремих в'їзд і розташовуватися поблизу навчально-виробничої зони, виробничих і складських приміщень, ідальні. Тут допускається розміщувати овочесховище.

Земельні ділянки загальноосвітніх шкіл повинні мати огорожені заввишки не менше 1,2 м. При розміщенні шкіл усередині житлових кварталів допускається застосування живої огорожі з чагарників не менше 1 м. На земельних ділянках необхідно передбачати під'їзд для пожежних машин до будівлі школи та можливість об'їзду навколо неї.

6.4. Архітектурно-просторове вирішення

Для шкільної будівлі характерна різноманітність функціональних груп і приміщень, чітка обумовленість їх зв'язків. Крім того, шкільна будівля має створювати визначений психологічний клімат, викликати в учнів позитивні емоції, що сприятиме виховному процесу. Базуючись на таких основних вимогах, необхідно формувати композицію об'єму, архітектурно-просторове вирішення та внутрішній простір будівлі школи (рис. 6.1–6.5).

Зовнішня форма будівлі школи віддзеркалює складність функціонального процесу — розділення дітей за віковими групами, які потребують особливих умов для навчання, праці й відпочинку. Окремі групи приміщень у комплексі школи відповідно до їх призначення можуть отримувати різне об'ємно-просторове трактування, цим створюючи можливість вільного й пластичного вираження архітектурної форми. Найпоширеніші об'ємно-просторові композиції шкільних будівель залежно від характеру взаєморозташування основних груп приміщень є трьох типів: лінійні, периметральні, блоковані.

Лінійна композиція шкільної будівлі компактна, проста в конструктивному вирішенні. Недоліком її є «коридорність» інтер'єру. Доцільна при відносно невеликій місткості школи.

Периметральна композиція характеризується розміщенням груп приміщень навколо відкритого двору, передбаченого для проведення різних шкільних заходів та відпочинку школярів під час перерви.

Блокована композиція найбільш гнучка, містить велику кількість варіантів. При такій композиції будівля школи складається з функціональних блоків, з'єднаних між собою переходами, або такими, що приликають один до одного без переходів.

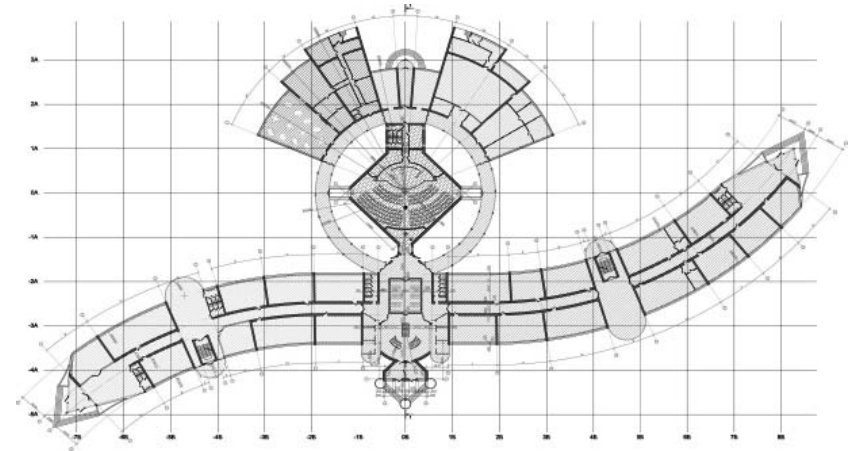
ЕКСПЛІКАЦІЯ

№ п/п	Найменування
1	Школа
A	Блок початкових класів
Б	Блок старших класів
В	Вестибюль
Г	Блок їдальні
Д	Блок майстерень
2	Майданчик для рухливих ігор 1-их класів
3	Майданчик для рухливих ігор 2-4-их класів
4	Майданчик для рухливих ігор 5-9-их класів
5	Майданчик для тихого відпочинку 5-9-их класів
6	Ділянка початкових класів
7	Ділянка овочевих і польових культур
8	Ділянка колекційно-селекційної роботи
9	Парники
10	Фруктовий сад
11	Ділянка декоративних та плодово-ягідних рослин
12	Майданчик з навісом для занять з біології
13	Зоокуточок
14	Метеорологічний та географічний майданчик
15	Футбольне поле
16	Баскетбольний майданчик
17	Тенісний kort
18	Майданчик для гімнастики
19	Господарська зона з сараєм
20	Дворовий туалет
21	Автостоянка

Рис. 6.1. Курсовий проект сільської загальноосвітньої школи.

Студент Думич В. І., керівник Степанюк А. В.

Генплан

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

	- Вхідна зона		- Акторський зал
	- Блок початкових класів		- Блок майстерень
	- Блок старших класів		- Кухонний блок

Рис. 6.2. Курсовий проект сільської загальноосвітньої школи.

Студент Думич В. І., керівник Степанюк А. В.

План першого поверху

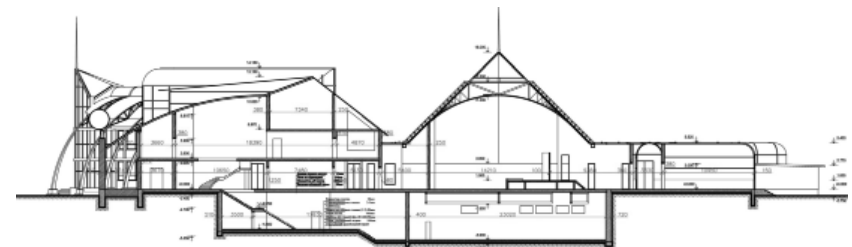

Рис. 6.3. Курсовий проект сільської загальноосвітньої школи.

Студент Думич В. І., керівник Степанюк А. В.

Розріз 1-1

Рис. 6.4. Курсовий проект сільської загальноосвітньої школи.
Студент Думич В. І., керівник Степанюк А. В.
Загальний вигляд

Рис. 6.5. Курсовий проект сільської загальноосвітньої школи.
Студент Думич В. І., керівник Степанюк А. В.
Фрагмент головного входу

Крім основних прийомів композиції шкільних будівель, наявні й інші, що ґрунтуються на повному розділенні блоків (павільйонна композиція), на виділенні розвинутого шкільного центру, вирішенні у вигляді складної, розвинутої структури тощо.

Висоту поверхів навчальних приміщень шкіл загальнотеоретичного профілю від підлоги до наступного поверху належить приймати не

менше 3,6 м. Висоту поверхів, на яких знаходяться лекційні потокові аудиторії місткістю від 50 місць і більше, головні вестибюлі й загальні рекреації, лабораторії обчислювальної техніки, лабораторії та майстерні з великогабаритним устаткуванням, а також актових залів і фізкультурно-спортивних споруд належить приймати за технологічними, гігієнічними та архітектурно-композиційними вимогами, але не менше 4,2 м. Висоту підвіконної частини зовнішніх стін навчальних, навчально-лабораторних та навчально-виробничих приміщень від підлоги належить приймати не менше 80 см.

Навчальні, навчально-виробничі та навчально-допоміжні приміщення повинні розташовуватися, як правило, в надземних поверхах. У підземних поверхах розміщуються книгосховища, навчальні тири, комори, крім приміщень з легкозаймистими речовинами, інженерно-технічні приміщення. Будівлі загальноосвітніх шкіл допускається проектувати поверховістю не більше 3-х поверхів.

6.5. Об'ємно-планувальне вирішення

Загальні вимоги. У будинках загальноосвітніх шкіл передбачаються функціональні групи приміщень: класи, навчальні кабінети, лабораторії, аудиторії; навчально-виробничі; фізкультурно-спортивні; бібліотека; клубно-видовищні; громадського харчування; медичного обслуговування; адміністративно-службові; допоміжні та підсобні.

Будинки загальноосвітніх шкіл необхідно проектувати з урахуванням таких функціональних вимог:

а) навчальні приміщення групуються в навчальні секції за віковими та навчально-технологічними ознаками:

- навчальні секції для перших класів (шестирічок), які об'єднують приміщення не більше двох паралельних класів, з рекреаціями, гардеробними та санітарними вузлами;
- навчальні секції для 2–4-х класів у складі не більше шести класних приміщень, майстерні для трудового навчання, універсальні приміщення для груп продовженого дня, рекреаційних приміщень та санітарних вузлів;
- навчальні секції для 5–11-х класів, до складу яких входять універсальні та спеціалізовані навчальні кабінети, кабінети-лабораторії, рекреаційні приміщення, санітарні вузли допускається розміщувати поза навчальними секціями;

б) навчальні секції 1, 2–4-х класів повинні бути відокремленими й непрохідними для учнів інших вікових груп;

в) навчальні секції та загальноосвітні групи приміщень можуть розташовуватися в загальному компактному будинку централізованого типу або у взаємопов'язаних функціональних блоках.

Навчальні приміщення належить ізолювати від приміщень, де існують джерела розповсюдження шуму (майстерні, фізкультурно-спортивні зали тощо) і запахів (їдальні тощо).

Входи у навчальні приміщення слід передбачати з боку передніх столів чи парт. Кількість навчальних приміщень із входами з боку задніх столів не повинна перевищувати 50%.

Фізкультурно-спортивні зали належить розміщувати не вище 2-го поверху, не допускається розташовувати їх над навчальними приміщеннями, передбачати проходи у фізкультурно-спортивні зали через класні та спальні групи приміщень, а також проходи в роздягальні та санітарно-побутові приміщення через спортивний зал.

Природне освітлення. Організація світлових отворів у будівлі школи, розташування обладнання та меблів у навчальних приміщеннях повинні забезпечувати лівостороннє природне освітлення робочих місць учнів або змішане (верхнє з бічним лівостороннім).

Допускається проектувати без природного освітлення актові зали, гардеробні, книгосховища, снарядні та роздягальні при фізкультурно-спортивних залах і басейнах, радіовузли, кіноапаратні, лабораторії фотодруку, стрілецькі тири, кімнати для зберігання навчальної зброї, комори, інвентарні, холодильні камери при кухні, приміщення для персоналу їдальні (гардеробна, білизняна, санвузли та душові).

Орієнтацію вікон навчальних приміщень шкільних будинків слід приймати згідно з табл. 6.2.

За недостатності нормативного природного освітлення навчальних приміщень, що пов'язано з кліматичними умовами, необхідно передбачити додаткове штучне освітлення.

Противопожежні вимоги. Навчальні секції перших класів потрібно розташовувати не вище 2-го поверху та за наявності спальних приміщень відокремлювати їх від інших навчальних секцій протипожежними перегородками.

З актового залу повинно бути не менше двох виходів.

Ширина дверей виходів із приміщень, у яких одночасно може перебувати понад 15 учнів, повинна становити не менше 0,9 м.

Ширину коридорів на поверххах, де розташовані навчальні приміщення, а також переходів між корпусами, належить приймати не менше 2,2 м. Ширина інших коридорів повинна бути не менше 1,4 м.

Таблиця 6.2

Орієнтація вікон шкільних будинків

№ з/п	Приміщення	Орієнтація вікон для розрахункових географічних поясів північної широти			
		Північніше 48° пн.ш.		45-48° пн.ш.	
		оптимальна	допустима	оптимальна	допустима
1	Класи та класи-ігрові	Пд, Сх, Пд-Сх	не більше 25% Пд-Зх, Зх	Пд, Пд-Сх	будь-яка, крім Зх, Пд-Зх
2	Кабінети та лабораторії (крім вказаних в п.п.3,4 даної таблиці)	Пд, Сх, Пд-Сх	не більше 50% на інші сторони	Пд, Сх, Пд-Сх	будь-яка, крім Зх, Пд-Зх
3	Кабінети інформатики та обчислювальної техніки, образотворчого мистецтва, креслення	Пн, Пн-Сх, Пн-Зх	будь-яка, крім Пд-Сх, Пд-Зх	Пн, Пн-Сх, Пн-Зх	будь-яка, крім Зх, Пд-Зх
4	Лабораторія біології, гурткові юннатів	Пд	Пд-Сх, Пд-Зх, Сх, Зх	Пд	Сх, Пд-Сх, Пд-Зх, Зх
5	Спальні приміщення	Сх	будь-яка, крім Пн	Сх	будь-яка, крім Пн, але не більше 40% на Пд-Зх, Зх

Ширину рекреаційних приміщень при однобічному розташуванні приміщень кабінетів і лабораторій слід приймати не менше 2,8 м, ширину рекреаційних приміщень, які прилягають до кабінетів і лабораторій з двобічним розташуванням та до навчальних приміщень 1-4-х класів шкіль, — не менше 3,5 м.

Із майстерні з обробки деревини та комбінованої майстерні з обробки металу необхідно передбачати додатковий вихід безпосередньо назовні з утепленим тамбуром або через окремий коридор, у який відсутні виходи з класів, навчальних кабінетів та лабораторій.

Відстань по коридору від дверей найбільш віддалених приміщень (крім вбиралень, умивалень, душових та інших обслуговуючих приміщень) до виходу назовні або на сходову клітку в будинках загальноосвітніх шкіл повинна становити не більше, ніж вказано в табл. 6.3.

Таблиця 6.3

Відстань від приміщень до сходових кліток або виходів назовні

При евакуації	Відстань (м) при щільності потоку понад 2–3 люд./м ²		
	Для будинків зі ступенем вогнестійкості		
	I–III	IIIб, IV	IIIа, IVа, V
З приміщень, розташованих між сходовими клітками або виходами назовні	50	35	25
З приміщень із виходами у тупиковий коридор або хол	25	15	10

Навчальні приміщення. Площі навчальних приміщень встановлюються за розрахунком, виходячи з призначення приміщень, наповнюваності груп при різних видах навчальних занять та питомих показників розрахункової площі на одного учня. Питомі показники площ основних навчальних приміщень належить приймати з табл. 6.4.

Таблиця 6.4

Питомі показники площ основних навчальних приміщень

№ з/п	Приміщення	Площа на 1 учня (не менше), м ²
1.	Класні приміщення	2,4
2.	Універсальні навчальні кабінети й спеціалізовані кабінети загальноосвітнього циклу (літератури, історії й супільствознавства, географії, математики)	2,4
3.	Лабораторії з природничих наук (фізики, хімії, біології, навчальні кабінети загальнотехнічного профілю)	2,8
4.	Лінгафонні кабінети	3,0*
5.	Кабінети інформатики та обчислювальної техніки	6,0**
6.	Кабінети креслення	2,8
7.	Зали малюнка, живопису, скульптури	6,0
8.	Театральні, музичні класи	6,0*

*На половину або на третину класу.

**На одне робоче місце без дисплея.

Примітка. Склад площі спальних та ігрових приміщень для перших класів шкіл устатковується завданням на проектування з урахуванням санітарно-гігієнічних нормативних вимог. Площі приміщень наведені з розрахунку наповнюваності навчальної групи 25 учнів.

Вікна класів навчальних кабінетів та лабораторій не допускається розміщувати над вікнами кухні або басейну. Площу препаратурських (лаборантських) при навчальних кабінетах і лабораторіях належить приймати 16 м². Препаратурська повинна мати виходи в навчальне приміщення та в коридор.

Навчально-виробничі приміщення. Площі приміщень навчальних та навчально-виробничих майстерень визначають за табл. 6.5.

Таблиця 6.5

Площі приміщень навчальних та навчально-виробничих майстерень

№ з/п	Майстерні	Кількість учнів (не більше)	Площа на 1 учня (не менше), м ²
1.	Ручної праці для учнів початкових класів	25	3,6
2.	Для учнів 5–9-х класів:		
	– з обробки металу	15	6
	– з обробки деревини	-	6
	– комбінована (з обробки металу й деревини)	-	7
	– електротехнічних робіт	-	6
3.	З обслуговуючих видів праці:		
	– з обробки тканини	15	5
	– з кулінарії	-	4,5
4.	Інвентарна та майстерні трудового навчання початкових класів		6–9*
5.	Інструментальна		6–9*
6.	Кількість майстрів		9–12*
7.	Комора для сировини та готових виробів:		
	– з обробки металу;		12+10*
	– з обробки деревини;		21+10*
	– з обробки тканини;		6–9*
	– з кулінарії		4–6*
8.	Гардеробні для домашнього одягу		9*

*Площа одного приміщення (приміщень).

Примітка. При майстерні з обробки деревини передбачається приміщення розпилювальної розмірами 12×3 м.

Фізкультурно-спортивні приміщення. Сумарну площу фізкультурно-спортивних залів у загальноосвітніх школах належить приймати з розрахунку 1,0 м² на одного учня. Орієнтовний склад шкільних фізкультурно-спортивних залів подано в табл. 6.6.

Таблиця 6.6

**Приміщення для фізкультурно-спортивних занять
у загальноосвітніх школах**

Найменування приміщень з габаритами у плані, м, та площею м ² (у дужках)	Число приміщень при кількості паралелей класів	
	2	3
Фізкультурно-спортивні зали: – універсальні 30×18 (540) 36×18 (648)	1	1
– загальнофізичної підготовки 15×12 (180) або 18×9 (162) 24×12 (288) або 18×12 (216)	1	1
– універсальні зали для молодших школярів 15×12 (180) або 18×12 (216)	1	1
Снарядні (18) (32)	2	2 1

При фізкультурно-спортивних залах необхідно передбачати спорядні (не менше 16 м²), кабінети інструкторів фізвиховання з розрахунку 2,5 м² на працівника (але не менше 9 м² кожний), роздягальні (не менше двох на кожну навчальну групу, що займається в залі) з розрахунку 1,2 м² на одне місце для переодягання та 0,27 м² — для зберігання домашнього одягу. При цьому площі роздягальних, душових, туалетів слід розраховувати на подвійну кількість тих, хто перебуває в залі.

Бібліотека. У загальноосвітніх школах вони повинні включати:

- приміщення абонементу з каталогом;
- читальний зал із зоною індивідуальної роботи, аудіо- та відеоматеріалом не менше 2,4 м² на одне читацьке місце;
- фонд відкритого доступу з розрахунку не менше 5 м² на одну тисячу одиниць книжкового фонду;
- книгосховище з розрахунку не менше ніж 2,5 м² на одну тисячу одиниць зберігання;
- кімнати зберігання відеоматеріалів;
- робочу кімнату з розрахунку не менше 6 м² на одне робоче місце.

Сумарну площу приміщень бібліотеки належить приймати з розрахунку 0,3 м² на одного учня. Бібліотека повинна мати службовий вхід. Облаштування проходу через приміщення бібліотеки до інших приміщень недопустиме. Антресолі в читальних залах повинні мати не менше двох евакуаційних виходів.

Клубно-видовищні приміщення. До їх складу входять: актовий зал з естрадою, артистичні, студії естетичного виховання, кіноапаратна, складські приміщення, туалети. Місткість актового залу в сільській загальноосвітній школі повинна складати не менше половини контингенту учнів.

Площу актових залів з допоміжними приміщеннями належить визначати за табл. 6.7.

Таблиця 6.7

Площа актового залу з допоміжними приміщеннями

№ з/п	Приміщення	Площа на одне місце в залі (не менше), м ²
1.	Актовий зал	0,7
2.	Фойє (кулуари)	0,3
3.	Естрада	0,3
4.	Радіовузол	0,08
5.	Комора меблів	0,02

Глибину естради необхідно виконувати не менше 4 м, перевищення рівня підлоги естради над рівнем підлоги залу повинно перебувати в межах 0,75–0,9 м. При естраді необхідно передбачати артистичні (не менше двох приміщень по 12 м²), костюмерні (для зберігання й видачі костюмів — не менше 12 м²), санітарні вузли, інвентарну. Рекомендований перелік приміщень для студійно-гурткових занять у загальноосвітніх школах належить визначати з табл. 6.8.

Таблиця 6.8

**Приміщення для студійно-гурткових занять
у загальноосвітніх школах**

№ з/п	Приміщення	Кількість учнів	Площа на учня (не менше), м ²
1	2	3	4
1.	Ігрова для груп продовженого дня	25	2,4
2.	Клас-студія музики та співу	25–30	2,4
3.	Студії для занять танцями (з роздягальнями)	15–20	4–5
4.	Студія драматична та художнього слова	15–20	4–4,5
5.	Студія хорова	25–30	1,8
6.	Студія оркестрів	15–30	3,8
7.	Студія музичних ансамблів	10–15	2,4

Закінчення табл. 6.8

1	2	3	4
8.	Студія образотворчого мистецтва	10–15	3,6
9.	Майстерні народних ремесел Підсобні приміщення для випалювання керамічних виробів	10–15 -	4,5–5 18
10.	Майстерні технічного моделювання	10–15	4–5
11.	Лабораторії (агроклуби) юннатів	10–15	3,6–4
12.	Фотокіностудія	10–15	3,6–4
13.	Універсальні гурткові, клуби (туристів, краєзнавців, шахматистів тощо)	15–20	2
14.	Комора для туристичного спорядження (на кожне приміщення)	-	18
15.	Комори, інвентарні (на кожне приміщення) при приміщеннях гурткових, студій, клубів	-	12–18 на кожне гуртково- ве приміщення

Приміщення громадського харчування. В усіх загальноосвітніх школах повинні передбачатися їдальні або буфети. Кількість місць в обідніх залах їдальні визначається з розрахунку одне місце на три учні. Площу обіднього залу (без роздавальної) належить приймати на одне місце не менше 1,0 м².

При їдальнях та буфетах передбачаються умивальники, кількість яких визначається з розрахунку не менше одного на 40 місць в обідньому залі. В загальноосвітніх школах належить передбачати, як правило, їдальні та сировинні, рекомендований склад приміщень яких наведено у табл. 6.9.

Таблиця 6.9

Склад та площі приміщень їдальні та сировинних для загальноосвітніх шкіл

№ з/п	Назва приміщення	Площі приміщень (не менше), м ² у школах місткістю	
		22 класи	33 класи
1	2	3	4
1.	Обідній зал з роздавальною (з місцями для першокласників)	240	360
		240 посадочних місць	360 посадочних місць
		20	24
	– умивальники перед обіднім залом	10 умивальників	15 умивальників
	– буфетний прилавок і комора буфету	26 (16+10)	26 (16+10)

Закінчення табл. 6.9

1	2	3	4	
2.	Кухня, у т. ч.: – гарячий цех – холодний цех та різання хліба – м'ясний та рибний цехи – овочевий цех	89(43) (10+4) (10+10) 12	96(50) (10+4) (10+10) 12	
3.	Мийна для посуду їдальні, буфету та кухонного посуду	32(27+7)	32(27+7)	
4.	Охолоджувальні камери зберігання: – м'ясних продуктів – молочних продуктів, жирів та гастрономії – рибних продуктів – овочів, овочевих напівфабрикатів – харчових відходів (у т.ч. і неохолоджуване приміщення)	4 4 4 4 4+4	4 4 4 4 4+4	
	5.	Комори для сухих продуктів, овочів, напоїв, соків	32 (10+10+12)	32 (10+10+12)
	6.	Завантажувальна й тарна	18(12+6)	18(12+6)
	7.	Мийна для яєць	6	6
	8.	Інвентарна, білизняна	5	5
9.	Гардеробна кімната для персоналу з душовою	15(9+6)	15(9+6)	
РАЗОМ		507	638	

Приміщення медичного обслуговування. В загальноосвітній школі необхідно передбачати приміщення медичного обслуговування згідно з табл. 6.10.

Таблиця 6.10

Приміщення медичного обслуговування загальноосвітньої школи

№ з/п	Приміщення	Площа (не менше), м ²
1.	Терапевтичний кабінет*	16
2.	Процедурна	10+8
3.	Фізіотерапевтичний кабінет	18
4.	Кабінет зубного лікаря	16
5.	Кімната психофізіологічного розвантаження	18

*Довжина однієї зі стін приміщення повинна бути не менше 5,8 м для перевірки зору.

Адміністративно-службові приміщення. Площі адміністративно-службових приміщень загальноосвітньої школи належить приймати згідно з табл. 6.11.

Таблиця 6.11

Площі адміністративно-службових приміщень загальноосвітніх шкіл

№ з/п	Приміщення	Площа (не менше), м ²
1.	Кабінет директора	24
2.	Приймальня	16
3.	Вчительська	36
4.	Кімната відпочинку та психофізичного розвантаження вчителів	24
5.	Канцелярія	12
6.	Бухгалтерія з касою	18
7.	Архів	24
8.	Ротаторна	18

Допоміжні та підсобні приміщення. Площі вестибюлів, гардеробів, рекреаційних приміщень, а також кількість санітарно-гігієнічних приладів у вбиральнях та душових належить приймати за табл. 6.12.

Унітази в туалетах для учнів 1–4-х класів повинні бути відокремлені перегородками-екранами заввишки не менше 1,75 м від підлоги, що не досягають підлоги на 0,1 м. Розмір кабін приймають 0,8×1 м. Прохід між кабінами туалетів і протилежною стіною належить приймати не менше:

- за відсутності пісуарів — 1,1 м;
- за наявності пісуарів — 1,8 м.

Таблиця 6.12

Площі допоміжних та підсобних приміщень, кількість санітарно-гігієнічних приладів

№ з/п	Приміщення	Одиниці виміру	Площа (не менше), м ²	Кількість санітарних приладів
1	2	3	4	5
1.	Вестибюль	1 місце	0,25	
2.	Гардероб	1 місце	0,2	
3.	Рекреаційні приміщення 1–4-х класів	1 учень	2,0	
	5–9-х класів	1 учень	1,5	
	10–11-х класів	1 учень	1,0	

Закінчення табл. 6.12

1	2	3	4	5
4.	Санітарні вузли перших класів	1 учень	0,65	по 1 туалету для хлопчиків і для дівчаток на 2 класи з розрахунку: 1 унітаз на 6 учнів, 1 умивальник та 1 ногомийка на 12 учнів
	2–11-х класів	1 учень	0,20	1 унітаз на 20 дівчат, 1 унітаз та 1 пісуар на 40 хлопців, 1 умивальник на 30 учнів
	туалети для персоналу їдальні	1 санітарний вузол, 1 духова		1 унітаз, 1 умивальник, 1 духова сітка
5.	Складські приміщення	1 учень	0,12	
6.	Побутова кімната-роздягальня технічного персоналу з душовою кабіною	приміщення	18	

6.6. Конструктивні вирішення

Вибір конструктивної системи залежить від композиції будівлі, її планувального рішення (розмірів конструктивних прогонів), наявності будівельної бази та матеріалів, традицій місцевого будівництва. Як правило, будівлі сільських шкіл проектуються з використанням повнозбірної каркасної чи неповної каркасної схеми з несучими стінами із місцевих матеріалів. Застосовуються конструктивні прогони 6,0; 7,2; 9,0; 12,0 м з кроком 6 м. Залежно від міри урбанізації району будівництва та потужності будівельної бази можна застосовувати як найсучасніші індивідуальні й типові збірні конструктивні елементи, так і традиційні конструкції і матеріали.

6.7. Інженерне обладнання

Будинки загальноосвітніх шкіл повинні бути обладнані системами холодного та гарячого водопостачання, каналізації, водостоків. У будинках шкіл необхідно передбачати об'єднану систему водопроводу з подачею води питної якості на господарсько-питні та виробничі потреби.

Будинки шкіл повинні бути обладнані системою опалення й вентиляції. Загальноосвітні школи обладнуються мережами єдиної національної системи зв'язку, телевізійного та проводового мовлення.

Запитання для самоконтролю

1. Які приміщення входять до складу навчальної секції 1-х кл. та 2–4-х класів та їх планувальні особливості?
2. Зонування території земельної ділянки школи.
3. Влаштування рекреаційних приміщень при однобічному та двохсторонньому розташуванні навчальних приміщень.
4. Розкажіть про розташування будинків загальноосвітніх шкіл в архітектурно-планувальній структурі сільського поселення.
5. Оптимальна орієнтація вікон кабінетів інформатики, образотворчого мистецтва, креслення.
6. Як поділяються школи за стадіями навчання?
7. Оптимальна орієнтація вікон класів та класів-ігрових.
8. Особливості планувального вирішення майстерень трудового навчання.
9. Особливості архітектурно-просторових вирішень актових залів та фізкультурно-спортивних споруд шкіл.
10. Влаштування горизонтальних і вертикальних комунікацій шкіл.

7 ПРОЕКТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ХРИСТІЯНСЬКОГО ХРАМУ

7.1. Методична ціль завдання

Будівництво і проектування церкви — одне з найвідповідальніших, найтяжчих та найпочесніших завдань для архітектора і будівельника: потрібно запроєктувати й звести будівлю, а водночас і мистецький твір — громадський вислів віри свого народу. Із початком розбудови української державності постало й питання відродження національної культури й духовності, без чого неможливо створити міцну, незалежну, самостійну Україну: культура й духовне життя нації тісно пов'язані з релігією. Як сказав Олесь Гончар: «...неможливо уявити собі цілісно й монолітно наше духовне життя без релігійних традицій, які міцно перепліталися між собою й творили одне ціле. У святинях, під час урочистих Богослужінь, відчуваєш дух нашої історії, культури минулого. То — наша гордість...».

Відродження Української держави дало поштовх і відродженню храмового будівництва в Україні. В українських містах і селах поновлюються старі та будуються нові церкви. На сучасному етапі історичного розвитку Української держави перед архітекторами й будівельниками постало важливе й відповідальне завдання — відродити храмове будівництво, використовуючи нові технології, будівельні та оздоблювальні матеріали, створити нову сучасну церковну архітектуру, яка займе гідне місце у вітчизняному та світовому зодчестві, стане продовженням еволюційної багатовікової традиції українського церковного будівництва.

Для кращого розуміння проблеми церковного будівництва в сучасних умовах варто зробити невеличкий екскурс в історію, «бо хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього». Будівництво храмів та поширення християнства серед східних слов'ян розпочалося ще до його офіційного утвердження в Київській Русі 988 року. Є дані, що засновник Києва князь Кий був християнином, а офіційне Хрещення Київської Русі відбулося у 860 році під час правління Великого київського князя

Аскольда. Князь Олег у 911–912 роках прийняв християнство; князь Ігор хрестився разом із дружиною Ольгою. Згодом і княгиня Ольга, яка правила державою після смерті чоловіка, збудувала принаймні дві церкви: у Києві та Пскові. Великий князь Володимир охрестив себе та киян у 988 році. Відтоді християнство остаточно утвердилося по всій Руській землі. Поширення християнства у Київській Русі мало для нашої держави велике значення: збільшилася роль Великокняжої київської влади; християнська релігія ще тісніше залучила Київську Русь у сферу європейської культури, витоки якої походять з античної духовно-мистецької спадщини, а також дала струнку на той час пояснення світу, привнесла нові форми й види мистецтва та сприяла поширенню письменності й початків освіти.

Перші християнські храми на території Київської Русі будували дерев'яні, зі зрубів, що обумовлювало довжину стін 6–9 метрів та конфігурацію самого храму. Щоб отримати більшу внутрішню площу, храми споруджували хрещаті або восьмикутні в плані, які згодом трансформували в круглі.

Характер східнослов'янського Богослуження вимагав, аби будівля храму поділялась на три частини. Наш християнський Божий храм ділиться на святилище, або вівтар, де є престіл і кивот з Пресвятою Євхаристією; храм вірних, де знаходяться вірні, і на притвор (сіни), де колись стояли оглашені (ще не охрещені учні християнської віри). Святилище від храму вірних відділяє іконостас.

Згідно з древнім і авторитетом Церкви узаконені традиції розташування всіх храмів східного обряду (і майже всіх інших християнських) повинно бути повернуто вівтарем на Схід. Вірні, які виконують обряд моління Господу Богу, обернені обличчям до Сонця, до світла. Сонце — життя, і вічність. Світло іде до нас зі Сходу. «Бог — Світло. Ось та вістка, що ми від Нього чули й повідаємо вам: Бог — Світло, і ніякої в Ньому темряви немає» [95].

На початку поширення християнства на території Київської Русі наш народ був під впливом візантійської архітектури, однак згодом він витворив свій власний, тільки йому притаманний стиль. Будівництво храмів в українському стилі можна розділити на три основні групи або три великі періоди розвою нашої церковної архітектури: княжа доба, гетьмансько-козацька доба та будівництво українських дерев'яних церков, яке в часі проходить паралельно з першими двома періодами — аж до початку XX сторіччя. Звичайний тип храму княжої доби X–XIII сторіч — це тринавні церкви з трьома півкруглими апсидами та з великою банею над головною навою. Церкви будують з однією, п'ятьма або дев'ятьма банями. Період розвитку церковної архітектури гетьмансько-козацької

доби витворив своєрідний стиль, який називають козацьким або українським бароком. Свої оригінальні форми українське бароко бере зі старих традицій киево-руської архітектури, а також під впливом архітектури Західної Європи. Найбільш унікальне, найвагоміше, що витворив наш народ у церковній архітектурі й чого не мають інші народи Європи, — українські дерев'яні церкви. Основним конструктивним елементом дерев'яної церкви є кліть — найпростіший зруб. Три зруби, розміщені в ряд по осі захід-схід складають типову триверху церкву, в якій середній зруб ширший і вищий від бічних. Якщо до середнього зрубу з південного і північного боків додати по одному зрубу, буде п'ятиверха церква. Українські церкви відзначаються простотою своєї конструкції, відповідністю зовнішніх форм внутрішньому простору. Та повернімося до історії розвою церковної архітектури і будівництва.

У Києві в 989–996 рр. збудували кам'яний храм Успіння Богородиці — Десятинний, якому Великий князь Володимир заповів десяту частину своїх прибутків. Червонувато-рожевий Десятинний храм був оточений князівськими палацами, золотоверхими теремами багатих дружинників, майстернями ремісників і напівземлянками міського населення, дивуючи світ фантазією та творчістю київських майстрів. Десятинну церкву збудували із 25 верхами, її увінчувало 25 куполів — небачена доти річ у Візантії. Стіни й склепіння храму прикрашали фрески і мозаїка, підлога була вистелена зі шматочків різнокольорового мармуру, смальти, яшми. Червонуватий камінь-шифер для Десятинного храму привезли із древлянського міста Овруч, а цеглу випалювали у Києві. Десятинна церква простояла до 1240 року, коли полчища Батия взяли Київ і зруйнували цей величавий храм.

Початок нового широкомасштабного будівництва у Києві, яке започаткував Великий князь Ярослав Мудрий, пов'язаний із нападом печенігів на столицю Київської Русі у 1036 році. Саме тоді Ярослав Мудрий перебував у Новгороді; він зібрав велике військо й прорвався в столицю. Удар, якого він завдав печенігам, був настільки сильним, що печеніги були розгромлені дощенту й вже ніколи більше не згадувалися в наших літописах. У наступному році, щоб ознаменувати свою перемогу над ворогом, Ярослав Мудрий заклав нове місто. У центрі нового міста, там де перед тим було поле, на якому Великий князь розбив печенігів, звели собор Святої Софії, який повторював назву знаменитого храму в Царгороді. Купол і вівтарна частина храму прикрашені мозаїками, красу яких неможливо передати жодними фотографіями й репродукціями, їх треба бачити. Переливи барв, блиск, сяяння золота зачаровує погляд. Стіни і стовпи Софіївського собору розписані фресками. Дев'ять століть минуло, а фрески, як і раніше, яскраві, свіжі; вони вражають ніжними

барвами. Хори Софіївського собору мали громадське значення: тут під час Богослуження стояли Великі київські князі та їх найближче оточення, тут приймали іноземних послів, тут містилася бібліотека. Вже після смерті Ярослава Мудрого, слідом за Софіївським собором було споруджено знаменитий Успенський собор (1073–1078 рр.), прикрашений такими ж чудовими фресками та мозаїками, згодом — Троїцьку надбрамну церкву, а ще пізніше — могутню кам'яну стіну, яка замінила дерев'яну огорожу, так зване столпіє. Так був створений цілий комплекс видатних пам'яток світової архітектури — Київська лавра, яка відіграла важливу роль у розвитку вітчизняної культури та архітектури.

Татаро-монгольська навала надовго підірвала економічний та культурний розвиток України-Русі, а роздроблення київських князівств полегшило литовським та польським феодалам їх захоплення. Тісний контакт української культури з польською і литовською, а також із західно-європейською, залишив глибокий слід в українському мистецтві й архітектурі. В кам'яному храмовому будівництві водночас із продовженням розвитку типів хрещато-купольних храмів XII–XIII століть, виникають тридільні у плані храми, перекриті склепінням або куполами. Особливо важливим було запровадження прийому завершення куполів кожної частини тридільних у плані храмів, що стане найтиповішим у наступні століття. На формування нових типів кам'яних храмів з об'ємно-просторовою структурою, яка не мала аналогії в світовій архітектурі, істотно вплинуло дерев'яне зодчество, яке, відповідно, одержало ряд характерних ознак кам'яної архітектури. Була створена об'ємно-просторова композиція об'єму вежі, відкритої знизу доверху. В конструкції побудови барабану почали застосовувати прийом постановки восьмирика на четверик за допомогою парусів або зрізаної піраміди.

Архітектура України другої половини XVI і XVII століть розвивалась у складних умовах боротьби за національну культуру, за збереження рідної мови, релігії, традицій. Це укріпило національну свідомість українського народу і вплинуло на архітектуру цього періоду.

У дерев'яному храмовому будівництві з'являються своєрідні регіональні архітектурні школи (Середнє Придніпров'я, Слобожанщина, Волинь, Поділля, Прикарпаття, Закарпаття). Велика висота і стрункість об'ємів дерев'яних храмів центральних і північних районів, приземистість волинських, багатоярусність і перевага горизонтальних членінь у будовах храмів Прикарпаття, елементи готики в Закарпатському типі храмів із високою вежею над притвором — усе це можна побачити в дерев'яному храмовому зодчестві України XVII–XVIII століть.

Кам'яне будівництво Києва і Середнього Подніпров'я того часу має багато спільного з архітектурою дерев'яних храмів даного регіону.

Інша школа в кам'яному будівництві храмів — архітектура північних районів, на якій позначився вплив московської архітектури. Найбільше значення в будівництві храмів цього періоду мала третя архітектурна школа, з центром у Львові, яка охопила майже все Правобережжя. Винятковою особливістю цієї школи було вивчення, освоєння й творче переосмислення та переопрацювання архітектури італійського Відродження. Вплив на становлення цієї архітектурної школи мали архітектори польського ренесансу, італійські майстри, які жили й працювали у Львові, а також наявність у місті цеху будівничих і різки каменю. Характерним прикладом храмового будівництва у Львові цього періоду може служити архітектурний ансамбль Успенської церкви з дзвіницею «Вежа Корнякта».

Кам'яне будівництво храмів в Україні кінця XVIII–XIX століть може бути поділене, з огляду на композиційні прийоми, на п'ять основних груп:

- церкви хрещаті в плані, однокупольні, з портиком при вході;
- п'ятикупольні храми;
- храми кубічні з трапезою та дзвіницею над входом;
- церкви круглі в плані, однокупольні;
- церкви прямокутні в плані.

Продовжується будівництво дерев'яних храмів з широким використанням прийомів і форм народного зодчества.

На початку минулого століття, після встановлення радянської влади на більшій території України, храмове будівництво припинилося, а на території Західної України тривало до початку Другої світової війни, хоч не зробило вагомого внеску в церковну архітектуру України.

Зі здобуттям незалежності України почало відроджуватися храмове будівництво. За порівняно невеликий період розвитку сучасної української сакральної архітектури (перші храми періоду заборони почали будувати на початку 1990-х років) на території України можна виділити кілька течій у церковній архітектурі:

– еkleктична архітектура сучасної техніки та матеріалів, творці якої повторюють стилі: візантійський Київської Русі, українське (козацьке) бароко XVII–XVIII століть, народного українського дерев'яного храмового будівництва;

– архітектура в сучасних конструкціях і матеріалах з використанням деяких елементів і деталей різних стилів української церковної архітектури;

– «сучасна» архітектура сучасної конструкції і техніки з дотриманням основних канонів в об'ємно-планувальному вирішенні та створення асоціації традиційного візуального силуету української церкви.

7.2. Церква в архітектурно-ландшафтній організації населеного пункту

Розміщення церкви ніколи не було випадковим. Для неї завжди використовували домінуючі мальовничі місця ландшафту. Улюбленим місцем Ісуса Христа для молитви були гора Оливна або Табор. Апостоли часто обирали місцем своєї молитви береги річок чи моря. «Дня ж суботнього вийшли ми з міста над річку, де, за звичаєм, було місце молитви...» [96]. Це свідчення Святого Письма дає нам дороговказ, що місця молитви, а також храми повинні розміщатися у мальовничих, найгарніших місцях — на узгір'ях, підвищеннях, біля водойм, гармонійно поєднуючись з ландшафтом.

Для розуміння місця церкви в архітектурно-ландшафтній структурі пункту потрібно володіти відповідними поняттями:

1. Відкритий простір — це простір, не зайнятий забудовою (ліси, поля, водойми, парки тощо);
2. Ландшафт — географічний комплекс, а також просторове середовище, в якому природні компоненти пов'язані зі штучними;
3. Природний ландшафт — просторове середовище, яке в основному зберігає свій природний характер, але може включати певні антропогенні елементи (шляхи, окультурені угіддя тощо);
4. Природне оточення — відкриті простори біля населених пунктів;
5. Ландшафтна архітектура — галузь архітектури, завдання якої полягає у вирішенні гармонійного взаємозв'язку населених місць з їх природним оточенням, у формуванні відкритих просторів переважно рекреаційного призначення (парки, лісопарки, ліси), а також в озелененні вулиць, дворів, ділянок навколо шкіл, лікарень, дитячих закладів, виробничих підприємств тощо [70].

Архітектурно-ландшафтна організація структури пункту — це самперед форма і зміст його зв'язків з природною першоосновою територіально, функціонально і композиційно, де церква займає домінуюче, гідне свого призначення місце. Існує також поняття «фонові» відкриті простори, характерні для громадських центрів сіл. Тут не повинно бути об'ємних споруд, за винятком інженерних, а також малих архітектурних форм.

Місце церкви в архітектурно-ландшафтній організації структури пункту залежить головню від двох чинників — природний і містобудівельний, що диктуються гідрографічною сіткою, горбистими місцями, лісовими структурами, температурним, вітровим та інсоляційним режимами, придатністю території для будівництва тощо. Особливе місце серед означених чинників надається ландшафтній домінанті. Церква

розміщується на найвищому місці південної експозиції та на фоні смежевого екрана. Такий приклад логічно переконує, що будувати церкви у межах населених пунктів потрібно на найвищих позначках і не обов'язково в центральній частині, а так, щоб композиційно завершити відповідне домінуюче місце без порушення природного рельєфу.

Прикладом вдалого розміщення можуть бути невеликі церкви у сільських місцевостях Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини. Розташовані на горбах, гірських схилах, у долинах річок, вони відіграють активну роль як архітектурний об'єкт і вносять позитивні зміни у навколишнє середовище.

Отже, церква як просторове утворення містобудівельного характеру візуально невід'ємна від природного середовища, в якому споруджується.

Розглядаючи населений пункт здалеку, людина зіставляє його з довкіллям, сприймаючи об'ємно-просторове вирішення церкви у таких можливих варіантах:

1. Церква органічно сприймається в навколишньому пейзажі, при цьому найсуттєвіші його особливості не втрачаються, а набирають вигляду, коли в процесі взаємодії з новою просторовою структурою створюється гармонійна єдність.
2. Розміщення церкви підпорядковане композиційним осям вуличної мережі. Враховуються лише окремі природні фрагменти (водойми, рельєф, групи дерев), а в цілому навколишній пейзаж існує більш-менш індиферентно.
3. Ландшафт та його складові не мають характерних ознак, тому церква розміщується в геометричному центрі архітектурно-планувальної структури пункту [70].

На основі розглянутих варіантів варто зробити висновок, що гармонійне й повноцінне вирішення можливе за умови, що всі містобудівельні вимоги досягнуть рівня, при якому новий архітектурний об'єкт — церква, сприятиме посиленню інтеграції навколишнього середовища. Потрібно застерегти, що церква повинна доповнювати середовище, а не механічно розміщуватися на мальовничих територіях, пристосовуючись, а можливо, й порушуючи традиційний пейзаж відповідної території.

Вибираючи місце під церкву, важливо враховувати візуальні зв'язки з розчленованими елементами структури пункту. Створення таких зв'язків залежить від копіткого вивчення існуючої структури пункту та від майстерності проектувальника. Отож у передпроектний період проводиться аналіз архітектурно-просторової композиції відповідного структурного пункту, оцінка взаємодії архітектурно-планувальної структури з ландшафтом, аналіз візуальних взаємозв'язків історично

сформованої архітектурно-планувальної композиції, сприйняття видів сформованої забудови та елементів природного ландшафту.

Варто врахувати особливості розміщення церкви у сільській місцевості, де природний ландшафт домінує над головно одноповерховою садибною забудовою. Горби, схили, тераси, яри, торфоболотні заплави, водойми та інші характерні топографічні елементи є опорою для виявлення головних вузлів композиції сіл. Вони й визначають місце розташування церкви як єдиного й найважливішого елемента в архітектурно-планувальному та об'ємно-композиційному вирішенні силуету села, оскільки чим менший населений пункт, тим тісніше він пов'язаний з ландшафтом та довкіллям. Особливо це стосується малих сільських поселень, які практично не порушують природної ландшафтної структури.

Отже, конкретні ландшафтні умови обумовлюють специфічне й по-своєму унікальне розміщення церкви, де архітектурно-ландшафтна композиція, особливо естетичні вимоги, мають не менше значення, ніж функціонально-планувальні.

7.3. Містобудівельне рішення будівництва храмів

Одне з першочергових питань, яке має вирішити архітектор ще до початку проектування храму, — вибір ділянки для будівництва. Ділянка для будівництва храму має відповідати усім санітарним вимогам та будівельним нормам, а також повинна виділятися на рельєфі місцевості: будівля храму має зайняти належне місце в оточуючій забудові, стати основною композиційною домінантою у вирішенні силуету населеного пункту.

При компонуванні генерального плану території храму необхідно композиційно поєднати розташування церкви, дзвіниці (безпосередньо прилегла до церкви, відокремлена від церкви або надбрамна), парохіяльного будинку, якщо він розташовується на території храму, місця освячення води з резервуаром, фігури (хреста), передбачити під'їзд та підхід до них, а також смугу шириною 7 метрів навколо храму, вільну від забудови і насаджень, для проведення обхідних літургійних процесій.

Територія приймається під будівництво храму 1 га. Територія навколо храму (цвинтар, як раніше називали) також є святим місцем. Увесь благоустрій території церкви необхідно виконувати з матеріалів, які мають підсилювати святково-піднесений або хвилюючо-сумний настрій при урочистих або траурних заходах (природний камінь, дерево, зелені насадження, зовнішнє освітлення тощо).

Під час вирішення благоустрою навколо храму важливо звернути увагу на влаштування сходів головного входу. Для їх нормальної

експлуатації під час проходження процесій, зокрема процесій поховання, сходинок мають мати розміри 60 сантиметрів шириною і 12 сантиметрів висотою при ширині маршу не менше 3 метрів [47].

7.4. Архітектурно-просторові вирішення українського християнського храму

Архітектура храму має відповідати призначенню будівлі. Архітектурне вирішення повинно показати, що будівля найбільш видатна в оточуючій забудові населеного пункту. При урочисто-святковому вирішенні фасадів будівля повинна бути «скромною», як це було присутньо Господу нашому Ісусу Христу.

Висота храму від основи до місця, де встановлюється верхній хрест на основному куполі (яблуко), у відношенні до довжини храму в плані (з заходу на схід) становить 1:1, 1:1,5.

Як уже згадувалося, характер східнослов'янського Богослуження вимагає, щоб будівля церкви поділялася на три основні частини:

- вівтар (престольна частина), де є престіл і кивот з Пресвятою Євхаристією;
- храм вірних, де стоять вірні;
- притвор (сіни), де стояли оглашені, а сьогодні притвор можна застосувати як тамбур, який захищає від холоду в зимовий період.

Розміщується храм вівтарем на схід із входом зі західної сторони (головний вхід). Розрахункова корисна площа церкви (в розрахунок беруть площу храму вірних) така: 0,7 квадратного метра на одну особу. Площа завширшки три метри перед вівтарною (престольною) частиною в розрахунок площу не входить.

Престольна частина або, як її ще називають, пресвітерія виконується вище підлоги храму вірних на кілька сходинок, щоб усім присутнім було видно дійство, яке там відбувається. Посередині престольної частини розміщується вівтар, який повинен мати круговий обхід. Вівтар є подіумом (підвищенням) шириною 1,6 метра — 3 метри (з півночі на південь) та довжиною 0,7 метра — 1 метр (із заходу на схід), висотою 9 сантиметрів. На вівтарі стоїть особливо освячений чотирикутний стіл, прикрашений двома одежами: нижньою й білою — з полотна, і верхньою — з дорогої матерії. На ньому знаходяться: антимінс, Євангеліє, хрест, скарбниця (кивот). На престолі тайно й невидимо присутній сам Господь, як Глава Церкви. Престольна частина виступає вперед на середню частину храму, а місце перед іконостасом називається солеєю. Посередині солеї, навпроти царських воріт, знаходиться амвон (сходження), де читають Євангеліє, виголошують ектенії, а також уділяють мир'янам Святе

Причастя. У великих храмах може бути декілька вівтарів: великий (головний) і малі.

Біля вівтарної частини розміщуються допоміжні приміщення: захристія (ризниця) і дияконник.

Храм вірних може складатися із декількох частин, витягнутих від головного входу до престолу. Ці частини називаються навами, при цьому середня — головна нава. Відношення ширини нави до висоти становить 1:1,5. Між престольною частиною (пресвітерієм) та храмом вірних (навою) можна влаштовувати крилоси для читців, а також для зберігання хоругв.

Біля престольної частини, спереду, встановлюється тетрапод — дерев'яний стіл-підвищення, де кладуть Плащаницю під час Великодня. Вгорі, посередині храму, знаходиться панікадило — великий підсвічник з багатьма свічками. Панікадило запалюють в урочисті моменти Богослуження.

З лівого боку, перед пресвітерієм, можна розмістити проповідальницю — підвищення над храмом вірних, звідкіля священик виголошує проповідь. Під стінами храму вірних, з західного боку, ставлять лавки для німечиних людей. Висота лавок — 45 сантиметрів до сидіння, а до верху спинки — 85 сантиметрів, відстань між лавками — 82 сантиметри. Престольна частина (пресвітерія) відділена від храму вірних особливою перегородкою з іконами, що називається іконостасом, характерною особливістю храмів східного обряду. Іконостас виник і розвинувся з дерев'яного храмового будівництва. Відсутність фресок у дерев'яній архітектурі храму замінювали великою кількістю ікон, звідки й виникли багатоярусні іконостаси.

Із західного боку храму вірних, над входом, влаштовують хори, які є відкриті до внутрішнього простору церкви й органічно поєднуються в єдиному просторі інтер'єру храму. Хори є однією з відмінностей храму східного обряду від римо-католицького, де наявний орган. Ширину хорів для їх нормальної експлуатації варто робити не менше трьох метрів.

Частина храму, яка знаходиться під хорами, називається бабинцем. Дзвіницю будують над головним входом у храм або окремо — зліва від храму. Ще з часів Київської Русі дзвони використовують для того, щоб сповіщати народ про видатні та сумні події, а також, щоб скликати вірних на Богослужіння, як і для того, щоб сповіщати про важливі частини Літургії, яка відбувається в храмі. Дзвоніння в один дзвін називається «благівіст» (благосна, радісна вість); в усі дзвони — вираз християнської радості з нагоди урочистого свята називається «тридзвін»; з нагоди сумної події — «передзвін». На дзвіниці встановлюють три дзвони: великий — вагою 1600 кілограмів, діаметром у нижній частині 1,2 метра; середній

— вагою 850 кілограм і діаметром 1 метр; малий — вагою 550 кілограм і діаметром 0,8 метра.

Храм завершується куполом, що відображає небо й творить невидимий зв'язок вірних, які моляться, з Творцем Всесвіту. Купол (баня) завершується маківкою, на якій устанавлюють хрест для прославлення Глави Церкви — Ісуса Христа. Характерною особливістю східнослов'янського обряду є завершення храму непарним числом куполів (трикупольне — в честь Отця й Сина, і Святого Духа; п'ятикупольне — на честь Ісуса Христа і чотирьох євангелістів; семикупольне — Семи Таїнств і семи Вселенських Соборів; дев'ятикупольне — дев'яти Ангельських Чинів; тринадцятикупольне — в честь Ісуса Христа й дванадцяти апостолів), а також центричність композиції у розміщенні куполів.

Висота храму від основи до місця, де встановлюють верхній хрест на головному куполі, у відношенні до довжини храму в плані (з заходу на схід) має пропорції 1:1 або 1:1,5 (рис. 7.1–7.3). Ширини й висоти дверей головного входу у храм має дорівнювати трьом метрам, щоб пройшла процесія з хоругвами, а також для цього мають бути й протилежні двері. Сумарна ширина входів у храм становить один метр на 70 осіб. Двері головного входу відкриваються всередину: Церква завжди запрошує, храм завжди відкритий для всіх — зайді і пізнаєш свого Отця Небесного і Спасителя. Ісус Христос об'явив, що Його Церква — це Він сам, це Його Тіло, де Він залишається невидимим Главою.

7.5. Нові приміщення сучасного храму

Сучасні храми, окрім задоволення релігійних потреб віруючих, можуть виконувати функції громадсько-просвітніх закладів. Отож у храмах можливі додаткові приміщення: для навчання дітей релігії, для дозвілля молоді й вивчення релігії, для потреб релігійної громади тощо. Їх проєктують згідно з завданням на проєктування, причому архітектор повинен не забувати про першочергове призначення Божого храму.

Проєктуючи храм та віддаючи належне, передусім естетичним, художнім і архітектурним вимогам, необхідно звертати увагу і на економічний бік проєкту, оскільки будівництво храмів провадять здебільшого за парохіальний кошт. «Церкви будують на громадські гроші, тому все дуже економічно... Кінцева форма — це результат роздумів над тим, як найкраще використати важко зароблені гроші віруючих», — зазначив Радослав Жук [47].

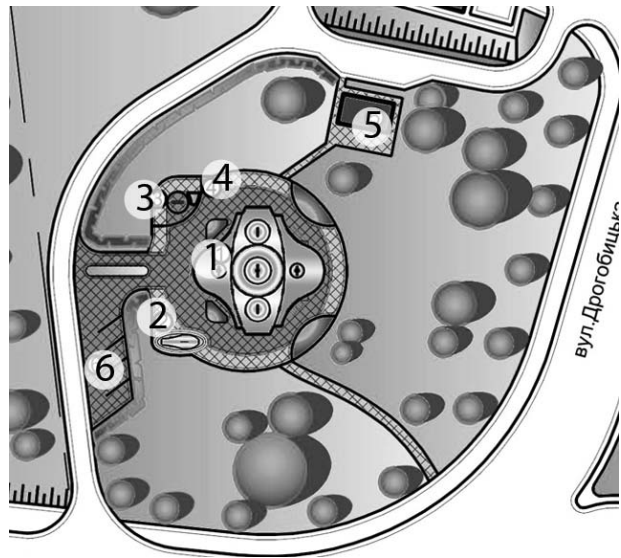

Рис. 7.1. Курсовий проект української християнської церкви.

Студент Мазепа М.В., керівник Степанюк А. В.

Загальний вигляд. Генплан.

Експлікація: 1 — церква; 2 — дзвіниця; 3 — хрест; 4 — місце для освячення води; 5 — допоміжна будівля; 6 — автостоянка

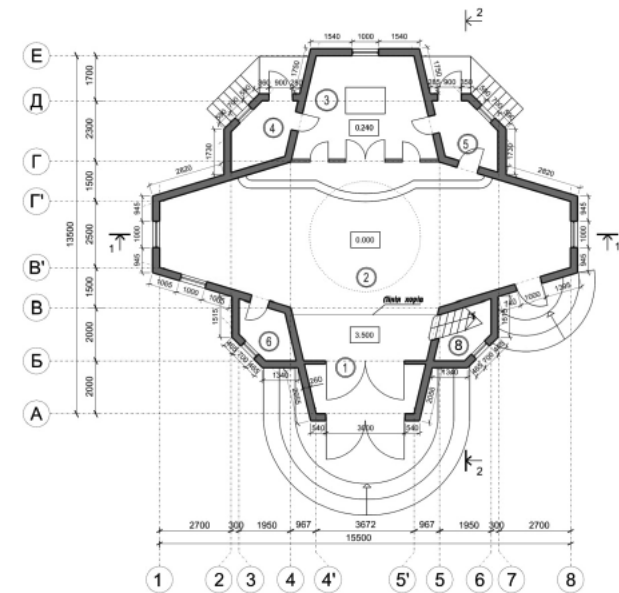
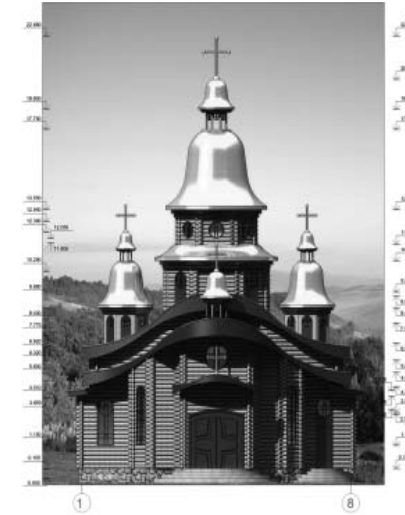

Рис. 7.2. Курсовий проект української християнської церкви.

Студент Мазепа М. В., керівник Степанюк А. В.

Західний фасад. План. Експлікація: 1 — притвор; 2 — храм вірних; 3 — вітвар; 4 — ризниця; 5 — дияконник; 6 — комора; 7 — хори; 8 — сходи

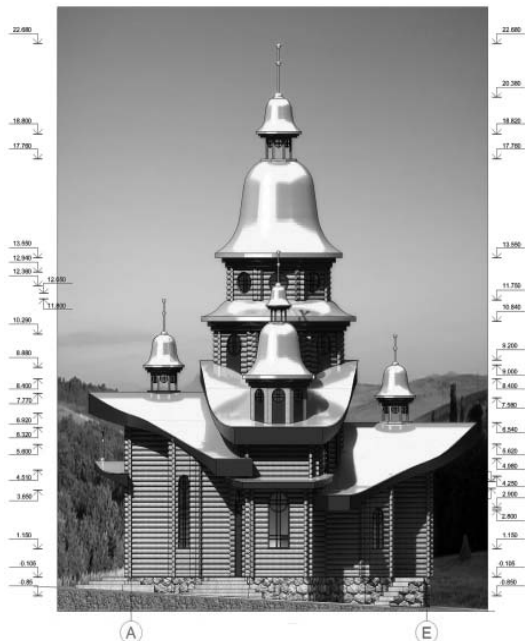

Рис. 7.3. Курсовий проект української християнської церкви.
Студент Мазепа М. В., керівник Степанюк А. В.
Південний фасад. Інтер'єр

7.6. Інтер'єр християнського храму східного обряду

Об'ємно-просторове вирішення храму, а також планувальна структура з конструктивним рішенням визначають інтер'єр християнського храму. Такі особливості християнської церкви східного обряду, як влаштування хорів, іконостас та велика кількість ікон, фрески на стінах, склепіння на куполах, кольорові вітражі, створюють неповторний і своєрідний інтер'єр храму. Розташування храму східного обряду вітварем на схід також впливає на сприйняття інтер'єру.

Як уже згадувалося, у християнському храмі, крім іконостаса, велика кількість ікон розміщується на стінах у великих кіотах, тобто в особливих великих храмах, а також на аналоях, тобто на високих вузьких столиках з нахиленою поверхнею.

Вирішення акустики храму виконується розпорошенням звуку, який надходить з амвону, з вітваря із хорів шляхом сприйняття звукових хвиль нішами, системою колон, склепіннями, куполами, пілястрами, великою кількістю ікон. Престольна частина (пресвітерія) виділяється від храму вірних особливою перегородкою з іконами, що називається іконостасом, — характерна особливість храмів східного обряду (в римо-католицькому храмі встановлюється балюстрада).

Іконостас виник і розвинувся з дерев'яного храмового будівництва, адже і ряд конструктивних та об'ємно-просторових особливостей взято в кам'яному храмовому будівництві з дерев'яного зодчества. Відсутність фресок у дерев'яній архітектурі храму замінювалась великою кількістю ікон, звідки й зародились багатоярусні іконостаси.

Як уже згадувалося, іконостас відділяє вітвар або престольну частину (пресвітерія) — так його ще називають, від храму вірних. Розташовується іконостас спереду престольної частини, розділяючи підвищення, на якому знаходиться на передній частині (солею й амвон), та задню (східну), де знаходиться сам вітвар.

В іконостасі міститься троє дверей: середні — царські ворота, через які сам Ісус Христос невидимо приходить у Святих Дарах; ліві (північні) — з зображенням архангела Михаїла, й праві (південні) або дияконські ворота — з зображенням архангела Гавриїла. По вертикалі іконостас поділяється на шість основних горизонтальних рядів:

- головний або намісний найбільш виділений;
- приділ (запас) із подій життя Церкви;
- Євангельські сцени;
- апостольський ряд;
- страсті Господні;
- пророки.

Посередині іконостасу, над царськими воротами, встановлюють ікони з життя та діянь Ісуса Христа: Тайну Вечерю, над нею — Христос у славі (Ісус Христос посередині), зліва — Богородиця, справа — Іван Хреститель; вище — Розп'яття Христа, а завершує центральну частину іконостасу ікона «Хустина Вероніки» — нерукотворний образ Ісуса Христа. Весь іконостас завершується хрестом (може бути Розп'яття), який встановлюють на просвіт.

7.7. Сантехнічні рішення. Освітлення

Опалення й вентиляція у церковних будівлях проектується згідно з чинними нормами і правилами. Котли центрального опалення розміщуються окремо, у неспалимих приміщеннях, які мають самостійний вихід. Забороняється поєднувати вентиляційні та димові канали.

Під час проектування системи опалення для храму за розрахункову температуру в частині храму для вірних беруть +5°C, у ризниці, дияконіку та інших допоміжних приміщеннях — температурний режим громадських будівель.

Освітлення храму повинно бути узгоджено з головним дійством, яке відбувається у престольній частині храму. Вікна й вітражі мають бути звернені до вітаря. Особливістю світлового середовища сучасного храму є поєднання природного та штучного освітлення з використанням різних джерел світла. Основне джерело штучного освітлення храму — панакаділо, тобто великий свічник з багатьма свічками, який висить посеред храму й запалюється в урочисті моменти богослужіння, а також велика кількість свічок на стінах.

Серед важливих питань стосовно освітленості храму — розподіл яскравості й світлових контрастів, а також уникнення при цьому можливого зорового дискомфорту. Контрастуючи з високою яскравістю вікон, низька яскравість стін погіршує зорове сприйняття розміщення на них фресок та оздоблення. Одним із засобів зниження яскравості віконних прорізів є застосування кольорових вітражів.

Запитання для самоконтролю

1. Роль фресок (живопис на вологій штукатурці, одна із технік настінного малярства) у сприйнятті інтер'єру християнського храму.
2. Розкажіть про характерну особливість української церкви в архітектурно-просторовому завершенні храму.

3. Архітектурно-просторове та планувальне вирішення іконостасу української церкви.

4. Розкажіть про основні будівлі та споруди на території храмового комплексу.

5. Основні типи дзвіниць храмового комплексу української церкви.

6. Особливість влаштування ганку основного входу християнського храму.

7. Розташування та роль будівлі церкви в архітектурно-планувальній структурі сільського поселення.

8. Планувальне вирішення вітарної частини української церкви.

9. Архітектурно-просторові та конструктивні вирішення хорів української церкви.

10. Традиції та нові тенденції архітектурно-просторових вирішень сучасних храмів.

8 ПРОЕКТУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ БАЗИ

8.1. Методична ціль завдання

Створення найкращих умов для організації відпочинку, оздоровлення і профілактичного лікування людей забезпечується на основі раціонального використання цінних курортно-рекреаційних ресурсів різних регіонів України, покращання функціональних, архітектурних і художньо-естетичних властивостей забудови цих регіонів, підвищення якості обслуговування.

З розбудовою української державності постало й питання про відродження курортно-рекреаційних районів. На сучасному етапі освоєння таких районів є можливість швидкого розвитку туризму, для якого властиве постійне збільшення поїздок для відпочинку та оздоровлення у поєднанні з пізнавальними цілями. Велику увагу при цьому необхідно приділяти покращанню архітектурно-композиційних і художньо-естетичних властивостей забудови, раціональному використанню територіальних і рекреаційних ресурсів, формуванню рекреаційного середовища.

Одним із засобів активного відпочинку людей є туризм — піші та лижні мандрівки визначеними маршрутами, плавання річками й озерами на байдарках і човнах та інші види спортивних мандрівок. Для організації масового туризму створюються спеціалізовані заклади відпочинку — будинки і пансіонати відпочинку, курортні готелі, містечка відпочинку літнього типу, туристичні бази й готелі, мотелі, кемпінги, ротелі тощо. Такі об'єкти повинні відповідати сучасним вимогам і технологіям при будівництві та експлуатації, а також задовольняти зростаючі естетично-художні смаки, творити нову сучасну архітектуру.

Мета курсового проекту — ознайомлення студентів з основними принципами проектування спеціалізованих закладів відпочинку, специфікою організаційної структури туристичних баз відпочинку, вимогами до генерального плану, об'ємно-просторовими й конструктивними рішеннями будівель і традиціями в організації їх простору і ландшафту.

8.2. Організація відпочинку і туризму

Проблема необхідності організації відпочинку за містом виникла у зв'язку з погіршенням санітарно-гігієнічних умов у містах. Відповідно, будуються спеціальні автодороги для зв'язку великих міст із замиськими зонами відпочинку, заправочні станції, паркінги, ремонтні майстерні, мотелі, готелі, ресторани тощо. Існують різні види курортно-рекреаційної діяльності і туризму: стаціонарний відпочинок, який організовується у парках, відпочинок у морських прибережних зонах і відпочинок в умовах ландшафту сільської природи. В Україні розвитку курортно-рекреаційної сфери і туризму сприяють політичні, економічні й соціальні зміни, в результаті яких відпочинок, оздоровлення і туризм розвивається швидкими темпами і набуває масового та міжнародного характеру [101].

У сучасних умовах мандрівки для відпочинку та оздоровлення поєднуються з пізнавальними цілями. Масовість у розвитку курортно-рекреаційної діяльності й туризму сприяє виникненню нової самостійної галузі господарства. Перспективний розвиток туристично-рекреаційної діяльності пов'язаний з проблемою розвитку та розміщенням виробничих сил, розселенням, резервуванням цінних курортно-рекреаційних територій, формуванням курортно-рекреаційних систем.

Курортно-рекреаційний район — це територія, яка володіє курортно-рекреаційними ресурсами для організації відпочинку, оздоровлення й включає в себе мінеральні джерела, лікувальні грязі, пляжі, сприятливі природно-кліматичні умови і ландшафт. У курортному районному плануванні визначаються перспективи розвитку цих районів на основі раціонального використання територіальних, курортологічних, рекреаційних і трудових ресурсів району, виявлення потенційних курортно-рекреаційних можливостей, профілю району, форм і видів рекреаційної діяльності. На цій стадії визначають планувальну структуру курортно-рекреаційного району, вирішують питання формування зв'язків системи культурно-побутового обслуговування, формування систем розселення, організації комунально-складського господарства та меж курортно-рекреаційних зон.

Курортно-рекреаційний комплекс — група закладів з єдиною архітектурно-планувальною й просторовою організацією, що заснована на загальній системі культурно-побутового обслуговування, транспортних і пішохідних зв'язків, озеленення та інженерного обладнання. Класифікуються за функціональним призначенням, географічним місцеположенням, часом експлуатації, місткістю і складом закладів.

Ареали туризму — система населених місць у районі розміщення комплексу відпочинку, який володіє наявністю об'єктів притягування

туристів, складає основу формування планувальної структури ареалу туризму. Включає в себе історичні міста, пам'ятки природи, історії, археології, архітектури та інше, які знаходяться в межах одноденної екскурсії від комплексу відпочинку.

Заклади туризму — це туристичні бази й готелі, мотелі, кемпінги і ротелі. *Туристична база* — відносно невеликі будівлі, розраховані на одночасне перебування від 50-ти до 100 відпочивальників. Переважно її розміщують у важкодоступних місцях: у горах, на берегах озер і річок — подалі від залізниць і магістральних автодоріг. *Мотель* — заклад для відпочинку автотуристів цілодобової або змішаної експлуатації з високим рівнем готельного обслуговування і повним комплексом технічного обслуговування автотранспортних засобів. *Кемпінг* — це заклад сезонної експлуатації для відпочинку автотуристів зі спрощеним комплексом усіх видів культурно-побутового обслуговування. На його території розміщують будиночки літнього типу, наметові містечка, автостоянки, об'єкти громадського харчування й технічного обслуговування автомобілів. *Ротель* — заклад сезонної експлуатації для відпочинку автотуристів, які мандрують на автомобілях з трейлерами. У ротелі передбачають тільки обладнану територію з виділенням проїздів і місця для встановлення автомобілів з трейлерами, всі обслуговуючі приміщення і споруди розміщують в будиночках полеженого типу або у спеціальних автоприцепних будках.

8.3. Містобудівельна ситуація

Одне з головних завдань, яке необхідно вирішити на цьому етапі проектування турбази, — вибір ділянки під будівництво. Отож важливо при виборі місця під забудову турбази правильно дати архітектурно-ландшафтну оцінку й функціональну організацію території, ознайомитись з критеріями оцінки туристичних ресурсів рекреаційних просторів і методами планувальної організації ареалів туризму різного рангу, врахувати існуючі побутово-обслуговуючу, соціально-культурну й транспортну інфраструктуру, проаналізувати проекти та наявні формування ареалів туризму в країнах, які спеціалізуються на розвиткові місць відпочинку і туризму.

Територію під будівництво туристичної бази вибирають переважно в горах, поблизу мальовничих скель, на берегах річок і озер, неподалік водопадів, подалі від залізниць і магістральних автодоріг. Мальовнича місцевість, складний рельєф відкривають великі можливості для того, щоб передати найбільш виразний зв'язок об'ємно-просторової структури будівлі з навколишнім середовищем.

8.4. Генеральний план

Генеральний план території подається в М 1:500. Площа земельної ділянки для туристичної бази визначається з розрахунку 100 м² на одне місце. За функціональним призначенням територію турбази поділяють на зони:

- основної забудови (будинки й споруди з приміщеннями: спальніми, культурно-масового обслуговування і харчування);
- відкриті майданчики для культурно-масового обслуговування і спортивних ігор;
- господарська зона (склади і навіси, овочесховище, гараж та інші господарські будівлі й майданчики).

Між зонами необхідно передбачати захисні смуги зелених насаджень завширшки не менше 25 м. Система транспортних і пішохідних зв'язків розробляється згідно з генеральним планом району і складається з під'їзних доріг, проїздів, пішохідних алей, доріжок і обладнання вертикального транспорту (канатні дороги, ліфти тощо). Слід передбачати ізоляцію ділянок забудови від впливу інтенсивного руху транспорту, а також уникати пересічення шляхів руху транспорту й пішоходів.

Пішохідні зв'язки організують у вигляді пішохідних доріг, бульварів, алей і доріжок для прогулянок, які створюють єдину систему. Пішохідні алеї прокладають з врахуванням результатів естетичної оцінки ландшафту і створення майданчиків для огляду далеких планів і видів цінних ландшафтів.

Система зелених насаджень туристичної бази є частиною загального вирішення ландшафту курортно-рекреаційного району.

Паркова зона — один із головних елементів планування комплексу відпочинку та організації зелених насаджень, служить місцем організації рухливого й тихого відпочинку. Зона, яка має пейзажний характер, може складатися з елементів регулярності в поєднанні з вільним трасуванням пішохідних алей і доріжок для прогулянок.

Територія паркової зони розподіляється на:

– зелені насадження	— 70%;
– дороги і майданчики для відпочинку	— 15%;
– спортивне обладнання	— 10%;
– споруди культурно-масового призначення	— 5%.

Площу зелених насаджень загального користування можна приймати з розрахунку 85...90 м² на 1 відпочивальника. Зелені насадження служать місцем для короткочасного відпочинку, верхової їзди, розміщення спортивних майданчиків, плавального басейну, літнього кінотеатру,

майданчика для танців тощо. У забудову ділянки туристичної бази на 100 місць входять будівлі і споруди :

- основні будівлі (блоки) турбази;
- будинок сторожа;
- дизельна котельня;
- трансформаторна підстанція;
- допоміжні господарські споруди (склади, навіси, овочесховище, гараж тощо).

На літній період допускається передбачати місце для встановлення наметів. Проміжки між ними повинні дорівнювати не менше 2,5 м. На ділянці, якщо дозволяє рельєф, необхідно передбачити майданчики для занять з фізичної культури. Розміри спортивних майданчиків наведено в табл. 8.1.

Таблиця 8.1

Склад і розміри спортивних майданчиків

Призначення спортивних майданчиків	Розміри, м	
	ширина	довжина
Для баскетболу	18	34
Для волейболу	15	24
Тенісний kort	18	36

Примітка. Розміри майданчиків подано в межах огороження.

На території турбази передбачаються два заїзди, в тому числі один у господарську зону. Відкриту стоянку для автомобілів слід приймати з розрахунку один легковий автомобіль на 10–15 відпочивальників (при нормі площі на 1 авто — 25 м²).

Санітарні розриви до будівлі турбази на 100 місць повинні становити не менше:

- від відкритих спортивних майданчиків і споруд — 50 м;
- від господарської зони — 100 м;
- від автостоянки — 25 м.

Вибрана ділянка для будівництва туристичної бази повинна задовольняти санітарно-гігієнічні вимоги і по можливості розміщуватись поблизу водоймищ, зелених масивів, джерел водо- й енергопостачання, а також мати зручний спуск каналізаційних вод. Проектом генерального плану туристичної бази необхідно вирішити забудову і благоустрій території, а саме: виконати під'їзд, підхід і пішохідні зв'язки між основними будівлями (блоками) турбази та іншими будинками і спорудами; навколо

будівель запроєктувати відмостку, при всіх входах ганки; озеленення та огороження території.

Увесь благоустрій виконується із сучасних довговічних і природних місцевих матеріалів, які мають підкреслити місцевий колорит і народні традиції (природний камінь, дерево, зелені насадження тощо).

8.5. Архітектурно-просторові вирішення

Архітектура туристичної бази (комплексу) має відповідати своєму призначенню. Архітектурно-конструктивній і планувальній структурі властива простота вирішення, яка має особливе значення при застосуванні традиційних місцевих матеріалів, таких як черепиця, солома, камінь, дерево та ін. Особливу увагу слід звернути на пошук архітектурної виразності будівлі, створити активний домінуючий за структурою і композицією вигляд сучасної турбази. Окрім того, доцільно й творчо використовувати традиційні методи, притаманні народному зодчеству в певному районі будівництва.

Перед початком проектування турбази студентам важливо нагадати основні особливості й специфіку курортно-рекреаційних комплексів, архітектурно-просторову композицію забудови, їх архітектурно-художню і конструктивне вирішення. Специфіка рекреаційного середовища обумовлена особливим характером діяльності людини: відпочинок, оздоровлення, ознайомлення з мистецтвом, культурою, історією, національними традиціями і природними краєвидами місцевості.

Архітектурно-просторова композиція забудови туристичного комплексу передбачає зовнішній та внутрішній огляди будівель і споруд турбази. Внутрішній простір створюється на основі принципів і закономірностей побудови єдиного архітектурного ансамблю. Зовнішній вигляд залежить від умов сприйняття забудови турбази з нижніх і верхніх терас ландшафту місцевості. Крім того, в композицію вводяться елементи так званого п'ятого фасаду (дахи будівель і споруд турбази, горизонтальні площини будівель), у різних ракурсах дворові й бокові фасади, але при цьому потрібно дотримуватись масштабності окремих елементів дахів, відповідності їх кольорового і тонального вирішення єдиному задуму планувальної організації комплексу відпочинку. У плануванні й забудові туристичних комплексів широко використовують особливості природного оточення, традиції народної архітектури, історичний характер населених місць.

Широке поширення в практиці забудови таких комплексів отримало використання традицій народної архітектури. У формуванні

архітектурного образу використовують мотиви народного житла, вітрових і водяних млинів, сторожових веж, замків тощо. Забудова будиночками типу бунгало з урахуванням рельєфу гірських районів базується на традиції історично складених поселень таких районів.

При виборі прийомів забудови малоповерховими будівлями особливу увагу слід звернути на характер рельєфу, формування просторової організації окремими групами з використанням терас. Забудова повинна мати парковий характер з вільним прокладанням пішохідних алей, влаштуванням серпантинів, пандусів, сходів тощо. При розміщенні груп будівель необхідно максимально зберегти найбільш привабливі елементи дикої природи, групи дерев та ін.

У цілому прийоми забудови, які характеризують формування архітектурно-просторової композиції курортно-рекреаційних комплексів, можуть бути зведені до таких типів, як централізована, блокована і павільйонна системи. Централізована система характеризується розміщенням різних груп закладів в одному архітектурному об'ємі, наприклад, готелі й ресторан утворюють єдину будівлю. Блокована система — це група будівель, об'єднаних крутими переходами (коридорами). Павільйонна система — група окремо розташованих будівель.

Територія Прикарпаття завдяки своїм природно-кліматичним умовам, значній кількості пам'яток історії, археології та архітектури викликає підвищений інтерес у туристів. Діюча мережа турбаз не спроможна обслужити усіх охочих ознайомитися з природою й культурою краю. Отож одним зі шляхів розширення мережі турбаз є використання як туристичних закладів пам'яток архітектури.

Пристосовуючи старовинні об'єкти під туристичні бази, необхідно забезпечити правильний функціональний взаємозв'язок різних груп приміщень, благоустрій, виходячи з сучасних запитів суспільства та умови максимального збереження історико-архітектурного обличчя пам'ятки. Такі проекти передбачають максимальне збереження екстер'єрів пам'яток архітектури, незначне перепланування інтер'єрів, категорично виключають прибудови до об'єктів та значно здешевлюють будівництво туристичних закладів.

8.6. Об'ємно-планувальні вирішення турбази

При розробці проекту необхідно передбачати функціональне зонування будівлі, тобто умовний поділ на частини, які складаються з приміщень, об'єднаних взаємопов'язаними процесами. У будівлі турбази можна виділити зони:

- приймально-адміністративну;
- харчування;
- культурно-побутово-спортивну;
- житлову (відпочинкову).

Групи спальних приміщень, блоки харчування і культурно-побутово-спортивні повинні розміщуватись у наземних поверхах. Гардеробні, кімнати персоналу, санітарні вузли, адміністративні й господарські приміщення дозволяється розміщувати в цокольному поверсі, а душові та санітарні вузли для персоналу, кладові й венткамери — в підвалі. Необхідно відзначити, що вестибюль і холи, як і коридори та сходові клітки, належать до групи комунікаційних приміщень, які служать для зв'язку між зонами і приміщеннями.

При розробці планів поверхів необхідно враховувати певні умови:

- будинок повинен мати два входи (виходи) — головний і допоміжний (евакуаційний) у зоні спальних приміщень; входи повинні бути спроектовані через тамбури глибиною не менше 1,4 м і шириною, що дорівнює ширині дверей плюс 60 см;
- повинен бути забезпечений зручний зв'язок між усіма планувальними зонами;
- вентиляційні та охолоджувальні камери з машинними відділеннями чи бойлерні з помпами, а також кухню (гарячий цех) і комору для овочів не дозволяється розміщувати під спальними приміщеннями чи суміжно з ними;
- у культурно-побутово-спортивній зоні слід передбачити чоловічий і жіночий санвузли з влаштуванням кімнат для вмивання;
- у зоні житлових (спальних) кімнат повинно бути два санвузли, а також чоловіча і жіноча духова з двома душовими ріжками у кожному відсіку на поверху.

Коридори турбази повинні мати природне освітлення. Довжина коридору, який освітлюється природним світлом з одного торця, не повинна бути більшою 20 метрів. Ширину коридорів слід приймати 1,4–1,6 м, внутрішні сходи — двомаршеві (з маршами паралельними, розміщеними під кутом 90° і прямолінійним розміщенням маршів), і при цьому мати ширину маршу в межах 0,9–1,2 м. У всіх випадках ширина площини сходової клітки не повинна бути меншою ширини маршу. Кількість сходинок в одному марші сходів повинна бути не менше 3 і не більше 16.

Турбаза може бути запроектована в один, два чи три поверхи. Висота поверху (від підлоги до підлоги) може бути прийнята:

- для спальних кімнат, кімнат інструкторів, кладових спортивного інвентарю — 3,0–3,3 м;
- для вестибюля, їдальні, холу — 3,6–4,2 м;

- для коридорів, переходів та інших допоміжних приміщень — не менше 2,4 м до низу виступаючих конструкцій.

Орієнтацію вікон спальних кімнат приймають у всіх кліматичних районах на Пд, Пд-Сх і Сх. В окремих випадках допускається орієнтація вікон на Пд-Зх. Вікна кухні орієнтуються на Пн, Пн-Сх і Пн-Зх. Орієнтація всіх інших вікон не регламентується.

Схеми побудови житлової зони мають коридорну, галерейну чи односекційну структури, які забезпечують зручний зв'язок номерів з приміщеннями обслуговування і громадського користування. Більшість спальних приміщень (номерів) на турбазах — однокімнатні. Номери бувають одно-, дво-, три- і чотиримісні. Більшість є двомісними номерами. Норму житлової площі приймають 3 м² на 1 людину, але для уніфікації площа всіх спальних приміщень складає 9, 12 і 15 м². У чотиримісних номерах ліжка можуть бути розміщені на двох рівнях, з цих міркувань усі номери на три і чотири особи можуть мати однакову площу — 15 м². До складу номера входять житлова кімната, передпокій і санітарний вузол. Передпокій проектують з мінімальною площею і обладнують вбудованими шафами для зберігання верхнього одягу. Мінімальна ширина передпокою — 1,05 м. Санвузли проектують суміщеними. Габарити номерів обумовлені нормами проектування. Оптимальна ширина (в осях) складає 3,3–3,6 м.

Окрім номерів, на житлових поверхах розміщують обслуговуючі приміщення, конструктивно-планувальні габарити яких збіжні з габаритами житлових приміщень: кімнати чергового персоналу, кладові чистої і брудної білизни, приміщення інвентарю для прибирання, кімнати чищення і прасування одягу. Якщо номери обладнані тільки умивальником, влаштовують загальні санітарні вузли і душові кімнати на поверхах. Кількість санітарних приладів у загальних санвузлах слід приймати із розрахунку кількості місць у номерах, які не мають відповідного обладнання: у жіночих — 1 унітаз і 1 вмивальник на 12 жінок, 1 кабіна особистої гігієни на 50 жінок; у чоловічих — 1 унітаз і 1 пісуар на 18 чоловіків, 1 вмивальник на 25 осіб; у душових — 1 душовий ріжок на 20 осіб.

Хол для вечірнього відпочинку розміщують поблизу сходової клітки між спальною зоною і приміщеннями громадського призначення. Його обладнують меблями для відпочинку, теле-, відеоапаратурою і барною стійкою (площа до 50 м²). Композиція вестибюлю відповідно до загального вирішення будівлі може бути центричною, фронтальною чи глибинною, але у всіх випадках у ньому передбачають зони відпочинку, зустрічей чи очікування. Ця зона виділена меблями, озелененням, позначками рівня підлоги чи іншими засобами й розміщується збоку від основних шляхів переміщення вестибюлем.

Група приміщень харчоблоку включає: торговий зал їдальні, виробничі приміщення, вхідну групу, адміністративно-побутові приміщення персоналу й кладові. Група приміщень культурно-масового і розважального характеру передбачає в туристичних комплексах: зали універсального призначення, для танців, дискотеки, бібліотеки, більярдні, кегельбани, ігрових автоматів, настільного тенісу тощо. Як правило, у більшості випадків передбачають тільки деякі з них, але при цьому доцільно влаштувати зал багатоцільового призначення з перегородками, які легко трансформуються.

Група приміщень спортивно-оздоровчого призначення: плавальні чи купальні басейни (відкриті або закриті), спортивний (тренажерний) зал, сауна, приміщення для масажу й медичного обслуговування, а також спортивні майданчики на території турбази.

Технічні приміщення включають камери кондиціонування, помпи пожежного і господарського водопостачання, венткамери, приміщення електрообладнання, опалення та горячого водопостачання.

8.7. Склад та площі приміщень

Склад і площі приміщень туристичної бази належить приймати за табл. 8.2.

Таблиця 8.2

Склад і площі приміщень турбази (на 100 місць)

№ з/п	Приміщення	Площа (не менше), м ²	Примітки
1	2	3	4
I. ПРИЙМАЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНА ГРУПА			
1.	Вестибюль з реєстратурою, адміністратором і відділенням зв'язку	50	
2.	Кладова для зберігання туристичного інвентарю	30	
3.	Нартосховище	12–16	
4.	Кладова спортінвентарю	10–18	
5.	Кімната інструкторів	18	
6.	Медичний пункт	12	
7.	Ізолятор на 1 ліжко	20	передпокій — 4, палата — 7, санвузол — 3, місце чергової санітарки — 6

Продовження табл. 8.2

1	2	3	4
8.	Кабінет директора	18	
9.	Кімната для бухгалтерії, каси і канцелярії	18	
10.	Комора чистої білизни	4	
11.	Комора брудної білизни	4	
12.	Комора господарського інвентарю	4	
13.	Чоловічий туалет з умивальником	5	
14.	Жіночий туалет з умивальником	5	
II. КУЛЬТУРНО-МАСОВА І СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧА ГРУПА			
1.	Бібліотека	25	
2.	Відеозал	30	
3.	Більярдна	90	
4.	Кегельбан	30–60	
5.	Зал ігрових автоматів	12–24	при вестибюлі або холі
6.	Купальний басейн	60–120	індивідуальний або зблокований
7.	Лазня типу «сауна»	за вибором студента	індивідуальна або зблокована
8.	Універсальний зал	за вибором студента, згідно з нормами	індивідуальний або зблокований
III. ЖИТЛОВА ГРУПА			
1.	Хол для вечірнього відпочинку	60	
2.	Номер люкс	згідно з нормами	двокімнатний
3.	Номер одномісний	згідно з нормами	
4.	Номер двомісний		
5.	Номер тримісний		
6.	Номер чотиримісний		
7.	Приміщення для сушіння одяжі	8	

Продовження табл. 8.2

8.	Приміщення для чистки і прасування одяжі	8	
9.	Чоловіча кімната з умивальниками	6	
10.	Жіноча кімната з умивальниками	6	
11.	Чоловіча і жіноча душові й санвузли у зоні нічного відпочинку	13×2=26	
12.	Кабіна особистої гігієни жінки	6	при жіночому санвузлі
IV. ЗОНА ХАРЧУВАННЯ (ХАРЧОБЛОК)			
1.	Обідний зал на 50 посадочних місць	90	1,68 м ² на 1 місце в залі
2.	Вестибюль з санвузлами	25	санвузли згідно з нормами
3.	Кухня – гарячий цех	42	
4.	М'ясо-рибний цех	16	
5.	Цех холодних блюнд	12	
6.	Овочевий цех	12	
7.	Комора сухих продуктів	12	
8.	Комора овочів і фруктів	8	
9.	Мийна столового і кухонного посуду	16+6=22	
10.	Холодильна камера з фреоном	10+2=12	
11.	Холодильна камера для відходів	2	
12.	Комірка білизни	6	
13.	Тарна і розпаковочна	12(8+4)	
14.	Кімната шеф-кухаря	12	
15.	Кімната персоналу, гардеробна, душова і санвузли для персоналу	32 (9+12+6+5)	
16.	Кафе-бар	30–60	
V. ГРУПА ГОСПОДАРСЬКИХ ПРИМІЩЕНЬ			
1.	Приміщення сортування брудної білизни	8	
2.	Приміщення для чистої білизни	10	
3.	Пральня	10–18	

Закінчення табл. 8.2

1	2	3	4
4.	Приміщення для сушіння, чищення і прасування білизни	12–18	
5.	Майстерня для ремонту обладнання	20	
6.	Кімната персоналу	9	
7.	Гардеробна, душова і санвузол для персоналу	за розрахунком	
8.	Господарський склад	20	індивідуальний або зблокований
9.	Овочесховище	50	індивідуальне або в підвалі
10.	Приміщення або елінг для човнів і байдарок (при наявності озера або річки)	50	індивідуальне, окремо стояче
VI. ТЕХНІЧНІ ПРИМІЩЕННЯ			
1.	Венткамери	54(18×3)	
2.	Тепловий пункт	25	
3.	Електрощитова	12	

8.8. Архітектурно-конструктивні вирішення

Вибір конструктивної системи залежить від композиції будівлі, її планувального вирішення (розміру конструктивних прогонів), наявності будівельної бази та матеріалів. Рівень сучасної будівельної техніки дозволяє застосовувати будь-які конструктивні вирішення (монолітний та збірний залізобетон, металеві і залізобетонні каркаси, структурні металеві конструкції покриття, оболонки, складки, ванги та ін.). Залежно від ступеня урбанізації району будівництва і потужності будівельної бази можна застосовувати як найсучасніші індивідуальні й типові конструктивні елементи, так і традиційні конструкції і матеріали (камінь, цегла, дерево, керамічні блоки, дахівка, гонта тощо).

Конструктивні схеми туристичних баз слід вибирати, орієнтуючись на використання місцевих будівельних матеріалів, а також з урахуванням ґрунтових умов і рельєфу ділянки (рис. 8.1–8.5). Можуть бути прийняті конструктивні системи:

– з несучими зовнішніми і внутрішніми стінами з цегли, блоків з легких бетонів, а також з природного місцевого матеріалу;

– з дерев'яними зрубними стінами;
– каркасні, переважно з каркасу з монолітного залізобетону і зовнішніх стін з ефективних матеріалів — легкобетонних, багатошарових панелей, а також із застосуванням алюмінію та пластмас.

Фундаменти для будівель, запроектованих за однією з двох перших систем, слід прийняти стрічковими монолітними з бутобетону, бетону або збірні з бетонних блоків. Для будівель, які запроектовані за останньою системою (на ділянках зі складним рельєфом), — палеві фундаменти із забивних чи набивних залізобетонних паль з ростверком.

Зовнішні стіни слід приймати відповідно до рекомендацій, поданих у табл. 8.3.

Таблиця 8.3

Товщина елементів конструкції зовнішніх стін

№ з/п	Конструкція стіни	Товщина залежно від кліматичного району будівництва, см			
		I	II	III	IV
1.	З цегли глиняної звичайної	77	64	51	38
2.	З туфу, пісковика, черепашнику	-	-	40	40
3.	Панельні, керамзит- або перлітобетонні	38	32	30	22
4.	Стіни зрубні дерев'яні	30	26	22	-
5.	Утеплювач на стриху (мінераловатні мати)	22	18	12	8

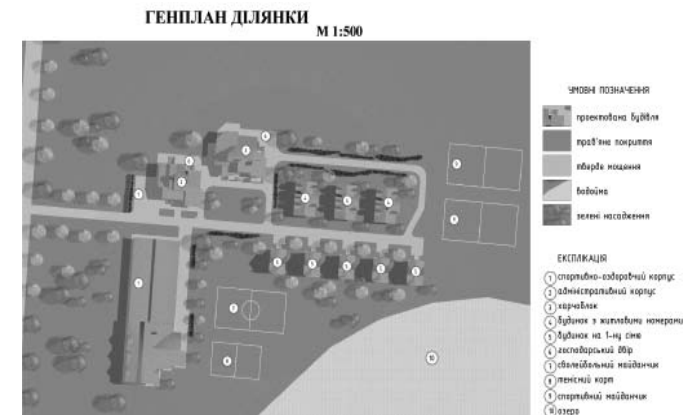

Рис. 8.1. Курсовий проект туристичної бази.
Студент Півторацький Т. М., керівник Степанюк А. В.
Генеральний план

Рис. 8.2. Курсовий проект туристичної бази.
Студент Півторацький Т. М., керівник Степанюк А. В.
Загальний вигляд

Рис. 8.3. Курсовий проект туристичної бази.
Студент Півторацький Т. М., керівник Степанюк А. В.
Житловий будинок. Загальний вигляд. Фасад

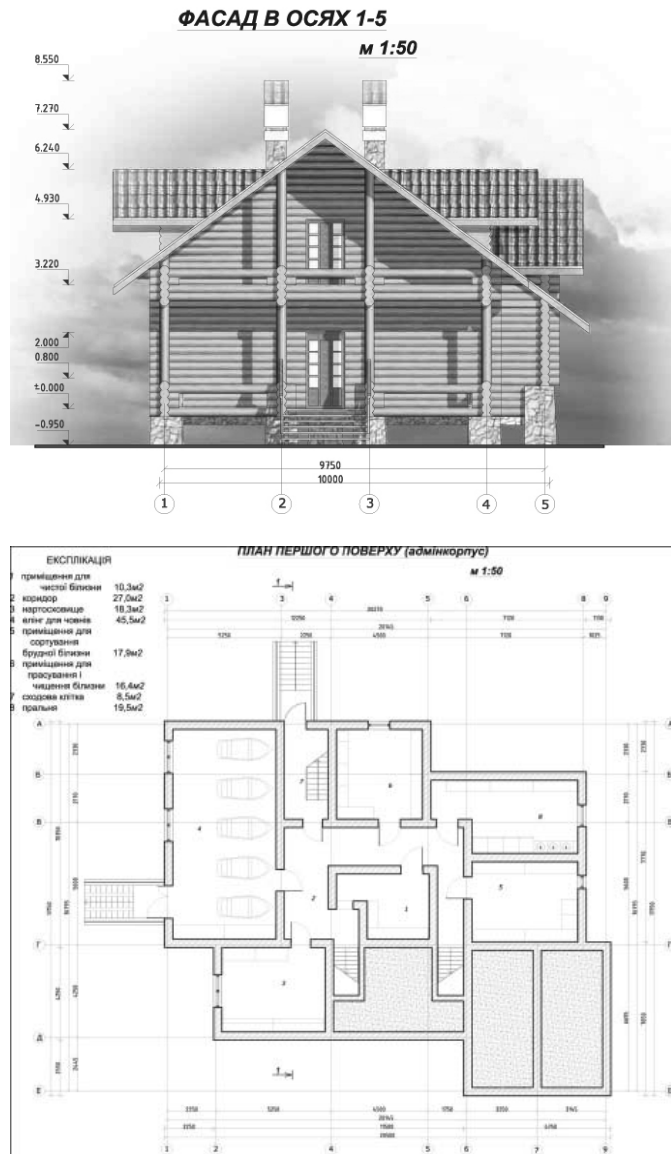

Рис. 8.4. Курсовий проект туристичної бази.
Студент Півторацький Т. М., керівник Степанюк А. В.
Адмінбудинок. Фасад. План першого поверху

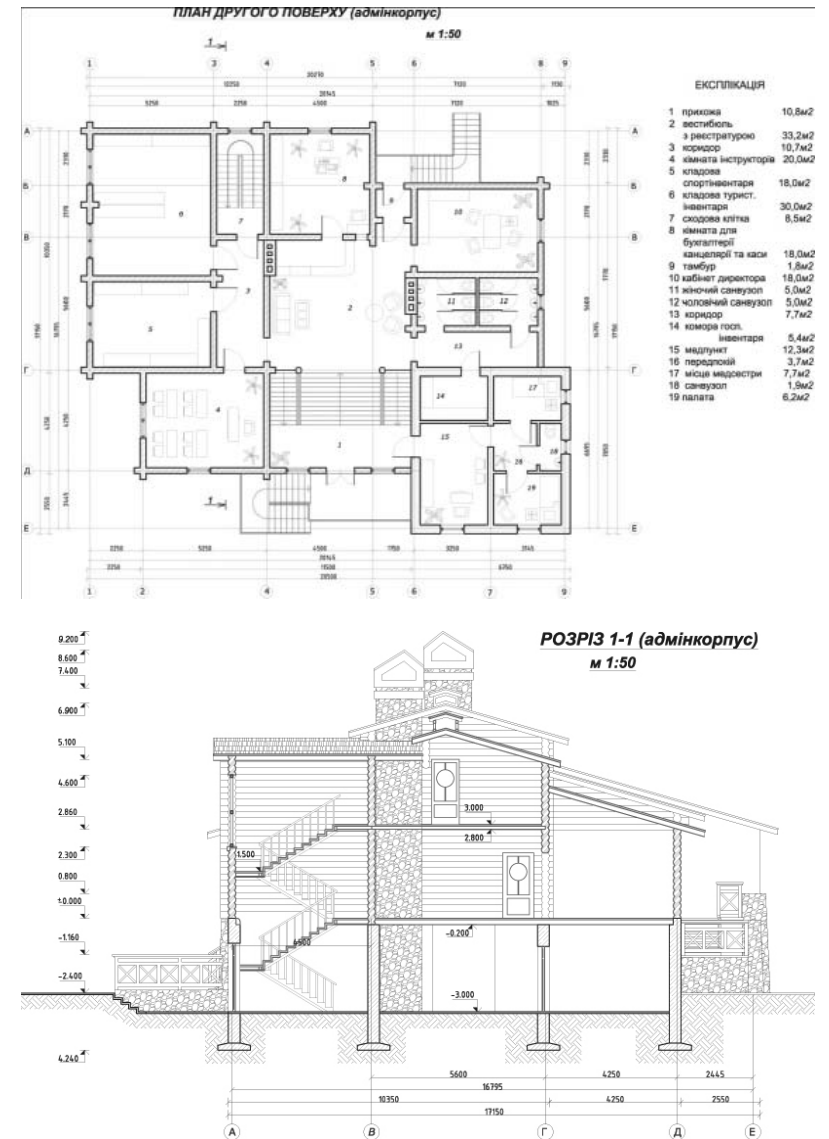

Рис. 8.5. Курсовий проект туристичної бази.
Студент Півторацький Т. М., керівник Степанюк А. В.
Адмінбудинок. План другого поверху. Розріз

Перегородки — цегляні, товщиною 65 мм та 120 мм; гіпсобетонні плити завтовшки 80–100 мм; щитові по дерев'яному каркасу.

Вікна і двері — дерев'яні, деревопластикові чи деревоалюмінієві. Допускаються металеві рами для великих світлопрозорих огорожень.

Перекриття — дерев'яне, щитове по дерев'яних балках, а також з монолітного чи збірного залізобетону.

Дахи будівель турбаз приймають шатрові по дерев'яних кроквах, структурні металеві чи залізобетонні складки, ванги, оболонки тощо.

Покриття шатрового даху — залізні оцинковані листи, черепиця, металочерепиця, цементно-піскова черепиця, бітумна черепиця, етерніт, гонта по дерев'яній обрешітці тощо.

Для зовнішнього оздоблення будівлі можна використовувати такі матеріали і види архітектурно-декоративного оздоблення фасадів:

- мур покладений із лицевої цегли з розшивкою швів;
- білу і кольорову теразитові штукатурки;
- облицювання природними матеріалами, керамікою, алюмінієм, а також сучасними полімерними плитками;
- дерев'яні деталі, декоративні вставки, обшивка рейками і вагонкою, мозаїка та ін.

8.9. Інженерне обладнання турбази

Будівля туристичної бази повинна бути обладнана водогоном, гарячим водопостачанням, опаленням, вентиляцією та електропостачанням.

Водогін — господарсько-питтєвий від місцевого джерела.

Каналізація — господарсько-фекальна.

Опалення — центральне, водяне від автономної котельні, яка розміщена в будівлі турбази або в окремо поставленій споруді.

Вентиляція — припливно-витяжна з природним збудженням.

Електропостачання — від автономного електрогенератора з дизельним двигуном чи від місцевої лінії електропередач.

Туристичні бази обладнуються мережами єдиної національної системи зв'язку, телевізійного і радіомовлення.

Запитання для самоконтролю

1. Основні типи туристичних баз за віковим складом туристів.
2. Ділення території туристичної бази на функціональні зони за умовами експлуатації.
3. Розкажіть про основні об'єкти на туристичному маршруті.

4. Яка система планувальної організації застосовується при черговості в будівництві та експлуатації туристичної бази?

5. Основні типи туристичних баз за видами туризму.

6. Розкажіть про основні системи планувальної організації туристичних баз.

7. Розташування та планувальне вирішення групи приймально-адміністративних приміщень у комплексі туристичної бази.

8. Які майданчики влаштовуються у зоні відпочинку і спорту туристичної бази?

9. Яка система планувальної організації застосовується при проектуванні туристичної бази на складному рельєфі?

10. Як облаштовуються приюти для туристів, які передбачають відпочинок при повному «самообслуговуванні»?

9 ПРОЕКТУВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО ЦЕНТРУ СІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ

9.1. Методична ціль завдання

В умовах розбудови державності України відбувається процес перебудови сільських поселень. Одним із важливих компонентів забудови центрів села є кооперовані громадські центри як багатофункціональні будівлі. Існують варіанти таких будівель: адміністративно-культурний центр, культурно-торговий центр тощо. Вибір типу кооперування залежить від потреб реальної містобудівельної та соціально-побутової ситуації конкретного населеного пункту.

Громадський (адміністративно-культурний) центр — це кооперована будівля, яка органічно поєднує дві установи: адміністративний будинок (приміщення сільради) з народним домом «Просвіта». Блокування громадських будівель дає можливості кооперування їх функцій та інженерного забезпечення, створює визначний і виразний об'єкт, домінуючий в системі забудови, скорочує потребу в розмірах ділянки, дає кращі можливості для застосування сучасних методів будівництва.

Будівля громадського центру сільського населення з чисельністю 1,0 ÷ 2,5 тис. чол. враховує можливість обслуговування, крім населення основного села, й населення групи сіл у межах радіуса 30-хвилинної транспортної доступності. Розміщення будівлі, враховуючи її містобудівельне значення, може передбачатися на головному майдані, головній вулиці, на межі житлової та паркової зони [26].

Під час роботи над проектом громадського центру сільського поселення необхідно:

- вивчити норми та рекомендації в галузі проектування, планування та забудови громадських центрів;
- опрацювати й проаналізувати досвід проектування сільських громадських центрів в Україні та за кордоном;

- вивчити і проаналізувати конкретну природно-кліматичну, містобудівну та історико-етнографічну ситуацію району будівництва й території села для обґрунтування розміщення громадського центру, його об'ємно-просторової архітектурно-художньої композиції, стильового напрямку;

- знайти й розробити оптимальний варіант об'ємно-просторового, художнього та конструктивного вирішення будівлі.

9.2. Склад та площі приміщень

До складу адміністративно-культурного центру входить адміністративний блок (на 2000 жителів), народний дім «Просвіта» з залом на 400 (500) місць, бібліотека на 25 тис. книжок, приміщення для гурткової роботи, їдальня на 160 місць з можливістю її використання у вечірній час як кафе-ресторану. Склад приміщень приймається за табл. 9.1.

Таблиця 9.1

Склад та площі приміщень адміністративно-культурного центру

№ з/п	Назва приміщень	Площа, м ²	Примітка
1	2	3	4
АДМІНІСТРАТИВНИЙ БЛОК			
1.	Кабінет голови сільради	14–16	
2.	Кімната секретаря сільради	12–13	
3.	Кімната військового обліку та міліція	14	
4.	Кімната попереднього затримання	12	
5.	Вестибюль з гардеробом	21–22	
6.	Вбудовані шафи (в різних приміщеннях)	10–12	
7.	Операційний зал пошти та ощадкаси	36	
8.	Приміщення обробки пошти	15–16	
9.	Комора	12–13	
10.	Приміщення сушіння одягу	4–5	
11.	АТС	63	
12.	Акумуляторна та кислотна	10÷5	
13.	Майстерня	10	
14.	Електрощитова	12	
15.	Кімната громадських організацій	14	
16.	Господарське приміщення	8–10	

Продовження табл. 9.1

1	2	3	4
17.	Санвузли	згідно з нормами	
18.	Зал урочистих подій	40–60	
19.	Хол, вітальня	26–36	
20.	Кімната нареченого	12	
21.	Кімната нареченої	12	
22.	Бенкетний зал	36	
23.	Підсобна при залі	10	
24.	Архів	18	
25.	Санвузли	згідно з нормами	
ПРИМІЩЕННЯ НАРОДНОГО БУДИНКУ «ПРОСВІТА» І СПОРТИВНОГО ЗАЛУ			
1.	Вестибюль з гардеробом і санвузлом	164 (124+40)	має бути поєднаний з вестибюлем кафе
2.	Зал для глядачів на 400 місць	300 (15×20)	
3.	Стаціонарна естрада	125–135	
4.	Склад бутафорії і декорацій	54	
5.	Кінопроекційні та радіовузол	36	
6.	Щитова	12	
7.	Артистичні приміщення	36	
8.	Майстерня та приміщення для художника	36	
9.	Бібліотека з читальним залом	160	
10.	Гурткові кімнати	120	
11.	Кімната громадських організацій	36 (2×18)	
12.	Кінофотокабінет	24	
13.	Зал для спортивних ігор	288 (12×24)	
14.	Роздягальні для спортсменів (для чоловіків та жінок)	48 (2×24)	
15.	Душові та туалети для спортсменів	28 (2×(8+6))	
16.	Комірка спортінвентарю	32	
17.	Кімната тренерів	12	
18.	Кімната техперсоналу та господарські кімнати	24	

Продовження табл. 9.1

1	2	3	4
19.	Кабінет завідувача народного будинку «Просвіта»	20	
20.	Фойє-зал для масових заходів з коміркою для меблів	0,63 на 1 місце в залі	
21.	Фойє-вестибюль	0,45 на 1 місце в залі	
22.	Місце для куріння	0,06 на 1 місце в залі	
23.	Туалети з розрахунку: 1 унітаз, 2 пісуари, 1 умивальник на 100 чоловіків; 4 унітази, 2 умивальники на 100 жінок і для клубної частини відповідно: 1 умивальник, 1 пісуар, 1 унітаз на 150 чоловіків; 2 унітази, 2 умивальники на 150 жінок		
24.	Душові при кімнатах тренера	1 на кімнату	
25.	Кабінет лікаря	10	
ПРИМІЩЕННЯ ІДАЛЬНІ-КАФЕ			
1.	Вестибюль з гардеробом і туалетом	72	може бути сполучений з вестибюлем клубу
2.	Зал для обідів на 160 місць з місцем для естради і танців	280	
3.	Гарячий цех-кухня з роздаточною	85	роздаточна відокремлюється від залу декоративним екраном
1	2	3	4
4.	М'ясо-рибний цех	18	
5.	Комора овочів	12	
6.	Хліборізка	9	
7.	Мийна столового та кухонного посуду	36 (2×18)	
8.	Комора сухих продуктів	18	
9.	Холодильна камера з фреоновю установкою	36	
10.	Завантажувальна і тарна	26	
11.	Гардероб, духова та туалети для персоналу	36	

Закінчення табл. 9.1

1	2	3	4
12.	Кімната для персоналу	18	
13.	Комора харчових відходів	9	
14.	Комірка для білизни та інвентарю	10	
ТЕХНІЧНІ ПРИМІЩЕННЯ			
1.	Венткамера	80	
2.	Тепловий пункт	15	
3.	Електрощитова	9	

9.3. Функціональний зв'язок груп приміщень

За функціями будівля включає зони:

- адміністративну;
- клубно-спортивну;
- громадського харчування.

Плани будівлі мають передбачати найвигідніші та найбільш короткі зв'язки між групами, зберігаючи незалежність функції кожної групи та її зв'язку з генпланом (окремі входи та виходи, вестибюлі та тамбури, окремі господарські виходи у господарський двір та парк тощо). Зрозуміло, група громадського харчування (їдальня-кафе) має забезпечувати відвідувачів та персонал усіх груп. Зал для глядачів може бути використаний, крім культурно-масових заходів, для проведення різних нарад та зборів.

В організації планів необхідно передбачити вигідний зв'язок залу та фойє з парковою зоною, можливо передбачити організацію літньої естради за торцем сценічної частини залу з відкритим місцем для глядачів типу амфітеатру. Бажано передбачити й зв'язок обіднього залу кафе-їдальні з парковою зоною з облаштуванням літньої тераси-кафе в літній період і з розгортанням додаткових столиків.

9.4. Об'ємно-розпланувальні вирішення громадського центру та окремих будівель

Об'ємно-розпланувальне вирішення будівлі центру залежить від містобудівельної ситуації, конкретних природно-кліматичних умов (клімату, рельєфу, озеленення та обводнення ділянки), конкретних умов розміщення населеного пункту з урахуванням мікрорегіонального зонування територій областей, міри урбанізації, історико-етнографічного та архітектурно-будівельного зонування.

При проектуванні для I та II будівельно-кліматичних районів (для території СНД) з холодним і помірним кліматом бажано передбачити компактні об'єми з мінімальною кількістю стін, виступів тощо. Для I кліматичної зони з екстремальними температурними та вітровими умовами можливо передбачити внутрішній, перекритий, озеленений простір (двір) як рекреацію, фойє з нормальним температурно-вологісним режимом, який забезпечується системою обігріву, вентиляції та кондиціонування будівлі. Згідно з нормами ДБН-360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень» [1] Львівська область належить до II В зони, з підзонами — II В-3, до якої належать північна та центральна частини області, до підзони II В-4 належать Карпатська та Прикарпатська частини області. У південних районах України III і IV зони належать до III В-1 частини Кіровоградської та Запорізької областей, до III В-2 — Дніпропетровська, південний схід Харківської, Донецька та Луганська області, до III Б — Одеська, Миколаївська, Херсонська, південь Запорізької та Дніпропетровської областей, північна частина Криму. Південна частина Криму належить до IV В, з підзонами IV В-1 у гірській частині та IV В-2 — прибережна східно-південна частина.

У III (а особливо у IV) районі будівлі можуть мати складнішу та розвиненішу структуру з просторовими вирішеннями, які включають внутрішні відкриті двори, перепади рельєфу, тераси, пандуси, дахи-солярії тощо. У композиції планів має велике значення вестибюльна партія, яка може бути загальною для всіх груп із розміщенням тут гардеробів та туалетів, касового вестибюля при збереженні окремих дублюючих входів в окремі блоки, або передбачити роздільні вестибюлі зі своїми гардеробами та туалетами (рис. 9.1–9.3).

У культурно-спортивній частині передбачаються два роздільних зали (з додатковими приміщеннями) — зал для глядачів та спортивно-гімнастичний. Можливо передбачити в спортивній групі басейн розміром 15×30 м² (11 і 25 м) без стрибків з вишки, тільки для плавання на 5 (4) доріжок. Ширина доріжки 2,5 м.

Зал для глядачів передбачає можливість показу кінофільмів. Кінопроеційна розміщується за задньою стінкою залу, вона складається з апаратної, перемоточної та комірки й повинна мати окремий вихід із будівлі або фойє, кулуари, вестибюль через тамбур, можливий вихід у клубну частину через якесь інше приміщення, не пов'язане з перебуванням глядачів. Краще робити внутрішній вихід, бо тоді забезпечується прохід кіномеханіка в зал, до звукової апаратури та екрана. У багатьох випадках кінопроеційна поєднується з радіовузлом, за рахунок чого збільшена їх довжина до 2 м, або з виділенням окремого приміщення біля кінопроеційної з окремим входом.

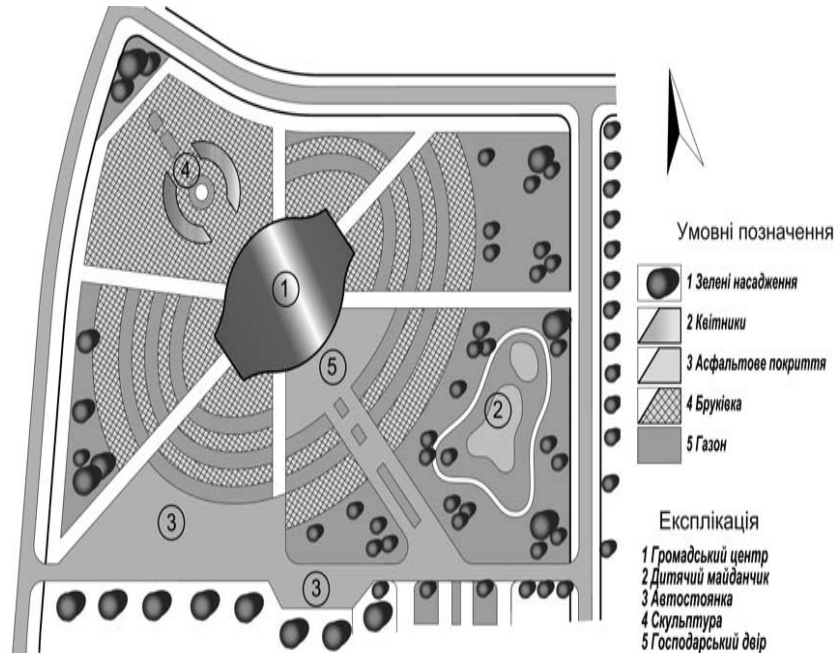

Рис. 9.1. Курсовий проект громадського центру сільського поселення. Студент Мазепа М. В., керівник Степанюк А. В. Загальний вигляд. Генплан. Експлікація: 1 — громадський центр; 2 — дитячий майданчик; 3 — автостоянка; 4 — скульптура; 5 — господарський двір

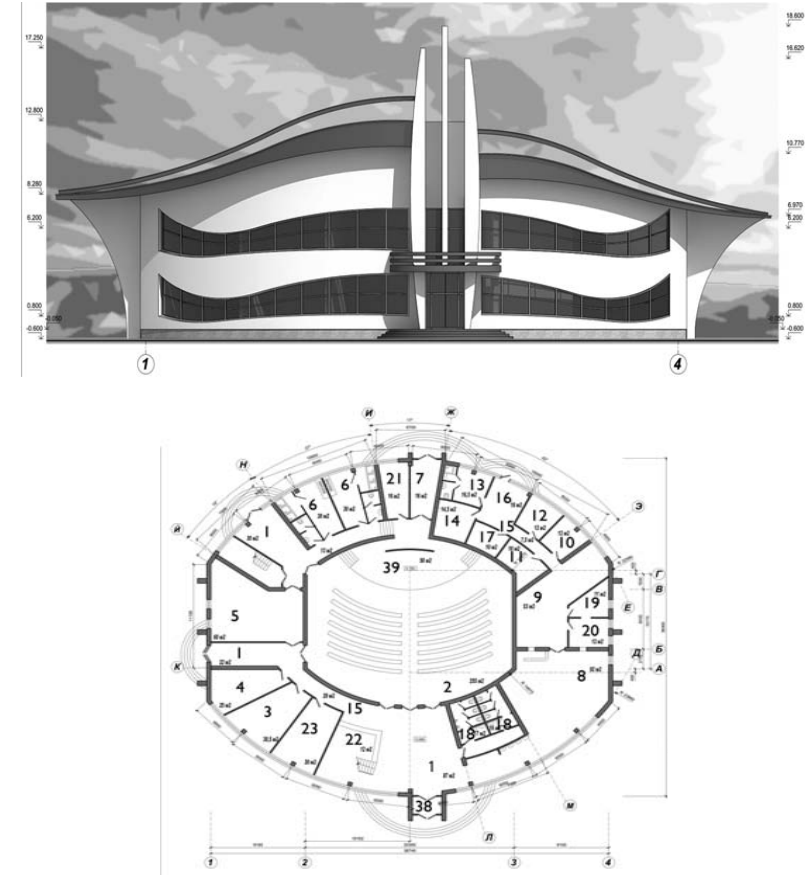

Рис. 9.2. Курсовий проект громадського центру сільського поселення. Студент Мазепа М. В., керівник Степанюк А. В. Головний фасад. План першого поверху. Експлікація приміщень: 1 – хол; 2 – глядацький зал; 3 – кабінет голови сільради; 4 – бухгалтерія; 5 – гурткова; 6 – артистична; 7 – декоративна; 8 – обідній зал; 9 – гарячий цех; 10 – холодний цех; 11 – м'ясо-рибний цех; 12 – комора; 13 – кімната персоналу; 14 – холодильна камера; 15 – коридор; 16 – розвантажувальна; 17 – венткамера; 18 – санвузол; 19 – мийна; 20 – мийна; 21 – комора; 22 – гардеробна; 23 – пошта-банк; 24 – кінопроекційна; 25 – кабінет; 26 – картотека; 27 – відео; 28 – читальний зал; 29 – книгосховище; 30 – швейна майстерня; 31, 32 – перукарня; 33 – зал очікування; 34 – комора; 35 – зал урочистих подій; 36 – фойє; 37 – рекреація; 38 – тамбур; 39 – естрада

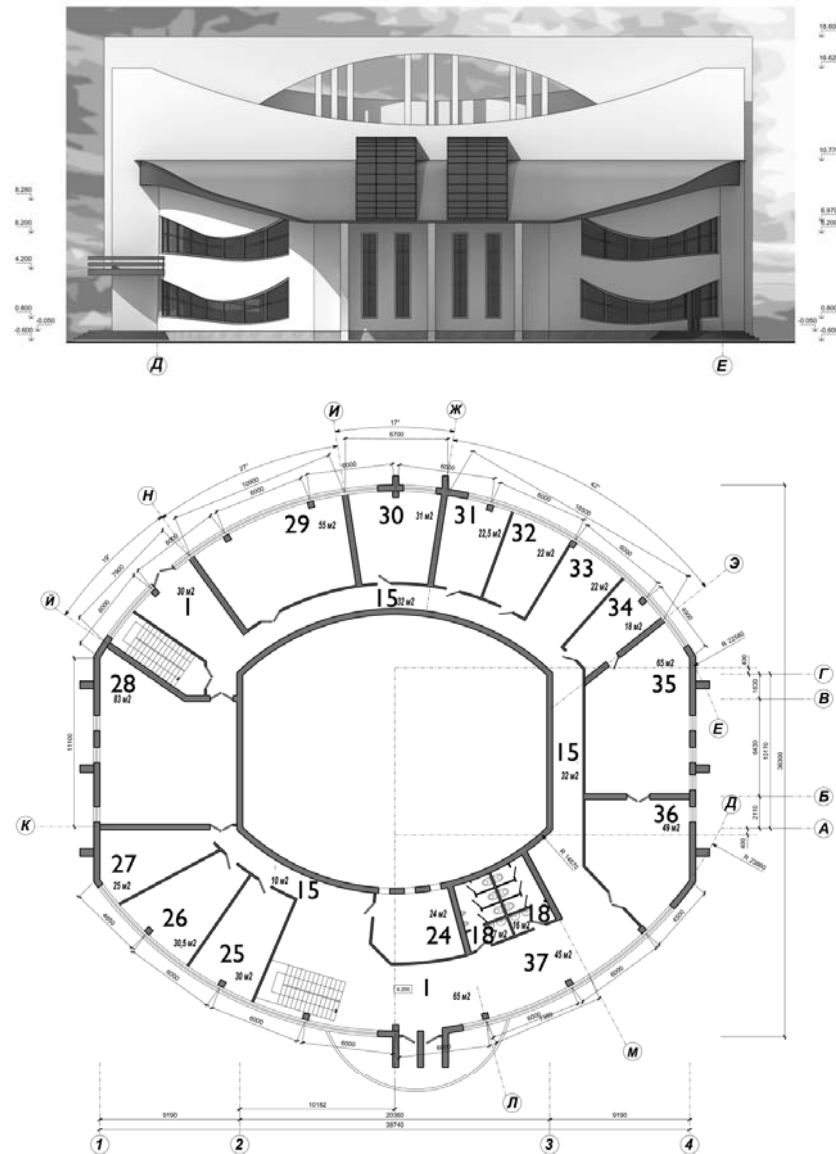

Рис. 9.3. Курсовий проект громадського центру сільського поселення.
Студент Мазепа М. В., керівник Степанюк А. В.
Боковий фасад. План другого поверху

Естрада залу проектується глибиною 9 м. Екран може розміщуватися на задній стінці або розгортатися зверху. Для забезпечення видимості необхідно, щоб відстань від червоної лінії краю естради до найвіддаленішого місця останнього ряду була не більше 30 м, до спинки місця глядачів першого ряду — не менше 2,7 м, при оркестровій ямі — не менше 4,5 м. Відстань між рядами крісел глядачів $0,8 \div 0,9$ м. Найбільша кількість місць у ряду при проході з одного боку — 20 м, з двох боків — 40 м.

Рівень підлоги естради перевищує рівень підлоги залу не більше, ніж на 1,2 м. Рівень підлоги складу бутафорії та декорацій проектується на одному рівні з підлогою естради. Висота складу бутафорії становить не менше 3 м. Висота залу залежить від забезпечення оптимальних умов акустики, що досягається формою залу та мінімальним об'ємом кубатури залу на одного глядача — в межах $4 \div 4,5$ м³. Висота залу над і під балконом — не менше 3,0 м.

Входи та виходи залу треба розташовувати так, щоб забезпечувати швидку евакуацію глядачів під час пожежі при нормі евакуаційних проходів 1 м на 100 глядачів. Водночас потрібно передбачити можливість проведення кіносеансів за графіком (2–3 в суботу та неділю) без порушення технології загальноклубної роботи. За бажанням замовника місткість залу можна підвищити до 500 чол., а замість естради передбачити сцену з оркестровою ямою, збільшення висоти, кількості допоміжних приміщень.

Гімнастичний зал (12×24 м) має висоту не менше 6 м до низу виступаючих конструкцій. Природне освітлення залів передбачається, як правило, з однієї поздовжньої стінки, в спортивних залах можливо робити площини стін з частковим використанням стелі. Торцеве освітлення не є бажаним. У залі має передбачатись достатній комплект спортивного знаряддя для гімнастики та ігор. У плануванні блоку повинен бути забезпечений вигідний зв'язок (окремий вхід) з ділянкою та відкритими майданчиками, перед входом у зал має бути передбачене маленьке фойє-вестибюль з гардеробом для нагромадження спортивних груп перед виходом у зал. Можливо передбачити поздовжні або торцеві балкони для глядачів.

Бібліотечна група приміщень може мати окремий вхід. При використанні вестибюля спільно з клубною частиною бажано забезпечити з нею вигідний зв'язок. Для збільшення площі читального залу в літній період доцільно передбачити відкриту терасу на першому поверсі, пов'язану з читальним залом.

При проектуванні клубної частини бажано уникати примітивних коридорних частин, передбачаючи пластичніші вирішення з організацією цікавих комфортних куточків для відпочинку, різноманітних

вирішень інтер'єру, застосування універсальних приміщень з можливістю трансформації внутрішнього простору, розсувних перегородок, драпірувань тощо.

Ідальню-кафе краще розмістити на першому поверсі, враховуючи необхідність зв'язку кухонних приміщень з господарським двором (окремий вхід і тамбур) для завезення продуктів. Окрім того, бажано передбачити можливість у літній період розширення ідальні залу за рахунок відкритої тераси. Бажано забезпечити вигідний зв'язок залу ідальні з фойє, відокремлення окремої частини під кафе. Водночас необхідно передбачити можливість використання ідальні у вечірній час як невеликого ресторану з організацією естради та місця для танців, можливість трансформації залу за допомогою розсувних або пересувних перегородок для створення окремого бенкетного залу, окремих кабінетів на 8–12 чоловік. У зв'язку з цим потрібно передбачити декоративну стінку-екран, яка відділяє роздаточну від загального простору залу, цікаве оформлення стін і стелі, особливо біля естради. При залі можливо передбачити окремі умивальники або навіть туалети (1 на 20 місць у залі).

Основні виробничі приміщення ідальні (кухні, м'ясо-рибний цех) проектується з орієнтацією на північ, цехи можуть відділятися від кухні екранами висотою 2 м. Для зберігання білизни та інвентарю треба передбачити вбудовані шафи, які розміщують уздовж коридорів.

Для адміністративного блоку важливо забезпечити можливість одночасного функціонування всіх підрозділів (сільради, правління господарських організацій, пошти та ощадної каси, міліції) з достатньою площею для відвідувачів, очікування прийому, накопичення гостей. Отже, найважливішою частиною блоку є вестибюль-хол з головною сходовою кліткою та невеликим гардеробом, хол на 2-му поверсі перед залом засідань. При видовженому коридорі на 2-му поверсі потрібно передбачити другу службову сходову клітку. Туалети загального користування розміщують у кінці коридорів, біля другої сходової клітки. Висоту (в світлі) коридорів та холів адміністративних будинків допускається приймати 2,4 м. Ширина коридорів мусить бути не менше 1,2 м при довжині до 10 м і не менше 1,5 м при довжині більше 10 м. При використанні коридорів як кулуарів або приміщень для очікування допускається ширина 2,4 м.

9.5. Конструктивні вирішення

Кількість поверхів у блоках будівлі громадського центру приймається від 1 до 3. Висота клубної частини 3,0÷3,6 м, а в ідальні-кафе — 3,6÷4,2 м, у підсобних та складських приміщеннях — 2,7 м, у підвалі — 2,4 м. Вибір конструктивної схеми залежить від композиції будівлі, її

розпланувального вирішення (розміру конструктивних прогонів), наявності відповідної будівельної бази та матеріалів.

Рівень сучасної будівельної техніки дозволяє застосувати будь-які конструктивні вирішення — монолітний та збірний залізобетон, металеві й залізобетонні каркаси, структурні металеві конструкції покриття, оболонки, складки, ванти тощо. Залежно від міри урбанізації району будівництва та потужності будівельної бази можливо застосовувати як найсучасніші індивідуальні й типові збірні конструктивні елементи, так і традиційні конструкції і матеріали (камінь, цегла, дерево, керамічні блоки, дахівка).

Найбільш розповсюджена конструкційна схема для громадських споруд — каркасна або змішана каркасно-стінова. Каркас з укрупненою сіткою колон (9×9 м, 9×12 м, 12×12 м) допускає ширину варіабельності внутрішнього планування за рахунок використання легких перегородок. Дopusкається каркас із сіткою 6×6 м. Для перекриття залів можуть застосовуватися багатопробіжні ферми, арки, склепіння, оболонки тощо.

9.6. Генеральний план ділянки

Ділянка адміністративно-культурного центру може бути окремою або входить до складу парку. Мінімальні площі окремих зон приймаються згідно з табл. 9.2.

Таблиця 9.2

Мінімальні площі окремих зон адміністративно-культурного центру

№ з/п	Найменування зон ділянки	Площа, м ²
1.	Адміністративно-видовищна зона	1000–1500
2.	Площа озеленення з зоною відпочинку для дорослих, літньою естрадою, танцювальними майданчиками, місцем для бібліотеки-читальні, кіосків	8500–10000
3.	Спортивна зона	15000–20000
4.	Площа забудови, проїздів, доріжок	4500–5000
5.	Господарський двір із сараєм	500–700
Всього		29500–30000

Примітка. Загальна площа зелених насаджень разом з вітрозахисною смугою має становити не менше 45-50% площі ділянки.

Мінімальні площі окремих зон спортивних майданчиків приймаються за табл. 9.3.

Таблиця 9.3

**Мінімальні площі окремих зон спортивних майданчиків
адміністративно-культурного центру**

№ з/п	Найменування спортивних споруд та майданчиків	Кількість	Площа, м ²
1.	Майданчик для легкої атлетики спрощеного типу	1	5000
2.	Стадіон (з лавками для глядачів)	1	за нормами
3.	Волейбольний майданчик	2	23×14
4.	Баскетбольний майданчик	2	31×18
5.	Гімнастичний майданчик (для молоді та школярів)	1	40×15
6.	Гімнастичний майданчик для дорослих	1	20×20
7.	Майданчик городків	1–2	30×15

Примітка. Спортивні ігрові майданчики мусять мати меридіональну орієнтацію.

Загальним принципом організації генплану є доцільне функціональне зонування, яке забезпечує зв'язки внутрішніх приміщень відповідної функції зі своїми майданчиками. Необхідно звернути особливу увагу на репрезентативність та виразність зовнішнього благоустрою адміністративно-видовищної зони, основних алей та майданчиків зеленої (паркової) зони. Іншим принципом є раціональна організація транспортних та пішохідних рухів як на дільниці, так і біля неї, візуальна й санітарно-гігієнічна ізоляція господарського двору та під'їздів і зон відпочинку.

Композиція озеленення повинна бути красивою, оригінальною, функціональною, доцільною, створювати оглядові та затінені ділянки. Набір малих архітектурних форм має закріпити виразність композиції й збільшувати комфорт користування.

Запитання для самоконтролю

1. Класифікація та поділ установ і підприємств у системі культурно-побутового обслуговування сільського населення.
2. Особливості архітектурно-планувальної структури громадського центру з розміщенням кожної установи в окремому об'ємі.
3. Як поділяються громадські центри за функціональним змістом або призначенням?
4. Планувальне вирішення фойє в планувальній структурі клубу.

5. Який метод реконструкції сільського центру застосовують при існуванні вільних територій під будівництво на території сільського поселення?

6. Які вимоги ставлять пожежні норми щодо евакуації до будівель громадського центру?

7. До якої групи приміщень відносяться торгові зали ресторану, кафе, бару, приміщення кухні?

8. Які підприємства входять до складу торгово-побутових центрів?

9. Як поділяються громадські центри за значенням у груповій системі обслуговування сільських населених місць?

10. Який тип освітлення необхідно передбачати при проектуванні торгового залу, заготівельні, кухні, адміністративно-побутових приміщень?

10 ТРАДИЦІЇ ТА НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

10.1. Традиціоналізм архітектурного середовища культурно-мистецького простору українського села як феномен його унікальності

На сучасному етапі архітектурне середовище культурно-мистецького простору українського села зазнає змін, які пов'язані з новими соціально-економічними умовами та наслідками реформування усіх сфер суспільного життя в країні. Отож основним завданням є на сьогодні вивчення історичного досвіду формування традиційного архітектурного простору українського села для створення сучасного оптимального середовища, де б гармонійно поєднувались архітектурно-просторова виразність, раціональність планування і забудови, історичні традиції та зв'язок із природним оточенням.

Традиціоналізм як філософсько-релігійне вчення було сформульовано французьким мислителем Рене Геноном. Проблемою традиціоналізму цікавились славіст, діяч чеського й словацького відродження П. Й. Шафарик, словацький політик, поет, етнограф, філософ Я. Коллар, італійський філософ Юліус Евола, голландсько-німецький лінгвіст, археолог, етнограф Герман Вірт, румунський етнограф і релігієзнавець Мірча Еліаде, мислителі Тітус Буркхардт, Фрітгоф Шуон, сучасний російський філософ і геополітик Олександр Дугін, спеціаліст із герметичних наук і мистецтв Євген Головін та ін.

До питання значення традицій у формуванні українського соціуму зверталися Г. Сковорода, М. Максимович, І. Срезневський, П. Куліш, М. Костомаров, М. Маркевич, І. Нечуй-Левицький, Л. Боровиковський, представники «Руської трійці», Т. Шевченко, Д. Донцов, Ю. Липа. Над питанням традиціоналізму в сучасній науці працюють О. Забужко, О. Баган, Ю. Борисова, О. Власюк, Л. Волова, М. Голянич, С. Гуменюк, В. Данилів, А. Дондюк, І. Дьяконов, М. Захарченко, Г. Ковальський, Ю. Кравченко,

О. Кравчук, Г. Лозко, В. Місіюк, С. Сергєєв, О. Шейко, Е. Юрченко тощо. Питання традиціоналізму стало одним із основних у творчості великих архітекторів сучасності Ле Корбюз'є, Френка Лойт Райта, Кензо Танге, українських архітекторів В. Кричевського, П. Альошина, Д. Дяченка, О. Власова, А. Добровольського, архітектора української діаспори Радослава Жука та багато ін.

Тлумачний словник української мови в 11-ти томах дає трактування поняття «традиціоналізм» як: дотримування традицій, переважно віджилих, консервативних. Трохи далі поняття традиція: досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично й передаються з покоління в покоління [100, т. X, с. 225]. Як бачимо, безпосередньо сам тлумачний словник вносить деяку нелогічність у розуміння означених понять. З одного боку, традиції складаються історично, але традиції, за словником, є консервативні й неконсервативні. Якщо це так, з другого боку, чим поняття традиціоналізм відрізняється від консерватизму, що в словнику трактується як: прихильність до старого, віджилого, обстоювання його; консервативні погляди, переконання [100, т. IV, с. 263].

У «Кратком политическом словаре» традиція (від лат. *Traditio* — передача, легенда) — соціальна та культурна спадщина, що передається від покоління до покоління й зберігається протягом тривалого часу. Традицією виступають громадські принципи, норми поведінки, ідеї, звичаї, обряди тощо. Прогресивні традиції сприяють розвитку творчого начала у суспільних відносинах і культурі. Реакційні служать для збереження віджилих громадських і культурних форм... [62, с. 456]. «Советский энциклопедический словарь» у статті «Традиція» зазначає, що «реакційні традиції служать для збереження віджилих і культурних форм, прогресивні (революційні, трудові, бойові і т.д.) зумовлюють розвиток творчих начал у суспільних відносинах і культурі [102, с. 1360].

Поділ традицій на прогресивні та реакційні, безперечно, містить у собі тенденційний підхід. У період панування Радянського Союзу всі релігійні традиції були реакційними. Сьогодні також питання трактування традицій є доволі суб'єктивним. Скажімо, традиція ховати обличчя під паранджею для українських жінок є застарілою, реакційною, проте для жінок Середньої Азії та Близького Сходу — це частина культури й способу життя. «*Mala encyclopedia powszechna*» поняття традиція трактує так: «Усна або писемна передача з покоління в покоління звичаїв, знань, переконань ... [73, с. 992]. Очевидно, таке визначення традицій можна вважати найбільш прийнятним і незаангажованим.

Галина Лозко (Україна), доктор філософських наук, професор, на VIII Родовому слов'янському вічі у Санкт-Петербурзі дала демократичне

визначення традицій — від лат. tradere, передавати; traditio, передача; звичаї, світогляд і переконання, досвід, неписаний громадський закон, норми та манери поведінки, усталені уподобання, що склалися в народному середовищі історично, передаються з покоління в покоління та зберігаються протягом тривалого часу. Передача зазначених цінностей має свої особливості, які існують не стільки в сфері матеріального, скільки в сфері духовно-культурного та звичаєвого. Відповідно, традиціоналізм — філософське вчення про збереження самобутніх етнокультурних, національних, історичних та релігійних традицій [72].

Традиціоналізм необхідно розуміти як: дотримання та використання традицій при творенні культурно-мистецького простору та його архітектурного середовища у нових соціально-культурних умовах, їх трансформація в умовах прогресу нації, збереження своєрідності та ідентичності в період глобалізації та інтернаціоналізації культур. Збереження традицій у їх первісному вигляді є неможливим, оскільки сам прогрес перешкоджає цьому. Баланс новаторства і традицій є запорукою утримання творчої рівноваги. Скажімо, сьогodнішня вишивка не може бути виконана на домотканому лляному чи конопляному полотні, оскільки полотно таке не виготовляють фабрики. Замішувати глину на будівництво хати теж не практично, оскільки є нові, практичніші матеріали для будівництва, і це — наслідок прогресу. Отже, традиціоналізм є філософським ученням, яке передбачає не тільки збереження традицій, скільки трансформацію їх відповідно до розвитку прогресу.

Традиція — це елемент культури. Культура народу мусить бути пов'язана з творчістю, якщо традиція перестає оновлюватися й співіснувати з творчістю та мистецтвом, вона стає музейним експонатом; якщо традиція втілюється в нових формах, вона продовжує духовне життя народу, підкреслюючи його архаїчне походження та вказуючи на прогрес.

Традиції не можна ділити на прогресивні й реакційні. Є традиції, які й сьогодні служать мірилом речей та творчості, а є такі, що відійшли в забуття через ті чи інші обставини. Щодо ролі традиції в сучасному мистецтві висловився японський архітектор Кензо Танге: традиція сама по собі не утворює творчої сили, вона завжди містить у собі декадентську тенденцію, яка сприяє формалізації й повторенню того, що вже було; для того, щоб направити її до творення, потрібна свіжа енергія, яка відкидає мертві форми та оберігає живі від нерухомості. У відомому сенсі традиція, щоб жити, повинна постійно піддаватися руйнуванню. Водночас руйнування як таке не може створювати нові форми культури. Має бути й деяка інша сила, яка обмежує руйнівну енергію, оберігаючи від можливості повного спустошення. Діалектичний синтез традиції та антитрадиції творить структуру справжньої творчості [112, с. 163].

Роль традиціоналізму в історії прогресу оцінив Віктор Місіюк, назвавши його «перевіркою значущості явищ сучасності за допомогою традиції» [75, с. 117]. Гармонійне поєднання традиційного та універсального є запорукою справжнього мистецтва.

Митець не може творити на порожньому місці, він мусить опиратися на якийсь фундамент. Особливо це відчутно в архітектурі. Відразу, як архітектура втрачає елементи традиції, вона перестає бути мистецьким твором і перетворюється на дитя прогресу з суто утилітарним призначенням. Твором мистецтва є продукт творчої праці, де хоч у невеличкій кількості присутній символ, легенда, знак. Важливо, щоб створений твір зачіпав глибини душі оточуючих, впливав на свідоме й підсвідоме генетичного ланцюга. Усі великі творіння стали шедеврами тільки завдяки умілому використанню національної символіки в модерні. Яку ж символіку використовувати у своїх творіннях українським митцям? Відповідь очевидна.

Традиція безпосередньо пов'язана з досвідом, способом життя, кліматом, ландшафтом, релігією. Традиція формується століттями й визначає ритм і спосіб життя, поведінку людини, її свідомість. Змінювати традиції — змінювати поведінку людини, її характер. Спроба створити щось універсальне та замінити ним традиційне веде до панування нігілізму, поширення якого спостерігаємо в останні десятиліття. Дмитро Донцов у праці «Дух нашої давнини» пише: «Дух матеріалізму розтлівив усе життя нашого континенту, його життя й ідеали етичні, моральні, ідеали соціального співжиття, ідеали культури, релігії, особистої і громадської етики, ідеали політичні. На місце тої розложеної культури, її спотворення під розтворюючими ударами молота большевицької ідеології мусить прийти нова формуюча ідея. Ця ідея може бути збудована лише на засаді перекреслення інтернаціоналістичних доктрин і матеріалізму і на повороті до духа нашої давнини, до духа традиціоналізму» [44, с. 324–325]. Повернення до традиціоналізму Д. Донцов не трактує як повернення до минулих традицій та точного їх копіювання, він закликає до традиціоналізму — осмисленого, опрацьованого кращими митцями нації. До традиціоналізму творчого.

Територія, клімат, історія нашої землі витворили людину, яка діє в ритмі і часі, що визначений природою. Характер землеробства визначили календарний ритм життя українського селянина, тісно пов'язаний із засіванням та збором урожаю, клімат обумовив метод будівництва, ландшафт — спосіб забудови, історія та побут допомогли створити фольклор, прадавні вірування породили символи та поклоніння, християнство дало мораль... Опрацьовання таких визначальних якостей українського селянина дасть нове життя українській нації, бо все почалося з села, бо немає культури без традицій, а щось не постає з нічого.

До уніфікації в мистецтві прагнуть люди обмежені, далекі від творчості або диктатори, які прагнуть уніфікацією стерти у пам'яті народів, етносів їхню особливість, а отже, право на сепаратне існування. Глобалізація сучасного світу, інформаційні технології сприяють поширенню в світі універсальних схем життя людства. Одинакові технології, універсальне в будівництві та виробництві сприяють формуванню стандартної поведінки людини, стандартного мислення, стандартних дій. У такий час масштабного прогресу для збереження своєї індивідуальності та унікальності кожному народові необхідно звернутися до витоків своєї культури — до національних традицій в архітектурі.

Осмилення традиціоналізму архітектурного середовища культурно-мистецького простору українського села як унікальності культури українського народу, опанування та дотримання традицій у період тотальної універсалізації та глобалізації, їх трансформація, збереження своєрідності та ідентичності служить запорукою розвитку національної культури та архітектури.

10.2. Архітектурно-планувальна структура українського села — результат його історичного розвитку в природно-ландшафтному середовищі

Свого піку, апогею українська культура досягала в найтяжчі моменти перебування України під політичним гнітом інших держав, що свідчить про велику тягу до свободи, хоча б внутрішньої. Ріка української ментальності взяла свої витoki з найдавніших часів трипільської культури і через віки, поповнюючись потічками різних праслов'янських племен, потічками народів, що проживали на території сучасної України: скіфів, греків, сарматів, киммерійців, вилилась у повноводну артерію світового організму.

Географічний та кліматичний фактори поступово сформували землероба. Землеробство розвинуло в українців любов до землі, пошану до неї, повагу до того, хто володів землею, і зневагу до того, хто був ледарем, пияком, що пропив чи заставив у лихваря землю. В українців розвинувся культ праці. Слово земля завжди вживається з прикладкою — матінка. Земля годує, дає сили, дає останній притулок. Усі божества слов'ян, а також свята були пов'язані з землею та урожаєм. Життя у сільських хліборобських громадах почало регламентуватися сукупністю неписаних норм, які визріли на традиціях давньоруського права. Воно, як писав П. Єфименко [45, с. 648–649], було правом хліборобів, правом українського селянства, не виходило за межі сільських околиць, не піднімалося вище рівня відносин сільського трудового життя.

Оскільки українці — головно сільські жителі, культура їх найбільше втілилась у плануванні та архітектурі села, в ритуалах, пов'язаних із обробіткою землі, утриманням тварин та власною оселею. Українська архітектура, яка зародилася на селі, на відміну від міської, зазнавала незначних іноземних впливів та запозичень, а отже, є ближчою й комфортнішою для українця. Український селянин мало мігрував, відповідно, і сам він приносив мало запозичень, які б могли вплинути на формування архітектури села. Індивідуалізм, який є однією з основних ознак ментальності українського селянина, найвиразніше проявився в облаштуванні життєвого середовища, зокрема садиби та забудови сільського поселення.

Українське село належить до найдавніших і найпоширеніших серед українців соціально-економічних типів сільських поселень. Декілька окремих осель або груп дворів (відомі під такими назвами, як кут, кінець, осідок, селище, село, дворище, земля, хутір), розростаючись, поступово творили село. Період XV–XVI ст. вважають початком переходу від мало-двірних поселень до багатодвірних.

Забудова села в Україні, як правило, велася без порушення рельєфу місцевості, що свідчило також про шанобливе ставлення до землі й усього, що росте на ній. Забудова села гармонійно вписувалась у навколишнє середовище, вулиці формувались відповідно до природного ландшафту. «Майже всі селища розташовувались на берегах річок, струмків, озер та інших водойм, іноді на водорозділах, і займали надзаплавні тераси, миси, дюни та підвищення в заплавах» [97, с. 182].

Гармонія функціональності й естетичності архітектурного середовища українського села проявилася в інтуїтивному розташуванні структурних елементів села (житлових вулиць, громадського центру), де об'ємно-просторові параметри будівель та споруд гармонують не тільки з розмірами людини, а й пропорційно співіснують з загальним силуетом села, ландшафтом, рослинністю, вуличною мережею. Горизонталі та вертикалі окремих композиційних елементів не порушують загальної гармонії, основу якої задала сама природа. Однією з основних особливостей забудови українського села є композиційне підпорядкування його основній домінанті якою завжди була церква. В центрі українського села, як правило, височів храм, на який орієнтували усі композиційні осі (рис. 10.1).

Особливість архітектурно-планувальної структури українського села полягає в тому, що система горизонтальних і вертикальних осей є природною й продиктована головно ландшафтом, меншою мірою — людським фактором.

Рис. 10.1. Підпорядкування забудови українського села основній його домінанті — церкві. Макет виконано студентами ЛНАУ, керівник Р. Кюнцлі

Село — це житлове формування, створене в природному ландшафті, зумовлене потребами людини вести натуральне господарство, творити матеріальні та духовні цінності для повноцінного існування в суспільно-соціальному просторі.

При розплануванні населених пунктів завжди враховувалися природні фактори. Якщо для забудови міст рельєф вибирався на пагорбах із міркувань оборони й безпеки, або на берегах великих річок, що служили водними артеріями для судноплавства, села закладалися у затишних місцях між горами, біля ставків і річок, які сприяли веденню господарства. Хоч поселення регулювалися природно — ландшафтними факторами, село мало чітко визначені зони; йдеться передусім про сакральну зону — храм, цвинтар; зону громадську — школа, будинок просвіти, шинок; зону житлової забудови.

Сільські поселення українців розвивалися під впливом цілого комплексу факторів: природно-ландшафтних, соціально-економічних умов, загосподарювання населення, державного устрою, регіональних традицій. «Характеризуючи систему забудови давньоруських селищ (як і взагалі населених пунктів незалежно від їх хронології), необхідно вказати, що суттєвих, більше того — визначальних чинників, котрі впливали

на її структуру, було досить багато. Проте всі вони можуть бути зведені до двох магістральних напрямів: природного і суспільного. Перший пов'язаний з кліматом, ландшафтом, конкретними топоумовами, другий — із функціями, які виконував як населений пункт у цілому, так і окремі домогосподарства в його складі» [97, с. 182].

Для перших поселень українців найхарактерніші безсистемна, рядова, кругова, ланцюгова, вулична та комбінована форми. Безсистемна форма поселення вважається однією з найдавніших і найпоширеніших в Україні. Вона відома на всій території розселення українців. Залежно від типу забудови можна виділити два варіанти безсистемних поселень: розсіяно-гніздові та скупчені. Перший варіант характерний для Гуцульщини. Безсистемні поселення з розсіяно-гніздовою забудовою виникли в цьому етнографічному районі під впливом складного гірського рельєфу. Селянські двори у такому поселенні розташовані на значній відстані один від одного та розсіяні гірською долиною та схилами навколишніх гір. Подекуди утворювалися групи (гнізда) приблизно з двох – чотирьох дворів. Безсистемно скупчені поселення побутували практично в усіх регіонах України. Від центральної дороги чи вулиці відгалужувалися в різних напрямках проїзди, що вели до садиб. Густа мережа таких проїздів покривала все село.

В Україні наприкінці XIX – на початку XX століть на основі переважаючих планувальних типів сільських поселень в окремих регіонах виділилось чотири зони — північна, центральна, південна та карпатська гірська. Північна зона (Українське Полісся) з поселеннями вуличного типу, які виникли на місці давніх східнослов'янських дворощ; у східній частині Полісся (Чернігово-Сіверська) поряд із вуличними існували безсистемні та безсистемно-вуличні поселення. На території центральної лісостепової зони, де селяни могли вільно займати землю до XVIII ст. (Займанщина), значного поширення набули безсистемні поселення, пізніше з'явилися вуличні. З припиненням колонізації регіону в XIX ст. виникають рядові, радіальні, а також квартальні, створені на основі проектів. У карпатській гірській зоні поселення переважно безсистемні й розміщувались на зручних земельних ділянках на значній відстані одне від одного [115, с. 85]. Давні слов'янські традиції в українців пов'язані з круговою формою поселення, при якій селянські садиби розташовуються довкола площі з церквою і цвинтарем або ставом. Кругова форма поселення виникла з оборонних міркувань; таку форму мали також слов'янські городища, табори, споруджені козаками із возів.

До традиційних типів сільських поселень українців належить хутір — здебільшого малодвірне, нерідко однодвірне, поселення. Певна частина хуторів виникла ще в період феодалізму внаслідок освоєння нових

земель (народної колонізації). Хутори, які походять з початку ХХ ст., пов'язані зі столипінською аграрною реформою 1906 року, яка спричинила руйнування сільських громад і утворення хуторів [74]. Малі села та хутори ліквідовувались у радянський період перебудови сільського господарства. Проводилася робота щодо концентрації виробництва, будівництва великих агропромислових комплексів, а водночас і будівництва так званих поселень нового побуту. До списку неперспективних сіл потрапили малі села та хутори, де заборонялося нове будівництво і капітальний ремонт існуючих будівель. На сьогодні в Україні відбувається процес відродження малих поселень та хуторів, без яких не може бути повноцінного розвитку сільського господарства.

Особливим етапом історичного розвитку сільських поселень є радянський період, що наклав свій відбиток на планування сіл. Цей період має як позитивні, так і негативні сторони. До негативу можна віднести нищення традиційного побуту українського села, а разом з тим його культуру, архітектуру, національну свідомість. Планувальна організація піддавалась нищівній перебудові, підхід був суто формальним, тому в конфігурації сіл за основу покладено геометричні форми, з чітко вираженим центром, із розташуванням усіх громадських споруд на ньому. Такі планувальні рішення не властиві українським сільським поселенням.

Архітектурно-планувальна структура села відображає його історичний розвиток і традиції господарювання, а також відтворює зміни, які відбуваються під впливом соціально-економічних умов в організації й розміщенні сільськогосподарського виробництва на побутовому рівні та в способі життя сільського населення. На сьогодні Україна з усіма своїми природно-ландшафтними і соціально-економічними, демографічними, історико-культурологічними умовами в різних регіонах володіє різноманітними типами поселень. За природно-ландшафтними умовами сільські поселення можна розділити на групи з:

а) внутрішнім водоймищем (невеликим ставком, озером, малою річкою, струмком);

б) зовнішнім лісовим масивом;

в) активним рельєфом — гори, пагорб, членування.

Відносно архітектурно-просторової структури сіл, враховуючи загальний принцип їх візуального сприйняття, можна виділити певні типи просторової організації сіл:

а) центричні, що мають моноцентр, який сприймається з усіх напрямів;

б) лінійні з двостороннім сприйняттям (уздовж річки, дороги);

в) фронтальні прибережні (біля крупних зовнішніх акваторій);

г) поліцентричні, які мають рівноцінні композиційні акценти, що сприймаються взаємозв'язано, — на гористому рельєфі, при вигині великої ріки, на обох берегах малої річки [108, с. 64].

10.3. Громадський центр — культурно-духовний осередок українського села

Найважливішим структурним елементом в архітектурно-планувальній та об'ємно-просторовій композиції українського села завжди був громадський центр. З давніх часів у селі в центральній частині знаходився майдан, який традиційно забудовувався такими будівлями й спорудами, як: церква, дзвіниця, плебанія, корчма, сільська школа. При вирішенні громадського центру народні майстри старались основну споруду — церкву, розташувати на найвищому, наймальовничішому місці села. Церква завжди була домінантою сільського поселення, мала яскравий індивідуальний силует, а вся забудова села візуально підпорядковувалась цьому головному орієнтиру (див. рис. 10.1).

Територія навколо церкви чи будівлі громадського самоуправління, які розташовувались біля площі, традиційно в Україні вважалась центром села. В деяких етнографічних районах України (Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина) композиційне виділення центру було відсутнє, що спричинено особливостями рельєфу.

Культова споруда — церква, розташовувалася переважно в центрі села поблизу дороги або зручного проїзду, біля неї кладовище та резиденція священика [74]. Архітектурно-планувальна композиція сільського поселення — це гармонійна єдність усіх складових його частин і елементів, принципів і закономірностей їх організації. А оскільки село є утворенням відносно невеликим і сприймається в цілому, основне враження від такого сприйняття надає його візуальний силует, який творить його основний структурний елемент — громадський центр з церквою, що виділяється серед забудови на фоні агроландшафту.

Впливали на архітектурно-просторове рішення українського села в цілому та громадського центру зокрема природні умови. При цьому природний ландшафт виступав як рівноправна складова архітектурно-просторової композиції громадського центру. Отож центри здебільшого відкриті, частина забудови периметра площі зазвичай відсутня, на яку розкривається панорама ставка, озера або річки. Села з такими центрами розташовувались на схилах пагорбів, а високі точки рельєфу підсилювались висотними домінантами — церквами. Одним із визначних елементів у композиційному середовищі села й громадського центру були зелені насадження. Важко уявити традиційне українське село без належного

озеленення. Старе село завжди асоціюється з садибами, оточеними садками, які створюють своєрідний затишок і комфорт, притаманний сільським поселенням.

Установи та заклади, які знаходились і виконували відповідні функції в будівлях та спорудах громадського центру українського села, задовольняли різноманітні потреби й запити сільських жителів: адміністративні, торгові, побутові, духовні, культурні, розважальні тощо. Громадський центр українського села разом із задоволенням утилітарних потреб населення завжди виступав осередком культурно-духовного та суспільно-політичного життя.

Уявлення про громадський центр і в'їзд у село можна почерпнути з твору відомого українського антрополога, етнографа, археолога, професора Хведора Вовка «Студії з української етнографії та антропології»: «В'їзд до села також має свою браму, коли не є в буквальному розумінні цього слова, то принаймні у вигляді куреня чи будки, де живе сторож, найчастіше якийсь старий чоловік, — царинний дід, бо ж в'їзд до українського села звичайно звать цариною...» [32, с. 121]; «Центр села становив вигін, цебто сільську площу, на якій найчастіше знаходяться: зборня, одна-дві крамниці, корчма чи шинок, який заступила була так звана «монополья», школа і, зрештою, церква з домом для причту — попівством чи плебанією, тощо. Раніше коло кожної церкви був ще шпиталь, де жили старі люде на кошт громади... Зборню завше ставлять ганком на площу або на вулицю, крамниці іноді вже бувають збудовані з цегли під залізним дахом, але іноді переховують ще і свій первісний тип. Найбільші зміни, явна річ, сталися з корчмами, що тепер майже цілком зникли або перетворились у заїзди; підлягали змінам також і школи, що для них майже скрізь поставлено нові будинки...» [32, с. 121–122].

Велике композиційне навантаження архітектурно-просторової структури українського села в усі часи несла церква. У старовинних поселеннях Галичини церква була центральною будівлею, вона розміщувалась на майдані, виступала домінують громадського центру, складала символ і оберіг кожного села. Якщо й надалі розглядати центральний майдан старого галицького поселення, можна побачити будівлю, яка мало чим відрізнялась від селянської хати, але була більшого розміру й дбайливіше доглянута. Така будівля розміщувалась, як правило, біля церкви й носила назву плебанія, резиденція, парафіяльний будинок або просто житло священика. З церквами в Україні, як і в інших країнах, тісно пов'язані й кладовища, що раніше головню розташовувались поблизу церков, а в Галичині дуже часто знаходяться біля них і сьогодні. При вирішенні громадського центру народні майстри завжди старались основну споруду (церкву) розташувати на найвищому місці села, щоб вона

виступала домінують поселення, а вся система візуально підпорядковувалась цьому головному орієнтиру, яка мала порівняно великий об'єм, вертикальність і яскраву індивідуальність силуету [30].

Невід'ємним елементом архітектури та суспільного життя села цього періоду виступали корчма, шинок або корчма-заїзд. Шинки були тільки в містечках та центральних селах і виконували функції сучасних барів та клубів. Такі заклади були центром громадського життя. Сюди приходили охочі потанцювати, випити, просто повеселитися. Це було місце, де селяни обговорювали господарські справи або, забуваючи про щоденні клопоти, розважались за чаркою. Корчма-заїзд, на відміну від шинку, розташовувався на роздоріжжях чи на околицях сіл при дорозі та виконувала функції теперішніх готелів. Тут був менший вибір закусок, але існувало більше приміщень для відвідувачів, можна було переночувати.

У центральних селах Галичини обов'язково знаходився будинок сільського управління, який розміщувався на майдані, поблизу церкви чи школи. Традиційне сільське громадське управління складало сільський схід, староста, збирачі податків та інші. Сільське управління підпорядковувалось волосному управлінню. Така будівля називалась волостю. На прикладі волості в селі Великі Дедеркали, що на Тернопільщині, можна з'ясувати, що така будівля в плані складалася з трьох основних частин: сіней, квартири писаря, канцелярії з кімнатою для мирового. В часи, коли на Галичині правила Річ Посполита, управління в селах називалося гміною. В XIX ст. такі будівлі були вже двоповерховими, з потинькованими стінами ззовні й зсередини, дах двосхилий під бляхою.

У сільській місцевості Галичини дбали про освіту дітей, тому школа була обов'язковою будівлею в системі забудови села (рис. 10.2).

Сільська школа пройшла еволюцію розвитку від простого будинку хатного типу до спеціальної будівлі, що виділялася серед іншої забудови села [34]. Проте на початку XIX ст. російський уряд став робити все можливе для того, щоб викоренити освіту на селі, запроваджуючи урядові школи з однотипною організацією, з однаковими програмами і вимогами русифікації українського народу. У Галичині ж подібну політику вели Австро-Угорщина та Польща.

Слід наголосити, що традиції влаштування громадського центру в селі, зосередження біля нього будівель громадського призначення розвивались і збереглись до нинішніх днів [107].

Містобудування в Україні ще з часів Київської Русі велося згідно з будівельними канонами й нормами та відповідної літератури, зокрема «Кормчої книги», де були викладені закони побудови вулиць та майданів.

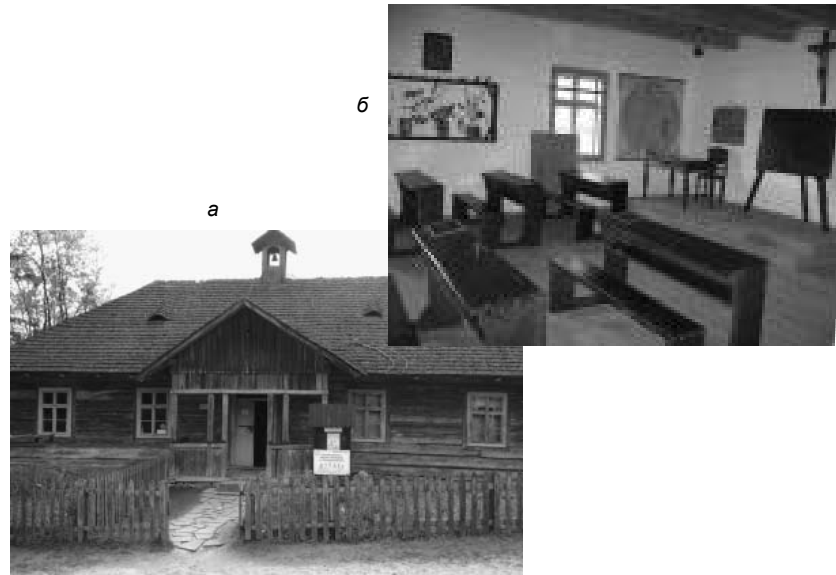

Рис. 10.2. Школа як основний структурний елемент архітектурно-просторового вирішення центру українського села.
Музей народної архітектури та побуту у Львові:
а — загальний вигляд школи; б — інтер'єр класного приміщення
(фото Р. Кюнцлі)

Будівництво сільських громадських центрів мало певні традиції, які передавалися майстрами з покоління в покоління, причому набутий досвід удосконалювався. Розглядаючи просторові вирішення забудови українських сіл, можна виділити основні прийоми та методи побудови громадського центру села, які історично склалися та якими користувалися народні майстри в архітектурно-будівельній практиці:

1. Центр українського села як місце зосередження суспільного життя. З давніх-давен центри сільських поселень служили для громадських потреб — тут збирались мешканці для вирішення найважливіших питань існування. Забудова центру села здійснювалась будівлями та спорудами, які притягували велику кількість людей.

2. *Вміле використання народними майстрами природного ландшафту* місцевості й забезпечення зв'язку будівель та споруд з природою. Завжди в природному середовищі народні зодчі знаходили джерело краси для центру села. Так, будівлі й споруди наближали до найбільш виражених елементів ландшафту, які були найвизначнішими на місцевості.

3. *Забезпечення контактності будівель та споруд між собою та з прилягаючими територіями й елементами благоустрою.* Якщо розглянути об'ємно-просторові та планувальні рішення багатьох історично складених громадських об'єктів української народної архітектури — культового та громадсько-побутового характеру, можна побачити, що закритий об'єм таких будівель оточується перехідними (буферними) елементами: винесені входи, галереї, ганки, переходи.

Принцип контактності в народному зодчестві здійснювався як присутністю висунутих з об'єму елементів-зв'язків, так і гнучкістю плану будівель, залежністю його від планів сусідніх об'єктів, влаштуванням напіввідкритих приміщень.

4. *Різноманітність архітектурно-планувальних і композиційних вирішень.* Планувальна організація громадських центрів сільських поселень характеризується різноманітністю: центр «острівного» розміщення головної будівлі в оточенні іншої забудови; центр на березі річки з вільною забудовою; центр у вигляді головної вулиці.

5. *Економічне відношення до відкритого простору, в тому числі до розмірів площі центру села.* Незважаючи на те, що сільські поселення в Україні знаходяться в необмеженому просторі, в оточенні лісів, полів, село та його основні структурні елементи, зокрема громадський центр, вирішувались гранично економічно: це диктувалось як з точки зору економії землі, так і вродженим відчуттям масштабності народних майстрів. Необхідно відзначити, що навіть у крупних сільських поселеннях розмір відкритого простору майдану не перевищував 0,4 га.

У радянський період українські села зазнали цілеспрямованої перебудови, особливо це стосувалось таких структурних елементів сільських поселень, як виробнича зона та громадський центр. У громадському центрі змінились акценти щодо основної будівлі, церква була витіснена будинком культури, який став центром композиційного ядра села. Отож змінився візуальний силует сільських поселень: церква перестала виступати основною спорудою, домінантою, що було не характерним для українського села. Сьогодні, в період відродження духовності в Україні, відбувається відновлення традиційного архітектурного середовища сільських поселень з характерним для нього візуальним силуетом.

Розглядаючи архітектурно-просторову еволюцію громадського центру радянського періоду, його формоутворення в післявоєнні роки до початку перебудови народного господарства в незалежній Україні, можна виділити чотири головних прийоми забудови громадського центру, що склався у післявоєнний період, — з окремих будівель; з окремих кооперованих будівель; в одному комплексі з блоків, які межують один з одним; в одному кооперованому об'ємі. Розміщення кожної установи в окремому

об'ємі ускладнювало архітектурно-композиційне вирішення забудови громадського центру, робило його дрібномасштабним. Кооперування та блокування будівель громадського центру дозволяло створювати єдиний архітектурний ансамбль, покращувало умови обслуговування, знижувало вартість будівництва будівель і їх експлуатацію, проте привело до появи на селі багатофункціональних споруд укрупненого масштабу, які з втратою основного їх спонсора — колгоспів, потребують нових підходів у експлуатації та забезпеченні життєдіяльності [108, с. 54–56].

10.3.1. Церква як унікальний структурний елемент громадського центру

На особливу увагу в забудові громадського центру українського села заслугоує церква. Візуальний силует українського села з домінують церкви формувався століттями, ця споруда стала тим міцним канатом, який пов'язував покоління українців. Українські храми відзначаються органічним поєднанням форм, тонким зв'язком із довкіллям, протягом століть без них не можна було уявити села в Україні, а найчастіше власне вони виступали основною домінують візуального силуету сільського краєвиду (див. рис. 10.1).

Архітектурно-ландшафтна організація українського села — насамперед форма і зміст його зв'язків з природною першоосною: територіально, функціонально й композиційно, де церква займала домінують, гідне свого призначення місце. Церковна архітектура українського села, а це головне сакральне дерев'яне зодчество, має свій власний історичний шлях розвитку та є унікальним явищем у світовій архітектурі. Український християнський храм — душа народу, втілена у зримих, тільки йому притаманних формах та планувально-композиційних вирішеннях, які були настільки сильною основою його архітектури, що образ української церкви стає символом нації. Традиційне українське село характерне єдиною органічністю; архітектурне середовище не суперечить природному, а доповнює його розмірами своїх будівель і споруд, матеріалом, кольором, церква ж є прикрасою встановленої гармонії, домінуючи в сільському краєвиді (рис. 10.3).

Сільська церква як домінанта села височіє над громадськими, хатніми та господарськими будівлями, вказуючи своєю архітектурою на духовні акценти сільських жителів, авторитет Церкви, об'єднувальний фактор громади. Сільська церква творить головну вертикаль архітектурного простору села, проте своїми габаритами не «тисне» на архітектуру села, а навпаки, гармонійно доповнює ідилію сільського краєвиду, створеного його жителями та природою, підкреслює акцент ролі неперевіреного

таланту народних майстрів. Сільська церква є втіленням багатовікових традицій, майстерності селян, їх навиків, уподобань, належності до певної культурної спільноти.

Рис. 10.3. Гармонія об'єктів народної архітектури українського села з природним оточенням. Музей народної архітектури та побуту у Львові: а — загальний вигляд селянської садиби; б — бойківська церква з елементами зовнішнього благоустрою (фото Р. Кюнцлі)

Розташування храму ніколи не було випадковим, для нього завжди використовували домінуючі мальовничі місця ландшафту. В усі періоди історії церква була центральною, основною спорудою українського села. Храм як духовний центр, головна будівля служив орієнтиром у просторовому середовищі сільського поселення, святилищем (вівтарем) повернутий до сонця, світла. Згідно з узаконеною традицією розташування всіх храмів східного обряду повинно здійснюватись вівтарем на Схід, щоб вірні, які виконують обряд моління Господу Богу, були оберненими обличчям до Сонця, до світла. «Бог — Світло. Ось та вістка, що ми від

Нього чули й повідаємо вам: Бог — Світло, і ніякої в Ньому темряви немає» [95, с. 296].

Навіть не вдаючись до глибоких канонічних знань, наші пращури для побудови храмів вибирали місця з гарними краєвидами, де сама природа вказувала на досконалість творіння Господнього, породжувала відчуття спокою й гармонії. Про збереження гармонії храму з навколишнім середовищем Ярослав Кравченко пише: «Було б неправильно розглядати культову споруду окремо, відірвано від природного оточення, бо саме воно, вміло використане рукою майстра (огорожа з місцевого матеріалу — камінь, дошки, ліски, вхідні брами, дзвіниці, могутні розлогі дерева навколо будівлі), створює комплекс, який надає карпатським церквам неповторної мальовничості. Для кращого огляду споруди майстер-будівничий звертав особливу увагу на її силует і висотну композицію, які б контрастували з простором, виділяли архітектурний об'єкт з навколишнього середовища. Органічне поєднання культової будівлі з природою можна бачити, перш за все, в конфігурації самої споруди, в переході від важких частин до більш легких форм завершення гонтовим покриттям, в описанні, яке оточує церкву й створює плавний перехід від замкнутого простору до зовнішнього середовища» [60, с. 468–469].

Композиційна єдність ансамблю храму довершується спорудами сакральнo-допоміжного призначення, які в органічній цілісності підпорядковуються основній домінанті — церкві. На території храму обов'язковими є дзвіниця, фігура або хрест, місце для освячення води. Цвинтар, який був також обов'язковим елементом церковного ансамблю, символізував духовну єдність померлих і живих. Композиційну досконалість української садиби, якої досягли народні майстри, було перенесено і на церковне подвір'я, а естетичне чуття українців дозволило створити ряд довершених дерев'яних композицій, які свідчили про церкву як духовну оселю.

Особливістю архітектури будівель та споруд українського села зокрема та його архітектурного середовища в цілому є також будівельний матеріал. Помірний клімат лісостепової зони «прив'язав» українського селянина до матеріалу, з якого зводяться будівлі. Природно, що всі сільські храми в Україні початково були дерев'яними, що свідчило про рівень достатку, спосіб обробітку будівельних матеріалів та традиції. Тепло та м'якість дерева вплинули на комфорт споруд в українському селі, тоді як міські кам'яниці вражали не тільки високими стінами, а й холодом.

Описуючи гармонійну досконалість української церкви, В. Січинський писав: «Закінчена цілість і гармонійна стильна сполука окремих архітектурних форм поширювалася не тільки на цілу будову стародавньої української церкви, але переносилася на всі сусідні будови і ціле

оточення — дзвіницю, капличку, вхід, браму, фіртку, огорожу» [98, с. 48]. Комплекс церковних будівель і споруд як просторове утворення містобудівельного характеру візуально не від'ємний від природного середовища сільського поселення, в якому споруджується. Розглядаючи село здалеку, людина зіставляє його з довкіллям, сприймаючи об'ємно-просторове вирішення церкви в навколишньому пейзажі, найсуттєвіші особливості якого не втрачаються, а взаємодіючи з новою просторовою структурою, створюють гармонію. Розташування церкви може підпорядковуватись композиційним осям вуличної мережі, причому навколишній пейзаж доповнює сприйняття церкви як основної домінанти сільського краєвиду.

Таким чином, в Україні визріла своя унікальна система планування села з храмом-домінантою, де церква візуально поєднувала всі частини населеного пункту, була основним композиційним елементом забудови та природно-ландшафтного оточення. Духовне призначення храму, домінування його в просторі села підсилює естетичні архітектурно-планувальні особливості сільського поселення. «В кожному населеному пункті, особливо в селах, має бути своя композиційна логіка, орієнтиром і домінантою має правити церква, а не водонапірна чи силосна вежі, як в радянські часи» [88, с. 59–60].

Отже, до особливостей архітектурного простору українського села належить домінуюча функція духовного центру з храмом, плебанею, школою. Християнський храм завжди був основним структурним і центральним елементом сільських поселень. З одного боку, це була найкраща, наймальовничіша споруда села, яка представляла село і його мешканців, вказувала на їх смак, щедрість, оскільки храм будувався на кошти селян, з другого, — храм демонстрував талант селян, майстерність, добросовісність, господарність і т.д. Так, як оселя говорить про своїх господарів, так церква говорить про ціле село.

У будівництві житлових споруд творчість народних зодчих була обмежена функціональними потребами селянина. «...Усе вміння, творча фантазія та індивідуальна майстерність безіменних у більшості своїй майстрів повністю розкрилась у дерев'яному церковному будівництві» [60, с. 461]. І хоча громада-замовник перед зодчим ставила взірець для наслідування, «високої кваліфікації теслі інколи пред'являли й свої умови. Наприклад, майстер, який будував на замовлення останнього кошового запорозького отамана Калнишевського церкву в Лохвиці, відповів, що по тому абрису «яко старинного манеру и весьма простой работе делать он не хочет, почитая ту работу своего искусства за уразу» [71, с. 419].

Середовище Українських Карпат сприяло розвитку унікальної дерев'яної сакральної архітектури. Наявність багатих на ліс гір, легкість

обробітку дерева сприяли розвиткові архітектурної справи. «Тут, в історичному розвитку, формувались такі життєві умови, які й творили специфіку культури. В горах немає палаців, замків або храмів, бо не було міцних в економічному відношенні громад, спроможних виконувати великі будівельні роботи. А загарбники, які будували кам'яні замки в долинах, не ризикували заходити далеко в гори. Отже, в цих районах переважало дерев'яне будівництво. Бідні та нечисленні сільські громади не мали змоги будувати великі споруди, тому вся їх увага була спрямована на вдосконалення композиційних прийомів та архітектурно-конструктивних деталей» [60, с. 462].

Українське сакральне дерев'яне зодчество обрало власний шлях розвитку і є цілком оригінальним явищем у світовій архітектурній творчості. І хоча народні майстри завжди тонко відчували пульс доби, зміни в еволюції світових стилів, іноземні форми не затінювали в їхніх творіннях яскравого українського змісту.

Храми України не могли виникнути без спирання на міцні зразки, вони повинні зводитись на основі релігійних догм, які прийшли в наше життя разом із прийняттям християнства, проте «Муровані хрещато купольні, дво-, тридільні церкви та ротонда перенесені в дерево у регіонах, де будівництво велось на основі кліті, вступили в змагання з місцевою будівельною школою. Дерев'яні конструктивні схеми складання просторів із клітей перемагають муровані на основі колон, півкруглих стін та куполів, що призводить спочатку до відмирання стовпів у середині храму, вживанню нової конструктивної схеми організації планів та верхів. Протягом XIV–XVI ст. відбувається не тільки коректування основних типів церков з позиції матеріалу, а й виробляються регіональні особливості на основі місцевих природно-кліматичних умов, будівельних традицій, побуту та культури» [60, с. 490].

Власне матеріал українських храмів — дерево, сприяло появі унікального за конструкцією верху, найхарактернішою ознакою якого є висотне його розкриття. Доктор мистецтвознавства Григорій Логвин вважає, що розуміння внутрішнього простору як цілісності, де його окремі складові переходять одна в одну, «що й творить органічну єдність зі специфічною особливістю висотного розкриття внутрішнього простору за допомогою конструкції залому, яка не має аналогій у світовій архітектурі» [71, с. 418].

«Повторюючись кілька разів, із поступовим зменшенням ширини, «заломі» утворюють ритмічну уступчастість верху, надають його обрису м'якості, струнності. Художньої виразності храми набувають завдяки обшивці верхів гонтом, що позбавляє дахи сухості геометричних ліній» [37, с. 50].

Унікальна конструкція верхів українських храмів стала не тільки оригінальним витвором українських зодчих, а й невід'ємною ознакою храму, яка отримала певне символічне значення возвищення, духовного злету, стала символом небес, які є видимими і досяжними в структурі церковного мікросесвіту. «Створення об'ємно-просторової структури побудови вежі, відкритої знизу доверху (внутрішній простір церкви відкритий до світлового купола чи ліхтаря), тридільних у плані храмів, що не мають аналогів у жодній архітектурній школі світу, свідчить про своєрідну неповторність та високу культуру нашого народу» [87, с. 81].

Першоосновою та головним конструктивним елементом дерев'яної церковної архітектури українців став квадратний зруб, поземно укладені бруси чи колоди, з'єднані в кутах замками різних типів. У цьому й полягає принципова відмінність від прийнятої на заході й півночі Європи каркасної системи (типу стійка – балка), яка обмежувала творчі можливості будівничих, обминаючи проблему глибинного розкриття внутрішнього простору. Григорій Логвин, узагальнюючи дослідження своїх попередників, стверджує, що симетрію в композиції планів та в об'ємах можна звести до двох типів тридільних та хрещатих п'яти-, семи- й дев'ятидільних, а за кількістю верхів — від одно- до дев'ятиверхих [71, с. 418]. Власне ця ознака, вважає Г. Логвин, відрізняє українську сакральну архітектуру з-поміж дерев'яного будівництва сусідніх народів.

Характер східнослов'янського Богослужіння потребував, щоб будівля храму поділялась на три частини. «Наш християнський Божий храм ділиться на святилище, або вівтар, де є пристіл і кивот з Пресвятою Євхаристією; на храм вірних, де стоять вірні, і на притвор (сіни), де колись стояли оглашенні (ще не охрещені учні християнської віри). Святилище від храму вірних відділяє дерев'яна стіна з образами, яка називається іконостасом. Площа (цвинтар) навколо храму є також святим місцем» [53]. Варто відзначити властивий вірним східного обряду вияв свого бачення всесвіту в триєдиному вимірі: поклоняються триєдиному Богу (Отцю, Сину і Святому Духу); хрестяться тричі, при цьому складають три пальці тощо.

Іконостас як унікальний і основний структурний елемент у архітектурно-просторовому вирішенні української церкви виник і розвинувся з дерев'яного храмового будівництва. Відсутність фресок у дерев'яній архітектурі храму замінювали великою кількістю ікон. Особливе місце у вирішенні іконостасу займають ворота, які поділяються на: центральні — царські ворота, через які сам Ісус Христос невидимо приходив у Святих Дарах; північні — з зображенням архангела Михаїла; південні, або дияконські ворота — з зображенням архангела Гавриїла. В архітектурно-композиційному вирішенні іконостас поділяється на шість основних горизонтальних рядів: головний або намісний; приділ (запас) із

подій життя Церкви; Євангельські сцени; апостольський ряд; страсти Господні; пророки. Ікони над царськими воротами обов'язкові до виконання, вони стосуються життя та діяльності Ісуса Христа: Тайна Вечера, Христос у славі (Ісус Христос посередині, зліва — Богородиця, справа — Іван Хреститель); Розп'яття Христа, «Хустина Вероніки» — нерукотворний образ Ісуса Христа; завершується іконостас хрестом.

Особливе місце в архітектурно-просторовому вирішенні храмів східного обряду займають хори, які є невід'ємним елементом внутрішнього простору церкви та однією з відмінностей храму східного обряду від римо-католицького, де наявний орган. Хори в українських церквах головню влаштовуються з західної частини храму [110].

Отже, тридільні, що відповідає внутрішньому плануванню (святинище, храм вірних, притвор — бабинець у дерев'яних церквах) тризрубної церкви, є власне українським явищем, яке відображає традиційне бачення українців на будову всесвіту і порядку в ньому. Проте не слід применшувати можливості українських майстрів. Григорій Логвин налічує тільки за різновидами верхів у тридільних храмах п'ятдесят один варіант. Якщо ж, окрім того, ще врахувати варіанти величин зрубів, їх пропорційність, «практично двох однакових церков, повністю ідентичних, ми не зустрічали» [71, с. 419].

Будівництво храмів в українському стилі можна розділити на три основні групи або три великі періоди: княжа доба, гетьмансько-козацька доба та будівництво українських дерев'яних церков, що в часі відбувається паралельно з першими двома періодами — аж до початку ХХ ст. Звичайний тип храму княжої доби Х–ХІІІ сторіч — це тринавні церкви з трьома півкруглими апсидами й великою банею над головною навою; церкви будують з однією, п'ятьма або дев'ятьма банями. Період церковної архітектури гетьмансько-козацької доби називають козацьким або українським бароком. Композиційне вирішення та формотворення українське бароко бере початок зі старих традицій Києво-Руської архітектури, а також прослідковується вплив архітектури Західної Європи. Основним конструктивним елементом дерев'яної церкви є кліть — найпростіший зруб. Три зруби, покладені в ряд по осі захід–схід, складають типову триверху церкву, в якій середній зруб ширший і вищий від бічних. Якщо до середнього зрубу з південного і північного боків додати по одному зрубу, буде п'ятиверха церква. Українські дерев'яні церкви, які відзначаються простотою конструкції, відповідністю зовнішніх форм внутрішньому простору, є найунікальнішими, що створив наш народ у церковній архітектурі, аналогів якої немає в європейській та світовій архітектурі.

Так історично склалося, що територію України було поділено на регіони, які мали різне державне підпорядкування, а також залежно від

різноманітних природно-кліматичних умов в Україні розвивались неоднакові типи народного церковного будівництва, але обов'язковою для всіх була тридільність та хрещатість плану. На теренах української етнічної території налічується п'ятнадцять архітектурних типів дерев'яного церковного будівництва. Найбільш вираженими в архітектурно-просторовому вирішенні, що передають характер усіх типів дерев'яних церков, можна виділити чотири: лемківський, бойківський, гуцульський та центральний і східної України.

Лемківський тип церков вирізняється трьома послідовно розміщеними верхами, при цьому центральний — найбільший, а західний, що над бабинцем, — найвищий (рис. 10.4, а). Бойківський тип церков також має три послідовно розміщені верхи, серед яких центральний є найбільшим. У пропорціях елементів веж переважають горизонтальні членування; західний і східний склепінчасті верхи часто дуже подібні й мають лише незначні відмінності. Як правило, вони нижчі від центрального (рис. 10.4, б).

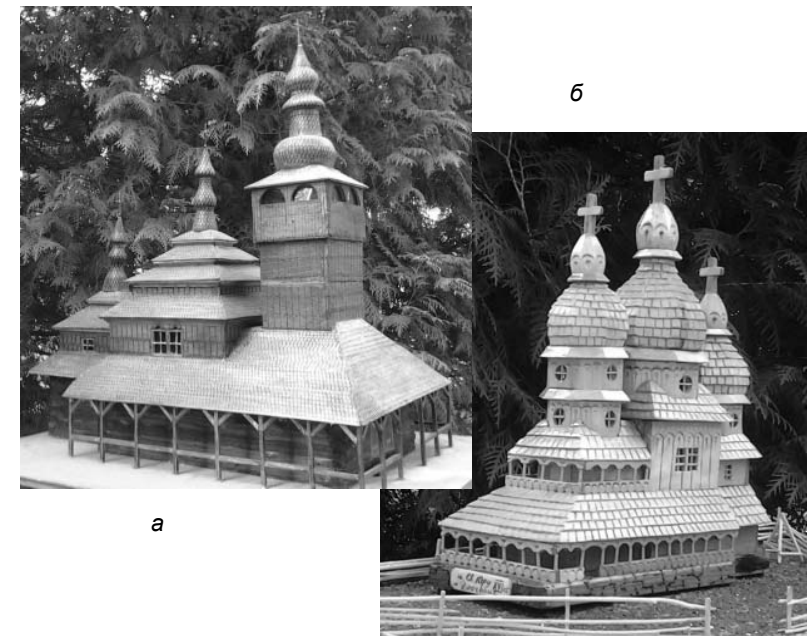

Рис. 10.4. Основні типи дерев'яних церков українського сакрального зодчества (макети виконані студентами ЛНАУ, керівник Р. Кюнцлі): а — лемківський тип церкви; б — бойківський тип церкви

Гуцульський тип храмів вирізняється найвищим центральним концентричним верхом, а чотири інші — нижчі й розташовані на раменах хреста (хрещатого у плані церкви) у формі гострого даху (рис. 10.5, а). У церквах центральної та східної України чітко виділяються два основні елементи: високі стіни зі зрубів і завершення у вигляді дво- або триярусних верхів. Церкви такого типу можуть мати три або п'ять верхів, розміщених за хрещатим планом, при цьому середній на один або кілька ярусів вищий за бокові (рис. 10.5, б).

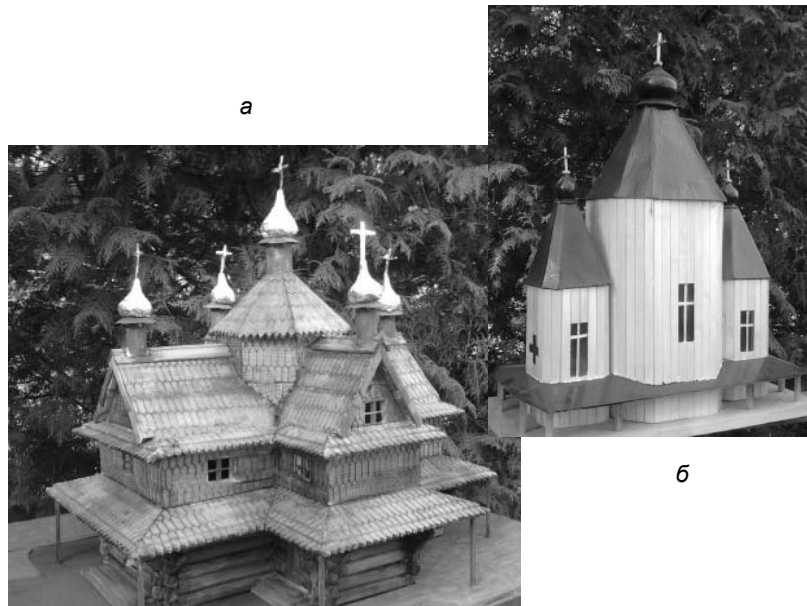

Рис. 10.5. Основні типи дерев'яних церков українського сакрального зодчества (макети виконані студентами ЛНАУ, керівник Р. Кюнцлі): а — гуцульський тип церкви; б — тип церкви, характерний центральній та східній Україні

Триділля церква з трьома верхами, що завершені трьома куполами, стала символом української церкви [70, с. 80]. Більшість дерев'яних храмів України, збудованих до XIX ст., є тридільними, за формою здебільшого нагадують тризуб: три приділи рядком один за одним, по центру найвища баня. Цим українська народна сакральна архітектура відрізняється від «московського» стилю архітектури, де нижня частина храму виглядає як неподільна чотирикутна споруда-куб, а нагорі в неї може бути кілька

бань. «Російська церква XV сторіччя, що в Андрониковому монастирі в Москві, або дерев'яна церква XVII сторіччя під Архангельськом, сербська Успенська церква XIV сторіччя в Грачаниці або Софійський собор VI сторіччя в Константинополі підтверджують цей висновок. Наводячи приклади російської церковної архітектури, беремо автентичні типи російських церков, а не російські запозичення українських зразків. Проте навіть у ранніх церквах Новгород, Владимира та Суздаля, які походять від українських (точніше київських) церков, уже виразно проступають відмінності од українських прототипів; так само і в українських храмах помітні відмінності од їхніх візантійських попередників» [47, с. 43].

Потрібно зазначити, що українська сакральна архітектура X–XIX ст. — подих часу, що увібрив у себе можливості, майстерність, практичність, естетичні цінності українського народу певного періоду. Власне дерев'яна народна церковна архітектура є природним дітищем українського народу, яке не зіпсує модними навіюваннями та запозиченнями. На сьогодні немає жодного архітектурного творіння, яке б так достеменно розкривало сутність української душі.

10.4. Сільське житло як архітектурна та філософсько-історична категорія народного зодчества

Селянська оселя з її символікою та способом побудови є фундаментом для розуміння світобачення українця, дослідження мікросвіту, який він створив, спостерігаючи за Всесвітом, є шляхом до розуміння етнопсихологічних особливостей наших пращурів. Сільське житло (українська хата) — самобутнє явище в історії архітектури та мистецтва, це не лише архітектурний об'єкт, житло людини, а й філософсько-історична категорія, у зовнішньому вигляді якої, в організації її внутрішнього простору, символічному значенні окремих елементів у звичаях та обрядах її жителів прослідковуються багатотомові традиції.

А. К. Байбурін у своєму знаменитому дослідженні «Жилище в обрядах и представлениях восточных славян» [24, с. 9] 1983 р. писав, що будьяка створена річ має утилітарні й символічні властивості, тобто потенційно може бути використана і як річ, і як знак. З цієї точки зору історію речей можливо представити як рух за шкалою семіотичності. Іншими словами, у кожен взятий момент свого існування річ має певний семіотичний статус, який визначається конкретним співвідношенням «знаку» і «речі». Кажучи про утилітарний характер житла, слід зазначити, що він властивий і звірам, і птахам, і повзунам, тобто інстинкт самозбереження заставляє будувати схованку безпечну, зручну, затишну. Однак характер людського житла пов'язаний з осмисленням порядку життя й порядку

всесвіту, тому будівництво житла супроводжувалося ритуалами, які пов'язані зі створенням свого маленького світу, який є наслідуванням великого Всесвіту, створенням сім'ї, яка відображає світову гармонію в мініатюрі. А. К. Байбурін називає житло «феноменом культури» [24, с. 4].

Саме селянська садиба служила одним із засобів освоєння навколишнього середовища, в стінах селянської хати протікало життя селянської сім'ї, відбувалися процеси соціалізації, здійснювалося засвоєння й передача традицій, зберігався зв'язок поколінь. Особливості просторового вирішення хати демонструють особливий спосіб життя східного слов'янина в предметно-просторовому втіленні в умовах помірному клімату. В символічному значенні хата східного слов'янина сконцентрувала в собі та зберегла головні духовні цінності й смисл існування людини як такої. «Дім — найдрібніша частинка, неподільний атом стародавнього суспільства, був весь пронизаний магічно-заклинальною символікою, за допомогою якої родина кожного слов'янина прагнула забезпечити собі ситість і тепло, безпеку та здоров'я» [90, с. 460].

Б. Рибаків на основі давніх рукописів демонструє магічне значення житлового будинку в часи середньовіччя, зазначаючи, що середньовічна руська людина не була абсолютно беззахисною в час, коли по вулицях Полоцька мчали на невидимих конях полчища навій-вампірів, які наносили полочанам смертельні удари. Люди ховалися в своїх будинках, що ставали фортецею, не приступною для навій: «и не смеяху излазити ис хором». Вампіри могли розправитися тільки з тими цікавими, які покидали таку фортецю, «вылезали ис хоромины» [91, с. 464].

Х. Вовк пише про традиційне загальнопоширене уявлення про українську хату «як про кокетливо біленький будинок під чистенько пригладженою та підстриженою стріхою, що виглядає з-поміж дерев та кущів, що оточують його... З дуже невеликою кількістю винятків цей тип домінує на цілому просторі України, дарма що місцеві умови та будівельний матеріал такі різноманітні, що економічний стан не всюди однаковий та що не однакові й сусідні впливи» [32, с. 95].

Українська хата на всій території розселення майже однакова в основних формах та планувальних типах. За зовнішнім окресленням план хати має видовжені стіни та високий дах, у формах яких відчувається потяг народних майстрів-будівничих до симетрії, ритмів і пропорцій відповідних архітектурі одноповерхового житлового будинку. План хати мав переважно форму витягнутого прямокутника, зі співвідношенням сторін 1 до 1,5 та 1 до 2,0. В основному хати будувалися 9–14 аршинів завдовжки та 8–9 аршинів завширшки (аршин — 0,7112 метра). Типова стріха української хати чотирисхила, що вирізняло її від двосхилої польської та російської. На лісостеповій і степовій територіях України

хата ззовні та зсередини побілена, незалежно від матеріалу, з якого збудована (зрубна, огорожена й мазана глиною, глиновалькована, з каменю), і цим вона виділялась серед зелені садів. У лісових і гірських районах України хата будувалась у відкритий зруб, вінці якого та фактура стін створювали враження вагомості й міцності.

Українська хата своїм виглядом відповідала естетичним смакам селянина, його характеру, індивідуальності, за місцем розташування та неповторності ландшафту і навколишньої забудови була унікальним елементом архітектурного середовища українського села (рис. 10.6).

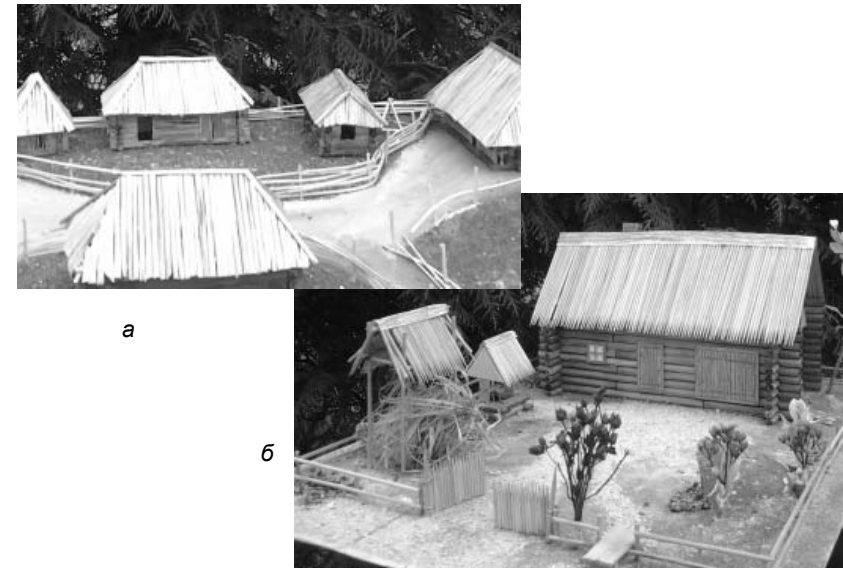

Рис. 10.6. Українська хата в структурі садиби — унікальне явище української народної архітектури (макети виконані студентами ЛНАУ, керівник Р. Кюнцлі): а — фрагмент забудови українського села; б — сільська садиба

Просте споглядання садиби, житла та господарчих споруд давало змогу визначити заможність та уподобання господаря; зручність місця для будинку й підходів до нього свідчили про шанування господарем певних народних знань; чисто підбілені призьба, стіни, вікна засвідчували те саме і про господиню; наявність мальованих знаків, червоних квітів чи пташок на хвіртці, воротах або над вікнами вказувала на те, що в оселі на виданні дівка чи парубок [117, с. 31]. Перші зразки житла на території України — аналоги української хати, виявлені у пам'ятках багатьох

археологічних культур, починаючи з трипільської, яка існувала на території нинішнього Правобережжя, захоплюючи побережжя середньої й нижньої течій Південного Бугу, Дністра і Пруту з IV тисячоліття до Різдва Христового. Вивчення їх дає можливість стверджувати, що вироблені колись у тодішніх умовах на великій території України його моделі не зникали, а продовжували існувати у практиці пізніших культур [36, с. 15].

Найпростішим і найдавнішим житлом на території України вважалося однокамерне, в якому єдине приміщення мало безпосередній вихід на вулицю. Таке планування застосовувалося у Київській Русі, починаючи з VIII до XI століття, а також і в пізніші часи (до XIX ст.) в окремих регіонах центральної України.

Наступний етап еволюції української хати — двокамерне житло (хата мала одне житлове приміщення та сіни), поширене в XIX ст. та збережене на західній території України до початку XX ст. Наприкінці XIX — на початку XX століть найбільш масовим на теренах України стає трикамерне селянське житло — наступний етап розвитку української хати, де житлові будинки планувались: хата – сіни – комора. Такі типи трикамерного житла стали основою для створення будинків із двома житловими приміщеннями, де одне з них було основною кімнатою, друге використовувалося як святкове. Розрізняють два варіанти такого житла: «дві хати підряд» та «хата через сіни».

У процесі еволюції української хати, пошуку доцільних форм її планування склалися головні два типи селянського житла: двокамерний (хата – сіни) і трикамерний (хата – сіни – комора або хата – сіни – хата). У деяких районах хату поєднували спільним дахом із господарськими будівлями (бойківська «довга хата»), або включали її у замкнені комплекси (гуцульська «гражда» чи полісько-волинський «підварок»).

Триділність (число три) і в храмовому будівництві, і в житловому відіграла для українців важливу символічну роль у взаємозв'язку обжитого простору з Всесвітом, з Творцем. У планувальному відношенні хата в більшості випадків тридільна (трикамерна): хата – сіни – комора; у просторовому — триярусна: верхній ярус — небесний духовний світ, зв'язок з небом, сферою світотворення (стеля, сволок із сакральними знаками, божниця в кутку); середній — земне життя та спілкування з людьми (стіни, двері, вікна); нижній — межа земного та підземного світів (долівка, підпіччя, поріг). Зв'язок внутрішнього простору хати з зовнішнім середовищем оселі та світом здійснювався через тривіконне: покутне, застольне та навпроти печі.

Особливість архітектурного простору українського села у чіткому збалансуванні корисного й прекрасного, у створенні гармонійного

архітектурного середовища. Сільський затишок та комфортність архітектурного простору створюють селянські хати, які висотністю і масштабом пропорційні між собою та гармонійно поєднувались з господарськими спорудами в межах своїх садиб.

В архітектурному середовищі села не порушувалась природна ієрархія просторів, які створювали утилітарний і духовний комфорт українського селянина. Особистий простір селянина визначається межами його оселі, садибою, переходячи в загальносільський. Така трансформація є особливо важливою для селянина, оскільки утворює його як господаря й визначає статус у громаді села. Простір села для українця відкритий, він не обмежений вертикальними площинами, а плавно переходить від забудови до природного ландшафту.

Відчуття пропорцій найвиразніше проявилось в архітектурі сільського житла українців, де основною мірою всіх речей виступала людина. Працелюбність та боголюбивість українця, його ощадливість, творчий характер і ліричний настрій дозволили створити унікальний образ селянської хати, садиби, де кожен предмет, крім практичного призначення, містив ще й духовний образ, завдяки чому оселя ставала храмом, батьківщиною, матір'ю. Звичайна українська садиба поділялась на дві частини: двір, у центрі якого розташовувалась хата, та город. Біля хати обов'язково був садочок, господарські споруди завжди більші від житлових споруд, що свідчило про заможність селянина. Хати разом із усім господарством огорожувались тином.

Інтуїтивне відчуття прекрасного добре проявлялося в композиції селянської садиби, де об'ємно-просторові параметри будівель гармоніюють не тільки з розмірами людини, а й пропорційно співіснують з навколишнім середовищем — ландшафтом, рослинністю, вуличною забудовою.

У народі сприймали оселю як живий організм, вірили, що він може допомагати своїм господарям або, навпаки, — шкодити. Отже, особливу увагу приділяли вибору місця під забудову. Місце для житла вибиралося ретельно, щоб не порушити світову гармонію. Не можна будинок ставити на місці старих кладовищ, чи місці старої церкви, у місцях великих битв, там, де повісився хтось або було скоєно вбивство, на місці гріха, на стежках чи шляхах. Тобто народження будівлі ставало таїнством, яке мало здійснюватися в неоскверненому місці, в молитвах, без лихослів'я, так, як народжується дитина.

Архітектурно-планувальні традиції української селянської оселі, що сягають своїм корінням у глибину віків, простежуються в характері використання та організації житлових і господарських приміщень, розташуванні у хаті меблів, у конструктивному вирішенні окремих

елементів. Селянська оселя є однією з фундаментальних констант культури України, вона ввібрала в себе найяскравіші зразки народного мистецтва та є втіленням особливостей індивідуальної й колективної ментальності населення України. Простота об'ємно-просторової композиції народної архітектури сільського житла зумовлюється значною мірою простотою конфігурації плану будинку і широким використанням місцевих будівельних матеріалів.

Таким чином, побудову української хати слід розглядати у зв'язку з її семантикою, яка виражалась через архітектурно-просторове вирішення, що віддзеркалювало уявлення людини про побудову всесвіту та істот, які населяють його. Сільське житлове будівництво виступає одним із головних елементів архітектурно-планувальної та просторової структури сільського поселення. Селянська хата (житловий будинок) — найбільш масова будівля в українському селі. Це не тільки утилітарна будівля, яка забезпечує реалізацію визначених функцій життєдіяльності людини, це головний носій світоглядного космосу українця, а також найвизначальніша етнографічна ознака українського народу.

За багато віків свого існування українські зодчі створили унікальний художній образ української сільської оселі, образ якої — це не просто відмінний від інших споруд зразок функціонального й естетичного втілення, не тільки витончений дизайн, що виражає світогляд українця; при зустрічі з таким художнім образом у нас зароджується чимало ідей та асоціацій, уявлень і емоцій. Такий художній архітектурний образ породжує хвилювання і будить генетичну пам'ять.

Українська селянська хата створена архітектурною мовою, яка притаманна народним зодчим. Тектонічне тіло української оселі, її об'ємно-просторова структура, що формує зовнішній вигляд будівлі, її внутрішній простір і оточуюче середовище формують характер української берегині, що асоціюється з українською жінкою-матір'ю: ласкавою, світлою, тихою, люблячою, чепурною, дбайливою.

10.5. Господарсько-виробничі й побутові будівлі та споруди як невід'ємний елемент архітектурного середовища українського села

Не тільки громадські будівлі та житлові будинки формували архітектурне середовище українського села. Особливого, специфічного колориту надавали українському селу будівлі виробничо-побутового призначення: кузня, млин, корчма, крамниця, громадська комора (шпихлір). Господарські та виробничі споруди у селах будувались ще за Київської Русі відповідно до зайнятості населення конкретних населених пунктів.

«Мешканці одних були зайняті виключно в сільському господарстві, причому, дані поселення не були однотипними і їх відмінності визначались, передусім, господарською спеціалізацією окремих районів. В зонах родючих ґрунтів знаходились великі землеробські села. У поліських районах і в заплавах крупних річок розташовувались невеликі поселення тваринників. Для інших характерний ремісничий і промисловий напрямок в економічній діяльності» [97, с. 187]. Однак як невід'ємний і важливий структурний елемент архітектурного середовища господарські та виробничі споруди зайняли своє місце у XVII–XVIII ст. Починаючи з цього періоду, важко уявити українське село без своєрідного краєвиду та затишних оазисів сільського архітектурного середовища, яке створювали такі будівлі та споруди, як водяний млин, кузня, вітряк.

Водяні млини з'явилися на території України ще в XII ст., як і інші господарсько-виробничі споруди, виникли вони в умовах натурального господарства й нерозривно пов'язані з хліборобством. Отже, найстародавнішими на наших теренах є водяні млини, вітряні з'явилися тільки у XVIII ст. Колісні водяні млини переважно бувають двох видів: наливні та підливні. В Україні поширенішими були наливні млини, при яких ріка запруджується. Воду пускають лотком на ринву, на половині віддалі від ринви до водяного потоку влаштовують вал з водяним колесом із ящичками, яке обертається під дією падаючої води. У підливному млині колесо замість ящичків мало лопати та оберталося під дією течії. Водяні млини за своїм технологічним процесом пов'язані з водою, річкою, водним плесом, зеленими насадженнями, чим створювали неповторні оази гармонії архітектурного середовища в природному ландшафті. Навколо водяних млинів формувалися своєрідні пейзажі. Біля них, як правило, росли верби, які разом зі старими будівлями млинів створювали затишок і своєрідну красу.

Вітряки належать до визначних творів народної архітектури. В XVIII–XIX ст. це були наймасовіші виробничі споруди українського села. Так, деякі села та містечка мали по декілька десятків вітряків: Піщане (Черкащина) — понад 250, Велика Сорочинця (Полтавщина) — 60, Ковалин (Київщина) — 20. Вітряки мають величаві силуети, чітко вимальовуються на тлі неба. Основний їх елемент — крила, надає спорудам особливої чарівності. Ці вітрові двигуни збагачували архітектурно-просторове середовище сільських поселень неповторністю та живописністю.

«Ранні типи нерухомих вітряків — рублених восьмигранних вертикальних башт на могутніх підвалинах — зберігалися на Поліссі майже до середини XX ст. Іншого типу вітряки — у вигляді восьмигранної з похилими стінами зрізаної піраміди, значно вищі за поліські, були поширені на Чернігівщині та Волині. У лісостеповій та степовій смугах

побутували рухомі вітряки, які мали чотирикутну або квадратну в плані форму, з вертикальними стінами, зведеними в зрубній чи каркасній техніці. Нерухомим залишався тільки фундамент, заглиблений у землю. Дво- чи трисхилі дахи вітряків укривали соломою, деревом, іноді залізом. Архітектура вітряків була надзвичайно різноманітною — одно- та двоповерхові, з ганками, галереями та іншими деталями. Вхід до вітряків усіх типів був просто знадвору, а віконця досить слабо освітлювали внутрішній простір» [117, с. 24].

Вітряки використовувалися для млинарства, а також для викачування води при зрошуванні. Народ з великою шаною ставився до вітряків. Багато переказів, повір'їв та легенд пов'язано саме з вітряками. До них, зокрема, ходили ворожити.

Вітряки були достатньо високими спорудами, інколи сягали понад 10–12 метрів. Стрункий каркасний або зрубний корпус установлювався на високому дерев'яному стільці й завершувався шоломоподібним дахом із дощаною чи бляшаною покрівлею. Вітряки відігравали важливу роль у сільській забудові, визначали їх архітектурне обличчя, формували краєвид українського села.

На території України обробка металу відома з доісторичних часів. У кузнях ковалів виготовляли знаряддя, необхідне для сільськогосподарського виробництва, а також речі для побуту. Маловиразна в архітектурному відношенні, простора всередині з гарячим процесом обробки металу, кузня завжди притягувала до себе людей. Як згадує Іван Франко в нарисі «У кузні», там завжди було людно [121].

«У XVIII–XIX ст. майже в кожному селі були розташовані, як правило, на околиці, *кузні* — звичайно зрубні, вкриті гонтом або дошками будівлі, у яких були горно, закріплене на вертикальній колоді ковадло, точило, корито з водою для гартування та охолодження виробів, стояк для підковки чобіт. Біля кузні влаштовувалося пристосування для шинування коліс, а також інколи стовп для прив'язування коней, коли їх підковували» [117, с. 58].

«Селяни з великою пошаною і водночас із певною упередженістю ставились до ковалів як до чарівників-добродіїв, що володіють складним і таємничим мистецтвом перетворення металу на ті чи інші речі. В них бачили захисників від нечистої сили, «ковалів людської долі». Кузня на селі зазвичай була місцем зібрання чоловіків, своєрідним клубом» [117, с. 59].

Для побутового обслуговування потреб місцевого населення та подорожніх у фабричних та мануфактурних виробках у селах використовувались будівлі лавок та крамниць, у харчах, напоях та ночівлі: шинок, заїзд, корчма. Архітектурними перевагами ці споруди не відзначались, але

в них проходила досить важлива частина життєдіяльності, відпочинку та проведення вільного часу селян.

Корчми і шинки — два прототипи сучасних ресторанів і мотелів, окрім того, були й зародками стаціонарних пунктів торгівельних взаємин, тобто селяни могли здавати сільськогосподарську продукцію корчмареві, а на виручені кошти купити сіль, нафту, сірники. Корчма, як правило, розташовувалась на околиці села або на перехресті великих доріг. Про роль корчми у житті села писав П. П. Чубинський «Корчма — это народный клуб: сюда сходятся въ часы досуга мужчины и женщины и заводят дружескія бесѣды съ знакомыми и пріятелями, которые приходятъ въ корчму не съ тою цѣлюю, чтобы выпить и закусить на свой или чужой счетъ, но больше являются съ намѣренемъ людей посмотреть и себя показать ...» [116, ч. 448].

У XIX ст. подільська корчма залишалась місцем проведення навіть деяких свят, наприклад, відомого під назвою розгри чи русалі (росалі)... Корчма була також своєрідною нотаріальною конторою. Тут оформлялись і закріплювались могоричем усілякі договори, угоди, вона ж виконувала роль заїжджого двору, в якому могла зупинитись та переночувати проїжджа людина.

Наприкінці XIX ст. у селах України набувають розвитку художні промисли. Значне поширення мали твори народного живопису, в яких відображались події з життя і побуту українського народу: «Сидить козак під вербою», «Козак-бандурист», «Козак-запорожець», «Гопак» та інші. У художніх розписах хат, шинків, господарських приміщень нерідко відображались події минулого, портрети видатних ватажків селянського руху, побутові сюжети. Подальшого розвитку набуло килимарство, виникли нові килимовиробничі мануфактури. Килими прикрашались рослинним і геометричним орнаментом [78, с. 260].

10.6. Інтер'єр сільської архітектури як відображення культури та традиційного побуту українців

Культура та побут українців знайшли своє найвиразніше відображення у внутрішньому облаштуванні та оздобленні житла селянина — української хати. Інтер'єр української хати чітко визначений: біля дверей з одного боку містилася піч, з другого — мисник, навпроти дверей, у куті справа, — покуття, тобто стіл з лавами, над якими невеличкий іконостас зі свічкою, освяченим зіллям, святою водою. Все обладнання відзначається простотою, доцільністю і зручністю в користуванні, декоративне оздоблення стримане, але виразне й художньо довершене, характеризується яскравими національними рисами.

Внутрішня площа житлового приміщення традиційного українського хатнього інтер'єру поділена на зони: робочу (піч, мисник, ложник), вільний простір (у центрі хати), обрядову (стіл, покуть), побутову (піл або ліжко, скриня, колиска, ослони та лави). Відповідно до цього кожний предмет обладнання мав своє постійне місце. Значну площу при стіні від сіней займала піч, яка могла збільшуватися до великих розмірів за рахунок припічка комина, лежачка та груби. Поруч печі, в куті містилися також ослінчик, рогач та коцюба. Навпроти печі, по другий бік дверей, знаходився мисник, у протилежному від печі по діагоналі куті була покуть з божницею, під нею, вздовж чільної та причілкової стін, довгі дерев'яні лави, а перед ними — стіл. Між піччю та причілковою стіною — місце полу, пізніше ліжка, над яким закріплювалася до стелі жердка для одягу та збита з дощок або плетена колиска для дитини. Під віконцем у причілковій стіні ставили скриню або ткацький верстат.

Один із визначних дослідників слов'янської етнографії Х. К. Вовк у своєму дослідженні «Украинский народъ въ его прошломъ и настоящемъ» зробив цікавий висновок щодо внутрішнього планування української хати. Зокрема, він зазначає, що внутрішній план української хати на різних територіях і в усіх видозмінах один і той самий. Проте вражаючий фактор, що в кожній українській хаті — починаючи з Курської і Воронежської областей і до Карпат, однаковим є внутрішнє розташування предметів у оселі. Вхід в хату, — зазначає Вовк, — з сіней, відразу ж біля входу по одну сторону — піч в куті, по другу сторону — мисник [118, с. 531].

По вертикалі, як уже згадувалося в попередньому розділі, українська хата поділялася на три частини, що відіграло символічну роль взаємозв'язку її з Всесвітом. Верхній ярус — зв'язок з небом, сферою світотворення, де сволок виконував роль охоронця оселі. Середній ярус — земне життя, де вікна та двері виступали в ролі елементів спілкування з навколишнім світом і наділялись магичними властивостями оберегів житла. Нижній ярус — поєднання з Матір'ю-Землею, де долівка, підпідчя, призьба були межею наземного і підземного світу.

На всій території України основним декоративним засобом українського хатнього інтер'єру було оздоблення вишиваними рушниками, килимами, скатерками, налавниками, подушками з вишитими наволочками, веретами, ліжниками або ряднами, декоративним посудом та іконами (образами), часто в декоративному обрамленні. Сакральне значення у селянській оселі належало сволоку: «По всій Україні сволок вважався головним символом оселі, з ним пов'язано багато вірувань, звичаїв і обрядів у житті народу» [60, с. 21].

Сволок служив границею не тільки між верхом і низом, він поділяв оселю на дві половини. Чужа людина не могла без запрошення перейти

наявну границю і сісти на лавку на ослоні. За звичаєм, наречену з нареченим садили під сволоком. Коли названі батьки збирались нести дитину до церкви, вони піднімали її до сволока й казали: «Коли виросте, щоб людей шанувала, то й люди її будуть шанувати».

Зі сволоком, як зазначалося, пов'язано багато традицій та вірувань наших пращурів. Поріг, що відмежовує житло родини від чужих, неприязних сил, і сволок, що держить над нею захист, — це символи родинного життя; тому на Страсті поспішають освятити сволок свяченою свічкою, на Святвечір кидають ложку куті до сволока і дивляться, скільки зерен на ньому залишається (таким чином можна було передбачити майбутній урожай); на весіллі дружка на сволоці записує дарунки, отримані молодими; має ритуальне значення — об нього злегка б'ють короваєм на щастя, а також торкають до нього дитину, щоб добре росла; випалюють або вистругують на сволоці також хреста [45, с. 530].

У Йорданний вечір на свяченій воді замішували борошно, робили з тіста хрест і чіпляли на сволок. Іншим разом, у Чистий Четвер свічкою викопчували хрест на сволоці. Такі хрести, за уявленням наших предків, оберігали оселю від нечистої сили.

Оскільки сволок мав сакральне значення у хаті українського селянина, народні майстри приділяли багато уваги декоративно-художньому оздобленню головної балки. У північній частині України та її гірських районах основним засобом декорування виступала різьба по дереву, в інших районах переважала поліхромія та декоративний розпис. Різьбу на балці розташовували в трьох площинах, які були краще освітленими та вигідніше проглядалися в інтер'єрі оселі. Сторона балки, яка не проглядалася, могла бути взагалі не оздобленою. Для декорації сволока в українській хаті найчастіше використовувалась різьба плоска — гравірування, й тригранно-виімчаста.

Найбагатшими та найрізноманітнішими є сволоки гуцульського житла. Важливою особливістю декору гуцульського сволока є ритмічне чергування окремих орнаментальних мотивів, причому вся балка має строгу симетричну композицію [94, с. 182–184].

На сволоці вирізьблювали: биків, бо родючість землі поєднувалася з силою тварин, а культ сонця переходить у культ великої рогатої худоби; голуба, який у наших предків вважався священним, у багатьох легендах він виступає як посередник між богом і людьми [35, с. 105]. За первісними віруваннями голуб символізував бога повітря, який відігравав головну роль у світотворенні. З прийняттям християнства зображення голуба стало ще поширенішим, оскільки вказувало на присутність у селі Святого Духа. Товщина і добротність сволока асоціювались із добробутом, достатком у хаті, тому дерево на сволок вибирали товсте й міцної

породи. У деяких областях України при покладанні сволока його посипали пшеницею, щоб у хаті панував достаток.

Вікно — ще один із важливих атрибутів хатнього інтер'єру, виступає в ролі елемента спілкування з навколишнім світом, воно також надіялось магічними властивостями оберегу житла. Безперечно, вікна на першому етапі були просто засобом інсоляції. Архітектура трипільських споруд за своєю конструкцією потребувала отворів для попадання сонячних променів. Водночас створення вікна означало також створення своєрідного коридору для зв'язку між своїм власним, безпечним світом і невідомим, непізнаним, небезпечним космосом. З розвитком вірувань людина прагнула захистити себе від усього поганого, що було за межами її домівки, запросити до хати все добре й світле.

Як зазначає В. П. Самойлович, розташування вікон в оселі тісно пов'язане з його плануванням і організацією. Житлове приміщення мало, як правило, три чи чотири вікна, два з яких, крім західних регіонів, виходили на головний фасад («чоло») і одно або два — на боковий («причілок»). Таке розташування вікон було напрацьоване багатолітнім досвідом народних зодчих і зумовлене найбільш раціональним орієнтуванням житла відносно сторін світу, а також необхідністю освітлення тих чи інших його частин [94, с. 47].

«Вікно було не тільки засобом комунікації між вулицею і житлом, але й засобом зв'язку світу живих зі світом мертвих. З прийняттям християнства «число вікон символізувало святу Трійцю, але і християнська мотивація віконної символіки сягає глибше, в історію первісної культури» [18, с. 18]. Обрядова діяльність, пов'язана з вікном, викликає особливе зацікавлення. Наприклад, на Андрія дівчата бігають попід вікнами слухати, почуте мало значення для заміжжя дівчини; колядують на Різдво Христове також під вікнами [33; 58]. Через вікно виносять померлих нехрещених дітей і дорослих, котрі померли від гарячки. Через вікно виносили і першого покійника в оселі. Коли в оселі бачили, що людина помирає, для душі на вікні або в божниці ставили стакан із водою, щоб душа обмилась. Через вікно не можна виливати помії, плювати, викидати кістки, кішку тощо, бо, за повір'ям, там може стояти Ангел Господній [24, с. 143].

Т. В. Цив'ян називає вікно «оком» оселі, яке виконує функцію спостереження за навколишнім світом. Таким чином, людина проникає у зовнішній світ, але сама залишається в безпечному внутрішньому. Вікно забезпечує візуальний контакт, який є безпечнішим від прямого контакту [123].

Про вірування і смислове навантаження такого архітектурного елемента, як вікно, говорить нам віконний орнамент. Орнаментальним

композиціям Центральної України властиві рослинні мотиви, а також зображення птиці. Вони використовуються не тільки на наличниках, а й на стінному розписі як обрамлення вікон. Тут можна зустріти знайомі для цієї частини України квіти: ромашки, волошки, соняшник, виноградні лози, плоди і цвіт вишні, сливи тощо. Геометричний орнамент використовується в цій частині України обмежено: іноді рослинний орнамент може бути представлений геометричним малюнком. На декоративний орнамент цього регіону суттєво вплинули розписи писанок та традиції вишивки. Часто складовою рослинного орнаменту виступають різні птахи: це, зокрема, домашня птиця — півні, гуси, а також голуби, павичі, зозулі — все, добре знайоме, близьке й зрозуміле українському селянинові-хліборобові. Солярні знаки присутні рідше. Аналіз матеріалу підтверджує факт, що з віддаленістю на захід частішим в орнаменті вікон і дверей стає геометричний орнамент. Можливо, це пов'язано з будівельним матеріалом та способом забудови. Скажімо, якщо Центральна і Східна Україна — це хати-мазанки, то Прикарпаття, Карпати, Закарпаття — головно зруби, де розвинене різьбярство, пристосоване більше до геометричних орнаментів, ніж до пластичних рослинних. Окрім того, вірування карпатських українців на триваліший термін зберегли в собі поєднання язичництва та християнства. Вікна тут частіше орнаментуються зображенням солярних знаків, що мають геометричні форми. Часто поєднується християнська символіка з язичницькою.

Українські народні меблі — основне обладнання інтер'єру селянської хати; ужиткові вироби з дерева сільських народних майстрів є основою інтер'єру традиційного селянського житла. Крім своєї суто утилітарної функції, вони виконували функцію естетичну, мали також певне символічне значення, завдяки чому повніше розкривалась духовна сутність української хати.

Стіл як один із видів рухомих меблів в українській оселі займав завжди центральне місце, був неодмінною приналежністю інтер'єру, виразником добробуту селянина, пов'язував не тільки родину, а й попередні покоління з наступними. Місце стола традиційно було в «червоному куті», в діагонально-протилежному від печі, найчистішому та найкраще освітленому кутку обрядово-культової й побутової частини хати. Трипільці (VI–III тис. до н.е.) на цьому місці розташовували жертвожник, де спалювали колосся квітів. Відновлення основних атрибутів побуту сільського жителя, традицій у виконанні інтер'єру сільської оселі дасть поштовх до відновлення культури та духовності українського села.

«Найдавніша форма стола зберігалася на Поліссі. В. Близнець, наприклад, у повісті «Древляни» пише, що стіл у хаті Хоми Гавриловича займав добру половину житла, був тесаний з дубових плах, його

ноги-підпори були вбиті в землю» [35, с. 102]. У слов'ян стіл був не тільки важливим елементом житлового приміщення, він мав певне сакральне навантаження. «Стіл — спершу камінь, дерево або просто насип; на нім їдять не тому, що він споконвіку створений для цього; спочатку річ нічого не означає і могла б зовсім і не існувати; але стіл — божество, стіл — небо-земля, пізніше — місце перебування божества; стіл має свій культ, і йому віддаються божеські почесні. Так само священний і вівтар (жертвник), його пізніший різновид, що виконує функції священної плити; жертвник, вівтар, стіл — варіанти божества. Перебування на столі означає обоження, перемогу життя над смертю; на спеціальних агоністичних столах лежать вінки, якими нагороджують переможців» [122, с. 184].

Дослідник житла у східних слов'ян А. К. Байбурін писав: «...у слов'ян стіл вважався таким важливим елементом хати, що без нього дім не хотіли купувати. Таке ставлення до столу було зумовлене особливостями його семантики. Річ у тім, що в традиційних уявленнях майже всюди проводилась аналогія між столом в оселі та престолом, вівтарем у церкві» [24, с. 154].

Стіл, як правило, стояв у діагонально протилежному кутку від печі, в добре освітленому місці. Таким чином оселя ніби ділилася на дві функціональні зони: робочу й святкову. Стіл у селянській родині був довгим, що насамперед зумовлено його багатофункціональністю: селянські сім'ї були великими, часто старші діти, одружившись, залишалися мешкати в батьківській оселі й родина ще збільшувалась, потребуючи багато місця за обіднім столом. Обід був ритуалом: це час молитви-подяки Господові за харчі на столі, можливість зібратися всій родині разом за цілий день важкої праці, момент перепочинку та спілкування, а також виховний момент для дітей. Першим за стіл сідав господар (його місце на покутті — найпочесніше, чим підкреслювалася родинна ієрархія), він благословляв їжу й пробував страву. Лише після цього інші члени родини могли приступати до трапези. Діти часто не мали права сідати за стіл, вони обідали окремо на лавках чи біля печі. За столом не можна було лихословити, класти лікті на стіл чи опиратися грудьми. Люди називали стіл долонею Божою, а тому й відповідно ставилися до нього.

На стіл не можна було сідати, залишати на ніч ніж, щоб нечиста вночі в хаті не бешкетувала. На Галичині на стіл не можна було класти шапку, бо вважалося, що кроти поле пориють і не буде врожаю. (Тут стіл ототожнювався з полем, яке повинно дати щедрий урожай). Нежонатому парубку чи незаміжній дівчині не можна було сідати на кути стола, бо не знайде собі пари.

Архип Данилюк, дослідник української етнографії, пише: «До стола, з яким був пов'язаний хліб, ставились з повагою. Після закінчення

будівництва хати стіл першим вносили в житлове приміщення й клали на нього хліб. Коли продавали хату, стіл залишали стояти на місці, хоч інші предмети міг взяти собі попередній власник» [35, с. 101].

Особливо багаті ритуали, які ще й сьогодні зберігаються в Україні, — різдвяні. Свята вечеря є вечерею всього християнського людства, що символізує єдність усієї християнської родини (живих і мертвих). Стіл господар застеляє сіном, а під столом застеляє солому, аби відчутти умови народження Ісуса Христа в яслах. На краї стола кладуть чотири головки часнику, щоб усяка напасть відступала (стіл асоціюється з родиною), під стіл залазять діти і кудкудакають, мекають, мукають тощо, щоб худоба велася (простір під столом асоціюється з свійською птицею та худобою). А. Данилюк згадує, що у Карпатах на Святвечір кладуть під стіл посуд, сокиру; ніжки стола зв'язують ланцюгом, щоб коні й корова не розбіглися на пасовищі; щоб корови добре доїлися, ставлять поблизу масничку і «дійничок» (посуд для молока) [38, с. 20].

У внутрішньому плануванні житла головне місце належить розміщенню печі. Встановлення її в східних слов'ян в куті кімнати або в центрі є дуже давньою традицією, що сягає, як зазначає у своєму дослідженні Н. П. Приходько, початку III тисячоліття до н.е. Найбільш давній її прототип знайдений археологами серед останків культури трипільських племен [84, с. 254]. До X ст. у східних слов'ян переважала схема, за якою піч містилася в задньому від входу куті. У X–XI ст. така схема планування змінюється, піч розміщують поряд із входом і повертають її устям до входу [85, с. 126]. У деяких західних областях піч нерідко повернута устям до вузької торцевої стіни. В. Щербаківський указує точне місцезнаходження варистої печі — це куток між дверима й північною стіною хати [124, с. 154].

Піч у слов'ян асоціювалася з життям. Не випадково печі за своєю конструкцією нагадують печеру, де первісна людина могла сховатися від звірів, зігрітися в холодні зими й створити певну організацію первісних людей, яка мала право на проживання в межах такої печери. Б. А. Рибаків у праці «Язычество Древней Руси» при описі оселі давніх слов'ян зазначає, що головним оберегом сім'ї давнього слов'янина служила піч. Біля печі давали клятви, біля пічного стовпа укладалися договори, за піччю ховали молочні зуби дітей, а під піччю жив покровитель хати — домовик [91, с. 496].

Вогонь належить до однієї з земних стихій. Архип Данилюк зазначає, що «дім вважався ожитим лише з того часу, коли розкладався в печі перший вогонь. Можливо, тому до введення християнства піч завжди була своєрідним центром, головним місцем, до якого тяжіло все в хаті. Із введенням християнства вогнище «віддало» частину своїх функцій покутті, де завше вішали ікони і стояв стіл» [35, с. 102].

Особливу роль мала піч у зв'язку з приготуванням їжі, оскільки втомлена родина збиралася до обіднього столу з почуттям вдячності печі. Коли господиня пекла хліб, вона зганяла дітей з печі, щоб не переобтяжувати її. Особливо важливим ритуалом було випікання пасхи. Тоді з хати господиня виганяла всіх, зберігаючи таїнство народження пасхальної випічки. Розпалювання печі перетворювалося в цілий ритуал. Господиня добирала добрі сухі дрова, тріскою розпалювала вогонь і очікувала, коли утвориться жар. При цьому процесі сама мовчала або читала молитов. На дітей сварили, коли вони голосно розмовляли чи кричали під вікнами або в сусідній кімнаті. Спокій і рівновага зберігалися в усій оселі.

Піч виступала оберегом. Вона берегла не тільки хату, але й людей. Свідченням того є казки, де піч — і захисник, і рятівник дітей, закоханих. На печі могли спати тільки діти та старі господарі. Сюди ж клали хвору людину. Тобто піч слугувала своєрідним місцем оздоровлення.

Особливу роль відігравала піч у процедурі сватання та весілля. Якщо вона була розмальована квітами, голубами, це був знак, що у хаті на виданні є дівчина. Якщо свати переступали поріг оселі, вони старалися відлущити кусок печі, що й ставало запорукою доброго сватання. Дівчина при процедурі сватання вилазила на піч і при згоді заміжжя злазила з неї, а при відмові — сиділа там, доки свати не пішли з хати. З джерел дізнаємося також, що при сватанні, коли свати домовлялися з батьками, дівчина стояла біля печі й колупала її, чекаючи рішення.

Історія комину розпочинається разом із піччю. Проте першими димарями служив вхід у землянку, який знаходився вгорі житла. З підняттям житла постала потреба відведення диму з приміщення. Архип Данилюк зазначає, що відкрита археологом В. Хвойкою піч на Черкащині мала квадратну основу, двома стінами притулена до стін хати, а з вільного боку має припічок. Верхня частина витягнута і вказує на димар [35, с. 103].

У пізніший період у селянських хатах з'явився комин. Це була прибудова біля печі, що дає бічний канал, який веде до сіней, де він і відкривається так званою каглою в бовдур, чи комин, чи димар [32, с. 104]. У східних слов'ян комин, як правило, був закритий. На Правобережжі та в західних областях України поряд із закритим був поширений відкритий комин, подібний до підвішеного коша.

З комином на Україні пов'язують і деякі обряди та повір'я. Архип Данилюк згадує, що на Поліссі був обряд «одруження комина», який проводився ранньої осені. На забаві кожен має першу чарку випити до комина, виливши на нього кілька крапель напою. До комина співають навіть окрему пісню. На Галичині коминярем лякали дітей, однак вважалося добрим знаком, коли зустрінеш його на вулиці.

Інтер'єр української хати — довершений витвір народної архітектури, місце, де горить родинне вогнище, сімейний храм, у якому все вирізняється простотою, доцільністю і зручним у користуванні облаштуванням житлового простору та водночас світоглядним уявленням народу.

10.7. Сучасні тенденції та традиції в розплануванні й архітектурі українського села

Творче переосмислення унікальності української народної архітектури, широке застосування традиційних методів та прийомів забудови й об'ємно-просторових вирішень будівель і споруд у сучасних умовах масової розбудови та реконструкції села набуває особливого значення. Необхідно більше уваги приділяти архітектурно-планувальним та просторовим змінам сучасного села, яке втрачає свою привабливість через втрату індивідуальних ознак. Збереження унікально-традиційного архітектурного середовища, природного ландшафту сільської забудови, застосування регіональних елементів і місцевих матеріалів у гармонійному поєднанні з новітніми технологіями будівництва — основа відновлення традиційного побуту сільського мешканця, без чого неможливе відродження української культури та архітектури села.

Сучасне українське село зазнає істотних змін як у суспільно-політичній та економічній площинах, так і в планувальному й об'ємно-просторовому відношеннях. Отож головною метою, яка постала перед архітекторами та будівельниками, є вдосконалення об'ємно-просторової композиції сільських поселень їх архітектурного середовища. Архітектурно-планувальна структура українського села, яка утворилася і складалася під впливом ландшафтних умов, завжди характеризувалась живописністю, вільною композицією забудови, ніби підкреслюючи свою свободу вибору. Забудова села завжди була обумовлена конкретними природними умовами. Характерною прикметою традиційних сільських українських поселень виступало «зрощення» з природним оточенням як на матеріальному, так і духовному рівнях, вживлюючись, вступаючи в нього, створювалось унікальне архітектурне середовище. Відновлення традиційного творення сільського архітектурного середовища, осмислене використання його практики в сучасному будівництві зробить українську архітектуру живою, неповторною, самотньою.

Непродумані експерименти над архітектурно-планувальною структурою села, що проводились у радянський період, поділ їх на перспективні та неперспективні завдали значної шкоди просторовій структурі села, зруйнували традиційні форми життя й господарювання. Ідея ліквідації культурно-побутових відмінностей між містом і селом породила

наслідування містобудівних прийомів і методів у архітектурно-планувальних вирішеннях на селі, що є неприйнятним, а відповідно, призвело до деградації сільської архітектури.

На сучасному етапі на селі склались умови, при яких забудова сільських поселень кінця 90-х років ХХ століття (непродумано крупні громадські центри, помпезні, без відчуття смаку житлові будинки) різко контрастує зі старою частиною, створює дисгармонію в архітектурному середовищі села. Постає вимога, щоб нова забудова, вирізняючись зовнішнім вирішенням, за масштабом та архітектурно-художніми й естетичними властивостями відповідала історичній забудові та традиціям народної архітектури. Дотримання належних умов допоможе вести забудову населеного пункту, не порушуючи його цілісності й взаємопов'язаності з історичною забудовою після розширення його меж, чого вимагає нове будівництво. В цьому й полягає одне з завдань сучасного будівництва. Інша річ, що прогрес сучасного суспільства нівелює багатовікові традиції, які склалися в архітектурі українців, тим самим обриваючи одну з ниток історичного канату, що зв'язує традиції наших пращурів з сьогоденням. «Промислова революція, міський спосіб життя, розвиток позитивної науки зруйнували те, що соціологи називають «традиційним способом життя», позбавили наочний світ його міфологічних функцій, збіднивши його духовний і чуттєвий зміст» [18, с. 18]. Не дивно, чому Олександр Довженко — людина творча й емоційна, так боляче відреагував на побудову нових сіл на берегах дніпровських водоймищ. У новій забудові він вбачав не тільки руйнування архітектурних традицій, а зневагу до народного традиційного укладу життя селян, до руйнування того духовного багажу, який український народ назбирував і беріг тисячоліттями, який був його візитівкою у світовій спільноті. В один момент О. Довженко побачив, що з побудовою таких сіл, містечок народ втратить свою особливість. Про село Мала Каховка він пише: «Воно витягнулося у три зовсім рівні однакові вулиці. Будиночки колгоспників поставлені педантично в ряд по ниточці, що викликає відчуття казенщини й нудоти. Вони одноманітні. Ще нуднішими здаються витягнуті в довжину присадібні ділянки, особливо в селі Покровському. Цією немудрою нарізкою хотіли, без сумніву, досягти максимального зближення будинків уздовж вулиць, цього дійсно добилися, але між вулицями утворились довжелезні незабудовані пустирі городів. Унаслідок такого спрощеного планування села наскрізні вулиці лишилися незахищені від вітрів і зимових хуртовин. Крім того, кожна довжелезна шеренга збудованих проти сонця хат прирікає другу шеренгу стояти вікнами на північ [43, с. 84]. Очевидно, великий український митець відчув не тільки замах на традиції забудови села з його малими крутими вуличками, тупиками, провулками, церквою

як основою орієнтиру села, вишневіми садками, перелазами, він відчув замах на вільний дух українця, який зростав і виховувався в стихії, що отримала втілення і порядок власне в українській хаті, де все народжувалося, побутувало і вмирало згідно з багатовіковими традиціями й уявленнями українця.

Генеральні плани сіл, складені в радянський період, були виготовлені на основі квартальної забудови з метричним або ритмічним рядом забудови, які не пов'язані з конкретною ситуацією, з існуючим ландшафтом, на принципі «ущільнення» забудови за рахунок частини земельних ділянок присадібних територій, що викликало спротив з боку селян. Дотримуватися вимог генерального плану забудови села практично було неможливо. Жоден генеральний план села, виконаний у період державної власності на землю, до кінця не був реалізований, сьогодні зі зміною форм власності й системи господарювання вони потребують коригування або цілковитої заміни новими.

Для відродження українського села, традиційного сільського укладу, унікального архітектурного середовища необхідно при реконструкції й розплануванні сіл звертатись до набутого історичного досвіду та традицій, які мають бути використані та творчо вдосконалені в архітектурно-планувальній організації села. «Отже, народну архітектуру і створене нею в конкретних умовах архітектурне середовище треба розглядати як духовний заповіт минулих поколінь. Без цього коріння вона перетвориться в безлике, байдуже, знецінене для жителів села утилітарне середовище» [88, с. 59–60].

Порушення унікальних традицій планування українського села в радянський період призвели до порушення усталеної композиційної структури села. Зміщення акцентів з духовного на матеріальне спричинило зміни ціннісних орієнтирів. За радянськими нормами в центрі села розміщували громадський центр, який зазвичай включав клуб, магазини, розважальні заклади, спортивні зали тощо. Церкви, які були носіями духовності, віри, моралі селян, ліквідовувались: одні закривались і пустували, інші пристосовували під складські приміщення чи звично руйнували. Будівля храму завжди була домінуючою будівлею сільського поселення, тому для применшення його ролі в архітектурно-планувальній структурі села головні фасади церков прикривались і забудовувались новими капітальними громадськими будівлями. Цвинтарі за новими санітарно-гігієнічними нормами винесли за межі населених пунктів.

У радянський період особливо брутально проявив свою силу тиск на найбільш унікальне творіння українського етносу — церкву, коли ліквідація храмів, нищення і спалення іконостасів проголошувалось і

заохочувалось. І хоча релігійний дух українців так і не було викоренено радянською системою, проте втратились традиції, які потребували природного розвитку, втілення й оновлення. Застій у розвитку вітчизняного храмового будівництва був частково компенсований за рахунок розвитку храмового будівництва в діаспорі, де робилися активні спроби зберегти українські традиції, втілити унікальні ознаки української сакральної архітектури в універсальній модерновій архітектурі післявоєнного будівельного буму.

Радослав Жук, архітектор української діаспори, у своїх проектах пропагує нові форми вислову традицій української архітектури, творчо трансформуючи українську архітектурну спадщину в сучасній мові, акцентує увагу власне на унікальному явищі української сакральної архітектури — ритміці візуального силуету й тридільності та пірамідальності об'ємно-просторових вирішень. Р. Жук у своєму дослідженні застосовує метод геометричної абстракції та робить висновок, що, «незважаючи на відмінність не тільки в загальному вигляді цих церков (чотирьох головних типів — лемківської, бойківської, гуцульської, центральної та східної України. — Авт.), а також в їх детальних обрисах, абстрактні геометричні схеми цих споруд свідчать про спільні по суті ритмічні взаємовідношення їхніх головних компонентів» [47, с. 43].

Творче переосмислення унікальних ознак української сакральної архітектури, втілення їх у нових стилях і матеріалах — завдання для сучасних архітекторів. Власне унікальність української сакральної архітектури не повинна залишатися у фіксованому вигляді XVI–XIX століття. Архітектурні форми сакральної архітектури повинні розвиватися й виражати зміни і часу, і поглядів сучасників. Кожен період нашого життя має бути оригінальним у своїй творчості, поповнювати й розвивати традиції в нових соціально-політичних умовах, підкреслювати унікальність і самобутність сакральної архітектури в культурно-мистецькому просторі України.

Повернути традиційний візуальний силует українського села з домінантою церкви — таке завдання має не менше значення для самоствердження української нації, ніж відновлення її культурно-мистецької пам'яті. Під час архітектурно-планувальної реконструкції сучасного села потрібно внести зміни до загальносільського об'ємно-просторового середовища шляхом внесення в його простір нового об'єкта — храму, що поверне сільському краєвиду традиційний візуальний силует з домінантою церкви. При цьому повинні бути враховані особливості розташування церкви в сільській місцевості, де природний ландшафт є одним із основних містоутворювальних факторів на фоні малоповерхової хатньої забудови.

Експерименти радянської доби виявилися не тільки безрезультатними, а й підтвердили міцність генетичної пам'яті народу. За часи незалежності України простежується стрімке будівництво храмів, які якісно впливають на зміну структурно-планувальної організації сільських поселень: поряд із уже сформованими сільськими центрами почали утворюватись нові підцентри з домінантою — храмом, громадські центри знають реконструкції. Так, у с. Вузлове Радехівського району Львівської області (експериментально-показове село за класифікацією радянського періоду) основною домінантою села та громадського центру запроєктована водонапірна вежа, яка одночасно служить оглядовим майданчиком довкілля. Громадський центр складається з будівель управління, побуту, розважальних закладів. Храм, зведений за часів незалежності, організував навколо себе новий підцентр духовного спрямування та змінив візуальний краєвид села з домінуванням у ньому (рис. 10.7).

Рис. 10.7. Зміна акценту (домінанти) у візуальному силуеті українського села (село Вузлове Радехівського району Львівської області): а — церква, збудована в період незалежності України (сакральна споруда домінує у візуальному силуеті села); б — громадський центр, споруджений у радянський період (водонапірна вежа як домінанта).

Фото Р. Кюнцлі

Сучасне національно-культурне відродження в Україні дало поштовх процесу переосмислення суспільної ролі релігії та церкви. Церква повертає свої позиції в суспільному житті як об'єднавчої сили спільноти українців, а в архітектурно-просторовому середовищі — як найважливішого структурного елемента архітектурної композиції населених пунктів.

Християнська культура є головним джерелом і живить сільський архітектурний ландшафт. Висотні доміанти тут — не просто архітектурні «акценти», а частина унікальності містобудівного «тексту». Традиційна естетична концепція, заснована на християнських цінностях, володіє життєздатністю та містить глибинний сакральний-символічний зміст.

Українська церковна архітектура, незважаючи на існування свого часу різних шкіл сакрального будівництва, виробила свої норми, смаки та погляди на формотворення й планувально-композиційне рішення. Унікально-універсальні співвідношення церковної архітектури українського села базуються на концепції уставлених форм та планувально-композиційних вирішень будівництва храму, від яких народні зодчі намагалися не відходити, а лише вдосконалювали формотворення й пропорційність. Впливи історичних стилів також підпорядковувались такій концепції, тому українська церква завжди вирізнялась від інших своєю неповторністю та унікальністю.

Концепція храму як висотної доміанти повинна охоронятися сучасними носіями сільського традиціоналізму як універсальна цінність, не залежна від того контексту, в якому пропонується будувати нову будівлю. Потрібно брати до уваги «емоційні можливості архітектурної символіки», які «не менш значимі в утвердженні почуття людської гідності, в гуманістичній повазі до цінностей особистості» [18, с. 101]. Вміле поєднання традицій побудови храму народних майстрів із сучасними вимогами об'ємно-просторових, конструктивних вирішень та застосування новітніх матеріалів, поєднання традиційного та універсального — гармонізація унікально-універсальних співвідношень, шлях до творення сучасної церковної архітектури (рис. 10.8).

Сільське житло завжди було наймасовішим об'єктом будівництва на селі, в ньому народні майстри демонстрували свої кращі надбання і досвід, що становить велику цінність для історії культури українського народу, її архітектури та мистецтва. У ХХ ст. в Україні за часи радянської влади з появою колективних сільськогосподарських підприємств життєве середовище і традиційний уклад українського села були позбавлені первісної суті й духовності. Житлові будинки та їх елементи стали розглядатись з суто утилітарного погляду.

Рис. 10.8. Проект церкви у місті Львові по вул. Роксолани:
а — загальний вигляд храму (візуалізація);
б — загальний вигляд храму (макет).

Студент С. Гарасимчук, керівник А. Степанюк. Макет виконали студенти групи Арх-21, 2014 р., керівник Р. Кюнцлі

Сьогодні, в час відбудови українського села, важливо повернути житловому будівництву набутий досвід народного зодчества, відродити традиції народного будівництва, художньо-декоративного вирішення структурних елементів житла — це стане запорукою створення нового житлового середовища, яке відповідатиме всім вимогам сучасної селянської родини.

Архітектурно-планувальні традиції українського народного житла, що сягають своїм корінням у глибину віків, простежуються в характері використання та організації житлових і господарських приміщень, розташуванні в хаті меблів, у конструктивному вирішенні окремих елементів. Українське народне житло створювалось тривалий період шляхом безперервного вдосконалення прийомів і форм, що відповідали умовам життя, побуту й естетичним уподобанням народу. Те, що не виправдало

сподівань з тих чи інших причин, відмирало, а все краще, повторюючись чимало разів, поступово вдосконалювалось. Це призвело, відповідно, до достатньо консервативних поглядів українців у будівництві. В народі виробилась звичка будувати хату — як у сусіда, в крайньому разі не гіршу. Тож важливо пропагувати та породжувати зацікавленість сучасною архітектурою житла, створюваною на основі поєднання традиційних і модернових прийомів та форм (рис. 10.9).

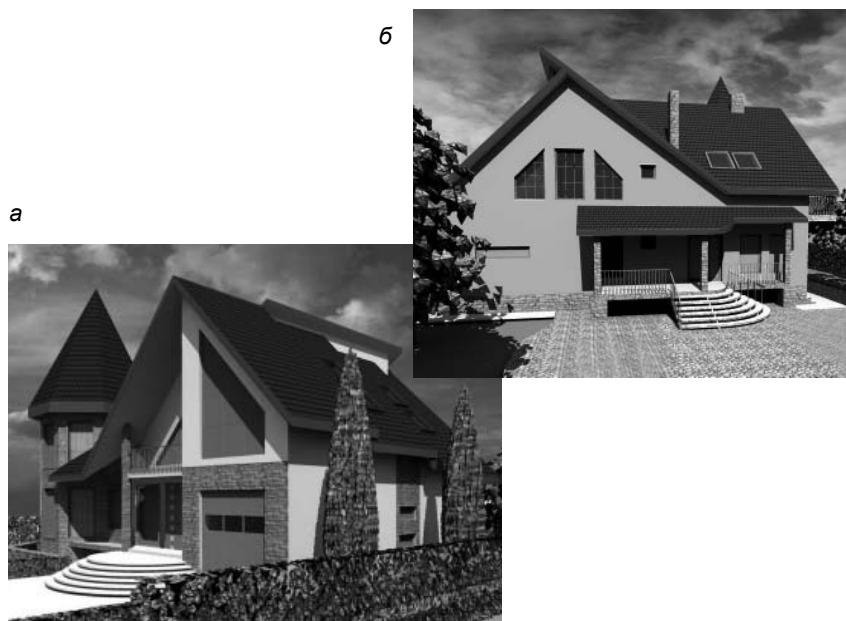

Рис. 10.9. Проект індивідуального житлового будинку в місті Миколаєві Львівської області: а — вигляд з вхідної частини будинку; б — вигляд із відпочинкової зони.
Автор проекту А. Степанюк

Для компактного розміщення всіх приміщень, необхідних для проживання, відпочинку сім'ї та організації трудової діяльності селянського господарства, нормального його функціонування, враховуючи фактори впливу на формування архітектурного середовища села, житловий будинок найбільш доцільно проектувати одно- та двоповерховим. В оздобленні фасаду будинку для збереження унікального краєвиду українського села необхідно застосовувати як традиційні будівельні матеріали

— природний камінь, дерево, так і сучасні — металочерепиця, найрізноманітніші вироби з пластмас та керамічні плити [109, с. 259–264].

Застосування того чи іншого архітектурного прийому в об'ємно-просторовому вирішенні народного житла зумовлено рядом причин, що тісно пов'язано з традиційними та естетичними уявленнями народних зодчих, що склалися в кожному регіоні України. Типовість композиційних прийомів народного житла виступає основою архітектурної єдності забудови вулиці й села в цілому, а різноманітність у відтінках архітектурних вирішень є базою унікальності цієї забудови. Саме такі особливості просторових та планувальних вирішень необхідно застосовувати для створення єдиного художнього ансамблю села. Нове житлове будівництво має органічно поєднати кращі народні архітектурно-будівельні й художні традиції з сучасними.

Простота об'ємно-просторової композиції народної архітектури зумовлюється значною мірою простотою конфігурації плану споруди і широким використанням місцевих будівельних матеріалів. Асиметричність рішення фасадів ґрунтується на асиметрії планувальної композиції народного житла, його виробничих будівель і споруд, оскільки в таких випадках створюється найдоцільніша організація житлових, виробничих і допоміжних приміщень.

Характерною ознакою архітектури українського народного будівництва, що існує і в нинішніх умовах, є симетричність об'ємно-просторової композиції та асиметричне вирішення фасадів. Архітектурно-художнє рішення народної архітектури житла побудовано на контрастних співвідношеннях окремих елементів або деталей, або однієї частини по відношенню до цілого. Такий принцип характерний для творчого методу народних майстрів, можливий до застосування в найрізноманітніших архітектурно-просторових формах, і особливо засобах декоративно-художнього оздоблення фасадів житлових будинків сучасними архітекторами.

У деяких районах західної України приміщення для худоби прибудовувалися до житла по поздовжній осі будинку, що й зумовлювало його поздовжньо-втягнуту композицію. Нині, в час відродження сільського господарства, необхідно вивчити теорію поєднання житла й виробництва в один блок з точки зору економії затрат при будівництві та експлуатації. Така композиція, мабуть, буде вигідною не лише економічно (економія енергозатрат, будівельних матеріалів і території забудови), а й дасть можливість покращити естетичний бік загальної забудови садиби. Отож традиція наших предків може стати поштовхом до вдосконалення архітектурно-просторових вирішень сільського житла [259–264].

Народження житлового будинку, де людина проводить великий відрізок свого життя, не повинно відбуватися без гармонії з природою,

віруваннями, Всесвітом. Гармонія — одна з необхідних ознак буття, існування Всесвіту. Вивчення, збереження та творче осмислення й застосування основ побудови традиційного сільського архітектурного середовища є запорукою створення гармонійного середовища сучасного українського села.

Упродовж багатьох століть українська хата була не лише архітектурним об'єктом — житлом людини, а й історичною категорією, в якій у зовнішньому вигляді, в організації внутрішнього простору, в окремих елементах віддзеркалювались численні народні традиції, символи, звичаї та обряди. Особливістю нового житлового будівництва має стати органічне поєднання кращих народних архітектурно-будівельних і художніх традицій з сучасними вимогами, що відповідають новим умовам проживання на селі.

У радянський період у селах здійснювалася непродумана концентрація аграрного виробництва. Побутувала думка, що на великих підприємствах збільшується продуктивність праці та зменшуються затрати на виробництво продукції. Згодом виявилось, що такий принцип працює не в усіх галузях сільського господарства. На селі розпочалося будівництво великих тваринницьких комплексів та інших виробничих будівель. Силует українського села зазнав змін. Так, замість традиційного візуального силуету села з доміантою храму з'являються силуети агро-виробничих комбінатів із такими доміантами, як водонапірні та силосні вежі [108].

Після незалежності України та проведення аграрної реформи відбулася докорінна зміна соціально-економічних відносин і архітектурно-планувальної організації села та його виробничої зони. У селі з урахуванням таких змін постала проблема змінення умов проживання й праці жителів, а також відновлення сільськогосподарського виробництва на основі приватної власності. Сучасний розвиток виробничої сфери зумовив зміни архітектурно-планувальної та просторової організації і забудови сільських поселень та його окремих структурних елементів. Так, на основі колективних господарств утворились фермерські господарства та інші підприємства з приватною власністю, які вимагають нового в розплануванні села та зміни інфраструктури.

Фермерське господарство, на відміну великих агропідприємств радянського періоду, функціонує на засадах приватної власності, тож йому притаманні всі властивості товаровиробника — а це виробництво, переробка й реалізація, а також є місцем проживання сім'ї фермера. Виходячи з цього, житлово-виробничий двір виступає багатофункціональним комплексом будівель і споруд та житлового будинку.

Архітектурна композиція забудови житлово-виробничого двору передбачає зовнішній і внутрішній огляди комплексу будівель і споруд.

Внутрішній простір створюється за принципами та закономірностями побудови єдиного архітектурно-художнього ансамблю. Зовнішній вигляд залежить від сприйняття житлово-виробничого двору в окремо взятих конкретних умовах природного середовища та напрямку дорожніх зв'язків.

Українське село завжди виділялося вертикалями, традиційно найважливіша споруда розміщувалась на підвищеному місці (церква, вітряки), мала виразний силует. Так, динамічність і виразність господарського двору досягається за рахунок використання вертикальних доміант на фоні горизонтальних будівель. Взаємозв'язок одноповерхових виробничо-допоміжних будівель і висотних споруд визначає композиційний прийом забудови житлово-виробничого двору фермерського господарства.

Архітектурно-просторові вирішення житлово-виробничого комплексу фермерського господарства необхідно виконувати на основі прогресивних методів будівництва та сучасних технологій аграрного виробництва в гармонійному поєднанні традиційних методів народної архітектури українського села, до яких можна віднести: живописність планувальної та об'ємно-просторової композиції (використання рельєфу, озеленення, водоймищ і річок, вільної організації систем вулиць і доріг); живописність і асиметричність в організації структурних елементів села; динамічність і виразність силуету забудови за рахунок використання вертикальних доміант; застосування специфічних систем пропорціонування будівель і споруд; формування специфічних типів планів, стін і дахів, співвідношень між ними; органічне застосування кольорів з урахуванням орієнтації, функції, етнографічних традицій, художнього розпису; різноманітність, пластична і декоративна своєрідність у деталізації елементів оформлення екстер'єрів та інтер'єрів будівель, малих архітектурних форм зовнішнього благоустрою; сміливе, творче застосування та обробка місцевих будівельних матеріалів (каменю, цегли, кераміки, черепиці, дерева, кованого металу, соломи) [107, с. 139–142]. Як невеликий комплекс житлових і виробничих будівель та споруд фермерське господарство необхідно проектувати завершеним ансамблем об'ємно-просторової та архітектурно-художньої композиції, гармонійно вписаним у візуально-просторовий сільський краєвид на фоні природного ландшафту.

Сьогодні спростує наше життя, робить його прагматичним. Життя втрачає свою гармонію і барви. Очевидно, сама людина також починає змінюватися: її захоплюють речі, які вона не розуміє, вона розпочинає творити далеко від законів природи, гармонії, духовності. Такий прагматичний підхід поширився і на проектну практику архітекторів у об'ємно-просторовому вирішенні будівель і споруд та їх інтер'єрів. До

проектування інтер'єру селянської хати його необхідно докорінно змінити. Середовище для проживання українців у різні історичні епохи характеризувалось завжди теплотою, затишком, відчуттям рідного дому, батьківської хати. Символічне значення елементів предметно-просторового середовища селянської хати, крім утилітарних і декоративних функцій, мало для українців символічне, сакральне значення. Отож одне з найважливіших завдань, яке необхідно вирішувати при проектуванні інтер'єру житлового середовища селянського житлового будинку, — відродження традиційного побуту, зруйнованого промисловою революцією.

Безперечно, сучасна архітектура звільнилася від забобонів, вірувань і орієнтується насамперед на міркування антропометрії й ергономіки, технологічний практицизм і якісні експлуатаційні характеристики, набір яких постійно зростає, дивуючи технічними новинками. Водночас психологічний вплив на використання традиційних елементів інтер'єру, орнаменту, декору, символіки продовжує залишатися важливим.

Зрозуміло, при вирішенні інтер'єру потрібно не забувати про відповідність його сучасним вимогам та технологіям. Використання модернових елементів інтер'єру: камін, який символізує піч в українській хаті, підвісна або натяжна стеля з виділенням дерев'яних сволоків, застосування традиційного орнаменту — усе це прийоми, які в поєднанні з новими оздоблювальними та конструктивними матеріалами дають можливість відтворити традиційне житлове середовище селянина в сучасному трактуванні (рис. 10.10).

Якщо в модерновому інтер'єрі в період урбанізації стіл отримав функцію підвищення для зручного й швидкого харчування, часто на кухні відіграє роль робочого столу для приготування їжі та не несе ніякого духовного підтексту, що, власне, зумовлено стилем сучасного життя, то для повернення традиційного укладу життя селянину необхідно повернути столу функцію глибинного сакрального змісту. Як правило, стіл необхідно виготовляти великим посеред кімнати, щоб він символізував єдність сім'ї, родини, достаток та злагоду в хаті.

Сьогодні, коли потреба таких елементів інтер'єру, як піч з відкритим вогнем, відходить — її замінюють сучасними електроприладами, генетична пам'ять українців у необхідності відкритого вогню може бути компенсованою шляхом відтворення давніх елементів печі сучасними конструкціями камінів. Вогонь має цікаву властивість — притягувати погляд, увагу. Споглядання за грою язиків вогню заспокоюють людину, дають їй нові ідеї і, що найголовніше, — вносять комфорт у сучасну будівлю, еднають родину і друзів, створюють затишок і тепло.

Рис. 10.10. Вирішення сучасного інтер'єру житлової кімнати з використанням традиційного українського орнаменту та оздоблення: а — вигляд на стіну з каміном; б — вигляд на стіну з виходом в сад.

Студент С. Гупало, керівник Р. Кюнцлі

Тільки у відновленні унікальності, гармонійному поєднанні традиційного та універсального українська селянська хата живе новим життям, наповнюючись сучасними елементами інтер'єру з використанням традиційних форм, пластики, агрибутики орнаменту. Популяризація, реклама та використання окремих деталей українського побуту наповнить селянську оселю духовністю наших предків і надасть їй самотності.

Запитання для самоконтролю

1. Роль традицій у створенні архітектурного середовища в трактуванні архітекторів та мистецтвознавців.
2. Які чинники впливали на архітектурно-планувальну структуру традиційного українського села в його історичному розвитку?
3. Які основні прийоми планувальних вирішень громадського центру українського села застосовували народні майстри?
4. Роль української церкви в архітектурно-планувальній структурі українського села.
5. Основні типи українських дерев'яних церков.
6. Яке місце в історії архітектури та мистецтва українців займає сільське житло (хата)?
7. Яку символічну роль відігравала тридільність (число три) в храмовому та житловому будівництві українців?
8. Роль господарсько-виробничих та побутових споруд у просторі архітектурного середовища традиційного українського села.
9. На які зони поділялась внутрішня площа житлового приміщення традиційного українського хатнього інтер'єру?
10. На які частини по вертикалі поділялась українська хата, що символізувало її взаємозв'язк з Всесвітом?
11. Які традиційні методи та засоби народних майстрів може застосувати архітектор у поєднанні з новітніми технологіями при архітектурно-художньому вирішенні екстер'єру сучасних будівель та споруд?
12. Які традиційні методи та засоби народних майстрів може застосувати архітектор у поєднанні з новітніми технологіями при просторому вирішенні інтер'єру сучасних будівель та споруд?

11. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Законом України «Про охорону навколишнього середовища», у ст. 51 визначено, що «...в процесі містобудівної діяльності, розміщенні, проектуванні, будівництві, реконструкції та експлуатації різних об'єктів необхідно забезпечувати екологічну безпеку людей та раціональне використання природних ресурсів з урахуванням екологічної ємності конкретної території» [48]. Різновидом комплексної оцінки є еколого-містобудівна оцінка території, яка здійснюється для сприятливості умов проживання людей з метою обґрунтування проектних вирішень, забезпечення нормативного життєвого середовища. Така оцінка здійснюється в межах території регіону (району), урбанізованих територій та великих міст з приміською зоною, а також у межах усіх населених пунктів, функціональних зон, житлових районів тощо.

Результати проведеної оцінки висвітлюються у розділі «Охорона навколишнього середовища» в проекті розпланування й забудови території сільського населеного пункту. Здійснюється оцінка території для її еколого-містобудівного зонування на базі вивчення певних факторів:

1) екологічного стану навколишнього середовища за основними чинниками (атмосферне повітря, підземні та поверхневі води, санітарно-епідеміологічні умови тощо), а також за інтегральними критеріями екодемографічної ємності й забруднення території;

2) існуючого рівня соціоантропогенного навантаження (концентрація основних виробничих фондів, які працюють на одиницю території; щільність населення на одиницю території тощо);

3) природно-екзогенної стійкості середовища (рівня порушеності території та забезпеченості інженерно-матеріальними ресурсами).

На цій підставі визначаються проблемні ареали, розробляється стратегія містобудівних заходів для досягнення нормативно-сприятливих умов проживання людей, а також виділяються відповідні етапи еколого-містобудівної організації території. На основі еколого-містобудівної оцінки території складається карта екологічного

стану природно-територіальної одиниці з показниками змінюваності окремих її ділянок, антропогенних навантажень з відтворенням кризових екологічних точок, природно-заповідного фонду тощо, яка є базовим матеріалом для створення програми заходів заборони й обмеження використання одних ділянок і регламентацій режиму природокористування інших. На цій карті мають бути визначені межі окремих природно-антропогенних комплексів, які вимагають обов'язкового проведення спеціальних природоохоронних захисних заходів і повинні бути вилучені з площі території під час розрахунків її екологічної ємності. Результатом здійсненої оцінки території є її еколого-містобудівне районування з визначенням зон:

- на місцевому рівні — сельбищних, виробничих, ландшафтно-рекреаційних;
- на регіональному рівні — урбанізованих, аграрних, природних (рекреаційних, заповідних).

Еколого-містобудівна оцінка для локальних утворень (поселення, зона, район) деталізується відповідно до масштабу їх територій і охоплює додатковий спектр завдань. Так, для житлового району оцінюється комфортність проживання в цілому стосовно міжмагістральної території й розташування житлового об'єкта в структурі забудови, де має значення рівень загазованості та зашумлення жилої території транспортом.

Рівень комфортності мікрокліматичних умов житлових районів ($t_{\text{эф}}$ 25 °С до +30 °С в літній період і від +20 °С до -10 °С в зимовий період) визначається в межах: сприятливий, якщо показниками охоплено понад 50% території житлового утворення; відносно сприятливий — від 30 до 50%; несприятливий — менше 30% території. Рівень дискомфорту екологічних умов житлових районів визначається залежно від зашумлення й забруднення: більше 50% території житлових утворень — надмірно дискомфортна ситуація; 30–50% території — дискомфортна ситуація; 30% і менше — відносно дискомфортна ситуація.

Для населеного пункту в цілому основне коло завдань у процесі еколого-містобудівної оцінки формується з позицій оздоровлення людей та охорони навколишнього середовища в аспекті соціально-містобудівного комфорту проживання. У проектній практиці в межах урбанізованих територій така оцінка здійснюється за певною схемою, структура якої охоплює три блоки: аналітичний (факторна оцінка за чинниками забруднення та елементами містобудівного освоєння територій); конструктивно-оціночний (аргументація комплексу заходів стосовно оздоровлення, відновлення, захисту середовища) і директивно-регулятивний (система поетапного формування нормативно-комфортного середовища проживання).

При виконанні еколого-містобудівної оцінки території використовуються відповідні методи для визначення: забруднення території стосовно нормативних показників ГДК (гранично допустимі концентрації); агрегованого показника небезпеки забруднення середовища; інтегрованого показника еколого-містобудівної цінності території; екологічної ємності території; місць екологічного конфлікту; стійкості території до фізичного навантаження; репродуктивної властивості й геохімічної активності території. Забруднення території визначається станом навколишнього середовища стосовно нормативних показників ГДК. За основними видами забруднення навколишнього середовища розподіляється на: антропогенне; військове; мікробіологічне; світового океану; населених місць; промислове; сільськогосподарське; радіаційне тощо.

Забруднення навколишнього середовища — це внесення негативних руйнувань у довкілля чи виникнення нових (не характерних для середовища) фізичних, хімічних, інформаційних чи біологічних агентів, які спричиняють дисбаланс у системі «природа – людина». Репродуктивна властивість території визначається мірою відновлення основних елементів природного середовища (атмосферного кисню, води, рослинності). Геохімічна активність території визначається мірою перетворення та виведення продуктів техногенезу за межі дослідної ділянки. Стійкість території до фізичних (антропогенних) навантажень визначається показником, який характеризує опір ландшафтів до антропогенного впливу — рекреаційного, транспортного, виробничого і т.п.

Найважливішими результатами еколого-містобудівної оцінки території є встановлення реальних значень:

1) показника екологічного конфлікту, що обчислюється методом підрахунку економічних збитків у зв'язку з погіршенням здоров'я людей, стану матеріальних об'єктів тощо;

2) показника соціально-містобудівної шкоди, що оцінюється у відносинах, безрозмірних величинах і визначається сумою показників забруднення та інтегрального показника містобудівної цінності території;

3) агрегованого показника небезпеки забрудненої території, що визначається сумою показників за окремими чинниками (шумовим, повітряним, електромагнітним забрудненням);

4) інтегрального показника еколого-містобудівної цінності території, що визначається як сукупність показників властивості конкретної території з позиції концентрації виробничих фондів, населення, природно-ресурсного та рекреаційного потенціалу тощо.

Соціально необхідні охоронні заходи поділяються на організаційні, економічні й містобудівні. Організаційні заходи забезпечують на законодавчому рівні використання територій, створення системи

адміністративно-господарського управління територіями та спеціальної екологічної служби їх охорони. Економічні заходи створюють умови впровадження ресурсозберігаючих технологій, введення штрафних санкцій за порушення норм природокористування, визначення платежів і податків за використання територій, надання пільгових кредитів виробникам екологічно чистої продукції тощо. Містобудівні заходи забезпечують охорону природного середовища за рахунок раціонального функціонального зонування території, створення санітарно-захисних зон, визначення територій природно-заповідного фонду, забезпечення екологічного балансу природно-ландшафтних територій.

Основні принципи екологічного захисту навколишнього середовища:

- збереження та раціональне використання цінних природних ресурсів;
- дотримання нормативів гранично допустимих рівнів екологічного навантаження на природне середовище та санітарних нормативів у місцях забудови;
- виділення природно-заповідних, ландшафтних, курортно-рекреаційних, історико-культурних зон із відповідним режимом їх охорони;
- встановлення санітарно-захисних зон для охорони водойм, джерел водопостачання і мінеральних вод, покладів лікувальних грязей, морських пляжів тощо.

Для захисту найцінніших елементів території навколишнього середовища розробляються заходи, спрямовані на заборону в їх межах невластивої для них містобудівної діяльності (крім будівництва об'єктів, що пов'язані з функціональною експлуатацією цих територій); це стосується природних заповідників, заказників, природних національних парків, водоохоронних зон, зелених зон міст, зон санітарної охорони курортів. Не допускається містобудівна діяльність на площах залягання корисних копалин (до погодження з органами державного гірничого нагляду), в районах розміщення породних відвалів вугільних шахт (ближче 200–500 м залежно від характеристик терикону), на земельних ділянках, забруднених органічними і радіоактивними відходами, у небезпечних зонах зсувів, селевих потоків і снігових лавин, у зонах можливого затоплення, у сейсмічних районах тощо.

Для охорони навколишнього середовища населених пунктів у межах приміських зон на землях лісового фонду формуються «зелені зони» у складі лісопаркової та лісгосподарської частин, місць відпочинку, заповідних об'єктів. Навколо населених пунктів, розташованих у безлісних районах, створюються вітрозахисні й берегоукріплювальні лісові смуги завширшки 500 м (для найзначніших і значних міст), 100 м (для великих і середніх міст) і 50 м (для малих міст і сільських поселень).

Історичне середовище з пам'ятками історії та культури зберігається й захищається на засадах створення спеціальних зон, які охоплюють місця концентрації пам'яток, зони регулювання забудови, що прилягають до охоронних зон, зони ландшафту, що охороняється, заповідні зони. Конкретні заходи щодо захисту навколишнього середовища вживаються відповідно до специфіки окремих джерел забруднення.

Головними джерелами забруднення атмосфери (атмосферного повітря) є промисловість, автотранспорт, сільськогосподарські об'єкти, комунальне господарство та інші чинники. Стан забруднення атмосферного повітря конкретної території встановлюється на підставі порівняння кількості та складу викидів діючих підприємств і об'єктів з кліматичною оцінкою метеоумов та їх здатності до самоочищення.

Концентрація шкідливих домішок у приземному шарі визначається показником «потенціалу забруднення атмосфери» (ПЗА), що залежить від метеоумов і має певні градації:

1. низький — приземна інверсія до 35% на рік, швидкість вітру 0–1 м/с, повторюваність туманів менше 10%;
2. помірний — приземна інверсія до 40% на рік, швидкість вітру 10–20 м/с, тумани менше 10%;
3. підвищений — приземна інверсія до 40%, слабкі вітри, тумани до 20%;
4. високий — приземна інверсія до 60% на рік, швидкість вітрів і повторюваність туманів більше 20%.

Рівні забруднення атмосферного повітря на території поселення визначаються в натуральних показниках концентрації шкідливих речовин (мг/м³) або у відносних показниках гранично допустимої концентрації (ГДК), серед яких визначаються показники: допустимі — нижче ГДК, низькі — 1,0–5,0 ГДК, помірні — 5,0–10,0 ГДК, і високі — більше 10 ГДК. При проектуванні населених пунктів з відповідними показниками ГДК виділяються ізолініями на спеціальній схемі, яка відтворює стан навколишнього середовища цієї території.

З урахуванням показників ПЗА і ГДК вживаються захисні заходи при взаємному розміщенні житлової забудови й народногосподарських об'єктів:

- 1) промислові й сільськогосподарські об'єкти розміщуються з підвітрового боку по відношенню до сельбищних територій;
- 2) будівництво підприємств I і II класів на ділянках з високим ПЗА, у глибоких котлованах, нижче за греблі водосховищ, у місцях утворення туманів і смогів не дозволяється;
- 3) нове житлове будівництво на територіях з рівнем забруднення, що перевищує ГДК, не дозволяється; на ділянках розміщення

курортно-рекреаційних закладів, установ охорони здоров'я тощо рівень забруднення може становити не більше 0,8 ГДК;

4) для об'єктів, які є джерелом забруднення атмосферного повітря, встановлюються санітарно-захисні зони, ширина яких визначається відповідно до санітарних норм проектування промислових підприємств.

Санітарно-захисні зони (розриви) від промислових підприємств (хімічних, металургійних, машинобудування і металообробки, будівельної і легкої промисловості, з переробки тваринних продуктів тощо), які є джерелами забруднення навколишнього середовища, приймаються для підприємств: I класу — 1000 м, II класу — 500 м, III класу — 300 м, IV класу — 100 м, V класу — 50 м. Визначення класу та розмірів санітарно-захисних зон встановлюється згідно з санітарною класифікацією підприємств і виробництв, теплових електростанцій, складських споруд відповідно до діючих нормативних документів.

Санітарно-захисна зона встановлюється між джерелом забруднення і межами розміщення житлової забудови; територія цієї зони не повинна використовуватись як резервна ділянка для розвитку підприємства. У межах санітарно-захисної зони дозволяється розміщення споруд аналогічного виробництва з нижчим класом шкідливого впливу, адміністративно-господарського, науково-проектних та інших закладів (крім спортивних, дитячих, лікувально-оздоровчих закладів, парків і пляжів). Санітарно-захисні зони між сільськогосподарськими підприємствами і межами житлової забудови приймаються за табл. 11.1.

Територія санітарно-захисної зони — це озеленена смуга з елементами благоустрою. З боку сельбищної зони на території санітарно-захисної зони розміром більше 100 м створюється смуга деревно-чагарникових насаджень завширшки не менше 30 м, а при розмірах 50–100 м — завширшки не менше 10 м. Основними джерелами забруднення водних об'єктів (рік, водойм, моря тощо) є скиди стічних вод промисловості, сільського й комунального господарства, в яких містяться забруднюючі речовини: сполуки азоту, пестициди, нафтопродукти, феноли тощо. Мінімальний показник техногенного навантаження на воду (до 5 т/км²) спостерігається в західних, а максимальний (понад 20) — у східних областях України.

Важливими заходами запобігання забрудненню поверхневих і підземних вод є удосконалення водозберігаючих технологічних процесів, впровадження замкнених систем водоспоживання, значне зменшення скидів стічних вод, дотримання норм гранично допустимих концентрацій (ГДК) речовин у водних об'єктах питного призначення.

Таблиця 11.1

Санітарно-захисні зони між сільськогосподарськими підприємствами і житловою забудовою

Підприємства	Розміри санітарно-захисної зони, м
Рослинницькі Теплиці і парники при електричному обігріві Те саме при біологічному обігріві:	не нормуються
на гною	100
на смітті	300
Тваринницькі Великої рогатої худоби:	
до 100 голів	300
1000 до 5000 голів	500
понад 5000 голів	1000
Свинарські:	
до 12 тис. голів на рік	500
12 і 24 тис. голів і більше	1500
54 тис. голів і більше	2000
Вівчарські	300
Конярські	100
Кролівницькі	100
Звіринницькі	300
Птахівничі:	
до 100 тис. курей	300
від 100 до 400 тис. курей	1000
понад 400 тис. курей	1200
Склади для зберігання отрутохімікатів і мінеральних добрив (тис.тонн):	
до 20	200
20–50	300
50–100	400
100–300	500
300–500	700
понад 500	1000
Склади сильнодіючих отруйних речовин:	
базисні	1000
витратні	300
Склади спеціалізовані (овочесховища, картоплесховища, фруктосховища)	50
Пункти технічного обслуговування сільськогосподарських машин і автомобілів	100
Ветлікарні та ветамбулаторії	200

Містобудівні заходи для захисту водойм, водотоків, морських акваторій полягають у вимогах стосовно розміщення народногосподарських об'єктів і створення відповідних водоохоронних зон:

1) сельбищні території населених пунктів, курортні зони й зони масового відпочинку розміщуються вище за течією водотоків і водойм відносно випусків виробничих і господарсько-побутових стічних вод;

2) промислові підприємства розміщуються у прибережних смугах водойм виключно за технологічної необхідності при дотриманні мінімально можливої довжини примикання майданчика підприємства до водного об'єкта; портові споруди, вантажні причали, пристані розміщуються за течією ріки нижче 100 м від сельбищної території;

3) сільськогосподарські підприємства, якщо вони розміщуються на прибережних ділянках, відділяються від водойм озелененою смугою завширшки 40–100 м; склади мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин розміщуються на відстані не менше 2 км від рибогосподарських водойм;

4) у водоохоронних зонах, прибережних захисних смугах забороняється розміщення полігонів для твердих побутових відходів, складів нафтопродуктів, мінеральних добрив тощо.

Зовнішні межі водоохоронних зон визначаються за спеціально розробленими проектами. Орієнтовно їх розміри можна приймати: для водосховищ — 500 м, малих рік завдовжки до 50 км — 100 м, рік завдовжки 50–100 км — 200 м, для рік завдовжки 100–200 км — 300 м. Для охорони водних об'єктів від забруднення вздовж морів, річок, навколо озер і водосховищ та інших водойм у межах водоохоронних зон виділяються прибережні захисні смуги, які встановлюються по обидва береги річок та навколо водойм уздовж урізу води (у меженний період) шириною: для малих водних об'єктів (площею до 3 га) — 25 м, середніх (понад 3 га) — 50 м, великих — 100 м. Якщо крутизна схилів перевищує три градуси, мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється. Вздовж морів та навколо морських заток і лиманів виділяється прибережна захисна смуга завширшки не менше 2 км від урізу води.

Основними чинниками забруднення ґрунтів різних видів земель є тверді промислові та побутові відходи, пестициди, викиди шкідливих речовин промисловості, енергетики й транспорту, чинники деградації ґрунтів — затоплення, заболочення, засолення земель, ерозійні та інші процеси.

Захист ґрунтів передбачається конкретними заходами:

1. відродження деградованих ерозією ґрунтів методами агромеліорації, впровадження культурно-меліоративної системи землеробства;

2. виконання протиерозійних робіт згідно з проектами землеустрою території — спорудження водоскидних валів, валів-каналів,

валів-терас, валів-доріг, водоскидних споруд (лотків, перепадів, загат тощо), протиерозійних ставків та ін.;

3. рекультивация земель з відновленням їх ґрунтового покриву і подальшим використанням для сільськогосподарських угідь, лісових насаджень, під забудову та в рекреаційних цілях;

4. зменшення негативного впливу пестицидів і мінеральних добрив за рахунок застосування нових технологій нормування сільськогосподарських культур, біологічного методу захисту рослин;

5. запобігання незадовільним наслідкам зрошувальної та осушувальної меліорації, що призводить до докорінної зміни екосистем — підтоплення і перезволоження земель, забруднення ґрунтових вод нітратами або переосушення й просідання ґрунтів, зниження здатності до опору антропогенним навантаженням тощо.

Значну частину земельних ресурсів займають ліси, які мають особливе екологічне значення, естетичну й рекреаційну цінність, є базою для розвитку мережі природно-заповідних територій. Негативний техногенний і антропогенний вплив на ліси особливо чітко виявляється в зонах великих промислових центрів. Джерелами забруднення їх є викиди промислових підприємств і теплових електростанцій, лісгосподарська діяльність, рекреаційне навантаження тощо.

Заходами захисту лісів можуть бути:

- лісовідновлення та лісорозведення, створення протиерозійних насаджень, лісосмуг, насаджень уздовж рік і водосховищ;
- охорона від пожеж, надмірного рекреаційного використання та перебування місцевого населення, створення авіапатрульних служб;
- боротьба з біологічним забрудненням, ураженням лісів шкідливими комахами та хворобами (дубовий шовкопряд, американський метелик тощо).

Для охорони усіх категорій земель — сільськогосподарського призначення, житлової та громадської забудови, природно-заповідного та природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного та лісгосподарського призначення, водного фонду, промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення — необхідно дотримуватись вимог земельного законодавства України.

Значною проблемою при розплануванні населених пунктів є запобігання шумам (звуковому тиску). Джерелом шуму не тільки на території міських, а й сільських поселень є промислові підприємства, транспорт — залізничний, автомобільний, річковий, повітряний, та інші об'єкти. Шум вкрай несприятливо впливає на здоров'я людини, перешкоджає праці, порушує відпочинок. Рівні шуму визначаються показником «дБА» (у децибелах), що характеризує фізіологічно допустимий

поріг сприйняття звукового тиску людиною залежно від режиму її життєдіяльності.

При проектуванні населених пунктів на основі вивчення шумових характеристик джерел зовнішнього шуму, визначення очікуваних рівнів шуму, натурних спостережень та розрахунків зон акустичного впливу, об'єктів шуму складається карта шуму (М 1:5000 – 1:10000) з виявленням зон дискомфорту згідно з показниками сумарної інтенсивності шуму від впливу різних негативних джерел.

Між житловими і громадськими будинками та прилеглими до них територіями і об'єктами, які є джерелом зовнішнього шуму, створюються санітарно-захисні зони (озеленені смуги, екрани тощо): від підприємств з рівнем шуму вище 120 дБА — завширшки 1000 м, 100 дБА — 500 м, 80 дБА — 300 м. Такі об'єкти, як радіотелевізійні станції, промислові генератори, повітряні лінії електропередачі високої напруги, випромінюють електромагнітну енергію й створюють поля негативного впливу на здоров'я людини. Спеціальний захист населення від дії електричного поля повітряних ліній електропередачі (ЛЕП) напругою 220 кВ і нижче не передбачається.

Для розміщення ЛЕП напругою 330 кВ і вище відводяться території на достатній відстані (до 100 м) від житлової забудови; при розміщенні ЛЕП напругою 750–1150 кВ передбачається створення санітарно-захисних зон між ними і межами поселень завширшки 250–300 м. На території цих санітарно-захисних зон забороняється розміщення житлових і громадських будинків, стоянок транспорту, складів нафтопродуктів тощо. Вздовж трас ЛЕП з обох боків створюються санітарно-захисні зони завширшки до 55 м від проєкцій крайніх проводів.

Джерелами радіаційного забруднення навколишнього середовища є зовнішнє опромінення від атомних станцій, пункти захоронення радіоактивних відходів, пункти тимчасової локалізації радіоактивних відходів, наслідки аварій атомних станцій тощо. Основне джерело небезпечної радіаційної обстановки в Україні — наслідки аварії на Чорнобильській АЕС. Загальна площа забрудненої території (без зони відчуження) становить понад 41 тис. км²; на ній знаходиться 2215 поселень, у яких проживає понад 2 млн 400 тис. осіб.

На територіях радіоактивного забруднення для забезпечення радіаційної безпеки й захисту населення передбачаються відповідні зони і правовий режим їх використання. Зона відчуження і обов'язкового відселення — забороняються усі види господарської діяльності, постійне проживання населення, будівництво без спеціального дозволу; забезпечується належний природоохоронний режим. Зона гарантованого добровільного відселення — заборонено будівництво нових і розширення

діючих підприємств, безпосередньо не пов'язаних із забезпеченням радіоекологічного та соціального захисту населення, будівництво курортно-рекреаційних установ; обмежується сільгоспвиробництво, житлово-цивільне будівництво. Зона посиленого радіоекологічного контролю — забороняється будівництво нових і розширення діючих екологічно небезпечних підприємств, будівництво та функціонування санаторіїв, позашкільних таборів, баз і будинків відпочинку, обмежується житлове будівництво.

При проектуванні міських і сільських поселень необхідно враховувати ареали радіоактивного забруднення території України, позначені на спеціальних картах, а при розміщенні конкретних об'єктів житлово-цивільного будівництва — наявність радіоекологічного паспорту обраної території.

Для забезпечення нормальних санітарно-гігієнічних умов і охорони навколишнього природного середовища передбачається збирання, знешкодження і використання відходів. Норми накопичення твердих побутових відходів приймаються: для поселень, розташованих у I–II кліматичних зонах — 280–300 кг/рік на одну людину, для поселень III зони — 300–330 кг/рік на одну людину. Для районів, що не мають каналізації, норми накопичення рідких відходів — 2–3,5 м³/рік на одну людину.

Система виділення відходів повинна бути переважно планово-регулярною з залученням спецавтотранспорту. Необхідна кількість спецавтотранспорту приймається: смітєвозів — 20 на 1000 жителів, прибиральних машин — 60 на 1 млн м² площі покриття, малогабаритних тротуароприбиральних машин — 20 на 1 млн м² покриття, асенізаційних машин — 1 на 5 тис. осіб для неканалізованих районів. Зберігання й обслуговування означених видів автотранспорту передбачається спеціалізованими базами, що розміщуються в комунально-складських зонах з розрахунку 80 м² на одну машину.

Для районів багатопверхової забудови доцільно передбачати пневмотранспорт відходів, який відповідає підвищеним містобудівним, санітарно-гігієнічним і естетичним вимогам. При централізованій вакуумній системі влаштовуються транспортні трубопроводи, що з'єднують смітєпроводи будинків з місцями знешкодження сміття (при відстані транспортування до 2,5 км) або центральним осаджувальним бункером, який виконує роль перевантажувальної станції.

Для знешкодження відходів застосовуються утилізаційний і ліквідаційний методи. *Утилізаційний метод* передбачає максимальне використання корисних властивостей відходів шляхом виділення вторинної сировини і горючих фракцій з наступним використанням їх, як правило, а також переробку в органічне добриво (біогумус) або біопаливо.

Ліквідаційний метод ґрунтується на похованні відходів на удосконалених звалищах-полігонах, у відпрацьованих кар'єрах, спалюванні без використання тепла тощо.

Полігони й поля асенізації не повинні розміщуватися на території першого та другого поясів зон санітарної охорони джерел господарсько-питного водопостачання та мінеральних джерел, усіх трьох зон округів санітарної охорони курортів, у місцях масового відпочинку населення та на території оздоровчих дитячих установ, на ділянках виходу на поверхню тріщинуватих порід або ґрунтових вод у вигляді джерел, на території, що захоплюється паводковими водами, а також на території боліт завглибшки понад 1 м. Площа ділянок для місць знешкодження відходів і розміри санітарно-захисних зон приймаються за табл. 11.2.

Таблиця 11.2

Площі земельних ділянок для знешкодження відходів і розміри їх санітарно-захисних зон

Об'єкти для знешкодження побутових відходів	Площа земельних ділянок на 1000 т відходів за рік, га	Розміри санітарно-захисних зон, м
Підприємства промислової переробки потужністю до 100 тис. т за рік	0,05	300
Те саме, понад 100 тис. т за рік	0,05	500
Склади свіжого компосту	0,04	500
Полігони	0,02–0,05	500
Поля компостування	0,5–1,0	500
Поля асенізації	2–4	1000
Зливні станції	0,2	300
Сміттєперевантажувальні станції	0,04	100
Поля складування і поховання знешкоджених осадів (по сухій речовині)	0,3	1000

Запитання для самоконтролю

1. Якими нормами та законодавчими актами необхідно користуватись при проектуванні будівель та споруд і їх комплексів сільських поселень для забезпечення охорони навколишнього середовища?

2. Які фактори впливають на оцінку території з метою її еколого-містобудівного зонування?

3. Якими параметрами визначається рівень комфортності мікрокліматичних умов житлових районів?

4. Якими показниками визначається забрудненість навколишнього середовища?

5. Основні принципи екологічного захисту навколишнього середовища.

6. Дайте визначення терміну санітарно-захисна зона.

7. Які фактори впливають на межі санітарно-захисної зони?

8. Які зелені насадження дозволяються в межах санітарно-захисної зони?

9. Які будівлі та споруди дозволяються розташовувати в межах санітарно-захисної зони?

10. Містобудівні заходи для захисту водойм, водотоків, морських акваторій.

ДОДАТКИ

Додаток А.1

ТАБЛИЦЯ АРХІТЕКТУРНИХ СТИЛІВ В УКРАЇНІ

	Стиль	Європа	Україна	Споруди	Архітектори в Україні
	2	3	4	5	6
1.	Архітектура Трипілля		Ранній етап – I пол. IV тис. до н.е.; Середній – 2 пол. IV тис. до н.е.; Пізній – III тис. до н.е.	Села Лука-Врублицька Хмельницької обл. та Олександрівка Одеської обл., села Трипілля і Жунівці Київської обл., село Черняхів Черкаської обл. (напівземлянкові житла) С. Миропілля Черкаської обл., с. Шкарівка Кіровоградської обл., с. Володимирівка Кіровоградської обл. (наземні багатокамерні, площа = 60–200 м²) Майданецьке городище, с.Тальянки Черкаської обл. Девоповерхові будинки з використанням вальків	
2.	Зарубинецька. Назва від с. Зарубинці на Київщині. Була поширена у басейні Прип'яті та Дніпра і мала 5 локальних варіантів — середньодніпровський, прип'ятсько-поліський, верхньодніпровський, подеснянський та південнобузький. Черняхівська культура у лісостеповій та степовій зонах України, мешкали у верхів'ях Дністра й Західного Бугу		III–II ст. до н.е. середина I ст. н.е. (місцями зберігалося до II ст.) III — 1 пол. V ст.	с.Монастирок. Спорудження однокамерних, майже квадратних у плані жител площею 10-20 м², заглиблених у землю до 1 м. Стіни каркано-щитові або стовпово-плотові, ззовні обмазані глиною. Зрубні житла зводилися з плах, з'єднувалися між собою в «обло» або «в лапу» Наявність господарчих споруд – комори, погреби, хліви, млини, гончарні печі, горни для виготовлення заліза (с. Іванківці на Придністров'ї). Культові будівлі (с.Загаї на Волині), каплице на Старокіївській горі в Києві	

Продовження додатка А.1

1	2	3	4	5	6
3.	Візантійський	VI–XV	X–XIII	П'ятицька церква у м. Чернігові, побудована у XII–XIII ст.; Софійський собор, Київ, 1017/1037. Спочатку побудований у візантійському стилі, у XVIII ст. реконструйований у стилі українського бароко	Петро Милоніг
4.	Романський	XI–XII	XII	Церква св. Пантелеймона (1200), княжий собор Богородиці в Крилосі	
5.	Готичний	кін. XII – XV	Кін. XIV – I пол. XV	Львівський костел Марії Сніжної, Львівський кафедральний костел, костел св. Станіслава. Готичні дерев'яні церкви в селах Сокиринця, Крайніково, Данилово, Олександрівка Хустського р-ну, церкви в селах Діброва, Нересниця, Негровець, Репинне, Сухий, Рекіти, Тошка, Обласка, Сойми, Кужбії Міжгірського р-ну, а також в Івашковця, Локоть Іршавського р-ну та Новоселиця Виноградівського р-ну	Нічко, Йоахім Гром, Амбросій Рабш
6.	Ранній ренесанс	XV (1401) – кін. XVI	XVI–XVII	Чорна Кам'яниця у Львові	П. Красовський, П. Галець, А. Прихильний, П. Барбон, П. Римлянин
7.	Бароко	кін. XVI – сер. XVIII	XVII–XVIII (козацьке)	Грецький монастир св. Катерини 1739-41, Фонтан «Самсон» на Контрактовій площі 1748–49; Маріїнський палац 1744–1752; Кловський палац, 1752–1756, вул. Пилипа Орлика, 8	І. Г. Григорович-Барський; Б. Растреллі, Г. І. Шедель, А. Квасов
8.	Рококо	1715 -1780	XVIII	Андріївська церква, Київ, 1744; Маріїнський палац	Б. Растреллі
9.	Класицизм	кін. XVI – поч. XIX ст.	XVIII – сер. XIX ст.	Спасо-Преображенський кафедральний собор у Дніпропетровську 1835, Воскресенська церква, м. Батурин; Церква св.Олександра, Київ, Контрактовий будинок на Контрактовій площі	О. Яновецький, Ч. Каме-рон, Л. Станзані, О. та В. Беретті, І. Фомін
10.	Ампір	1799-1815	I етап кін. XVIII – поч. XIX ст.; II етап 1930–1950 (сталінський ампір)	Ніжинський ліцей, Микунинський палац графа Рєв в с. Микунь, Міністерство закордонних справ України, Кабінет міністрів України; будинок Верховної Ради УРСР	П. Лангбард; В. Заболотний, С. Григор'єв, І. Фомін, П. Абрросімов
11.	Романтизм	кін. XVIII – I пол. XIX ст.	кін. XVIII – 2 пол. XIX ст.	Палац Воронцова в Алуці, палац Голиціна в Гаспри, Паркові комплекси («Софіївка» в Умані)	Ф. Ельсон, Е. Блор

Продовження додатка А.1

1	2	3	4	5	6
12.	Модерн	XIX ст. – поч. XX ст.	Сер. 90-х XIX ст. – поч. XX (називають ще сецесія, або пізній романтизм)	Будинок з химерами; Прем'єр-Палац готель 1908–1910; Будинок вдови, що плаче, 1907; житловий прибутковий будинок 1912–14; вул. Виноградна, 5; приміщення центрального київського телеграфу 1910–11	В. Кричевський, К. Жуков, С. Тимошенко, В. Троценко, В. Городецький, П. Альошин, Е.-Ф. Брадтман, О. Кобелев
13.	Неокласицизм	кін. XVIII – поч. XX	поч. XX – 1917	Сучасний гуманітарний корпус Київського університету (архітектор О. Беретті). Будинок вчителя у Києві, корпус Центральної наукової бібліотеки та бібліотеки Київського університету Офортмення сільськогосподарського інституту у Харкові (1912–1914), Музей старожитностей і мистецтва, нині Національний художній музей (1897–1899), приміщення міських служб (1854–7), вулиця Володимирська, 15; Аскольдова могила; гостинний двір у Києві 1809–12	П. Альошин, О. Беретті, В. Бенкетов, В. Городецький, О. Вербицький, О. Кобелев, В. Осмак, В. Ніколаєв, Е. Брадтман, Г. Шлейфер, П. Андреев, Ф. Лідвал, А. Краус, О. Кривошеєв, П. Старро, О. Шилле, М. Іонніков, А. Меленський, Руска Люджі.
14.	Неоготика	кін. XIX – початку XX ст.	XIX – поч. XX ст.	Миколаївський костел, Церква святих Ольги і Єлизавети (костел св. Єльжбети у Львові), Неоготичний костел Св. Анни (1875 р.) с. Озеряни, Костел св. Анни, м. Бар (1811). м. Чортків, костел Св. Станіслава, Тернопільська обл. Костел Св. Миколая, Дніпро-Дзержинськ	В. Городецький, Т. Талевський, А. Кун, М. Хорманський
15.	Неороманський	XIX ст. – XX	XIX – поч. XX	Садіба Ковалевського у Києві (1911–13), Корпус Київського політехнічного інституту на Брест-Литовському шосе, 1898; Лютеранська кірха св. Катерини, Київ, 1812, 1857	П. Альошин, О. Вербицький, В. Ніколаєв
16.	Мавританський	2-га пол. XIX ст.	Кін. XIX – поч. XX ст.	Караймська кенаса, нині Будинок актора	В. Городецький
17.	Венеціанське відродження	кін. XIX – поч. XX ст.	Кін. XIX – поч. XX ст.	Національний Банк України 1902–05; Шоколадний будинок на вул. Шовковичиній, Київ, 1899; Маріїнсько-Благовіщенська обштина сестер Червоного Хреста, Київ, 1913	О. Кобелев, В. Ніколаєв, В. Риков

Закінчення додатка А.1

1	2	3	4	5	6
18.	Псевдовізантійський	кін. XIX	Кін. XIX	Собор Святого Володимира, 1862–82 Церква Олександра Невського 1888 Стрітенська церква	О. Беретті, В. Ніколаєв
19.	Український модерн		Поч. XX ст. (з 1903 по 1941 рр.)	Будівля Полтавського земства (1903 р, проект 1910–1920)	В. Кричевський
20.	Необароко		1910–1920	Михайлівський Золотоверхий і Микільський військовий собори в Києві, Троїцький собор у Глухові; Київський іподром, 1915	В. Риков
21.	Конструктивізм	XIX ст. поч. – XX	20 роки XX ст. – 1930	Житловий прибутковий будинок (1920), вул. Велика Житомирська, 17; Київський залізничний вокзал 1927–32	П. Альошин, А. Веснін, О. Вербицький О
22.	Постмодернізм	XX ст.	XX ст.	Готель «Хрещатик», діловий комплекс «Зовнішкспосерві; банк «Україна»; офісний центр «Київ-Донбас»; готельно-офісний центр «Східний горизонт»; арх. комплекс «Ексімбанк»,	Л. Філенко, О. Донець, С. Бабушкін, В. Жемерін, О. Комаровський, І. Шлара
23.	Еклектика	XX ст.	XX ст.	Приміщення Академії Наук, музею зоології, палеонтології, геології тощо (1914–28) вул. Б. Хмельницького, 15; театр ім. І. Франка 1898, Київ;	П. Альошин, Е.-Ф. Брадтман

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ІКОНОПІСУ (за Дмитром Степовиком)

№	Межі періоду	Назва періоду	Іконописці	Ікони, які представляють стиль	Головні ознаки стилю
1.	2 XI–XII	3 Середньовіччя	4 Ікони візантійського стилю, привезені з Криму і Візантії Анонімні автори, Алімпій, Григорій (київська школа малярства)	5 Вишгородська ікона Божої Матері (Владимірська), Белзька Матір Божа, Ченстохowska Матка Боска Ікона Богородиці Оранти, відомої під назвами «Знаменна» та «Велика Панагія», Дмитро Солунський, Ангел Золоте Волосся, святий Микола Мохрий, Ігорівська Богородиця	6 Ікона площинна, графічна, використання білого золота, коричневі, темніуваті кольори Тривимірність, пряма перспектива, теплий колорит, тонка згармонізованість барв, їх тональні переходи, наближення ліків святих до рис місцевого населення, використання червінного золота
2.	XIV–XV	Пізнє середньовіччя	Петро Рутенський, Андрій Рубльов Осередки ікономалявання: Львів, Галич, Перемишль, Холм, Жовква, Луцьк, Острог, Почаїв	Ікона матері-Одмитрії (Провідниці) з с. Дорогодужа Рівненської обл. та з м. Луцька. Ікона св. Юрія із с. Станиль Львівської обл., Мати-Провідниці – Одигітрія (с. Красів, Львівська обл. XV ст.)	Ікони вражають суворістю, що відповідала добі. В іконі зміцнюється ідея своєрідної захисної сили – містичного оберугу від небезпек, а тому розрахована на сильну психологічну дію на глядача, пропаганду сили волі, готовність до боротьби за християнські та національні інтереси. Виразними засоби ікони стримані, лаконічні. Поряд із мучениками південних країн перших віків християнства малюються й українські мученики за віру (Борис та Гліб), князь Володимир та княгиня Ольга. Переважає Богородична тематика, хоча ідею заступництва втілює і Микола Чудотворець, а ідею кари – св. Юрій. Теплота кольорів, декоративне вирішення просте, без надмірних подрібнень прикрас, а в складах одягу переважають пасмовидні чи злегка зігнуті форми

Продовження додатка А.2

1	2	3	4	5	6
3.	XVI ст.	Ренесанс	Львів: родина Максима Воропая, з якою пов'язані малари Хома, Федько, Іван, Микола, Василь Воробей. Лаврін Пухало, його сини Іван та Олександр, помічники Іван та Андрій, слуги — Федько та Іван, Василь зі Стрия, Мишко і Федуско з Самбора, Олексій з с. Смільник на Лемківщині	«Благовіщення» — автор Федуско, «Роз'яття» з с. Вовче на Львівщині, «Страшний Суд» с. Вагнівате, «Воздвиження Чесного Хреста с. Журавине, «Воскресіння Лазаря» с. Поляни, ікона св. Миколи з Милецького монастиря (на Волині), «Страсті Господні» с. Трушевичі, «Апостоли Лука і Петро» з Рогатина, «Богородиця і Марія Магдалина» з Кам'янки. «Христос Вседержитель» і «Архангел Михаїл із Житєм» з Долини, ікона з чину моління «апостол Петро й Богородиця» с. Нагонечне.	Симетрична композиція, хроматична гармонізація, помірне осяяність постатей, ренесансні орнаменти. Декоративне вирішення традиційних іконних сюжетів, тиснене тло, орнаментований німб, трактування складок тканин у численних заокругленнях, молитовний настрій, глибокий психологізм, бездоганні пропорції постатей, гра світливих і темних кольорів. Присутня лінійна стилізація й тонові рішення, площинність й осяяність, символічне та безпосереднє трактування дії, умовного і реального, вираження найтонших почуттів. Суть іконного православного характеру ренесансного стилю: залишити недоторканою засадничу візантійську містичність, але «одягнути її в нове вбрання, збагатити фізичною красою, гармонізувати відповідно до нового стилю
4.	1 пол. XVII ст.	Ренесансно-бароковий синтез	Львівські ікономаляри: Лаврентій Пухало, Федір Сенькович, Семен, Федько, Іван, Роман, Федько Малаха, Василь, Лавриш, Іванко, Олександр, Хомика, Павло Орфин, Микола Петрашківич, Федір Сенькович, Севастьян Корунка	«Страсті Христові» с. Раделичі, Львівська обл., іконостас у церкві Святої Параскеви П'ятиці у Львові, іконостас у церкві Успіння Богородиці у Львові (Перенесений 1767 р. до церкви Святих Козьми і Дем'яна в с. Великі Грибовичі), іконостас у церкві Святого Духа в Рогатині.	Одноперсонажні сцени переважають над багатоперсонажними. Ікони не мають такої центральної будови, однак майстри зовсім не відмовляються від рівноваги, вони шукають пропорції, симетрії, але вже не так однозначно. Часто на іконах нема центробіжної домінанції, симетричність уже далеко не дзеркальна, а швидше асиметрична. Увага митців перекладається на емалювання руку — як внутрішнього (психологічного), так і зовнішнього. Рух не надто бурхливий, без різко нахилених постатей, без надмірно драматизованих жестів. Ікони вирізняє напруження, зумовлена і драматизмом самих страстей Господніх, і трактуванням подій нетрадиційними місцевими засобами, що віддзеркалюють нові барокові тенденції: складки одягу поперечні, такі, що розвиваються. Майже всі персонажі в стані збудження й напруги, їх погляди гострі й позбавлені лагідності. Збуджуюча напруга від використання сили червоного кольору. Кольори стали прозорішими та яснішими, в них помітні переходи від темного до світлого відтінків. Врахована перспектива, глибина простору, напрям та інтенсивність світла.

Продовження додатка А.2

1	2	3	4	5	6
5.	2 пол. XVII – XVIII ст.	бароко	Іван Руткович Йов Кондзелевич Василь Петранович	Чудотворна Жирівська ікона Богородиці Ніжності, с. Михнівка Волин. обл. кін XVII ст., Святий Микола, с. Микнівка Волин. обл., ост. чверть XVII ст. Христос і Марія-Магдалина, с. Волиця Деревлянська, Львів обл., 1680. Святий великомученик Дмитро. Церква св. Дмитра у Львові, 1693 р. Вознесіння Христа, м. Богородчани Ів.-Фр. обл., 1698 – 1705 рр. іконостас в церкві Святої Трійці, м. Жовква Львівської обл., поч. XVIII ст.	Рух, масивність, контраст, багатоперсональність в іконі, відображення молитовного стану віруючих для того, щоб зробити ікону вірцем і захопитою до молитви, введення сучасників в ікону.
6.	Ост. чверть XVIII ст.	рококо		Рокайлеве обрамлення на іконостасі Андріївської церкви в Києві. Рокайлевий декоративний орнамент на іконі «Печерська Богородиця з преподобними Антонієм і Теодосієм Печерським», 70-ті рр. XVIII ст., «Почаївська чудотворна Богородична ікона» (1789).	Вибагливий і пишний декор, театральні-грайливі форми. Ікони рококо зодіялися у пишне декоративне вбрання, яке було засноване на мотивах морської мушлі, але не виключало й деяких рослинних мотивів, характерних для орнаментів ренесансного й барокового стилів. Внутрішня ж сугь святого образу не була піддана в рокайлевих іконах якимись суттєвим змінам.
7.	XVIII – XIX ст.		Іван Сошенко, Лаврські майстри, Олександр Мурашко, Сергій Костенко, Іван Іжакевич	ікони Ісуса Христа й Богородиці для церков у Млєві, Матусові, Лебедині; ікони св. Володимира, Ольги, Антонія, Теодосія, Бориса, Гліба, Макарая. Ікона Богородиці Провідниці, Ніжності, Усіх опечалених Радості, Троєручичі, Покрови, Знамення тощо розпис Володимирського собору «Блаженство в раю», «Хрещення Володимира.» «Хрещення Русі», «Страшний суд». Трапезна церква й палата в Києво-Печерській лаврі.	Збереження в іконі одухотвореності, посилення в ній експресивності. Декоративні акценти перенесено із зовнішніх форм (пишних обрамлень, орнаментованого золоченого тла, розкішно вишитого одягу на святки) у внутрішню структуру образу — сполучення аскриавих тонів і відтінків, у вигоначене — аж до рафінованості, малярство з такими його засобами, як sfumato, лісмування тощо. Збережена психологічна наснаженість образу, але замість драматизму й пафосності тепер підкреслюються ліричні почуття, лагідність, замилювання, мрійливість.

Продовження додатка А.2

1	2	3	4	5	6
8.	XVIII–XIX ст.		І. Крамської Микола Ге Ілля Рєпін Школа Я. Машковського на Галичині Р. Гадзевич К. Устиянович Т. Копистинський, Т. Романчук, С. Томаевич, О. Скруток, А. Пилиховський, Ю. Паневич	«Христос в пустелі»; «Таємна вечеря», «Вісники воскресіння», «У Гетсиманському саду», «Христос і Никодим», «Вихід із таємної вечері»; «Воскресінні Яірової дочки», «Святий Микола рятує трьох невинно засуджених»; ікони Христа Вседержителя й Богородиці Одігтрії з намісного яруса іконостаса церкви в селі Старяю; монументальні полотна для храму Преображення Господнього у Львові — «Христос перед Пилатом» та «Мойсей», образ св. Івана Милостивого для церкви села Спасова Сокальського повіту, ікони в с. Довгому.	Класицизм в Україні не прижився. Ікони несуть в собі елементи бароко й романтизму. Іконостаси доби класицизму не ґрунтувалися на жодних національних традиціях. Це був вигаданий, штучний стиль, еклектика античності, ренесансу та фрагментів різних європейських стилів. Різьбу заміняють прості дерев'яні каркаси із заздалегідь заготовлених частин. Позитивне: чіткість композиції, викінченість форми, майстерність рисунка, виважений науковий підхід до побудови простору, перспективи, масштабу, увага до гармонії й симетрії. Золото тільки на німбах та на позолоті іконостасів.
		Класицизм			

9.	XX ст.	П. Холодний, М. Сосенко, П. Холодний Молод- ший, Ю. Мокрицький, С. Гордінський, Д. Гулак-Кульчицька, Ю. Новосільський, Х. Дохват, Г. Плоччак, М. Осінчук, В. Бачинський, В. Денисенко, Я. Гніздовський, Р. Глукво, О. Мазурик, М. Бідняк, О. Мельник, В. Бірюкович, В. Химочка, М. Малишко, В. Федько.	«Воскресіння Христа», поч. XX ст., «Святий Йосафат», поч. XX ст. «Різдво Христове», 1985, «Благовіщення», 1983, Чудотворна «Студитська ікона Богородиці», 1973, «Святий Володимир та Ольга», 1970, «Різдво Христове», 1990, «Святий Микола», 1982, «Богородиця», 1987, «Богородиця Ніжності», 1970, «Благовіщення», 1989, «Богородиця», 1959, «Христос», 1989, «Воскресіння Христа» 1986, «Благовіщення» 1982, «Ангел із золотим волоссям», 1970-ті рр. «Свята Трійця», 1980, «Христос», 1987, «Оплакування», 1994, «Архангел Михаїл», 1991, «Святий Микола», 1990, «Богородиця Провідниця», 1994, «Зняття з хреста», 1994.	Наслідкування візантійського стилю, стилю київської школи письма, барокового періоду, ікони в стилі модернізм, абстракціонізм...
----	--------	---	---	--

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ

Акрополь (грец.) — 1) фортеця давньогрецького міста на височині; в Афінах став релігійним і політичним центром; 2) укріплення всередині міста, що називається цитаделлю.

Альмарія (лат.) — зал у монастирі або шафа в церкві для зберігання документів.

Альмемор — див. Біма.

Амвон (грец.) — виступаюча частина соліє в церкві.

Амфільпростіль (грец.) — невеликий давньогрецький храм з виступаючими вперед чотириколонними портиками на головному й задньому фасадах.

Апсида, або абсида (грец.) — напівкруглий, прямокутний або багатогранний виступ у східній частині храму, де знаходиться вівтар.

Арнасолій — ніша для встановлення саркофагів; у давньоруських церквах містився у західній частині, у нартексі (притвор).

Баня — див. Купол.

Баптистерій (грец.), або хрещальна — приміщення для хрещення.

Барабан — циліндрична або багатогранна верхня частина будівлі церкви, яка спирається на склепіння та є основою купола чи багатогранного зімкнутого склепіння.

Біма, або альмемор (давньоєвр.) — у синагозі місце для відправлення культових обрядів і читання Тори, а також для проповіді.

Божниця (укр.) — 1) невелика культова споруда; 2) засклена шафа або поставець різного розміру й вигляду для встановлення ікон, образів (те саме, що й кіот); 3) назва синагоги в Західній Україні.

Верх (укр.) — верхня, найвища частина храму.

Восьмерик — восьмигранний об'єм, який застосовується в архітектурі (побудова верху церкви, дзвіниць тощо) при переході від кубічного приміщення до купола.

Вівтар (лат.) — 1) жертовник у язичників, місце жертвоприношення; 2) у католицькій церкві жертовний стіл, престол; 3) східна внутрішня частина православної і греко-католицької церков, відокремлена іконостасом.

Вівтарна перегородка — перегородка, яка відокремлювала вівтар від храму вірних (пізніше — іконостас).

Глава — 1) у значенні глава — купол, баня; у християнських церквах буває одноглава, триглава тощо; 2) у значенні главка — зовнішнє завершення на барабанах купольних церков, має форму шолома, цибулини, груші, конуса та ін.

Голосники — керамічні посудини або камери, які закладаються в стіни і склепіння церковної або іншої споруди й повернуті отворами всередину приміщення. Призначені для підсилення звуку та зменшення ваги склепіння.

Голосниці (укр.) — вертикальні стовпчики (вісім або чотири) каркасу ліхтаря церкви.

Горне місце, або синтрон — місце у східному поглибленні вівтарної частини, де ставиться сидіння для єпископа чи митрополита (трон).

Деамбулаторій (лат.) — напівкруглий обхід хору в готичних храмах.

Дияконник, або д'яконник (грец.) — у старохристиянських церквах одне з приміщень ризниці, розташоване в південній частині.

Диптер (грец.) — тип давньогрецького храму, в якому прямокутне в плані приміщення по зовнішньому периметру оточене двома рядами колон.

Дзвіниця — 1) надбудована або поставлена поряд з храмом споруда для підвішування дзвонів; 2) верхній майданчик дзвіниці.

Закомара — напівкругле або колоподібне завершення верхньої частини зовнішньої стіни давньоруської церкви, яке відповідає внутрішній формі склепіння.

Іконостас (грец.) — перегородка з рядами ікон, що відокремлює вівтар від храму вірних.

Капличка (укр.) — 1) молитовний дім, храм без вівтаря; може бути як окрема будівля та як прибудова з іконами; 2) будівля у вигляді пам'ятника на роздоріжжі або над престолом колишньої церкви.

Капище — храм язичників східних і прибалтійських слов'ян.

Кафедра (грец.) — 1) казальниця, у християнській церкві підвищення для читання проповідей; 2) крісло зі спинкою і підлокітниками, яке знаходиться на помості (архієрейському амвоні) в центрі середньої частини православного храму, для архієрея у встановлені моменти богослужіння. Звідси й назва кафедрального собору як головного храму єпархії.

Кірха (нім.) — лютеранська церква.

Кринос (деформація слова клінос з грец.) — духовна постійна рада при кафедрі єпископа, а також церковні півчі. Місце останніх було біля іконостаса й солеї, що в Україні означало праве або ліве крило у триконхових храмах.

Конвікт (лат.) — гуртожиток при монастирі.

Конха (грец.) — півкупольне склепіння, яке перекриває півциліндричну частину будівлі (апсиду в храмі, нішу тощо).

Костел (лат.) — католицький храм.

Купол, або баня — 1) верхівки українських церков, відкриті всередині до самого верху; 2) кам'яне склепіння.

Лекторіум, або проповідниця (укр.) — у католицьких храмах те саме, що амвон, у вигляді вівтарної перегородки з кафедрою для читання.

Мавзолей (лат.) — монументальна надгробна споруда.

Мечеть (араб.) — мусульманський молитовний храм.

Мінарет (араб.) — вежа при мечеті, з якої муедзин закликає мусульман до молитви.

Мінбар (араб.) — кафедра зі сходами для читання Корану.

Міхбар (араб.) — молитовна ніша всередині мечеті, орієнтована у бік Кааби — головної святині мусульман у місті Мекка.

Нава — див. Неф.

Наос (грец.) — приміщення (святинище) античного храму, де було скульптурне зображення божества; те саме, що й цела.

Нартекс (лат.) — див. Притвор.

Нарфік (грец.) — крите приміщення біля головного входу в ранньохристиянських храмах.

Неф, або нава — поздовжня частина християнського храму, розчленованого колонами або арками на головний (ширший і вищий) та бокові.

Образ — у християнстві зображення святого; те саме, що й ікона.

Опасання, або окрайка, опаска (укр.) — крига галерея навколо храму.

Пагода (португ.) — багатоярусна культова буддійська або індуїстська споруда типу вежі (інколи павільйону) в країнах Південно-Східної Азії і Далекого Сходу.

Пантеон (грец.) — 1) храм, присвячений усім або багатьом богам у давніх греків і римлян; 2) місце поховання видатних людей.

Пастофорій (грец.) — жертвник і дияконник.

Підопасання (укр.) — нижня частина зрубу стіни до висоти піддашся або опасання.

Престол — див. Вівтар.

Притвор, або нартекс — вхідне приміщення (у вигляді закритої галереї або відкритого портика) у ранньохристиянських і середньовічних церквах, куди допускались особи, які не мали права входити до церкви — головного приміщення вірних.

Проповідниця — див. Лекторіум.

Ризниця — приміщення, де зберігаються ризи та інші предмети церковного вжитку.

Санктуарій (лат.) — святилище; те саме, що й вівтар.

Саркофаг (грец.) — невелика гробниця у стародавніх народів.

Сигнаурка (лат.) — невелика вежа у католицьких храмах, розташована над пресвітерієм на перетині нефів (нав).

Синагога (грец.) — іудаїстський молитовний дім; у Західній Україні називають божницею.

Синтрон (грец.) — див. Горне місце.

Сінь (старослов.) — в архітектурі намет на стовпах або колонах, який зводиться над вівтарем, троном або завершує вежу.

Склеп (пол.) — внутрішнє, заглиблене в землю приміщення гробниці.

Скуф'я (грец.) — в архітектурі верхня частина купола на парусах.

Солея (грец., лат.) — 1) підвищення, на якому знаходиться вівтар; 2) невелике підвищення підлоги перед іконостасом.

Тетраконх (грец.) — храм, складові якого виконані у вигляді чотирьох широких півкіл, перекритих конхами.

Триконх (грец.) — тип середньовічного храму, виконаний у плані апсидами, які з трьох боків примикають до квадратного в плані внутрішнього приміщення.

Хрест — 1) стародавнє знаряддя покарання, яке складається з двох схрещених балок, застосовувалось в Ассирії, Месопотамії, Персії і давньоєврейській державі; 2) символ християнської віри.

Хреціато-купольний храм — класичний тип храму, в якого купол на парусах спирається на чотири стовпи в центрі споруди, звідки розходяться чотири склепінчасті рукави хреста. Приміщення, які утворюються на кутах, перекриваються невеликими куполами або склепіннями. У композиції провідне місце належить центральному куполу, піднятому на барабані.

Хреціальна — див. Баптистерій.

Хор (грец.) — 1) у західноєвропейських церквах місце для духовенства, присутнє при богослужінні; 2) власне хор разом із пресвітерієм.

Хори (грец.) — верхня галерея, балкон в інтер'єрах церков.

Храм — культова споруда, призначена для богослужіння й виконання релігійних обрядів; належать святилища, християнські церкви, мусульманські мечеті, іудаїстські синагоги, буддйські храми.

Церква (грец.) — храм православного та греко-католицького культових обрядів.

Шийка — перехідна частина від купола глави наметового верху церкви до маківки.

Шия — глухий барабан церковної глави (без світлових отворів).

Яблуко підхресне — в архітектурі елемент, близький за формою до яблука; встановлюється під хрестом і є завершенням церкви.

СЛОВНИК БУДІВЕЛЬНО-ПОБУТОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Агзим (гзим), або коник — брус або тонка колода чи стовп, укладений на гребені даху, в якому продовбані пази для дранок покриття.

Балясина — фігурно обточений стовпчик-стояк, що підтримує поручень огорожі.

Балясник — ажурна огорожа балконів хор, дзвіниць, яка складається з ряду стовпчиків-балясин, скріплених поручнем.

Бантина — конструктивне з'єднання однієї пари крокв.

Баня — купол, іноді вся верхня будівля церкви.

Барда, або топір — сокира з широким лезом і плоским з однієї сторони обухом, застосовується для тесання колод чи брусів.

Башта — див. Вежа.

Бендюги — орнаментальний мотив різьбярства у вигляді двох квадратів, з'єднаних між собою.

Бервено, або ковбик — у різьбярстві заготовка дерева (2–3 м довжиною) для різьби.

Бігун — вертикальний брусок, на якому повертається в пазах одвірка дверне полотнище.

Блят — широка дошка, верхня частина столярного верстата.

Бочки — ніжки дерев'яного циркуля.

Брикналь — довгий металевий цвях.

Брус (бельок), або форшта — обтесана, окантована з двох сторін колода.

Бруски — цегла-сирець.

Вага (васервага), або водомір — теслярський або столярний рівень для визначення горизонтальної площини.

Варене дерево — обтесана деревина, помальована вареними натуральними-барвниками.

Варцаби, або лутки — 1) віконна обв'язка; 2) дерев'яне устаткування для ткання ручним способом килимів.

Вежа, або башта — верхня частина церкви бойківської або лемківської шкіл народного будівництва.

Векша — спеціальне пристосування, яким народні майстри-будівничі користувались для підняття вгору будівельних матеріалів і частин конструкцій.

Веретено — 1) ручне знаряддя для прядіння; 2) у різьбярстві дерев'яний крут токарного верстата.

Верстат ткацький — верстат для поздовжнього розпилювання вручну великих колод; складається з двох високих козел, на яких закріплюється приготована для розпилу колода.

Верх — композиційне завершення зрубних конструкцій хрестових і лінійних (тридільних) церков; характер верху визначає тип церкви, її декоративний архітектурно-художній образ.

Верхопасання — частина зрубу стін церковної споруди вище опасання або піддашся.

Вівтарний зруб — східна частина (прямокутна чи багатогранна в плані) дерев'яної церкви; в інтер'єрі — вівтарний зруб, відокремлений від зрубу центральної нави іконостасом.

Віконці — орнаментальний мотив різьбярства у вигляді квадратних виїмок (віконечок).

Вінець — один горизонтальний ряд брусів, плениць чи колод у зрубі будівлі, з'єднаних по кутах спеціальними врубками (замками).

Вінкель — столярський або теслярський кутник.

Вісний ніж — скобель, спеціальний ніж з двома ручками для тесання й стругання деревини.

Вісний стілець — примітивний теслярський верстат, пристосування для обробки деревини (тесання, стругання) тощо.

Вибраний фон — у різьбярстві заглиблений фон (тло).

Виверт — дерево, вивернуте з землі вітром; використання такої деревини у будівництві вважалось поганою прикметою.

Випальковувати — розмічати на спеціально вирівняній площині дерев'яними кілками план майбутньої будівлі.

Випуск — виступи дерев'яних конструкцій, які служать для з'єднання частин споруди.

Випуски — консолі, виступи брусів, які випущені з конструкції зрубу та підтримують звиси покриттів, галереї ганку.

Вирізування — плоска різьба.

Вишрюбовувати — піднімати вгору будівельний матеріал або частини конструкцій.

Водомір — див. Вага.

Волокове вікно — архаїчна конструкція віконної пройми, коли віконна рама засовується (заволокується) вбік із середини приміщення.

Вориня — огорожа з довгих жердок, горизонтально укріплених між двома вертикальними кілками.

Ворота — 1) вхідна брама на обійстя; 2) у різьбярстві орнаментальний мотив у вигляді одвірка з півкруглим завершенням.

Восьмерик, або осьмірка — восьмигранний зруб.

Вуса під платву — випуски-кронштейни вінця зрубу, які підтримують верхню обв'язку — мауерлат, стесані по вигнутій дузі (конструктивно-декоративний прийом теслярства).

Галерея — неширокий перехід поперек стіною будівлі, який опирається на випуски вінців зрубу або на стовпці, перекритий даховим покриттям.

Ганок — архітектурно-конструктивний елемент будівлі — прохід до центральних дверей будівлі, який опирається на поперечні випуски підвалин або стовпці, перекритий двосхилим даховим покриттям.

Ганочки — у різьбярстві орнаментальний мотив у вигляді квадратиків з виступами по середині бічних сторін.

Гачки — геометричний орнаментальний мотив гуцульського різьбярства.

Гвіздар — інструмент для витягування цвяхів.

Гвіздь (гвіздок) — дерев'яний або металевий цвях.

Гельгів — інструмент лісорубів і теслярів для перекидання й перетягування колод вручну.

Герєги — дерев'яні коліщата, які використовувались для пересування важких елементів конструкцій будівлі.

Гзимс — див. Агзим.

Гибель — рубанок середній та великий.

Глава — купол церковної будівлі.

Гладик — рубанок малий.

Гніздо — спеціально просвердлений отвір у брусі, служить для з'єднання спеціальним кілочком (тиблем) вінців зрубу.

Голова — у теслярстві верхня частина вісного стільця.

Голосники — отвори-арки в конструкції вежі-дзвіниці бойківської дерев'яної церкви.

Голосниці — вертикальні стовпці (4 або 6) каркасу ліхтарні куполу гуцульської церкви.

Гонт — дубові дощинки з тупим або загостреним переднім краєм; у товщій стороні дощини з торцевої сторони вибирався поздовжній паз, у який при вкладанні повинна входити своєю тоншою стороною наступна; служить для покриття дахових конструкцій та стін зрубу церкви, дзвіниці, громадської будівлі.

Гонталь — дерев'яний кілочок або металевий цвях, який застосовується для закріплення гонту або драниці до обрешітки.

Городничок — у теслярстві долото.

Господа — домашнє житло, домівка.

Грагар — див. Сволос.

Гражда — комплекс замкнутої забудови з житловими та господарськими будівлями, які розміщені довкола подвір'я, вимощеного камінними плитами: характерна для етноregionу Гуцульщини.

Графія — спеціальний різець, яким наносили орнамент на фоні ікон у XVI–XVII ст.

Гребінь — завершення дахового покриття.

Гриф — залізний кілок з дерев'яною ручкою, використовувався лісорубами й теслями для штовхання та пересування колод.

Гужва — петля, скручена з молодих ялинових гілок; застосовувалась для скріплення кілків огорожі-вориння.

Гузи́р — нижня частина китиці-сніпка, якими покривали хати на Бойківщині.

Дашки — орнаментальний мотив геометричного характеру в гуцульському різьбярстві.

Дерево здорове — деревина, яку можна застосовувати в будівництві (не вражена короїдами або грибок).

Дере́вце — у народному будівництві молода ялинка або смечина, яку зрубували й встановлювали на будівельному майданчику перед початком роботи як символ удачі в роботі.

Дертиця — див. Драниця.

Дзвіночки — геометричний орнаментальний мотив у вигляді трикутників; характерний для бойківського різьбярства.

Дзюбак — кирка.

Дилини — дерев'яні бруски або кілки.

Ділати — будувати.

Діло — робота, будівництво (розмовне у майстрів-будівничих).

Довбня — великий дерев'яний молот.

Долівка — земляна підлога, помазана глиною.

Драниця (колена дошка), або дертиця — тонка покрівельна дошка, відколота сокирою від стовбура.

Дранка — прямокутні дощинки з хвойних порід завдовжки 50–60 см, які використовувались для покриття дахових конструкцій та стін зрубу будівлі.

Друлівник — у різьбярстві інструмент для виконання округлих орнаментальних мотивів.

Дуги — орнаментальний мотив гуцульського різьбярства.

Жердка — горизонтально підвішена чи прикріплена перекладина над полом, на яку вішають одяг.

Жорна — ручний млин.

Зав'язка — з'єднання крокв у гребені даху методом накладання з наступним закріпленням дерев'яним кілочком.

Зав'язувати — 1) починати будівництво дерев'яної будівлі — укласти нижні кінці зрубу та підвалини; 2) з'єднувати між собою врубками дерев'яні елементи конструкцій будівлі.

Заділати — відремонтувати, замінити частину конструкції дерев'яної будівлі.

Задовбати — з'єднувати дерев'яні конструкції між собою за допомогою конструктивного елемента — зуба.

Закладати — розпочинати будівництво дерев'яної споруди.

Залижник — дощина з отворами, в які затикають ложки.

Заложити — розпочати будівництво.

Залом — уступ у конструкції стіни або даху, який створюється за допомогою комбінації вертикального і похилого до середини зрубів будівлі.

Замикати склепіння — завершувати перекриття дерев'яної церкви.

Замок — у дерев'яному будівництві кутові конструктивні врубки з'єднання вінців зрубу.

Замок сліпий — дерев'яний механізм для закривання дверей; відкривається за допомогою дерев'яного або металевго ключа з зубцями.

Запічок — місце на печі, відгороджене комином.

Зарубувати — з'єднувати дерев'яні конструкції методом притесування обох конструктивних елементів.

Заслінка — шмат дошки округлої форми для закривання отвору печі.

Засув — дерев'яний механізм для закривання дверей.

Заціпка — металевий гачок при дверях.

Зводити — будувати.

Зняти міру — провести обміри будівлі або елементів конструкції.

Зруб — 1) квадратна або прямокутна в плані конструктивна одиниця українського народного дерев'яного будівництва; 2) ділянка лісу, на якій вирубано дерева.

Зуб — косий або прямий шип врубок дерев'яних конструкцій.

Ільча́сте письмо — орнаментальний мотив гуцульського різьбярства у вигляді сітчастої порізки.

Іконостас — канонічна композиція ікон в архітектурно-декоративній конструкції, яка відділяє вівтар від центральної нави.

Каламар — кусень дерева у формі посудини для зберігання розведеного водою деревного вугілля.

Канюк — спосіб з'єднання кутових врубок вінців зрубу без випусків.

Кантики — орнаментальний мотив різьбярства у вигляді квадратів.

Капище — язичницьке святилище.

Капці — основа, в якій закріплено ніжки столярного верстата.

Квітка — у народному будівництві ритуальна молода яличка, яку встановлювали на гребені новозбудованої дерев'яної споруди як символ щасливого завершення будівництва.

Київ'янка — див. Трацька пила.

Кичка — брусок з твердого дерева з вирубаним отвором для бігунка дверного полотнища.

Класти — будувати.

Кілкувати — розмічати на підготовленому майданчику план споруди дерев'яними кілочками.

Кльоц — див. Ковбок.

Кліть — прямокутний дерев'яний зруб, перекритий дахом.

Клепник — дерев'яний молоток.

Клюкачка — пилка спеціальної конструкції з трьома-п'ятьма зубами.

Клямра — залізна скоба для теслярських робіт.

Ковбок, або кльоц — відрізок стовбура дерева від кореня довжиною 4,2–7 м, діаметр товщої сторони 0,7 м.

Кожухування — оббивання (шालювання, покривання) стін будівлі гонтом або дранками.

Ковбик — див. Бервено.

Коник — див. Агзим.

Коники — чотиригранні штанги для закріплення заготовки на ткацькому або столярному верстатах.

Копаниці — орнаментальний мотив гуцульського різьбярства у вигляді квадратиків з вибраною серединою.

Корх — міра довжини, якою користувались народні майстри будівничі, дорівнює ширині долоні або кулака (приблизно 11,5 см).

Корчуги — спеціальні короткі сани, які використовувались для стягування колод з місця вирубки.

Коцюба — насаджений на дерев'яний держак залізний прут з розплесканим загнутим кінцем для перемішування палива в печі й вигрібання попелу.

Кривульки — орнаментальний мотив бойківського різьбярства у вигляді хвилястої лінії.

Крижики — орнаментальний мотив карпатського різьбярства у вигляді хрестиків.

Крокви — основний конструктивний елемент дахового перекриття.

Кругляк — колода.

Кружало — каркасна основа конструкції цибулястих бань гуцульської церкви.

Кутас — конструктивний елемент церковного будівництва — видимий ззовні покритий дахом кут четверика під зрубом восьмерика вежі перекриття зрубу.

Лава (лавка) — місце для сидіння; довга дошка або плениця, встановлена на вертикальних стовпцях уздовж чільної стіни хати.

Лавка — у теслярстві: 1) невеликий верстат для теслярських робіт, які виконуються сидячи; 2) фуганок.

Лаги, або лігари — бруси, якікладаються під настил підлоги.

Лапа — спосіб з'єднання кутових врубок вінців зрубу.

Лата — обрешітка.

Латер — міра об'єму — 1 м³ лісоматеріалів.

Лежанка — низька піч у вигляді припічка, яку часто використовували для сидіння.

Листечка — орнаментальний мотив різьбярства у вигляді листочків.

Лігари — див. Лаги.

Ліси — допоміжна конструкція при будівництві — риштування.

Ліски — плетена огорожа з гілля ліщини.

Ліскувати — набивати на дерев'яну стіну дранку з ліщини під штукатурку.

Ліхтар (ліхтарня) — восьмикутна частина конструктивного завершення верху церковної будівлі з проїмами для освітлення внутрішнього простору.

Лутки — див. Варцаби.

Маківка — цибулястоподібне конструктивне завершення дахового покриття церкви або дзвіниці.

Мисник — полиця для посуду або навісна шафа.

Мірило (мірка) — планка або паличка з твердої породи дерева довжиною 46,24 см, розділена зарубками на чотири корки, а кожен корх на чотири пальці; міра довжини, яка застосовувалась народними майстрами-будівничими для проведення обмірів.

Мостити — накладати підлогу.

Мур (мури) — огорожа, викладена з каменів «на сухо».

Нава — центральне (або середнє) приміщення (зруб) у церковній будівлі хрестового чи тридільного типів планування.

Нагель — дерев'яний кілок для укріплення конструктивних з'єднань будівлі.

Ніж дошковий — спеціальний ніж для відколювання драниць.

Ніж фризний — спеціальний ніж для вибирання пазів у дощині.

Нутромір — циркуль для вимірювання внутрішнього діаметра отворів.

Обвертач — інструмент для вирізання круглих отворів у деревині.

- Обло** — спосіб з'єднання кутових врубок вінців зрубу.
- Обрешітка** — покрівельний каркас.
- Обценгли** — інструмент для витягування цвяхів.
- Оклад** — 1) план-замальовка (шкіц) майбутньої будівлі; 2) карбова-на металева накладка на іконі.
- Опасання** — дахове покриття, яке опирається на стовпи й проходить по периметру стін церковної будівлі.
- Опруг** — орнаментальний мотив різьбярства у вигляді круга.
- Оскарб** — кирка.
- Ослін** — переносна лавка для сидіння.
- Остаток** — випуски вінців зрубу.
- Осьмірка** — див. Восьмерик.
- Палець** — у народному будівництві міра довжини, яка дорівнює 2,88 см, 4 пальці = 1 корх.
- Паскарик** — різьбярське долото з двома лезами.
- Писак** — металевий інструмент, який застосовується для випалювання орнаментальної композиції або напису на дерев'яній конструкції (одвірку, сволоку).
- Писанє** — нанесення орнаментальних мотивів на конструктивні елементи дерев'яної будівлі за допомогою писака.
- Підвалина** — нижній (найтовщий) вінець зрубу будівлі, який опирається на фундамент, камені або стендари.
- Підверстатник** — нижня частина столярного верстата.
- Піддашня** — дахове покриття, яке опирається на випуски зрубу; проходить по периметру будівлі, захищаючи стіни від атмосферних опадів.
- Підківки** — різьбярське долото з лезом у вигляді підкови.
- Підліжки** — великі річкові камені, встановлені під нижній вінець зрубу.
- Підмурівок** — фундамент.
- Підопасання** — нижня частина зрубу стіни до висоти піддашня чи опасання.
- Підпіччя** — заглибина під піччю, де склали дрова.
- Піл** — дерев'яні нари у хаті, розміщені між піччю та протилежною від печі (причілковою) стіною.
- Платва** — 1) мауерлат; 2) відрізок стовбура від кореня довжиною 8,5–14 м.
- Плениця** — половина колоди, розколота або розпилена в поздовжньому напрямку з обтесаним «животом».
- Побій** — дерев'яна покрівля.
- Повала** — стеля; дерев'яне перекриття верхньої частини зрубу.
- Повиванє** — прикрашування дерев'яних конструкцій будівлі бляхою.

- Понова** — у теслярстві частина дерев'яного циркуля, яка фіксує його розмір.
- Попруги** — 1) частина кінської збруї; 2) конструктивна частина столярного й токарного верстатів.
- Портал** — центральний одвірок.
- Постіль** — конструктивна частина столярного і токарного верстатів.
- Потайний зуб** — невеликий прямокутний виступ у замку зрубини, який служить для зміцнення конструктивного з'єднання стін будівлі.
- Поставити** — збудувати дерев'яну будівлю.
- Потвердити** — відремонтувати, поновити.
- Приділати** — добудувати.
- Призьба** — невисокий, переважно земляний або глиняний насип уздовж стін хати знадвору.
- Припічок** — горизонтальна площина перед челюстями печі під комином, продовженням якої є черинь печі.
- Прируб (приділ)** — другорядний за значенням зруб, з'єднаний з основною конструкцією (тридільною чи хрестовою) церковної будівлі.
- Причілок, або фаціят** — торцева стіна будівлі; бічна стіна двосхилого даху.
- Протеса** — півколода зі стесаними гострими краями.
- П'ядь** — у народному будівництві міра довжини, відстань між великим і вказівним пальцями руки, дорівнює 2 корхам (приблизно 23,1 см).
- Раки** — спеціальне пристосування у вигляді зубчастої підкови для безпечного ходіння по колодах.
- Раєт ударити** — у народному будівництві знак, який подає майстер-будівничий, що підтверджує завершення роботи.
- Райок** — металевий інструмент для витягування цвяхів.
- Ретязь** — залізний засув.
- Риза** — у лісорубстві спеціальний дерев'яний жолоб для спуску колд з місця лісозаготовок.
- Рило (рильце)** — лопата.
- Рискаль** — лопата.
- Рівнак** — 1) рубанок; 2) долото з прямим лезом.
- Різане письмо** — різьблені орнаментальні візерунки на дерев'яних конструкціях будівлі (одвірки, сволок, стовпці галерейки та ганку).
- Рогач** — довгий дерев'яний держак з двома металевими заокругленими ріжками на кінці, якими беруть і ставлять у піч або виймають з неї горщики, чавуни.
- Розкоси** — допоміжні елементи (бруски) покрівельної конструкції, які підтримують крокви.

Рубель — 1) вузька дерев'яна дошка з ручкою і поперечними зарубками, яка застосовувалась для прання білизни; 2) довга жердина, яку кладуть зверху на віз із сіном і притягують за кінці шнурками, щоб утримати вантаж.

Рублений — збудований з дерева.

Рубленик — долото.

Ружі — різьбярський орнаментальний мотив у вигляді кола з вписаними у ньому еліпсами.

Ряд — у дерев'яному будівництві один вінець зрубу.

Сарсама — спільна назва усіх теслярських, столярних і лісорубських інструментів.

Свердлик — інструмент для прокручування отворів у дереві.

Світлиця — парадна (для гостей) кімната.

Сволок, або грагар — основна (центральна) балка перекриття зрубної чи каркасної конструкції дерев'яної будівлі, часто прикрашена декоративною різьбою у вигляді хрестів, солярних знаків, а іноді й написами, які фіксують час спорудження будівлі та її майстра або власника.

Секира — сокира.

Сипати — відливати у формах металеві вироби.

Сідець — місце для сидіння біля столярного верстата.

Сіни — внутрішнє приміщення житла, розташоване за входом, двері з сіней ведуть до житлової частини хати.

Січені зубці — різьбярський орнаментальний мотив у вигляді об'ємних трикутників, покритих ільчастим письмом (сітчастою порізкою).

Скит — віддалене від людей поселення монастирського типу.

Скала — масштаб, співвідношення окремих частин будівлі.

Скісні вугли — зрізані по прямій лінії під кутом висунуті вінці зрубу під мауерлат.

Скобель — 1) рубанок; 2) металеве пристосування для з'єднання окремих дерев'яних деталей конструкції.

Скосак — долото з косим зрізом леза.

Скосак вирізаний (коники) — фігурно вирізані (по хвилястій лінії) висунуті вінці зрубу під мауерлат.

Слуп — стовп.

Слупи — ніжки столярного верстата.

Солея — підвищена на одну-дві сходинки частина підлоги перед вівтарем у церкві.

Сонічко — орнаментальний мотив гуцульського різьбярства у вигляді кола з зубчиками (різновид солярного знака).

Сонішник — орнаментальний мотив гуцульського та бойківського різьбярства у вигляді квітки соняшника (різновид солярного знака).

Спарені лати — укладені парами на крокви обрешітини, спеціально під покриття дракною.

Спиж — видовбане гніздо у дерев'яних конструкціях.

Спуст — великий рубанок.

Ставити — будувати.

Стелина — окремі товсті дошки чи бруси, на які укладено дошки перекриття (повалу).

Стендари — давній спосіб влаштування фундаменту церковної будівлі; заглиблені в землю товсті колоди або пеньки, які вставлялись вертикально в один ряд один до одного по всьому периметру будівлі; на них клали підвалини.

Стілець — 1) невеликий верстат для столярних і теслярських робіт, які можна було виконувати сидячи; 2) стовпо-ригельна система конструкції даху.

Ступа — дерев'яний пристрій для подрібнення зерна.

Ступик — педаль деревообробного верстата.

Сулак — металевий інструмент для випалювання отворів у дерев'яних елементах конструкцій.

Суперт — металева опора для долота на деревообробному токарному верстаті.

Термін — навчальний період у майстра-будівничого, який сягав у середньому трьох років.

Терти — розпилювати колоди на дошки.

Тертиці — дошки.

Тес — обтесаний будівельний матеріал.

Тибель — дерев'яний цвях або кілок, який використовувався для з'єднання вінців зрубу або дерев'яних конструкцій.

Толочене — вибивання (карбування) орнаменту на блясі.

Топір — див. Барда.

Топорище — дерев'яна ручка до сокири, яка часто служила і мірою довжини в народному будівництві.

Трам — балка перекриття; див. Сволок.

Трацька пила, або кий'янка — дворучна довга пила для поздовжнього розпилювання колод.

Тябло — горизонтальний брус-полиця між вівтарним зрубом і навою, на якому в давнину встановлювали ікони.

Ужівка — у будівництві провощений шнур для відбивання прямих ліній при тесанні чи пилянні колод.

Учинити — збудувати.

Фаска — бічні зрізи на площині дверного полотнища.

Фасулька — долото з півкруглим лезом.

Фаціят — див. Причілок.

Фірмак — форма-негатив окремих орнаментальних мотивів або цілих композицій, які використовувались при декоруванні дерев'яних конструкцій.

Форшта — див. Брус.

Фризи — пази конструкцій, влаштовані за допомогою чверті й планки.

Фугдолото — долото для вибирання прямокутних або фігурних пазів.

Фуджок — долото.

Фундатор — людина, яка фінансує будівництво церкви чи громадської споруди.

Хори — балкон-галерея у внутрішньому об'ємі церкви.

Хрестики — орнаментальний мотив гуцульського різьбярства.

Цаль — одиниця міри довжини — 2,4 см; використовувалась народними майстрами в процесі будівництва.

Цапина — залізний гак на довгому топорищі, який використовувався для перетягування та складування колод.

Цибулька — купол церковної будівлі.

Цинки (цинковане) — дерев'яні кілочки, які з'єднують конструктивні частини дерев'яних меблів (лави, столи, сповідальниці).

Цюкавка — різець.

Цюкання — нанесення на площину пунктирного орнаменту.

Чаша — у дерев'яному будівництві округла виїмка в колоді, вирубана за формою другої, яка буде вкладатись в цю форму.

Чепелик — невеликий складний ніж.

Черінь — нижня площина печі або дно, де горять дрова; місце для випікання хліба й варіння страв.

Четверик — прямокутний або квадратний у плані зруб.

Чіп — шип у з'єднаннях дерев'яних конструкцій.

Шайда — поперечна планка, яка з'єднує ніжки столярного верстата.

Шалівка (шалювати) — дошки, дранки або гонтини, якими покривають (шалюють) стіни дерев'яних конструкцій.

Шатрове покриття — високе 4-, 6- або 8-гранне пірамідалне покриття вежі церкви чи дзвіниці.

Шашкірня — дерев'яний циркуль.

Шиб — віконне скло.

Шия — глухий барабан, що підтримує церковну главу; термін народного будівництва.

Шлапи — див. Підвалини.

Шмига — стусло столярне.

Шпиль — стрімке (шпилясте) завершення даху.

Шпунтоване — з'єднання дерев'яних конструкцій.

Штаба — смуга заліза прямокутного профілю.

Штайлягер — фундамент.

Штанца — металевий інструмент для випалювання орнаментальних мотивів на площині дерев'яної конструкції.

Штибель — вертикально встановлений стовп у верхній частині дахового покриття, на ньому кріпиться, завершуючи композицію церковного верху, металевий кований хрест.

Штуцилка — невелика ручна пилка.

Ярмо — упряж для робочої рогатої худоби (волів), зроблена з дерев'яних брусків, з'єднаних у вигляді рами, яку одягають на шию тварин й замикають занозами.

Ясла — відгороджене в хліві під стіною місце, куди закладають корм худобі.

Додаток Б.3

МЕБЛІ ТА ХАТНЄ ОБЛАДНАННЯ

Бамбетель — вид народних меблів, що набули поширення наприкінці XVIII ст. на території Галичини; складається з лави або лави-скрині на стояках-ніжках, спинки, декорованої профілюванням, різьбленням або малюванням та підлокітників у формі гнutoї ручки. Завдяки своїй зручності, не втратили популярності до нашого часу.

Божниця — спеціальна полицка для ікон, встановлена вище верхньої лінії вікна на покуті (у червоному куті) селянської хати. На Лівобережжі в оселях заможних селян зустрічались божниці багато декоровані, двоярусні, утворюючи своєрідний домашній іконостас.

Вікно (волокове вікно) — світлова пройма в стіні з рамою, заклеююю склом, тонкою пластинкою слюди чи бичачим міхуром, зрубного чи каркасного типу конструкції будівлі. Традиційна українська хата мала, як правило, не менше трьох вікон: двоє у чільній стіні: одне навпроти печі — перепічне, друге навпроти столу — покутне; третє — у причілковій стіні, яке теж освітлювало стіл, — застільне. Іноді в тильній стіні хати влаштовували ще одне невеличке віконце біля печі — запічне. В курних хатах Полісся та Карпатського краю до поч. XX ст. збереглись

архаїчної конструкції віконні пройми, так звані волокові вікна, що становили вузькі наскрізні отвори в стіні, які засовувались (заволокувались) дерев'яними рамками-засувками — волоками з середини приміщення.

Грубка — споруда для обігріву приміщень у хаті; відома на території України з початку XVIII ст. Грубки розміщували в комплексі з піччю, а також окремо в кімнатах, де не було печі. На Українському Поліссі ставили поруч з піччю, паралельно до сінешньої стіни. У цьому випадку між піччю й грубкою був проміжок, у якому ставили лавицю або настил з дощок, де спали старі та діти. Ставили грубки і паралельно до чільної стіни при краю печі; тоді за грубкою ховалася частина постілі в хаті. На Волині грубки споруджували майже в центрі хати, паралельно до чільної стіни; при такому розміщенні в хаті виникало друге приміщення — ванькир, що використовувалося як куток для дітей. Грубки мають форму паралелепіпеда. Нагрівання їх поверхні відбувається за рахунок звивистого проходження диму від вогнища до комина. На Поділлі поверхні грубок прикрашали декоративним розписом або витинанками.

Гряди — два бруси або кругляки, які врубувалися в конструкцію протилежних стін на відстані 30–50 см від стелі й служили для збереження деяких побутових речей: ночв, лучини, дров, а іноді в'язок цибулі. Існує думка, що гряди були одними з найдавніших меблів у житлі. На грядках-полицях зберігали продукти від найраніше прирученої людиною собаки. В курних хатах Українського Полісся на гряди, що були при чільній і запічних стінах, клали жердки, на яких сушили в'язки льону чи конопель.

Двері — дві або декілька дощок, з'єднаних між собою шпугами, які прикривають вхід до людської оселі — велику прямокутну пройму в стіні будівлі, обрамлену одвірком та порогом.

Диванчик (диван) — вид народних меблів у селянській хаті, що поширився на Лівобережній Україні з кінця XVIII ст. Дослідники вважають, що вони розвинулись на національній основі від західноєвропейських меблів, які масово завозились у той час поміщиками. У диванчиках цього регіону помітні відгуки бароко, рококо, ампірних та псевдоготичних стилів. Народні майстри зуміли в них зберегти виразний силует, форму й пропорції, які органічно «в'яжуться» з інтер'єром української хати. Спинки в диванчиках різної форми, часто глухі з двома – трьома прямокутно видовженими фільонками, оздобленими ромбами. Бувають спинки заграбовані вузькими прямокутними дощечками, які часто мають фігурне профілювання. Побутували також диванчики лише з одною верхівкою спинки. Майже всі диванчики мають підлокітники у формі брусків, дещо припідняті над сидінням. Часто побутують у формі гнutoї ручки. Менше уваги майстри в диванчиках приділяли оформленню ніжок; вони, як правило, у формі чотиригранних брусків. Поверхні

диванчиків покривали тільки палітурою або лаком, що сприяло збереженню природної структури деревини.

Долівка — земляна підлога, обмазана глиною, яка побутувала у давньому українському житлі. В селянських оселях кінця XIX – поч. XX ст. багатьох етнорегіонів України збереглась до нинішніх днів.

Жердка — горизонтально підвішана до стелі або прикріплена до причілкової стіни та стелі за допомогою дерев'яних держаків, оздоблених різьбою, переклада — жердина. Розміщена над полом (ліжком) служила для зберігання (розвішування) одягу повсякденного вжитку. В Українських Карпатах та на Поліссі побутувало ще декілька видів жердок: пересувка — для плетення рогож та личаків; грядка — для підвішування кросен ткацького верстата; балічка — для сушіння одягу біля печі. На Гуцульщині, Закарпатті, Поліссі для прикрашення оселі на жердці над ліжком розстеляли ліжники, килими, рушники.

Запічок — конструктивно-функціональна частина української печі, відгороджена комином; служив для відпочинку та зберігання речей домашнього вжитку.

Кагла (димник) — спеціальний отвір у стелі (повалі), через який дим з курної печі виходив на горище.

Колиска — маленьке ліжечко для сну та виголювання немовлят; буває двох типів: підвісна (вервечана, завісна), яку зачеплювали до стелі над ліжком, та на стояках-кочальцях, яку ставили на долівці біля ліжка. Підвісні колиски бувають прямокутної форми з півкруглим плетеним дном та профілюваними і різьбленими побічними та човникоподібні, видовбані з одного кусня дерева. Колиски на стояках і півкрузах робили з високими спинками й побічними, прикрашаючи їх різьбою та малюванням. Коли не було потреби (не було немовляти), колиску виносили на горище.

Комин — конструктивна частина української печі, через яку виходив дим від вогнища, що входила в систему декору інтер'єру, українського народного житла. Комин печі прикрашали розписами або декорували кахлями. Відомо, що в родинній хаті Богдана Хмельницького на хуторі Суботові стояла піч, обкладена кахлями, на яких були зображені козаки з ратищами, коні, химерні звірі; а в будинку гетьмана Апостола комин печі прикрашали полив'яні кахлі, розмальовані квітами. Декорування комина печі кахлями характерне і для Гуцульщини. Декоративні розписи комина печі елементами рослинного та тваринного орнаменту характерні для інтер'єрів народного житла Поділля, Дніпропетровщини, Півдня України. В Петриківці на поч. XX ст. комин печі обліплювали декоративними розписами на папері.

Крісло (стілець) — різновид рухомих меблів для сидіння однієї особи; ослін зі зручною спинкою, підлокітниками або без них. Відомі в селянському побуті з кінця XVIII ст. Про походження поки що нема єдиної думки дослідників: одні пов'язують їх появу з розвитком лави зі спинкою, другі вбачають у них запозичення від стильових меблів. Крісла мають чотири гранчасті або заокруглені ніжки та дощату спинку в скісному положенні. Сідальна частина найчастіше трапецієподібної форми; спинка має рамкову конструкцію з заповненням фігурними дощечками або точеними паличками. Оздоблювали крісла покриттям лаком або політурою, зберігаючи при цьому природний колір деревини.

Лава (лавка) — один із найдавніших елементів обладнання традиційного сільського житла; місце для сидіння або лежання. Складається з широкої грубої дошки чи плениці, яка входить у конструкцію зрубу чи встановлена на вертикальних стовпцях уздовж чільної стіни хати. Лава — своєрідний релікт давнього землянково-шатрового житла, всередині якого горіло вогнище, а довкола стін були насипані земляні виступи, які виконували роль місця для відпочинку.

Лавка — коротка лава на стояках-ніжках; відноситься до рухомих (переносних) меблів сільського житла.

Лежанка — глиняна прибудова до печі або груби у вигляді припічка; мала форму неширокого тапчана. Здебільшого лежанка з'єднувалася з задньою або боковою стінкою печі. В стінці, яка була значно вищою за лежанку, часто робили одну або дві фігурні ніші — пичурки, інколи цю стіну оздоблювали малюванням. Для прикраси лежанку застеляли ковдрами, ряднами, налавниками.

Ліжко (постіль) — місце для снання, яке відноситься до рухомих меблів і широко використовується в народному побуті з кінця XVIII ст.; походить від примітивного нерухомого дощаного настилу (піл), який влаштовували за піччю при тильній стіні. Найпростіші ліжка, які, до речі, зберегли традиційне місце розташування, — плиткий ящик прямокутної форми, на чотирьох ніжках, зповнений соломою; донедавна побутували в глухих місцях Полісся. Подальший процес розвитку ліжок позначився на їх конструкції: дві спинки з ніжками (одна вища, друга нижча) і дві дошки — побічні, з'єднуючись на висоті 60–80 см від підлоги, утворюють раму, яку впоперек застеляють дошками. Художня виразність ліжок залежить від декоративного оформлення спинок, побічні та ніжок — переважно технікою профілювання, різьблення, випалювання або токарно-точеними елементами.

Ложник (лижник, залижник) — невелика поличка з округлими отворами для ложок та колотівок, яку прикріплювали до чільної стіни навпроти печі. Складніші ложники робили у вигляді маленьких ящиків,

прикритих зверху стелиною з отворами; передню й бічні стінки ложника прикрашали плоским різьбленням, а окремі деталі — фігурним профілюванням.

Мисник (подишир, судник) — підвісна відкрита або закрита дверцятами шафа з полицями для посуду та окремих продуктів; належить до нерухомого типу меблів і має віками усталене місце на сінешній стіні, між дверима і чільною стіною. Основу найпростішого мисника складає дощата рама, всередині якої розміщено 5–6 полицок. Найрозповсюдженішим типом мисника була комбінація полиць з невеликою закритою шафкою в його нижній частині. На відкритих полицях часто вертикально розміщували мальовані декоративні миски; бічні дошки мисника, торці полиць, дверцята зазвичай прикрашали плоским і ажурним різьбленням, інкрустацією, розписом та розфарбовуванням. Отож, окрім свого функціонального призначення, мисник виконував і суто декоративну роль, прикрашаючи інтер'єр сільського житла. Особливим багатством оздоблення відзначались мисники Слобожанщини, Бойківщини та Гуцульщини.

Намисник — поличка, декорована геометричним плоскорізьбленим орнаментом, дошка, закріплена горизонтально на сінешній стіні над дверима; використовується для зберігання декоративних керамічних мисок, служачи водночас і окрасою інтер'єру. Найбільш поширена на Гуцульщині.

Одвірок — дверна рама в сільському будинку; належить до важливих конструктивних деталей, які забезпечують щільне закривання дверей, доповнюють загальне оздоблення інтер'єру хати. В українському народному будівництві, крім одвірків прямокутної, трапецієподібної (на Бойківщині) форми, відомі одвірки п'ятигранні. На Бойківщині, особливо на порталах галерей та культових спорудах, побутували одвірки заокруглені у верхній частині; така форма досягається завдяки тому, що для закріплення бокових одвірків з верхньою частиною тут поставлено вирізні дошки. Такі дощаті скріпки — підкоси — прибиті до одвірків дерев'яними кілками, що, виступаючи зовні, утворюють своєрідний орнамент. Одвірки, особливо верхню їх частину, в Українських Карпатах оздоблювали декоративною різьбою, написами про час побудови хати. На них вирізьблювали розети, хрести, ромби, трикутники, рослинні орнаменти, написи про дату спорудження та вислови з Біблії, які, за народним повір'ям, мали охороняти житло. Зразком художнього оздоблення одвірка є хата 1910 року з села Тухолька, що експонується в Музеї народної архітектури та побуту у Львові. Майстром її був Іван Волошин (1844–?). У художньому оздобленні її помітна єдність у використанні орнаментальних мотивів. Ключем до розгадки може служити давнє уявлення людини про поділ Всесвіту на три яруси: небо, землю і підземний

світ: верхній ярус — це розети, що символізують небесні світила; середній — земля, подається зображенням рослинного орнаменту, плетивом виноградної лози. Підземне царство (світ) показане трьома зубчастими лініями на одвірках порталю.

Ослін — тип переносних меблів для сидіння; коротка лава на стояках-ногах, яка часто ставилась біля столу.

Підлога — настил з дощок або плениць у сінях та коморі (рідше в хаті) сільських осель Українських Карпат; лише з поч. ХХ ст. підлогу (замість глиняної долівки) почали настеляти і в житловому приміщенні.

Піл (пріча, нари) — найдавніший примітивний настил з дощок для спання; влаштовували його запіччю при тильній і причілкових стінах оселі.

Піч — основний елемент хатнього обладнання з рядом функціональних призначень (готування їжі, утеплення житла, відпочинок); має своє усталене місце в куті між сінешньою і тильною стінами, часто займаючи 1/4 частину площі житла. В первісних оселях «родинне вогнище» влаштовувалось посередині житла, але з розпадом обцинного ладу і зменшенням родини воно перемістилось до стіни. Прототипом традиційної печі були опалювальні пристрої-споруди часів трипільської культури (4–3 тис. р. до Р.Х.). Відкрита археологом В.Хвойкою на Черкащині трипільська піч мала квадратну основу, двома стінами притулена до хати, а з вільного боку — припічок. Верхня частина витягнута, з ознаками димаря. Первісна піч була глинобитним склепінням на дерев'яному каркасі, яке згодом обкладали глиною, надаючи призматичної форми. Найбільш архаїчний тип печі, збережений до поч. ХХ ст. у Карпатах та на Поліссі, — курні, в яких не було димаря й дим від якої направлявся просто в хату, а відтак, через невеликий отвір в стелі — каглу, на горище. Традиційна українська вариста піч, яка побутує до нинішнього часу, за формою димозабірного пристрою (комина – шиї – цівки), який розташовувався над припічком, поділяється дослідниками на три типи: лівобережний, правобережний та лемківський. Самі назви засвідчують ареали поширення кожного з типів.

Лівобережна піч мала комин, стінки якого були поставлені на припічок урівень з ним, тож припічок мав вигляд заглибленого майданчика. Правобережна піч мала комин у вигляді зрізаної піраміди — нависаючого над припічком або опертого на стовпчики коша. Лемківська піч, окрім орієнтації її отвору на причілкову стіну, мала комин, подібний до правобережного типу: він нависав над припічком, але мав Г-подібну форму труби, коротша частина якої нависала над припічком, а подовжена з'єднувалась зі стіною сіней, у якій був отвір для виводу диму в сіни. Основу печі найчастіше робили з глиносоломи, у поліському та карпатському житлі були поширені опічки з дерева, на Півдні України та

Закарпатті — з природного каменю. Багатовіковий народний досвід виробив оптимальну технологію спорудження печей: на зрубну, кам'яну чи глиносолом'яну основу укладали масивні плениці — поміст, а на них глину, яку добре ущільнювали. На місце майбутнього отвору клали в'язку дров. Обабіч помосту ставили міцні дерев'яні щити, які утворювали своєрідну опалубку, куди натоптували глину. Після її підсихання дрова спалювали й вивільняли отвір печі. До речі, простота конструкції і традиційність форми дають можливість уявно простежити етапи її становлення: колись підмурівок під вогнищем був основою, над ним виникло склепіння, яке згодом стало обростати квадратними формами, що створили місце для відпочинку людини. Природно, піч у хаті виступала одним із основних елементів інтер'єру, тож її оздобленню приділялось багато уваги. На Поділлі, Київщині, Дніпропетровщині, Півдні України піч прикрашали декоративним малюванням, у Петриківці обліплювали декором на папері (мальовками), а на Гуцульщині декорували керамічними кахлями.

Повала (стеля) — горизонтальне перекриття стін хати з дощок, горбилів, ліски або пруття, переплетеного глиносолом'яними перевеслами і т.д. Лише на Поліссі збереглись поодинокі випадки влаштування таких архаїчних форм стелі: трикутна, трапецієподібна та напівкругла. Майже в усіх етнорегіонах стеля білилась вапном, лише в Карпатах та на західному Поліссі вона була не білена, а мита капустияним розсоллом, відтінюючи колір та фактуру деревини в інтер'єрі оселі.

Покуть (червоний кут, святий вугол, божній кут) — обрядово-культуова частина житла на куті чільної та причілкової стін, у якій розміщували ікони або влаштовували божницю, прикрашені тканими чи вишитими рушниками, цілющим зіллям та сушеними квітами, вивішували лампадку.

Полаті — літнє спальне місце, яке влаштовували в сінях на Волинському Поліссі.

Полиця — довга одинарна дошка (завдовжки 1,5 м та завширшки 0,3–0,4 м) для зберігання посуду та дрібних речей, закріплена горизонтально на чільній або сінешній стінах. На Прикарпатті полиці декорувались геометричним плоскорізьбленим та ажурним декором; на Гуцульщині були майже закриті вертикальними планками з фігурно вирізаними отворами. Різновид полиць — мисники, намисники, лижники.

Поріг — частина підвалини між вертикальними брусами одвірка; конструктивна деталь має важливе ритуальне навантаження й ніби замикає коло, хатній простір, виступаючи символом початку чи кінця людської оселі. За народними віруваннями місце перебування душ предків, тому й пов'язано з порогом чимало звичаїв та обрядів (вінчання, весілля, похорони) українського народу.

Посвіт (лучник, світанок, світлич) — давній освітлювальний пристрій, яким освітлювали в темні вечори оселю. На куті з'єднання запічка з припечком установлювалась камінна плита з ямкою, на якій горіли букові або смолянисті соснові скіпки (лучини). На Поліссі це конусоподібний мішечок (кабиця), під яким горіла лучина; підвішували під стелю.

Припечок — горизонтальна глинобитна площа перед челюстями печі, під комином; використовується при готуванні їжі в черині печі.

Причілок — торцева стіна селянської хати.

Сволок (бальок, трам) — центральна (основна) балка перекриття стелі дерев'яної будівлі зрубною чи каркасною конструкції, можна вважати однією з найдавніших конструктивних деталей оселі, прототип якої слід шукати ще в найпримітивнішому архаїчному житлі — ямі, прикритій зверху настилом з паралельно покладених одне біля одного стовбурів дерев. У напівземлянках періоду Київської Русі сволок прилаштовували на вершині причілков (при поздовжньо-вінчатому перекритті) або на двох сохах, які закопувались у землю по центру причілкових стінах. Пізніше його стали ставити на верхню об'язку причілкової та сінешньої стін. На сволок завжди вибирали міцний здоровий стовбур дуба чи липи, який обтесували, надаючи квадратної чи прямокутної форми в перерізі. На Гуцульщині його витесували з вікової кедрини; тут існував навіть звичай переносити міцний сволок зі старої хати до нової. Особливо урочисто підіймали його на зруб, завершуючи будівництво стін оселі, перев'язували рушниками або хусткою, іноді господиня обгортала його кожухом, щоб хата була теплою. Після встановлення сволоку рушники і хустки обов'язково дарували майстрам-будівничим, а потім влаштовували гостину. Сволок в Україні завжди символізував міцність оселі та згуртованість родини, тому його часто прикрашали декоративною плоскою різьбою у вигляді зубчиків, хрестів, солярних знаків, а іноді й написами, які фіксують час спорудження будівлі, ім'я її майстра-будівничого чи господаря, важливу подію в житті цілої родини; оберігав селянську хату «від злих духів та недоброго ока». Будучи архітектурно-конструктивним елементом будівлі, сволок виконує й мистецько-декоративну функцію, ставши оздобою інтер'єру і водночас оберегом селянської оселі. З ним пов'язано чимало вірувань, обрядів та звичаїв у житті українського народу.

Сіни — внутрішнє приміщення українського житла, розташоване за вхідними дверима; зберігали речі побутового вжитку (жорна, ступа, бочка для капусти) та виконували різні господарські роботи. Двері з сіней ведуть до житлової частини хати.

Скриня (куфер) — вид меблів, що були неодмінною приналежністю інтер'єру української сільської хати, — спеціальний ящик для зберігання одягу, тканин, цінних речей тощо. Про скриню турбувалася кожна

жінка, зокрема дівчина, дбаючи про майбутнє віно (придане, посаг); тут вона складала святкове вбрання, вінок, рушники і прикраси. Скриня була символом майбутньої нової сім'ї. В давнину можна було в одній хаті зустріти дві-три скрині, які належали дочці, матері та бабуні. Найдавнішим видом дерев'яних скринь були лежачі — «кадовби», видовбані в одному пні дерева, причому отвір у них вирізували посередині стовбура й закривали спеціальним віком.

В Україні відомі за формою два типи традиційних скринь: одні мали віко у вигляді двосхилого даху, що нагадував кам'яний саркофаг XII ст. київського князя Ярослава Мудрого та дерев'яні саркофаги Причорномор'я (IV–III ст. до н.е.), інші мали плоске віко. Крім означених типів, були ще скрині з напівкруглими віками; поширились наприкінці XIX ст. і називали їх «куфрами». Скрині з двосхилим дахом побутували в Українських Карпатах, Прикарпатті, півдні Полісся. До сер. XIX ст. їх робили з колених і обтесаних букових дощок. Вони мали каркасну конструкцію. Основні конструктивні елементи таких скринь — чогири масивні стовпці, що виконували функцію ніжок. У пази їх вкладали горизонтально дві-три дошки, які творили стіни скрині. Зверху така скриня закривалась двосхилим віком, складеним з трьох поздовжніх дощок, запущених у поперечні бічні, які їх зв'язують і фіксують. Середня дошка (хребет) обтесана у формі двосхилого дашка, що нагадує гребінь будівлі. За допомогою двох дерев'яних кілків — «чолів», віко відкривали як на металевих завісах.

На Київщині, Чернігівщині й Полтавщині були поширені скрині з плоскими віками, на яких можна було сидіти чи спати; робили їх зазвичай зрубною конструкції («в замки») без торців. Ребра скрині оковували залізом, віка робили з двох або трьох дощок, закладених короткими боками в дві поперечні рейки (шпуги). На Поділлі також часто вживали окуття скринь. Воно виступає тут і як елемент декору: три вертикальних смуги на передній стінці звичайно закріплювали цвяхами з кованими декоративними головками і закінчували трилопатеvim листочком або мотивом вужика. Обковувалися також кути віка. На Київщині, Полтавщині, Катеринославщині, Волині й Львівщині скрині фарбували та розмальовували. На Харківщині характерні скрині, звужені донизу й пофарбовані в темно-зелений колір, у північних районах Полтавщини колір фону буває досить темним: синім, зеленим або фіолетовим, в південних — коричневим, на Поділлі — темно-зеленим, рідше коричневим, на Львівщині, в Яворові — вишневим, на Бойківщині — зеленим. По фону, на передній та бічних стінках виконувався розпис, що часто своїми мотивами та композицією перегукувався з настінними розписами або килимами певного району. На передній стінці звичайно мальованою рамкою виділяли площину, прикрашену яскравими рослинними

мотивами, серед яких переважають букети чи вазонки з квітами (троянди, гвоздики, півонії, волошки). Трапляються інколи й сюжетні зображення, наприклад, «Козака Мамая» на Полтавщині або «дерева життя» у вигляді лева та левиці, «пристоячих» обабіч деревця, оточеного травами та квітами, — на низьких волинських скринях XVIII–XX ст. Декор карпатських скринь найбільш архаїчний, він виконується плоскою різьбою, що доповнюється малюванням чи рідше бейцюванням у червоно-коричневому тоні. Іноді тло вкривають чорною фарбою, а на Буковині — синьою. Композиція декору суворо підпорядковувалась та підкреслювала конструкцію скринь. Орнаментика гуцульських скринь суто геометрична, у ній переважають мотиви циркульних розеток, вписаних у кола, а також дрібні візерунки, що мають назви «крижики», «дашки», «січені зубчики», «ганочки» тощо.

Стелени — окремі товсті дошки чи бруси, на які укладались дошки **перекриття стелі (повалу)**.

Стеля — настил з дощок, ліски, пруття, переплетеного глино-солом'яними перевеслами, яким перекривається верхня обв'язка стін хати. Див.: Повала.

Стіл — вид рухомих меблів, який функціонально призначався для створення зручностей у побуті людини й був неодмінною приналежністю інтер'єру української оселі. Місце стола традиційно було в діагонально-протилежному від печі кутку хати, тобто в «червоному куті». Ще задовго до появи ікон у житлі у трипільців (IV–III тис. до н.е.) на цьому місці розташовувався жертovníк, де спалювали колосся квітів. Крім традиційного наслідування цього місця, воно було зручним, бо це чистий і найкраще освітлений куток обрядово-культової й побутової частини хати.

В Україні розрізняються столи чотирьох типів: столи-скрині, столи на двох підпорах у вигляді перехрестя, на чотирьох ніжках з поперечками і царгові. Столи-скрині побутують широко в Українських Карпатах, Прикарпатті, на півдні Поділля, Причорномор'ї; вони такої ж конструкції, що й скрині з плоским віком, лише вищі, мають дещо нижчу скриню, покриті довгою товстою столовою плитою — стільницею, не прикріпленою до скрині. Столи на двох підпорах у формі перехрестя побутували на Поліссі, Гуцульщині, Лемківщині. В найдавніших таких столах стільниця спочиває безпосередньо на підпорах (без царги). На Київщині, Волині, Поділлі на початку XIX ст. поширились столи, які конструктивно складаються з двох паралельних сполучених на кінцях (внизу і вверху) поперечками стояків, на які спиралася столова плита.

Найпоширенішим у сільському інтер'єрі був тип царгового стола. Часом царга глибока і вказує на споріднення зі столом-скринєю, її ніжки сполучені внизу підніжками. Підстілля на Гуцульщині прикрашали

геометричним орнаментом у вигляді солярних знаків, уписаних у коло, або хрестів, складених із квадратиків та трикутників. Такі орнаменти вирізьблювали або виконували технікою інтарсії. В орнаменті стінок столів-скринь на Закарпатті трапляються також колосся пшениці, олені тощо.

Стіл у селянській хаті поряд із суто побутовими функціями місця споживання їжі використовувався і як обрядовий предмет. Вірили, що в певні дні свят ритуальні дії з ним забезпечують родинний достаток. Так, на Свят-вечір на нього клали сіно, застеливши обрусом зверху, потім хліб і мисочку з сіллю, що означало гостинність. У лемків у цей вечір під столом опинявся посуд, сокира, леміш чи колесо від плуга, а його ніжки зв'язували ланцюгом, щоб коні були міцні й корова добре доїлася. У деяких місцевостях на стіл насипали зерно й залишали гроші, а на краєчках клали часник, який мав охороняти людей і худобу від захворювань. Великий селянський стіл уособлював ідею єдності, родинної міцності та злагоди, відіграючи функцію певного магічного символу, на якому навколишній світ набував форми хліба насущного, який завжди лежав разом з сіллю на чистій вишитій скатертині.

Стілець — коротка переносна лава зі спинкою або без неї, призначена для сидіння однієї особи.

Стояк — переносний пристрій для навчання дітей стояти; побутував на Гуцульщині. Складається з двох горизонтально покладених дощок, з'єднаних між собою чотирма ніжками-стовпцями висотою до грудей дитини. У верхній дощці вирізано отвір, у якому розміщують дитину, яка вже пробує стояти.

Тильна стіна (запідна, напідна) — задня стіна хати, вздовж якої розміщені піч, піл або ліжко.

Хлібна полиця — різновид полиці для зберігання хатнього начиння та хліба; розміщувалась на чільній стіні навпроти печі.

Ходячка — пристрій для навчання дітей ходити. На Гуцульщині, наприклад, складалася з припіднятої над землею на ніжках рами з жердок; зверху на ній закріплювали рухому дошку з отвором для дитини. Такий стілець мав довжину до двох метрів. На Поліссі для ходячок між підлогою і сволоком кріплять кілок, а до нього — поперечку з лозовою дужкою. В утворене півкільце ставлять дитину, яка, спираючись на поперечку й дужку, ходить навколо кілка.

Чільна стіна — передня або фасадна стіна хати з віконними проймами, під якою влаштовувалась довга лава для сидіння чи снання.

Черінь — нижня площина або дно печі, де власне горять дрова; водночас місце для випікання хліба та варіння страв.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. ДБН 360-92**. Містобудування. Планування і забудова міських та сільських поселень : [чинний від 2014-01-01]. — К., 2002. — 107 с.
2. ДБН В.2.2.-3-97. Будинки та споруди навчальних закладів. — К. : Державний комітет України у справах містобудування і архітектури, 1997. — 38 с.
3. ДБН В.2.2-15-2005. Житлові будинки. Основні положення. — К. : Державний комітет України з ДБН будівництва та архітектури, 2005. — 76 с.
4. ДБН Б.2.4-4-97. Планування і забудова малих сільськогосподарських підприємств та селянських (фермерських) господарств. — К. : Державний комітет України у справах містобудування і архітектури, 1997. — 27 с.
5. ДБН Б.2.4-1-94. Планування і забудова сільських поселень. — К. : Мінбудархітектура України, 1994. — 94 с.
6. ДБН В.2.2-1-95. Будівлі і споруди для тваринництва. — К. : Держкоммістобудування України, 1995. — 38 с.
7. ДБН Б. 2.4-3-95. Генеральні плани сільськогосподарських підприємств. — К. : Держкоммістобудування України, 1995. — 56 с.
8. ДБН В.1.1-7-2002. Захист від пожежі. Пожежна безпека об'єктів будівництва. — К. : Держбуд України, 2003. — 41 с.
9. ДБН В. 2.3-5-2001. Вулиці та дороги населених пунктів [Електронний ресурс]. — К. : Держбуд України, 2001. — Режим доступу : <http://profidom.com.ua/v-2/v-2-3/1587-dbn-v-2-3-5-2001-sporudi-transportu-vulici-ta-dorogi-naselenih-punktiv>
10. ДБН В.2.2-28-2011. Будинки адміністративного та побутового призначення : [чинний від 01.10.2011]. — К. : Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України, 2011. — 49 с.
11. ДБН В.2.2-20:2008. Будинки і споруди. Готелі. — К. : Мінрегіонбуд України, 2009. — 58 с.
12. ДБН В. 2.2-23:2009. Будинки і споруди. Підприємства торгівлі. — К. : Мінрегіонбуд України, 2009. — 63 с.
13. ДБН В. 2.3-15:2007. Споруди транспорту. Автостоянки і гаражі для легкових автомобілів [Електронний ресурс]. — К. : Мінрегіонбуд України, 2008. — Режим доступу : dbn.at.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-415
14. ДБН В.2.2-13-2003. Спортивні та фізкультурно-оздоровчі споруди [Електронний ресурс]. — К. : Державний комітет України з будівництва та архітектури, 2004. — Режим доступу : <http://dbn.at.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-14>

15. ДБН В.2.2-10-2001. Будинки і споруди. Заклади охорони здоров'я [Електронний ресурс]. — К. : Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України, 2001. — Режим доступу : document.ua/budinki-i-sporudi-zakladi-ohoroni-zdorovja-nor2904.html
16. ДержСанПІН 173-96. Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів [Електронний ресурс] : затв. наказом МОЗ України від 19.06.1996 р. № 173. — К. : МОЗ України, 1996. — Режим доступу : <http://document.ua/derzhavni-sanitarni-pravila-planuvannja-ta-zabudovi-naseleni-nor1982.html>
17. Аграрна реформа в Україні; 1990–1996 : Законодавчі акти і нормативно-методичні документи / [за ред. М. В. Зубця]. — К., 1996. — 332 с.
18. Архитектура и эмоциональный мир человека / Забельшанский Г. Б., Минервин Г. Б., Раппапорт А. Г., Сомов Г. Ю. — М. : Стройиздат, 1985. — 208 с.
19. Архитектурное проектирование агроиндустриальных комплексов / [под ред. В. В. Мусатова]. — М. : Агроиздат, 1990. — 448 с.
20. Архитектурное проектирование жилых зданий / Барщ М. О., Лисициан М. В., Тургенев С. П., Федорова Н. В. — М. : Стройиздат, 1972. — 348 с.
21. Архітектурно-просторова організація сіл. Питання реконструкції / [Бистряков І. К., Литвинова Л. Г., Хохол Ю. Ф.]. — К. : Будівельник, 1991. — 98 с.
22. Багиров Р. Д. Планировка и застройка сельских населенных мест в СССР / Багиров Р. Д., Беленький В.Р., Беляев В.М. и др. — М. : Стройиздат, 1980. — 294 с.
23. Барановский М. И. Туристические базы / М. И. Барановский. — М. : Стройиздат, 1976. — 167 с.
24. Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян / А. К. Байбурин ; Академия наук СССР. Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. — Ленинград : Наука, 1983. — 192 с.
25. Бирюков Л. Е. Основы планировки и благоустройства населенных мест и промышленных территорий / Л. Е. Бирюков. — М. : Стройиздат, 1978. — 231 с.
26. Бистряков І. К. Архітектурно-просторова організація сіл: питання реконструкції / Бистряков І. К., Литвинова Л. І., Майборода І. І., Хохол Ю. Ф. — К. : Будівельник, 1991. — 100 с.
27. Богацкий Г. Ф. Курсовое проектирование населенных мест / Богацкий Г. Ф., Бондаренко Б. А., Леонтович В. В. — К. : Будівельник, 1964. — 142 с.
28. Благоустройство и озеленение сел / [под. ред. Г. П. Майкова — Ленинград : Стройиздат, 1983. — 184 с.

29. Буга П. Г. Гражданские, промышленные и сельскохозяйственные здания / П. Г. Буга. — М. : Высш. шк., 1987. — 349 с.
30. Виншу И. А. Проблемы преемственности архитектурных традиций сельских поселений / И. А. Виншу // Архитектурно-планировочная организация сельских населенных пунктов : межвузовский сб. науч. трудов. — Куйбышев, 1988. — С. 61–86.
31. Виншу И. А. Архитектурно-планировочная организация сельских населенных мест : учеб. [для вузов] / И. А. Виншу. — М. : Стройиздат, 1986. — 278 с.
32. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології / Х. К. Вовк. — К. : Мистецтво, 1995. — 336 с.
33. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. — К. : Оберіг, 1993. — 590 с.
34. Данилюк А. Поклонися народному зодчому / А. Данилюк. — Львів : Свічадо, 1995. — 63 с.
35. Данилюк А. Батківська хата / Архип Данилюк // Жовтень. — 1984. — № 11. — С. 101–106.
36. Данилюк А. Г. Украинская хата / А. Г. Данилюк. — К. : Наук. думка, 1991. — 108 с.
37. Данилюк А. Г. Народна архітектура Бойківщини. Житлове будівництво / А. Г. Данилюк. — Львів : Укр. технології, 2004. — 168 с.
38. Данилюк А. До хати пустіте, за стіл посадіте... / А. Данилюк // Сільське будівництво. — 1987. — № 10. — С. 20–21.
39. Демидов С. В. Архитектурное проектирование промышленных предприятий / С. В. Демидов, А. А. Хрусталева. — М. : Стройиздат, 1984. — 392 с.
40. Дипломне проектування у вищих навчальних закладах Мінагрополітики України : навч.-метод. посіб. / [за ред. Т. Д. Іщенко, І. М. Бендери]. — К. : Аграрна освіта, 2006. — 256 с.
41. Добряк Д. С. Планіровка сільського району / Добряк Д. С., Ковальов І. В., Рабинович Я. С. та ін. — К. : Будівельник, 1967. — 134 с.
42. Добрянський І. Проектування українських церков. Альбом – посібник / Добрянський І., Степанюк А., Лоїк Г. — Львів, 2005. — 104 с.
43. Довженко О. До питання про будівництво нових сіл на берегах дніпровських водоймищ і майбутнього південного каналу : твори [в 5-ти т.]. — К. : Дніпро, 1965. — Т. 4 : Публіцистичні статті та виступи. — 355 с.
44. Донцов Дмитро Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. — [Вид. друге]. — Дрогобич : Відродження, 1991. — 342 с.
45. Ефименко П. Обычное право украинского народа / П. Ефименко // Украинский народ в его прошлом и настоящем. — Пг., 1916. — С. 648–649.
46. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / В. В. Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.

47. Жук Р. Ритмічні особливості української церковної архітектури / Радослав Жук // Пам'ятки України. — 1991. — № 4. — С. 38–45.
48. Законодавчі акти з питань земельної реформи. — Ч. 1 : Управління земельних ресурсів Львівської області. — Львів, 1986. — 132 с.
49. Законодавчі нормативні та інші акти з питань земельної реформи. — Ч. 2 : Львівське обласне управління земельних ресурсів; Обласна Спілка землевпорядників Львівської області. — Львів, 1996. — 164 с.
50. Зенькович Г. Б. Сельские клубные здания за рубежом / Г. Б. Зенькович // Планировка, застройка и благоустройство сел Украинской ССР. — К. : Будівельник, 1981. — С. 57–64.
51. Игнаткин И. А. Архитектурно-реставрационные термины / И. А. Игнаткин. — К. : УСХА, 1990. — 147 с.
52. Кассина Н. Н. Благоустрой сільських населених пунктів / Кассина Н. Н., Дабаган И. Л., Соколов С. М. — К. : Будівельник, 1984. — 72 с.
53. Катихизм християнської віри : оцифрована в рамках проекту «Оцифрування книг Гуртом». — Львів : Церква в Потребі, 1988. — 225 с.
54. Кирсанов В. А. Проектирование жилой зоны сельских поселков : учеб. пособ. / В. А. Кирсанов. — Харьков : Харьковский с/х ин-т им. Докучаева, 1977. — 80 с.
55. Кистяковский А. Ю. Проектирование спортивных сооружений / А. Ю. Кистяковский. — М. : Высш. шк., 1980. — 328 с.
56. Кондухов А. Н. Планировка и застройка сельских поселков / А. Н. Кондухов, А. Б. Михайлов. — М. : Стройиздат, 1966. — 168 с.
57. Кончуков Н. П. Планировка сельских населенных мест / Н. П. Кончуков. — М. : Высш. шк., 1972. — 222 с.
58. Кончуков Н. П. Планировка сельских населенных мест / Кончуков Н. П., Бойчук Б. С., Миняев Я. Ф. — М. : Агропромиздат, 1986. — 316 с.
59. Кравченко Я. О. Методичні поради, питальник і термінологічний словник для проведення мистецтвознавчо-етнографічної практики з курсу «Історія українського інтер'єру та народного житла». Мистецтвознавчо-етнографічна експедиція / Я. О. Кравченко. — Львів : ЛДАУ, 2000. — 68 с.
60. Кравченко Я. Творчі методи народних майстрів-будівничих в дерев'яній церковній архітектурі Гуцульщини / Я. Кравченко // Історія Гуцульщини / [гол. ред. М. Домашевський]. — Львів : Логос, 1999. — Т. IV. — 572 с.
61. Кравченко Я. Бойківська домівка / Я. Кравченко // Сільське будівництво. — 1987. — № 10. — С. 20–21.
62. Краткий политический словарь / [Абаренков В. П., Аверкин А. Г., Агешин Ю. А. и др.; сост. и общ. ред. Л. А. О니кова, Н. В. Шишлина]. — 4-е изд., доп. — М. : Политиздат, 1987. — 509 с.

63. Крушинська О. Сорок чотири дерев'яні храми Львівщини / О. Крушинська. — К. : Грані - Т, 2007. — 120 с.
64. Кудиненко А. Д. Планировка и настройка сельских населенных мест / А. Д. Кудиненко. — Минск : Высш. шк., 1984. — 124 с.
65. Куцевич В. В. Вопросы формирования безбарьерной среды жизнедеятельности / В. В. Куцевич // Жилищное строительство. — М., 2001. — № 6. — С. 13–14.
66. Курліщук Б. Ф. Проектування інтер'єрів житлових і громадських споруд / Б. Ф. Курліщук. — К., 1995. — 174 с.
67. Лесик А. В. Размещение учреждений туризма в памятниках архитектуры / А. В. Лесик // Строительство и архитектура. — 1976. — № 7. — С. 32–35.
68. Лінда С. М. Архітектурне проектування громадських будівель і споруд : навч. посіб. / С. М. Лінда. — Львів : НУ «Львівська політехніка», 2010. — 608 с.
69. Лоїк Г. К. Планування території населених пунктів : навч.-метод. посіб. / Г. К. Лоїк, І. Г. Тарасюк. — Львів, 2002. — 51 с.
70. Лоїк Г. Основи проектування українських церков : навч. посіб. / Г. Лоїк, А. Степанюк. — Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2000. — 136 с.
71. Логвин Г. Культові споруди в Україні / Г. Логвин // Українці : Історико-етнографічна монографія : [у 2-х кн.] — Опішне, 1999. — Т. 2. — С. 417–419.
72. Лозко Г. Традиція і автентика в рідній вірі як єдина альтернатива глобальному нью-ейджу [Електронний ресурс] / Галина Лозко // Доповідь на VIII Родовому Слов'янському Вічі у Санкт-Петербурзі, 2011. — Режим доступу : <http://www.orgu.org.ua/index.php/hto-mi/34-hto-mi-k/82-traditsiya-i-avtentika.html>
73. Mala encyclopedia powszechna / [red. naczelni Bogdan Suchodolski]. — Warszawa : Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1959. — 1124 s.
74. Макарчук С. А. Етнографія України / С. А. Макарчук. — [Вид. 2-ге]. — Львів : Світ, 2004. — 520 с.
75. Місіюк В. Сучасний традиціоналізм і тенденції розвитку культури / Віктор Місіюк // Філософський часопис. Філософія, етнологія, культурологія, релігієзнавство. — К., 2011. — № 1–2. — С. 117–120.
76. Молоцький М. Я. Настільна книга сільського господаря (фермера) / Молоцький М. Я., Денисенко О. Г., Юрчишин В. В. та ін. — К. : Урожай, 1993. — 462 с.
77. Народна архітектура Українських Карпат IV–XX ст. / [Гошко Ю. Г., Кішук Т. П., Могитич І. Р., Федака П. М.]. — К. : Наук. думка, 1987. — 270 с.
78. Нашрідний край: Хрестоматія з історії Черкащини / [упор. Кузьмінський А. І., Суховершко Г. В., Чудновський В. Я.]. — К. : Молодь, 1993. — 368 с.

79. Організація і функціонування фермерських господарств : навч. посіб. / Бичко П. К., Бурик А. Ф., Бутило І. А. — К. : ЗАТ «Нічлава», 2002. — 400 с.
80. I Посл. Ів. 5:6 [Електронний ресурс] // Новий Завіт / [під. ред. М. П. Кулакова]. — Режим доступу : <https://www.bible.com/ru/bible/313/1co.5.bti>
81. Пидгирняк К. Ю. Архитектура зданий лечебных учреждений / К. Ю. Пидгирняк, В. П. Пидгирняк ; [под. ред. В. И. Ежова]. — К. : Будівельник, 1990. — 96 с.
82. Планировка сельских населенных мест : учеб. пособ. / [под ред. В. М. Богданова]. — М. : Колос, 1980. — 270 с.
83. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах : Наказ МОУ № 161 : [від 2 червня 1993 р.] // Вища освіта України : Нормативно-правове регулювання. — К., 2003. — С. 413–431.
84. Приходько Н. П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине / Н. П. Приходько // Древнее жилище народов Восточной Европы. — М., 1975. — С. 245–274.
85. Раппопорт П. Древнерусское жилище / П. Раппопорт // Древнее жилище народов Восточной Европы. — М., 1975. — С. 104–244.
86. Рекомендації по проектуванню навчально-виробничих комбінатів і майстерень для учнів сільських загальноосвітніх шкіл. — М. : Стройиздат, 1986. — 86 с.
87. Розпланування та забудова території сільських населених пунктів і фермерських господарств : навч. посіб. / [Лоїк Г. К., Тарасюк І. Г., Степанюк А. В., Смолярчук М. В.]. — К. : Арістей, 2009. — 344 с.
88. Розпланування та забудова території сільських населених пунктів і фермерських господарств : Навчальний посібник / [Лоїк Г. К., Тарасюк І. Г., Степанюк А. В., Смолярчук М. В.]. — К. : Арістей, 2009. — 344 с.
89. Рожина И. Е. Архитектурное проектирование общественных зданий / И. Е. Рожина, А. И. Урбах. — М. : Стройиздат, 1985. — 541 с.
90. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. — М. : Наука, 1981. — 608 с.
91. Рыбаков Б. Язычество древней Руси / Б. А. Рыбаков [АН СССР. Отд-ние истории. Ин-т археологии]. — М. : Наука, 1987. — 790 с.
92. Рязанов В. С. Планировка и застройка сельских населенных мест / В. С. Рязанов, Т. П. Клокова. — М. : Стройиздат, 1971. — 228 с.
93. Савченко В. В. Многоцелевые зрелищные и спортивные залы / В. В. Савченко. — К. : Будівельник, 1990. — 160 с.
94. Самойлович В. П. Народное архитектурное творчество / В. П. Самойлович. — К. : Будівельник, 1977. — 232 с.
95. Святе письмо Старого і Нового завіту. Новий Завіт. Перше послання Іоана Богослова 1: 5 / [повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами під час Другого

Ватиканського Вселенського собору ; за дозволом Церковної Влади]. — 1988. — 352 с.

96. Святе письмо Старого і Нового завіту. Новий Завіт. Діяння святих апостолів 16:13/ [повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами під час Другого Ватиканського Вселенського собору ; за дозволом Церковної Влади]. — 1988. — 352 с.

97. Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель) / Біляєва С. О., Веремейчук О. М, Вознесенська Г. О. та ін. — К. : Шлях, 2003. — 232 с.

98. Січинський В. Дерев'яні церкви і дзвіниці Галицької України XVI–XIX ст. / В. Січинський // Збірки національного музею у Львові. — Львів, 1925. — 53 с.

99. Словник української мови : [в 11-ти тт.] / гол. ред. колегії акад. І. К. Білодід. — К. : Наук. думка, 1973. — Т. 10. — 840 с.

100. Словник української мови : [в 11-ти тт.] / гол. ред. колегії акад. І. К. Білодід. — К. : Наук. думка, 1973. — Т. 4. — 840 с.

101. Смыковская Л. Туристские комплексы. Перспективы развития / Л. Смыковская // Архитектура СССР. — 1979. — № 4. — С. 41–44.

102. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. — [4-ое изд., испр. и допол.]. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 1632 с.

103. Соломин Ю. Ф. Особенности планировки сельских населенных мест при их реконструкции : лекции / Ю. Ф. Соломин. — Львов, 1972. — 32 с.

104. Соломин Ю. Ф. Планировка сельских населенных мест : учеб. пособ. / Ю. Ф. Соломин. — Львів, 1973. — 82 с.

105. Справочник архитектора: Сельскохозяйственные предприятия. — К. : Будівельник, 1987. — 232 с.

106. Степанов В. І. Нові типи середніх загальноосвітніх шкіл з гнучкою планувальною структурою / В. І. Степанов. — М. : Стройиздат, 1978. — 124 с.

107. Степанюк А. Традиції та нові тенденції архітектурно-просторового вирішення житлово-виробничого двору селянських (фермерських) господарств / А. Степанюк // Вісник аграрної науки. Спецвипуск. — К., 2006. — С. 139–142.

108. Степанюк А. Архітектурно-планувальна реконструкція центральних сіл первинної системи розселення / А. Степанюк. — Львів : НВФ «Українські технології», 2012. — 272 с.

109. Степанюк А. Житло фермера, традиції та нові тенденції архітектурно-просторових вирішень / А. Степанюк // Вісник ЛНАУ : Архітектура і сільськогосподарське будівництво. — 2004. — № 5. — С. 259–264.

110. Степанюк А. Будівництво та проектування українського християнського храму в сучасних умовах. Київська церква / А. Степанюк // Альманах християнської думки. — Вид-во ЧСВВ, 1999. — № 6. — С. 99–107.

111. Степанюк А. Традиції та нові тенденції проектування громадських центрів сільських поселень в сучасних умовах / А. Степанюк, Р. Кюнцлі // Вісник ЛНАУ. — 2013. — С. 133–141.

112. Танге К. Архитектура Японии. Традиция и современность / Кензо Танге. — М. : Прогресс, 1976. — 239 с.

113. Топчий Д. Н. Сельскохозяйственные здания и сооружения / Д. Н. Топчий. — М. : Агропромиздат, 1985. — 351 с.

114. Тосунова М. И. Планировка городов и населенных мест / М. И. Тосунова. — М. : Высш. шк., 1965. — 186 с.

115. Традиційна архітектурна спадщина: стратегія охорони і реставрації: матеріали конференції. — Львів: Фабрика Івана Левинського, 1995. — 64 с.

116. Труды этнографо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским Географическим Обществом / [под. ред. П. П. Чубинского]. — СПб., 1872. — Т. 7. — 608 с.

117. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / Пономарьов А. П., Артюх Л. Ф., Косміна Т. В. та ін. — [Вид. 2-ге]. — К. : Либідь, 1994. — 256 с.

118. Українській народъ в его прошломъ и настоящемъ / [под ред. Ф. К. Волкова]. — Петроградъ: Типография т-ва «Общественная польза», 1916. — Т. 2. — 707 с.

119. Українська культура : лекції / за ред. Дмитра Антоновича. — К. : Либідь, 1993. — 588 с.

120. Франко І. Твори : [в 50 т.] / І. Франко. — К. : Наук. думка, 1986. — Т. 45. — 569 с.

121. Франко І. У кузні (із моїх споминів) / І. Франко. — В кн.: Твори : [в 50-ти тт.]. — К. : Наук. думка, 1979. — Т. 21. — С. 159–170.

122. Френденберг О. М. Поэтика сюжета и жанра / О. М. Френденберг ; [подготовка текста, справочно-научный аппарат, предварение, послесловие Н. Брагинской]. — М. : Лабиринт, 1997. — 448 с.

123. Цивьян Т. В. К семантике пространственных элементов в волшебной сказке (на материале албанской сказки) / Т. В. Цивьян // Типологические исследования по фольклору : сб. памяти В. Я. Проппа. — М. : Наука, 1974. — С. 191–213.

124. Щербаківський В. Українське мистецтво: вибрані неопубліковані праці / В. Щербаківський ; упор. В. Ульяновський. — К. : Либідь, 1995. — 288 с.

Навчальне видання

А. В. Степанюк, Р. В. Кюнцлі, Я. Є. Фамуляк

**АРХІТЕКТУРНЕ ПРОЕКТУВАННЯ
БУДІВЕЛЬ ТА СПОРУД
СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ**

Навчальний посібник

Підписано до друку
Гарнітура Minion Pro. Папір офстний. Формат 60x84/16.
Умов. друк арк. Наклад
Зам. №36

ТзОВ НВФ «Українські технології»
Львів, Зелена, 251
Тел./факс (032) 244-20-08

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 4732 від 12.06 2014 р.